सभाष्य-व्यवहारसूत्रस्य.

मलयगिरि-रचित-वृत्तिसहितस्य सूत्रसारसहितस्य च

नवमोद्देशः

संशोधक-मुनि माणेक.

प्रकाशक-वकिल त्रिकमलाल उगरचन्द्र.

तलियानी पोळ-अमदावाद.

अमदावाद-धी डायमंड ज्युबिलि प्रिन्टींग प्रेसमां, परीख देवीदास छगनलाले छाप्युं.

संवत् १९८४ सने १९२८ प्रत ६२५ आवृत्ति १ ली.

नवमोद्देशनुं मूल्य ०-७-० पोस्टेज जुदुं.

सभाष्ये व्यवहारसूत्रे नवम उद्देशकः

व्याख्यातो अष्टम उद्देशोऽधुना नवम आरभ्यते। तस्य चेदमादिसूत्रं-

(सू-१) सागारियस्स आएसे अंतो वगडाए भुंजति निट्ठिए निसिट्ठे पाडिहारए, तम्हा दावए, नो से कप्पइ पडिगाहेत्तए। सू. २। सारियस्स आएसे अंतो वगडाए भुंजइ निट्ठिए निसिट्ठे अपडिहारिए; तम्हा दावए, एवं से कप्पइ पडिगाहेत्तए (३) सारियस्स आएसे बाहिं वगडाए भुंजइ निट्ठिए निसट्ठे पाडिहारिए; तम्हा दावए, नो से कप्पइ पडिगाहेत्तए (४) सारियस्स आएसे बाहि वगडाए निट्ठिए निसट्ठे अपाडिहारिए; तम्हा दावए, एवं से कप्पइ पडिगाहेत्तए; (५ थी ८) सारियस्स दासेइ वा वेसइ वा भयएइ वा भइण्णएइ वा × × × भुंजइ० (जहा १, ४) पडिगाहेत्तए॥

सूत्राष्टकं। अस्य सम्बन्धप्रतिपादनार्थमाह-

आहारो खलु पगतो घेतव्वो सो कहिं न वा कहियं। सागारियपिंडस्स इति नवमे सुत्तसंबंधो ॥१॥

आहारः खल्वष्टमोद्देशके अन्तिमसूत्रे प्रकृतः। स कुत्र ग्रहीतव्यः कुत्र वा नेत्यनेन सूत्रेण प्रतिपाद्यते। इत्येष नवमे उद्देशके

उ. ९. भा. १-३ ॥१॥ सागारिकपिण्डस्य प्रतिपादकं यत् आदिमं सूत्रं तस्य सम्बन्धः। अनेन सम्बन्धेनायातस्यास्य व्याख्या–सागारिको नाम शय्यातरस्तस्यादेश आयासकर आदेशो यदि वा आदेशित आदेशः अथवा आदेशत इति शब्दसंस्कारस्तस्य व्युत्पत्तिमग्रे वक्ष्यामः। स च नायको मित्रं प्रभुः परतीर्थिको वा द्रष्टव्यः। वगडा नाम परिक्षेपस्तस्यान्तर्मध्ये भुंक्ते पदार्थान् ओदनादीन्, किं विशिष्टानित्याह–निष्ठितान् निष्ठानीतान् निसृष्टान् प्रातिहारिकान् सागारिकान्सागारिकभुक्तशेषान् तस्मात्परिनिष्ठितादिमध्यात् दापयति। न से तस्य कल्पते प्रतिग्रहीतुमेवं शेषाण्यपि त्रीणि सूत्राणि भावनीयानि। एवं चत्वार्यादेशविषयाणि चत्वारि दासादिविषयाणि इह यत्र यत्र प्रातिहारिकं

१८ तत्र तत्र सागारिकपिण्ड इति न कल्पते। यत्र पुनरप्रातिहारिकं तत्र तत्र न सागारिकपिण्ड इति कल्पते, प्रथम-तृतीय-पञ्चम-सप्तम-सूत्रेषु सागारिकपिण्ड इति कृत्वा न कल्पते, द्वितीयचतुर्थषष्ठाष्टमसूत्रेषु न भवति सागारिकपिण्ड इति कल्पते, केवलं भद्रकप्रान्तदोषतो वर्ज्यंते इति सूत्राष्टकभावार्थः। अधुना भाष्यकृदादेशशब्दव्याख्यानमाह–

आयासकरो आएसितो उ आवेसणं व आविसइ। सो नायगो सुही वा पभू व परातित्थिओ वावि ॥२॥

२२ आयासकर आदेशः आदिशतीत्यादेश इति व्युत्पत्तेः, आदिशितो वा आदेशः आदेश्यते सत्कारपुरस्सरमाकार्यंत इत्यादेशव्युत्पत्तेः। अथवा आवेश इति शब्दसंस्कारस्तत्र व्युत्पत्तिमाह–आवेशनं वा शब्दः शब्दसंस्कारापेक्षया विकल्पते आविशतीत्यावेशः। आवेशनं नाम यस्मिन् स्थाने प्रविष्टेन सागारिकस्यायासो जन्यते, स आदेश आवेशो वा नाम ज्ञातिकः स्वजनः सुहृद् मित्रं प्रभुर्वा नायकः परतीर्थिको वापि, कृता विषमपदव्याख्या भाष्यकृता। सम्प्रति निर्युक्तिविस्तरः।

२६ **आएस-दास-भइए अट्ठहिं सुत्तेहिं मग्गणं जत्थ। सागारिय-दोसेहिं य पसंग-दोसेहिं य आगज्झो ॥३॥**

व्य. सू. १-८ ॥२॥

आदेशो यथोक्तरूपो दास आजन्मावधि किंकरो भृतकः कियत्कालं मूल्येन धृत आदेशश्च दासश्च भृतकश्च आदेशदासभृतकं तत्र च पिण्डस्याष्टभिः सूत्रैर्मार्गणा कृता। यत्र सागारिकदोषैः प्रसङ्गदोषैश्च भद्रकप्रान्तककृतैरग्राह्यो भवति। साम्प्रतमष्टानामपि सूत्राणां विभागमाह-

तत्थादिमाइं चउरो आवेसे सुत्तमाहिया। दो चेव पाडिहारी अपाडिहारी भवे दोण्णि ॥४॥

तत्र तेषामष्टानां सूत्राणां मध्ये आदिमानि चत्वारि सूत्राणि आदेशे प्रागुक्तस्वरूपे आख्यातानि, तत्रापि द्वे सूत्रे प्रातिहारिणि द्रष्टव्ये द्वे च सूत्रे अप्रातिहारिणि, प्रथम तृतीये प्रातिहारिणि, द्वितीये चतुर्थेऽप्रातिहारिणीत्यर्थः।

अंतो बहिं वा वि निवेसणस्स आवसएणं व ठिए सगारे। भत्तं न एयस्स विसेसजुत्तं, तंमी दलंते खलु सुत्तबंधो ॥५॥

निवेशनं गृहस्यान्तर्बहिर्वा स्थिते सागारिके शय्यातरे यदि आदेश एव आदेशः प्राघूर्णकस्तेन वा सह स्थिते यद्भक्तं विशेषयुक्तं विशेषतो निष्ठां नीतं तन्न एतस्य प्राघूर्णकस्य सम्बन्धि किन्तु सागारिकस्य ततस्तस्मिन् ददति सूत्रसम्बन्धः सूत्रोपनिपातः। प्रातिहारिकभोजितया तस्मिन् ददाति प्रथमे तृतीये च सूत्रे न कल्पते सागारिकपिण्डत्वात्। द्वितीये चतुर्थे वा प्रातिहारिकभोजितया कल्पते। तदायत्वात्केवलं भद्रकप्रान्तदोषप्रसङ्गतो न गृह्यते। एतदेवाह-

सागारियस्स दोसा दोसु दोसु पसंगतो दोसा। भद्दगपन्तादीया होइ इमे मुणेयव्वा, (दोसु पि कमेण णेयव्वा) ॥६॥

द्वयोः प्रथमतृतीययोः सूत्रयोः सागारिकस्य दोषान् शय्यातरपिण्डत्वान्न कल्पते इति भावः। द्वयोर्द्वितीयचतुर्थयोः प्रसङ्गतो दोषा भद्रकप्रान्तादिकाः आदिशब्दादतिभद्रकातिप्रान्तादिपरिग्रहस्ते च इमे वक्ष्यमाणा भवन्ति ज्ञातव्याः।६। तानेवाह-

उ. ९ भा. ४-१० ॥२॥ एएण उवाएणं गिण्हंती भद्दे उग्गमेगतरं। पन्तो दुदिठधम्मा विणास गरिहा दिय निसिं वा ॥७॥

भद्रकश्चिन्तयति साधव एतेनोपायेन मदीयं पिण्डं गृह्णन्ति, तत एवं चिन्तयित्वा उद्गमदोषाणामेकतरं दोषं कुर्यात्, यस्तु प्रान्तः स पापीयान् दुर्दृष्टधर्मा तद्ग्रहं पिण्डग्रहणतो दिवा निशि वा कोपावेशतो विनाशं कुर्यात् गर्हां वा दिवानिशमिति।

१८ सुत्तंमि कप्पइ निय वुत्ते किं अत्थतो निसेहेह। एगयरदेसे कालियसुत्तनिवातो इमेहिं तु ॥८॥

सूत्रे कल्पते इत्युक्ते किं यूयमर्थतो निषेधयथ। सूरिराह-एकतरदोषात् भद्रकदोषप्रसङ्गात् प्रान्तदोषप्रसङ्गाद्वा इत्यर्थः। यद्येवं सूत्रे कस्मात्कल्पते इत्युक्तमत आह-अधिकृतस्य कालिकसूत्रस्य निपातः प्रवर्तमानमेभिर्वक्ष्यमाणैः कारणैः एतच्च ज्ञायते व्याख्यानात् कालिकश्रुतं च व्याख्यानप्रधानं तथा चाह-

२२ जं जह सुत्ते भणियं तहेव तं जइ वियालणा नत्थि। किं कालियाणुयोगो दिठो दिट्ठिप्पहाणेहिं ॥९॥

यत् यथा सूत्रे कालिके भणितं तद्यदि तथैव प्रतिपत्तव्यं। न पुनर्विचारणा काचिदस्ति, तर्हिं दृष्टिप्रधानैर्युगप्रधानैरित्यर्थः। किं कस्मात्कालिकानुयोगो दृष्टः तस्मादतिविचारणा सा चात्र प्रागुक्तस्वरूपेति। तत्र यदुक्तमेभिः कारणैः कालिकसूत्रनिपात इति तानि कारणान्याह-

२६ अदिट्ठस्स उ गहणं अहवा सागारियं तु वज्जेत्ता। अन्नो पेच्छउ मा वा पेच्छन्ति वा वि वच्चता ॥१०॥

यदि केनापि सागारिकसत्केन तत् दीयमानं न दृश्यते तदस्यादृश्यस्य ग्रहणं भवति। अथवा सागारिकं शय्यातरं वर्जयित्वा अन्यो दीयमानं प्रेक्षतां वा मा वा। अथवा सागारिकेऽपि प्रेक्षमाणे व्रजन्तो न तिष्ठन्ति केवलं दानवेलायां तद्दृष्टिः परिह्रियते। तत उक्तं

सूत्रे कल्पते इति, तदेवमादेशविषयं सूत्रचतुष्टयं भावयति ।

दास-भयगाण दिज्जइ उक्खित्तं जत्थ भत्तयं नियमं । तंमि वि सो चेव गमो अंतो बाहिं व देतंमि ॥११॥

दासभृतकादिसूत्रचतुष्टयेऽपि प्रथमसूत्रे तृतीयसूत्रे च प्रातिहारिकभोजनात्तस्मिन् ददति सागारिकपिण्ड इति कृत्वा न कल्पते । यत्र पुनर्द्वितीयचतुर्थे च सूत्रे दासभृतकानामुत्क्षिप्तं हस्तोत्पाटितं नियतं भक्तकं दीयते दत्तं च तैः स्वगृहे नीयते तस्मिन्नपि दासभृतकादौ निवेशनस्यान्तर्बहिर्वा ददति तत्र सूत्रे स एव गमः प्रकारः कल्पते वस्तु, ततः परं भद्रकप्रान्तादिदोषप्रसङ्गतो न गृह्यते । यदा तु केनापि सागारिकः सत्केन दृश्यते यदि वा सागारिकं मुक्त्वा अन्यः प्रेक्षतां वा तदागृह्यते । यद्येवं तर्हि सागारियस्स आदेसे वा दासे वा भयगे वा इत्यनेन प्रकारेण चत्वार्येव सूत्राणि कस्मान्न कृतानि, उच्यते ।

निययानियय विसेसो आएसो होइ दासभयगाणं । अच्चियमणच्चिए वा विसेसकरणं पयत्तो वा ॥१२॥

आदेशो दासभृतकानां भवति नियतानां नियतकृतो विशेषः तथाह्यादेशः कोऽपि कदाचिदागच्छति ततस्तस्यानियतं दीयते दासभृतकानां नियतं तथा आदेशस्यार्चितं सत्कारपुरस्कृतं दीयते दासभृतकानां सत्काराकरणतोऽनर्चितं तथा आदेशस्य भोजनविधिसम्पादनाय महान् प्रयत्नः संभ्रमगर्भो विधीयते । दासभृतकानां तु न तादृशः प्रयत्न इति दासभृतकसूत्रचतुष्टयाद्विश्लेषकरणं पृथक्करणं-

सूत्रम्-(९) सागारियस्स नायए सिया सारियस्स एगवगडाए अन्तो एगपयाए सारियं चोपजीवइ तम्हा दावए नो से कप्पइ पडिगाहेत्तए इत्यादि सूत्राष्टकं अस्य सम्बन्धप्रतिपादनार्थमाह-

नीसट्ठ अपडिहारी समणुण्णा उ त्ति मा अइपसंगा। एगपए परपिंडं गेण्हे परसुत्त-संबंधो ॥१३॥

निसृष्टो दत्तोऽप्रतिहारी पिण्डः समनुज्ञात इति विचिन्त्य मा अतिप्रसङ्गत एकपदे एकस्यां तुल्यां शय्यातराद्व्यतिरिक्तस्य पिण्डं गृह्णीयादिति परसूत्रस्य परविषयसूत्राष्टकस्य सम्बन्धः। अनेन सम्बन्धेनायातस्यास्य व्याख्या सागारिकज्ञातकः सागारिकस्वजनः स्यात् सागारिकस्य एकवगडाए एकस्मिन् गृहे सागारिकस्यान्तरे तस्यां प्रजायां चुल्यां। सागारिकं चोपजीवति तस्माद्दापयेत् । न से तस्य साधोः कल्पते प्रतिग्राहयितुं सागारिकासक्तचुल्लीदारुलवणाद्युपजीवनस्तस्य शय्यातरपिण्डस्य शय्यातरसत्कत्वात्, एवं शेषाण्यपि सप्तसूत्राणि भावनीयानि पाठःपुनस्तेषामेवं-

(१०) सागारियस्स नायए सिया सागारियस्स एगवडाए अंतो सागारियस्स अभिनिपयाए सागारियं चोपजीवति, तम्हा दावए, नो से कप्पइ पडिग्गाहित्तए, ११ सागारियस्स नायए सिया सागारियस्स एगवडाए बाहिं सागारियस्स एगपयाए सागारियं च उपजीवति, जम्हा दावए, नो से कप्पइ पडिगाहेत्तए (१२) सागारियस्स नायए सिया सागारियस्स एगवडाए बाहिं सागारियस्स अभिनिपयाए सागारियं च उवजीवति, तम्हा दावए, नो से कप्पति पडिगाहित्तए (१३) सागारियस्स नायए सिया सागारियस्स अभिनिव्वगडाए एगदुवाराए एगनिक्खमणपवेसाए अंतो सागारियस्स एगपयाए सागारियं च उवजीवति, तम्हा दावए, नो से कप्पइ पडिगाहेत्तए (१४) सागारियस्स नायए सिया सागारियस्स अभिनिव्वगडाए एगदुवाराए एगनिक्खमणपवेसाए

व्य. सू. ९-१६ ॥४॥ अंतो सागारियस्स अभिनिपयाए सागारियं च उवजीवति, तम्हा दावए, नो से कप्पइ पडिगाहेत्तए (१५) सागारियस्स नायए सिया सागारियस्स अभिनिव्वगडाए एगदुवाराए एगनिक्खमणपवेसाए बाहिं सागारियस्स एगपयाए सागारियं च उवजीवइ, तम्हा दावए, नो से कप्पइ पडिगाहेत्तए (१६) सागारियस्स नायए सिया सागारियस्स अभिनिव्वगडाए एगदुवाराए एगनिक्खमणपवेसाए बाहिं सागारियस्स अभिनिपयाए सागारियं च उवजीवइ, तम्हा दावए, नो से कप्पइ पडिगाहेत्तए।

अत्र अभिनिव्वगडाए पृथग्गृहे एकद्वारे एकनिष्क्रमणप्रवेशे एकनिवेशनान्तर्वर्तित्वात्तथा अभिनिपयाए इति अभि प्रत्येकं नियता विविक्ता प्रजा चुल्ली अभिनिप्रजा तस्यां, शेषं सुगमं संप्रति भाष्यविस्तरः—

पुरपच्छसंथुतो वावि नायतो उभयसंथुतो वावि। एगवगडा घरं तु पया उ चुल्ली समक्खया ॥१४॥

ज्ञातको नाम पूर्वसंस्तुतो यदि वा पश्चात्संस्तुतोऽथवा उभयसंस्तुतः स्वजनः, पूर्वसंस्तुतो नाम मातापितृपक्षवर्ती, पश्चात्संस्तुतो भार्यापक्षगत, उभयसंस्तुतस्तथाविधनात्रा सम्बन्धविशेषभावत उभयपक्षवर्ती, एकवगडा नाम एकं गृहं, प्रजा तु चुल्ली समाख्याता, प्रकर्षेण जायते पाकनिष्पत्तिरस्यामिति प्रजेति व्युत्पत्तेः।

एगपए अभिनिपए अट्ठहिं सुत्तेहिं मग्गणा जत्थ। सागारियदोसेहिं पसंगदोसेहिं य अगज्झं ॥१५॥

एकस्यां प्रजायामभिनिप्रजायां प्रत्येकं विविक्तायां प्रजायामष्टभिः सूत्रैःपिण्डस्य मार्गणा यत्र येषु सूत्रेषु प्रथमतृतीयेषु पञ्चमसप्तमरूपेषु

उ. ९. भा. सागारिकदोषैर्द्वितीयचतुर्थषष्ठाष्टमेष्वथ प्रसङ्गदोषैर्भक्तपानमग्राह्यम् ।

१४-१९ आइल्ला चउरो सुत्ता चउक्सालदुवेक्खतो । पिहुघरेसु चत्तारि सुत्ता एक्कनिवेसणे ॥१६॥

॥४॥ आदिमानि चत्वारि सूत्राणि एकग्रहविषयाणि चतुःशाल्याद्यपेक्षातश्चतुःशालादावेव द्वयोः कुडम्बयोरवस्थानघटनात्अन्तिमानि चत्वारि सूत्राणि पृथग्गृहेषु तान्यप्येकस्मिन्निवेशने परिक्षेपे ॥

सागारियस्स दोसा चउसु पसंगदोसा य । भद्दगपंतादीया चउसु पि कम्मेण नायव्वा ॥१७॥

१८ चतुर्थप्रथमतृतीयपंचमसप्तमरूपेषु सूत्रेषु सागारिकस्य दोषाः शय्यातरपिण्डग्रहणे ते दोषास्तत्र ज्ञातव्या इत्यर्थः । चतुर्षु द्वितीयचतुर्थषष्ठाष्टमादिरूपेषु सूत्रेषु प्रसङ्गदोषाश्चतुर्ष्वपि सूत्रेषु यथोक्तक्रमेण ज्ञातव्या, भद्रकप्रान्तादिकृता आदिशब्दात् तरतमविशेषपरिग्राहकः । अथ कथं प्रथमतृतीयादिषु चतुर्षु सूत्रेषु शय्यातरदोषाः कथं चान्यत्रप्रसंगदोषास्तत्राह–

दारुगलोणे गोरससूवोदग अंबिले य सागफले । उवजीवइ सागारियं एगपए वावि अभिनिपए ॥१८॥

दारु काष्ठं लवणं गोरसं च प्रतीतं सूपो मुद्गादि उदकमाम्लं शाकफलानि च प्रतीतानि यस्मात्सागारियमिति षष्ठ्यर्थे द्वितीया

२२ प्राकृतत्वात्सागारिकस्य सक्तानेकस्यां प्रजायां प्रत्येकं विविक्तायां वा प्रजायामुपजीवति तेन कारणेन सागारिकदोषाश्च प्रसजन्ति । एतेन सागारियं च उवजीवति इति व्याख्यातं । कस्मादेकां चुल्लीं प्रतिपद्यन्ते तत आह–

भीयाइं करभयस्स य अंतो वाहिं व होज्ज एकपया । अभिनिपए वि न कप्पइ पक्खेवगमादिणो दोसा ॥१९॥

२६ भीतानि चुल्लीकरभयात्, गाथायां षष्ठी पञ्चम्यर्थे सम्बन्धविवक्षायां वा षष्ठी, यस्माच्चुल्लीकरभयात्तानि भीतानि तेन कारणे-

नान्तर्बहिर्वा तेषामेका प्रजा चुल्ली भवति। अभिनिप्रजायां तु सत्यां यद्यपि सागारिकसत्कमुपजीव्यते तथापि निर्भिन्नचुल्लीकतया यत् गृह्यते तत्तेषामेव भवतीति सागारिकदोषा न भवन्ति । तथापि प्रसङ्गदोषतो न कल्पते तथा चाह–अभिनिप्रजायामपि न कल्पते यतो भद्रकप्रान्तकृताः प्रक्षेपादयो दोषाः, भद्रकः प्रक्षेपादीन् दोषान् कारयेत् । प्रान्तो विनाशप्रभृतीन् तानेवाह–

जं देसी तं देमो एए घेत्तुं न इच्छते अम्हं । अहवा वि अकुलजोत्ति य गेण्हंति अदिट्ठमादीयं ॥२०॥

भद्रका ब्रुवते त्वं साधुभ्यः प्रभूतं देहि यद्ददासि तद्वयं तव दास्यामः। यत एतेऽस्माकं गृहे नेच्छंति ग्रहीतुं गाथायामेकवचनं प्राकृतत्वात्, एवं भद्रककृताः प्रक्षेपादयो दोषाः अथवा प्रान्तो ब्रूते अकुलजा एते इति कृत्वा अदृष्टादिकं गृह्णन्ति । एवं गर्हां करोत्यतिप्रान्तो विनाशमपि, अत्रैवापवादमुपदर्शयति ।

बिइयपदे अदिट्ठगहणं असती तव्वाजिएण दिट्ठस्स । दिट्ठेवि पत्थियाण गहणं अन्तो व बाहिं वा ॥२१॥

द्वितीयपदेनापवादपदेन यदि न केनापि दीयमानं दृष्टं तदा तस्यादृष्टस्य ग्रहणं, अथ सर्वथा केनाप्यदृष्टं न प्राप्यते तदा तद्भावे तद्वर्जितेन दृष्टस्य ग्रहणं तथा प्रस्थितानां गन्तुं चलितानां सागारिकेण दृष्टेऽपि दर्शनेऽपि अन्तर्बहिर्वा ग्रहणं भवति ।

सूत्रम् १७–सागारियस्स चक्कियासाला साहारणवक्कयपउत्ता, तम्हा दावए, नो से कप्पइ पडिगाहेत्तए । १८–सागारियस्स वक्कयासाला निस्साहारणवक्कयपउत्ता, तम्हा दावए, एवं से कप्पति पडिगाहित्तए।१९–सारियस्स गोलियसाला० बोधियसाला० दोसियसाला० सोत्तियसाला० गंधियसाला० बोदियसाला० जहा एवं से कप्पइ पडिगाहेत्तए ॥ १९–३० अस्य सूत्रकदम्बकस्य सम्बन्धमाह–

उ. ९. भा. २०-२४ ॥८॥

साधारणमेगपयत्ति किच तहियं निवारियं गहणं । इदमवि सामण्णं वि य साहारणसालसु यजोगो ॥२२॥

अनन्तरसूत्रेष्वेकस्यां प्रजायां साधारणमिति कृत्वा तत्र ग्रहणं निवारितं, इदमपि च वक्ष्यमाणं साधारणसालासु सामान्यं साधारण-मतो निषिध्यते । अनेन सम्बन्धेनायातस्यास्य व्याख्या सागारिकस्य शय्यातरस्य चक्रिकाशाला तैलविक्रयशाला इत्यर्थः । सागारि-केणात्मना सह साधारणावक्रयप्रयुक्ता यत्तस्यां शालायां प्रक्षिप्यते । यश्च तस्य लाभः सागारिकेण साधारण इत्यर्थः । तस्मात् शालाया

१८ मध्यात् यत्साधूचितं तैलादिकमन्यो दापयति तत्से तस्य साधोर्न कल्पते इति प्रथमसूत्रार्थः । तथा सागारिकस्य चक्रिकाशाला तैलविक्रयशाला सा निस्साधारणा वक्रययुक्ता न किमपि सागारिकसाधारणं तत्र भाण्डं प्रक्षिप्तमस्तीति भावः तस्मात् निस्साधारणा-वक्रयशालामध्यात् दापयति एवं से तस्य साधोः कल्पते प्रतिगृहीतुं एष द्वितीय सूत्रार्थः । एवं कोलिकशालाबोधिकशालादौषिकशाला-सोत्तिकशालागन्धिकशालाबोदियशालासूत्राण्यपि भावनीयानि । सूत्रपाठस्त्वेवं द्रष्टव्यः । सागारियस्स गोलियसाला दावए एवं से कप्पइ पडिसाहारणा वक्कयपउत्ता तम्हा दावए नो से कप्पइ पडिगाहेत्तए, सागरियस्स गोलियसाला निस्साहारणा वक्कयपउत्ता तम्हा गाहित्तए ।

२२ एवं बोधिकशालादिसूत्रपाठोऽपि द्रष्टव्यः । सम्प्रति चक्रिकादिशब्दव्याख्यानार्थमाह—

तेल्लियगोलियगोणियदोसियसुत्तियबोहिकप्पासो । गंधिय सौंडियसाला जा अण्णा एवमादी उ ॥२३॥

चक्रिका नाम तैलिकास्तैलिकचक्रकारिणः । एवं गोलिका लावणिका दौषिकाः सौत्रिकाः बोधिकाः कार्पासा गन्धिकाशाला शौण्डिकशाला अपि अन्या च या एवमादिका गन्धप्रधाना सा गन्धिकशालेत्युच्यते ।

२६ **ववहारे उद्देसंमि नवमए जत्तिया भवे साला । तासिं परिपिंडियाणं साहारणवज्जिए गहणं ॥२४॥**

व्य. सू. १७-३० ॥६॥

व्यवहारे नवमे उद्देशके यावत्यः शालाः शालासूत्राणि भवन्ति विद्यन्ते तासां सर्वासां परिपिण्डितानामयं तात्पर्यार्थः। यत्र साधारणमविभक्तं क्रमाणकं तत्र प्रतिषेधः साधारणवर्जिते तु ग्रहणं। सम्प्रति साधारणशब्द-शालाशब्दव्याख्यानार्थमाह-

साहारण सामन्नं अविभत्तमच्छिन्नसंथडेगट्ठं। सालत्ति आवणत्ति य पणिअ गिहं चेव एगट्ठं ॥२५॥

साधारणं सामान्यमविभक्तमच्छिन्नं संस्तृतमिति एकार्थं, एते सर्वेऽपि शब्दा एकार्थिका इत्यर्थः। शाला इति वा आपण इति वा पणितमिति वा गृहमिति वा एकार्थः।

साहारणा उ साला दव्वे मीसंमि आवणे भंडे। साहारणवक्कपउत्ते च्छिन्नं वोच्छं अच्छिन्नं वा ॥२६॥

साधारणा तु शाला भण्यते मिश्रे द्रव्ये सति किमुक्तं भवति। अन्यस्यापि अन्यस्यापि तिला एकत्र मिश्रयित्वा पील्यन्ते पीलयित्वा च एकत्र विक्रीणन्ति। अथवा साधारणेनावक्रयेण युक्ते आपणे भाण्डे वा क्रयाणके साधारणा शाला भवति। तथा च्छिन्नमच्छिन्नं वा वक्ष्ये एष गाथासंक्षेपार्थः। साम्प्रतमेनामेव विवरीषुः प्रथमतो द्रव्ये मिश्रे इति व्याख्यानयति।

पीलंति एक्कतो वा विक्कंति य एक्कतो करिय तेल्लं। अहवावि चक्कएणं साहारणवक्कयं जाणे ॥२७॥

अन्यस्यान्यस्य तिलानेकत्र संमीलयित्वा पीलयन्ति ततो विक्रीणन्ति अथवा पृथक् पृथक् तिलान् पीलयित्वा तैलं कृत्वा एकत्र विक्रीणन्ति। तदेवं द्रव्ये मिश्रे साधारणावक्रयप्रयुक्ता शाला व्याख्याता। अथवान्यथा साधारणावक्रयप्रयुक्तेति व्याख्यानयति। अथवा वक्रयेण भाटकेन या साधारणाशाला प्रयुक्ता व्यापारिता तत्र यल्लभ्यते भाण्डकं तत् शय्यातरस्यान्येषां वा शय्यातराणां साधारणमिति साधारणावक्रयप्रयुक्तं जानीहि। अत्र यथा कल्पते यथा वा न कल्पते तथा प्रतिपादयति।

पीलिय विरेडियंमी पुव्वगमेणं तु गहणमदिट्टे । एगत्थ विक्कयंमी अमेलियादिट्ट अन्नत्थ ॥२८॥

अन्यस्यान्यस्य तिलानेकत्र मीलयित्वा पीलयित्वा च तैले विरेचिते विभक्तीकृते पूर्वगमेन पूर्वप्रकारेण शय्यातरेणादृष्टे ग्रहणं भवति,
दृष्टे तु न कल्पते, मा प्रक्षेपकं कुर्यादिति हेतोरन्यत्र नीतं तु कल्पत एव, तथा पृथक् एव तिलान् पीलयित्वा च एकत्र विक्रीणन्ति । तत
१८ एकत्र विक्रये यावन्मूल्यं मिलितमविभक्तमित्यर्थः तावन्न कल्पते इत्यर्थः । अमीलिते मूल्यकरणेन विभक्तीकृते सागारिकेणादृष्टं स तु
कल्पते, दृष्टे प्रक्षेपदोषसंभवात् । अन्यत्र पुनः स्वयोगेन नीतं निःशङ्कं कल्पते । सांप्रतमापणं साधारणावक्रयप्रयुक्तं व्याख्यानयति–

जो उ लाभगभावेण पउत्तो होति आवणो । सा उ साहारणा होइ तत्थ घेत्तुं न कप्पइ ॥२९॥

यस्तु सागारिकेन लाभभागेन त्रिभागादिना आपणः प्रयुक्तो भवति स साधारणो भवत्यापणस्ततस्तत्र गृहीतुं न कल्पते । साम्प्रतं
२२ भाण्डं साधारणावक्रयप्रयुक्तं व्याख्यानयति–

छेदे वा लाभे वा सागारितो जत्थ होइ आभागी । तं तु साधारणं जाणे सेसमसाहारणं होइ ॥३०॥

यत्र भाण्डे च्छेदे लाभे वा सागारिकार्द्धेन त्रिभागादिना वा आभागी भवति तत् भाण्डं साधारणं साधारणावक्रयप्रयुक्तं जानीयात् ।
एतद् व्यतिरिक्तं शेषं भाण्डमसाधारणं भवति । साधारणे च भाण्डं यावत् तं न विभज्यते, तावत्सागारिकपिण्डो, विभक्ते तु कल्पते तत्रापि
प्रक्षेपदोषप्रसङ्गतो दृष्टे न कल्पते, अदृष्टे तु कल्पते । यदा तु सा शाला भाटकप्रदानेन गृहीता कालेन मया तवैतावत् दातव्यं । न च
२६ भाण्डं शय्यातरेण सह च्छेदे लाभे वा त्रिभागादिना साधारणं तत्राप्यसाधारणे अदृष्टे कल्पते दृष्टे तु प्रक्षेपदोषप्रसङ्गतो नेति । सम्प्रति
च्छिन्नं वोच्छं अच्छिन्नं वा रद्द इति व्याख्यानार्थमाह–

व्य. सू. १७-३० ॥७॥

सचित्तअचित्तमीसेण य जा प्पउंज्जए साला । तद्दव्वमन्नदव्वेण होइ साहारणं तं तु ॥३१॥

सचित्तेन अचित्तेन गाथायां सप्तमी तृतीयार्थे वा कृतत्वेन मिश्रेण च प्रयुज्यते । शाला किं विशिष्टेन सचित्तादिनेत्यत आह–द्रव्येण वा तद्द्रव्यं नाम यत् शालायां प्रक्षिप्तमस्ति अन्यद् द्रव्यं तद्व्यतिरिक्तं द्रव्यमियमत्र भावना । यत् शालायां प्रक्षिप्तं सचित्तमचित्तं मिश्रं वा कार्पासादि तस्य त्रिभागादि दातव्यम् । यदि वा यन्निष्पद्यते कर्पासादिभ्यो वस्त्रादिकमन्यत् तस्य त्रिभागादि दातव्यमिति तत् भवति साधारणमच्छिन्नं द्रव्यं तन्न कल्पते । सम्प्रति च्छिन्नमाह–

तद्दव्वमन्नदव्वेण वावि च्छिन्ने वि गहणमदिट्ठे । मा खलु पसंगदोसा संछोभ भातिं व मुंचेज्जा ॥३२॥

तत् द्रव्यं यत् शालायां प्रक्षिप्तं अन्यद्द्रव्यं तद्व्यतिरिक्तं एतावता कालेन द्रव्यं वा मयैतावद्दातव्यमित्येवं तत् द्रव्येण अन्यद्रव्येण च्छिन्नेऽपि विभक्तीकृतेऽपि ग्रहणमदृष्टे शय्यातरेण कल्पते न दृष्टे; कुत इत्याह–मा खलु प्रसङ्गदोषाः स्युरिति कृत्वा एतदेव संच्छोभो नाम प्रक्षेपस्तं कुर्यात् भृतिं वा मूल्यं मुञ्चेत् यावदुपकुरुते साधूनां तावद्ददस्व द्रव्यं, भृतिमध्यात् पातनीयमिति ।

जंपि य न एइ गहणं फलकप्पासो सुरादि वा लोणं । फासंमि उ सामन्नं न कप्पए जं तहिं पडियं ॥३३॥

यद्यपि च प्रासुकतया ग्रहणं नागच्छति तद्यथा फलमाम्रादि कर्पासः सुरादिरादिशब्दात् सरकादिग्रहणं लवणं । एतान्यप्राशुकान्यपि कदाचित्कारणे गृह्यन्ते तत एवमुक्तं, प्रासुकमपि तु वस्त्रादि यत्तत्र शालायां शय्यातरेण सह साधारणं तु न कल्पते, तदेव दोषिकशालामधिकृत्य दर्शयति ।

अंडजबोंडजवालज वागज तह कीडजाणवत्थाणं । नाणादिसागयाणं साधारणवज्जिते गहणं ॥३४॥

उ. ९. भा. ३१-३६ ॥७॥ अण्डजानां वसरिसूत्रमयानां वोण्डजानां कर्पासिकसूत्रमयानां बालजानां कम्बलानां वल्कलजानां शणत्वग्मयानां कीटजानां वस्त्राणां नानादेशागतानां प्रयोजने समापतिते साधारणवर्जिते सागारिकेण सह साधारणरहिते आपणे ग्रहणं भवति दोषाभावात् । दृष्टादृष्टविभाषा प्राग्वत् ॥

१८ सागारिय सोहिय साला ॥ सू. ३१-३२ (टीका प्राग्वत्)

सागारियस्स ओसहीओ संथडाओ तम्हा दावए नो से कप्पइ पडिगाहेत्तए ॥ ३३ ॥ सारियस्स ओसहीओ असंथडाओ तम्हा दावए, एवं से कप्पइ पडिगाहेत्तए ॥३४॥ सारियस्स अम्बफला (जहा २७-२८) एवं से कप्पइ पडिगाहेत्तए ॥ सू. ३५-३६ ॥—अस्य सूत्रचतुष्टयस्स संबंधप्रतिपादनार्थमाह—

२२ सागारियंमि पगते साहारणमोय समणुवत्तंते । उसहिफलसुत्ताणं वंजणनाणत्तओ जोगो ॥३५॥

सागारिके पूर्वसूत्रेभ्यः प्रकृते साधारणे समनुवर्तमाने तत्प्रस्तावमुपजीव्य औषधिफलसूत्राणामुपनिपातः कृतः। यद्येवमयमर्थः पूर्वं सूत्रेभ्य एव गते इति किमर्थममून्युपात्तानीत्यत आह व्यञ्जननानात्वात्किमुक्तं भवति पूर्वं शालामधिकृत्य कल्पाकल्पविधिरुक्त इदानीं तु तान्येव व्यञ्जनान्यधिकृत्य सोच्यते । ततो व्यंजनैर्नानात्वभेदाददोषः, एष योगः सम्बन्धः। अस्य व्याख्या सागारिकस्य शय्यातरस्य
२६ औषधयो गोरसवत्यां संवृताः साधारणास्तस्मात् तन्मध्याद्दापयति सूपकारो न कल्पते से तस्य साधोः प्रतिग्रहीतुं तथा सागारिकस्यौषधयोऽसंस्कृता असाधारणास्तस्माद्दापयति एवं से तस्य कल्पते प्रतिग्रहीतुमेवमाम्रफलसूत्रद्वयमपि भावनीयम्। सम्प्रति भाष्यप्रपञ्चः तत्रौपधिप्रतिपादनार्थमाह—

व्य. सू. ३१-३६ ॥८॥

गोरस गुल तिल्ल घतादि उसहीतो व होंति जा अण्णा। सूअस्स कठलेणं तु ता संथडसंथडा हुंति ॥३६॥

सूतस्य (सूपकारस्य) काष्ठलयने इन्धनगृहे या गोरसगुडतैलघृताद्या औषधयोऽन्या वा या भवन्ति ता द्विविधाः सागारिकेण सह संस्कृताः साधारणा भवन्ति असंस्कृता वा असाधारणा वा। कथं पुनः साधारणास्तत् आह–

धुव आवाह विवाहे जण्णे सद्धे य करडुय छण्णे य। विविहातो ओसहीउ वाणीता भत्तसूत्तस्स ॥३७॥

जं दठ विदठं वा जो वा तह भत्तसेस उवारो। लभइ जइ सूवकारो अविरिक्कं पि हु न लब्भा ॥३८॥

ध्रुवं सर्वकालमुपस्करोति सूपकारो भोजिकानामावाहो दारकपक्षिणां, वीवाहो वधूपक्षिणां, यज्ञो नागयज्ञादि श्राद्धं धिग्जातिजनप्रतीतं, करडुकं मृतकभक्तं, क्षण इन्द्रमहादिरेतेषु सूपकार आनीयते तस्य भक्तभूतस्य सूपकारकस्य विविधा औषधयः पूर्वभणिता उपनीता ढौकितास्तत्र यत् दग्धमीषत् विदग्धं वा प्रभूतं दग्धं यो वा तत्र भक्तशेषस्योद्धारो भक्तशेषं यत्रोद्धरितमित्यर्थः। तद्यदि लभते सूपकारस्ततस्तत्कल्पते, अविरिक्तं अविभक्तीकृतं तदापि दग्धविदग्धादि हु निश्चितं ग्रहीतुं दातुं वा न लभते, ततस्तं न कल्पते। एतदेवाह–

अविरिक्को खलु पिंडो सो चेव विरेइतो अपिंडो उ। भद्दगपंतादीया धुवा उ दोसा विरेकेवि ॥३९॥

अविरिक्तोऽविभक्तीकृतः खलु भवति पिण्डः सागारिकपिंडः स एव विरेचितः पृथक्कृतो भवत्यपिंडः सागारिकपिण्डो न भवतीति भावः। यद्येवं तर्हि स ग्राह्यस्तत आह–विरक्तेऽपि धुवाभद्रकप्रान्तादिका दोषास्तस्मात्त्रापि–

जा उ संथडियाओ सागारिय व संतिया ण खलु कप्पे, जाओ असंथडियाओ सूतस्स य ताओ कप्पंति ॥४०॥

सागारिकसत्का असागारिकेण सह संस्तृतास्ताः खलु न कल्पन्ते यास्त्वसंस्तृताः सूतस्य सूपकारस्य सम्बन्धितया जातास्ताः

उ. ९. भा. ३६-४४ ॥८॥

कल्पन्ते। तदेवमौषधिसूत्रद्वयं भावितमधुनाम्रफलसूत्रद्वयं भावयति–

वल्ली वा रुक्खो वा सागारियसंति उ भएज्ज परं। तेसिं परिभोगकाले समणाण तहिं कहं भणियं ॥४१॥

वल्ली वा सागारिकसत्को वृक्षो वा सागारिकसम्बन्धिपरम्परस्यावग्रहं भजेत्। तत्र तेषां वल्लीवृक्षाणां फलपरिभोगकाले श्रमणानां कथं भणितं किं कल्पते किं वा न कल्पते इति एष गाथासंक्षेपार्थः। साम्प्रतमेनामेव व्याचिख्यासुः प्रथमतो वृक्षवल्लीव्याख्यानमाह–

फणसं व चिंच तलनालिकेरमादी हवंति फलरुक्खा। लोमसिय तउसि मुद्दिय तंबोलादी य वल्लीतो ॥४२॥

पनस आम्रश्चिश्चा चिश्चनिका आम्बिली इत्यर्थः। तलस्तालो नालिकेरी इत्येवमादयो भवन्ति फलवृक्षाः, लोमसिका त्रपुषिका ताम्बूलीका इत्येवमादिका वल्ल्यः तदेवं वृक्षा वल्लयश्चोक्ताः। सम्प्रति भएज्जपरिमित्यस्य व्याख्यानमाह–

परोग्गहं तु सालेणं अक्कमेज्ज महीरुहो। छिंदामित्ति य तेणुत्ते ववहारो तहिं भवे ॥४३॥

महीरुहो वृक्ष आम्रादिः सागारिकसक्तः। शालया शाखया गाथायां पुंस्त्वं प्राकृतत्वात् विवर्धमानः परावग्रहमाक्रमेत्। अत्र परो ब्रूते इयं शाखामदीयमवग्रहमाक्रामति। ततश्छिनद्मि एवं तेनोक्ते व्यवहारस्तत्र भवेत्कथमित्याह–

सागारियस्स तहियं केवतिओ उग्गहो मुणेयव्वो। ववहार तिहा च्छिन्नो पासाय गडे बिती तिरिए ॥४४॥

सागारिकस्य शय्यातरस्य कियान् अवग्रहो ज्ञातव्य इति व्यवहारकारिभिश्चिन्तितं ततः शास्त्रं परिभाव्य व्यवहारस्त्रिधा ऊर्ध्वाधस्तिर्यग्भेदतश्छिन्नः। तत्र ऊर्ध्वतोऽवग्रहस्य परिमाणे प्रासादो यावत्प्रमाणमूर्ध्वं प्रासादस्योक्तं तावदूर्ध्वमवग्रह इत्यर्थः। अधोऽवग्रह प्रमाणं पानीयं प्रमाणमित्यर्थः। तिर्यग्वृत्तिः एतदेवाह–

व्य. सू. ३१-३६ ॥९॥

उड्ढं अहे य तिरियं परिमाणं तु वत्थुणं। खायमुसियमीसं वा, तं बुच्छंति हो दियं ॥४५॥

ऊर्ध्वमधस्तिर्यक्त्वपरिमाणं वास्तूनां भवति तच्च वास्तु त्रिधोदितं तद्यथा—खातमुच्छ्रितं मिश्रं च खातोच्छ्रितं तत्र ऊर्ध्वतः परिमाणमाह—

अट्ठसयं चक्कीणं चोयट्ठी चेव वासुदेवाणं। बत्तीसं मंडलीए सोलसहत्था उ पागतिए ॥४६॥

अष्टाधिकं शतं हस्तानामूर्ध्वतश्चक्रवर्तिनां प्रासादो भवति। चतुःषष्टिर्वासुदेवानां द्वात्रिंशत् माण्डलिकस्य षोडशहस्ताः प्राकृतिके प्राकृतजनसम्बन्धिनि प्रासादे।

भवणुज्जाणादीणं एसुस्सेहो उ वत्थुविज्जाए। भणितो सिप्पिनिहिम्मि उ चक्कीमादीणि सव्वेंसि ॥४७॥

शिल्पिनिधौ वास्तुविद्यायां सर्वेषामपि चक्रवर्त्यादीनां भवनोद्यानादीनामेष उत्सेधो भणितस्ततः षोडशहस्ता ऊर्ध्वतोऽवग्रहस्य परिमाणमधो यावत् पानीयं तिर्यग्वृत्तिरिति।

एवं च्छिन्ने उ ववहारे परो भणइ सारियं। कप्पेमि हंते सालाई ततो भणइ (आह) सारितो ॥४८॥

एवमुक्तेन प्रकारेण व्यवहारे च्छिन्ने परः सागारिकं भणति कल्पयामि च्छिनद्मि अहं तवाम्रादिवृक्षसत्कं शाखादि, आदिशब्दात् प्रशाखापल्लवादिपरिग्रहस्तत आह सागारिकः।

मा मे कप्पेहि सालादि दाहंते फलनिक्कयं। तत्थ च्छिन्ने अच्छिन्ने वा सुत्तसाफल्लमाहियं ॥४९॥

मा मम वृक्षस्य शाखादि कल्पय यतस्ते फलानि निष्क्रयं दास्यामि। तत्र एतावन्ति फलानि दातव्यानीति च्छिन्नं, सामान्यतः फलानि दातव्यानीत्यच्छिन्नं तत्र च्छिन्ने अच्छिन्ने वा यथायोगं सूत्रद्वयस्य साफल्यमाख्यातम्। अत्र पर आह—

साहूणं व न कप्पइ सुत्तमाहु निरत्थयं। गेलद्धाण उमेसु गहणं तेसि देसियं ॥५०॥

केचिदाहुः सूत्रद्वयमिदं निरर्थकं यतः साधूनामाम्राणि सचितत्वान्न कल्पन्ते। आचार्य आह–तेषामाम्रफलानां ग्लानत्वे अध्वनि शेषभिक्षाया अलाभे अवमौदर्यें च ग्रहणं देशितं कथितं महर्षिभिः। अतो न निरर्थकमिति–

अविरिक्कसारिपिंडो विरिक्काविय सारि दिट्ठ न विकप्पे। अदिठ सारिएणं कप्पंति तहि घेत्तुं जे ॥५१॥

अविरक्तान्यविभक्तानि फलानि सागारिकपिंडस्ततो न कल्पंते, विभक्तान्यपि च सागारिकेण दृष्टानि न वै कल्पन्ते ततो अदृष्टानि सागारिकेण ग्रहीतुं कल्पन्ते। जे इति पादपूरणे। उपसंहारमाह–

एवं अत्तट्ठाए सयं परूढाण वावि भाणियमिणं। इणमन्नो आरंभो समणट्ठा वाविए तम्मि ॥५२॥

एवमुक्तप्रकारेणात्मार्थमारोपितानां स्वयं वा प्ररूढानामिदमनन्तरोक्तं भणितम्। साम्प्रतमस्मिन् वृक्षे श्रमणार्थं वापिते अयं वक्ष्यमाणोऽन्य आरंभस्तमेव दर्शयति–

वल्ली वा रुक्खो वा कोई रोएज्ज संजयठाए। तेसि परिभोगकाले समणाण तहिं कहं भणियं ॥५३॥

वल्लीर्वा वृक्षान्वा कश्चित्संयतानामर्थाय रोपयेत्। तत्र तेषां फलानां परिभोगकाले श्रमणानां कथं भणितं किं कल्पते किंवा न कल्पते इत्यर्थः। अत्र सूरिराह–

तस्स कड निट्ठियादी चउरो भंगे विभावइत्ताण विसमेसु। जाण विसमं नियमा उ समो समग्गहणे ॥५४॥

तस्य कृतं तत्तस्य निष्ठितमिति प्रथमः, तस्य कृतमन्यस्य निष्ठितमिति द्वितीयः, अन्यस्य कृतं तस्य निष्ठितमिति तृतीयः, अन्यस्य

कृतमन्यस्य निष्ठितमिति चतुर्थः। तत्र तस्य संयतस्य निमित्तं कृतमारोपितं वृक्षादि तथा तस्यैव संयतस्य निमित्तं निष्ठितं निष्ठां नीतमचित्तीकृतमित्यर्थः एष प्रथमभङ्गार्थः। एवं शेषाणामपि भङ्गानामर्थः परिभावनीयः, तत्र तस्य कृतं तस्य निष्ठितमित्यादीन् चतुरो भङ्गान् विभाव्य विषमयोर्भङ्गयोर्गृह्णतोर्विषममसंयमं जानीयात्तन्निमित्तं निष्ठानयनात् समयोर्द्वितीयचतुर्थयोर्भङ्गयोर्ग्रहणे समं संयमं जानीयात् अन्यनिमित्तं निष्ठितत्वात्। पर आह–ननु श्रमणार्थं स आरोपितस्ततः कथं द्वितीये भङ्गे कल्पते? सूरिराह–

कामं सो समणट्ठा वुत्तो तहावि य न होइ सो कम्मं। जं कम्मलक्खणं खलु इह इं वुत्तं न पस्सामि ॥५५॥

काममनुमन्यामहे स वृक्षः श्रमणार्थमारोपितः तथाप्यसौ कर्म न भवति यतो यत्कर्मलक्षणं खलु तीर्थंकरगणधरैर्भक्तं, तदिह इ पाठपूरणे, न पश्यामि किं तत्कर्म लक्षणमत आह–

सचित्तभावविकलीकयंमि दव्वंमि मग्गणा होइ। कामग्गहणा उ दव्वे सचेयणे फासुभोईणं ॥५६॥

यत्सचित्तभावविकलीकृतमचित्तीकृतं द्रव्यं तत्र प्रासुकभोजिनां मार्गणा भवति। तत आधाकर्मिकचिन्तापि तत्रैव युक्ता नान्यत्र सचेतने तु द्रव्ये का मार्गणा नैव काचित् सचित्ततया तस्य ग्रहणासंभवात्ततो न तदपेक्षया आधाकर्मिकत्वमिति, तदेवमारोपितरूपकृतनिष्ठितविषये कल्प्याकल्प्यविधिरुक्तः। सम्प्रति च्छिन्नरूपकृतनिष्ठितविषये तमाह–

संजयहेउं छिन्नं अत्तट्ठोवक्खडं तु तं कप्पे। अत्तट्ठाच्छिन्नं पि हु समणा निट्ठियमकप्पं ॥५७॥

अत्रापि भङ्गचतुष्टयं तस्य कृतं तस्य निष्ठितं १ तस्य कृतमन्यस्य निष्ठितं २ अन्यस्य कृतं तस्य निष्ठितं ३ अन्यस्यकृतमन्यस्य निष्ठितं ४। अत्र कृतं च्छिन्नं पाकादिकरणतो निष्ठां नीतम्। तत्र प्रथमभङ्गे सर्वथा न कल्पते। चतुर्थस्तु भङ्ग एकान्तशुद्धो द्वितीयभङ्ग-

मधिकृत्य पूर्वार्धमाह-संयतहेतोः संयतनिमित्तं च्छिन्नमात्मार्थमुपस्कृतं निष्ठां नीतं तत्कल्पते तृतीयभङ्गमधिकृत्याह-आत्मार्थं च्छिन्नमपि श्रमणार्थंनिष्ठितमकल्प्यं। सम्प्रति बीजान्युदकं चाधिकृत्याह-

बीयाणि च वावेज्जा अगडं व खणेज्ज संजयट्ठाए। तेसि परिभोगकाले समणाणं तहिं कहं भणियं ॥५८॥

बीजानि शाल्यादि सत्कानि वपेत् अवटं च खानयेत् संयतार्थं, तेषां परिभोगकाले तत्र श्रमणानां कथं भणितं कल्प्यमकल्प्यं वा। सूरिराह-

दुच्छडाणियं च उदयं जइ हेउं निट्ठियं च अत्तट्ठा। तं कप्पइ अत्तट्ठा कयं तु जइ निट्ठियमकप्पं ॥५९॥

अत्रापि प्रागिव भङ्गचतुष्टयं। तत्राद्यो भङ्ग एकान्तेनाशुद्धश्चरमस्त्वेकान्तशुद्धः द्वितीयभङ्गमधिकृत्याह-यतिहेतोस्तण्डुला द्विच्छडीकृता उदकं वा संयतहेतोरवटादानीतं उभयमपि च निष्ठितमचित्तीकृतमात्मार्थं तत् कल्पते। तृतीयभङ्गमधिकृत्याह-कृतं द्विच्छटीकृतास्तण्डुला अवटादानीतं पानीयं निष्ठितं तु यतिनिमित्तं तदकल्प्यमिति पुनरपि पर आह-

समणाण संजतीण व दाहामि जो किणेज्ज अट्ठाए। गावीमहिसीमादी समणाण तहिं कहं भणियं ॥६०॥

श्रमणानां संयतीनां दुग्धादि दास्यामीति बुद्ध्या तेषामर्थाय गोमहिष्यादिकं यः क्रीणीयात्तत्र श्रमणानां कथं कल्प्यमकल्प्यं वा भणितं सूरिराह-

संजयहेउं दूढा न कप्पए य सयमट्ठा। पामिच्चिय कीया वा जइ वि समणट्ठया धेणू ॥६१॥

यद्यपि व धेनुर्गोरूपा महिषीरूपा वा श्रमणार्थमयमित्यात्मीयां धेनुं दत्वा परकीया याचिता क्रीता वा यदि संयतहेतोर्दुग्धा ततो

न कल्पते । अथ स्वयमात्मनोऽर्थाय दुग्धा तर्हि कल्पते, पुनरन्यथा परः प्रश्नयति ।

चेइयदव्वं विभया करेज्ज केई नरो सयट्ठाए । समणं वा सोवहियं विक्केज्जा संजयट्ठाए ॥६२॥

चैत्यद्रव्यं चौराः समुदायेनापहृत्य तन्मध्ये कश्चिन्नर आत्मीयेन भागेन स्वयमात्मनोऽर्थाय मोदकादि कुर्यात् । कृत्वा च संयतानां दद्यात् । यो वा संयतार्थाय श्रमणं सोपधिकं विक्रीय च तत्प्रासुकं वस्त्रादि संयतेभ्यो दद्यात् ।

एयारिसंमि दव्वे समणाणं किंतु कप्पई घेत्तुं । चेइयदव्वेण कयं मुल्लेण वज्जं सुविहियाणं ॥६३॥
तेण पडिच्छा लोए विगरहिया उत्तरे किमंग पुण । चेइय जइ पडिणीए जो गेण्हइ सावि हु तहेव ॥६४॥

एतादृशेन द्रव्येण, गाथायां सप्तमी तृतीयार्थे, यत् आत्मार्थं कृतं तत् श्रमणानां किं नु ग्रहीतुं कल्पते। सूरिराह—यच्चैत्यद्रव्येण यच्च वा सुविहितानां मूल्येनात्मार्थं कृतं तद्दीयमानं न कल्पते किं कारणमिति चेदुच्यते स्तेनानीतस्य प्रतीच्छा प्रतिग्रहणं लोकेऽपि गर्हिता किमङ्ग पुनरुत्तरे तत्र सुतरां गर्हिता यतश्चैत्ययतिप्रत्ययनीके चैत्ययतिप्रत्यनीकस्य हस्तात् यो गृह्णाति सोऽपि हु निश्चितं तथैव चैत्ययतिप्रत्यनीक एव । कस्मादित्याह—

हरिया हडिया सा खलु ससत्तितो उग्गये हरा गुरुगा । एवं तु कया भत्ति न वि हाणी जा विणा तेण ॥६५॥

स खलु स्तेनानीतप्रतीच्छा हृताहृतिका भण्यते स्तेनैर्हृतस्य स्तेनहरणं हृताहृतिका यत एवं तस्मात्स्वशक्तितश्चैत्यद्रव्यं सोपधिकं वा श्रमणमुद्गमयेत् उत्पादयेत् । इतरथा प्रायश्चित्तं चत्वारो गुरुकाः । एवं च सति कृता भक्तिर्भवति । प्रवचनस्य या च तेन विना हानिः, सापि न भवति, पुनः पृच्छति—

उ. ९. भा. ६२–७० ॥११॥

जा तित्थयराणं कया वंदण आविरसणादि पाहुडिया । भत्तीहिं सुरवरेहिं समणाण तहिं कहं भाणियं ॥६६॥

या तीर्थंकराणां सुरवरैर्भक्त्या वन्दना वर्षणादिका आदिशब्दात् पुष्पवृष्टिप्रकारत्रयादिकरणपरिग्रहः प्राभृतिका कृता तत्र श्रमणानां कथं भणितं । किं तत्र स्थातुं कल्पते न वा अत्र सूरिराह–

जइ समणाण न कप्पइ एयं एगाणिं या जिणवरिंदा । गणहरमादी समणा अकप्पए न वि य चिट्ठंति ॥६७॥

तस्यां प्राभृतिकायां श्रमणानामवस्थातुं कल्पते भगवतः प्रवचनातीतत्वात् । अन्यच्च यदि श्रमणानां न कल्पते तत एकाकिनो जिनवरेन्द्रा भवेयुर्यतो गणधरादयः श्रमणा अकल्पिके नैव तिष्ठन्ति ।

तम्हा कप्पइ ठाउं जह सिद्धायणंमि होइ अविरुद्धं । जम्हा उ न साहम्मी सत्था अम्हं ततो कप्पे ॥६८॥

तस्मात्कल्पते स्थातुं यथा सिद्धायतने भवत्यवस्थानमविरुद्धं, तथात्रापीति भावः । यस्मात् शास्ता तीर्थंकरोऽस्माकं न साधर्मिकः प्रवचनातीतत्वात्ततः कल्पते एतदेवाह–

साहम्मियाण अट्ठो चउव्विहो लिंगओ जह कुडुंबी । मंगल सासयभत्तीए जं कयं तत्थ आदेसो ॥६९॥

साधर्मिकाणामर्थाय कृतं न कल्पते, स च चतुर्विधस्तत्र लिङ्गतोऽसाधर्मिकस्तीर्थंकरो यथा कुटुम्बी, ततस्तस्मिन्निमित्तं कृतं कल्पते, अन्यच्च भगवतां मङ्गलनिमित्तं शाश्वतो मोक्षस्तन्निमित्तं वा भक्त्या यत्क्रियते समवसरणमायतनं तत्रादेशोऽनुज्ञावस्थानस्येति भावः । सम्प्रत्यतिप्रसङ्गनिवारणार्थमाह–

जइ वि य नाहाकम्मं भत्तिकयं तह विवज्जियं तेहिं । भत्ती खलु होति कया जिणाण लोगेवि दिठं तु ॥७०॥

व्य. सू. ३७ ॥१२॥ यद्यपि भक्तिकृतमायतनादि भवति तन्नाधारकर्म तथापि तद्वर्जयद्भिः खलु भक्तिर्जिनानां कृता भवति । इदं तु लोकेऽपि दृष्टं । तदेव दर्शयति ।

बंधित्ता कासवतो वयणं अट्ठपुडसुद्ध पोत्तीए । पत्थिवमुवासते खलु वित्तिनिमित्तं भया चेव ॥७१॥

काश्यपः कौटुम्बिको वृत्तिनिमित्तं भयाद्वा पार्थिवमुपास्ते खल्वष्टपुटया शुद्धया पोतिकया वदनं मुखं बध्वा एवमत्रापि पार्थिवस्थानीयायास्तीर्थंकरप्रतिमाया भक्तिनिमित्तं नायतनं प्रविशन्ति को दोष इत्यत आह–

दुब्भिगंध परिस्सावी तणुरप्पे सण्हाणिया । दुहा वायु वहो चेव तेण ठंति न चेतिए ॥७२॥

तिणि वा कड्ढए जाव थुतितो तिसिलोइय । तावत्थ अणुन्नायं कारणंमि परेण वि ॥७३॥

एषा तनुः स्नापितापि दुरभिगन्धप्रस्वेदपरिश्राविणी तथा द्विधा वायवोऽधोवायुनिर्गमः (१) उच्छ्वासनिःश्वासनिर्गमश्च (२) । तेन कारणेन चैत्ये चैत्यायतने साधवो न तिष्ठन्ति । अथवा श्रुतस्तवानन्तरं तिस्रः श्रुतीः त्रिश्लोकिकाः श्लोकत्रयप्रमाणा यावत्कर्षते तावत्तत्र चैत्यायतने स्थानमनुज्ञातं, कारणेन कारणवशात्परेणाप्यवस्थानमनुज्ञातमिति–

सूत्रम्–सत्तसत्तमिया णं भिक्खूपडिमा एगूणपन्नए राइंदिएहिं एगेण छन्नउएणं भिक्खासएणं अहासुत्तं अहाकप्पं अहामग्गं अहातच्चं अहासम्मं फासया पालिया तीरिया किट्टिया आणाए अणुपालिया भवइ ॥३७॥

अस्य संबंध प्रतिपादनार्थमाह–

सागारिय अग्गहणे अन्नाउंछं फुडं समक्खायं । सो होउ भिग्गहो खलु पडिमा य अभिग्गहो चेव ॥७४॥

उ. ९. भा. ७१-७५ ॥१२॥

अन्नाउंछं विसुद्धं घेत्तव्वं तस्स परीमाणं किं । कालंमि य भिक्खासु य इति पडिमासुत्तसंबंधो ॥७५॥

पूर्वसूत्रेषु सागारिकपिण्डो न ग्राह्य इत्युक्तं सागारिकपिंडाग्रहणे स्फुटमज्ञातोञ्छग्रहः खलु भवत्यभिग्रहः प्रतिमाप्यभिग्रहं अभिग्रहप्रस्तावात्सागारिकसूत्रानन्तरं प्रतिमासूत्रस्योपनिपातः । अथवान्यथा सम्बन्धः सागारिकपिण्डप्रतिषेधतोऽज्ञातोञ्छविशुद्धं ग्रहीतव्यमित्याख्यातं, तस्य भिक्षाकालेषु किं परिमाणमिति प्रश्नावकाशमाशङ्क्य प्रतिमासूत्रमुपन्यस्तवान् । एष प्रतिमासूत्रसम्बन्धः । अनेन सम्बन्धेनायातस्यास्य व्याख्या–सप्तसप्तका दिनानां यस्याः सा सप्तसप्तकिकाः सप्तकशब्दककारस्य मकारः प्राकृतत्वात् । णमिति वाक्यालङ्कारे भिक्षुप्रतिमा एकोनपञ्चाशता रात्रिंदिवैरेकेन षण्णवतेन भिक्षाशतेन यथासूत्रं सूत्रानतिक्रमेण यावत्करणात्–'अहाकप्पं अहामग्गं अहातच्चं अहासम्मं फासिया पालिता तीरिया किट्टिया अणुपालिया भवति' इति परिग्रहस्तत्र यथाकल्पं यथाविधि सूत्रोक्तविध्यनतिक्रमेणेत्यर्थः । यथामार्गं ज्ञानदर्शनचारित्राणामविराधनेन । अहातच्चंति यथातथ्यमेकान्ततः सूत्रानुसारेणापादितसत्यं । अहासम्मं यथा सम्यक् त्रिविधेनापि योगेनापरिताम्यता सम्यक्करणं । स्पर्शिता सेविता । विराधना रक्षणतः । अत एव शोधिता अतीचारलेशेनाप्यकलङ्कनात् । तीरिता तीरं नीता पर्यन्तनीता इत्यर्थः । कीर्तिता आचार्याणां कथिता यथा प्रतिमा मया समाप्ता । आज्ञया तीर्थकरोपदेशेन अत्र पालिता भवति । एवमष्टाष्टकिका नवनवकिका दशदशकिका सूत्राण्यपि भावनीयानि–

सूत्र–अट्ठअट्ठमियाणं भिक्खुपडिमा चउसट्ठिए राइंदिएहिं दाहिय अट्ठासिएहिं भिक्खासएहिं अहासुत्तं (जहा ३७) अणुपालिया भवइ ॥३८॥ नवनवमियाणं भिक्खुपडिमा एगासीए राइंदिएहिं चउ

व्य. सू. ३८–४० ॥१३॥ हियपंचुत्तरेहिं भिक्खासएहिं अहासुत्तं (जहा ३७) अणुपालिया भवइ ॥३९॥ दस दसमियाणं भिक्खु पडिमा एगेणं राइंदियसएणं अद्धछट्ठेहिय भिक्खासएहिं अहा सुत्तं (जहा ३७) अणुपालिया भवइ ॥४०॥

विशेषस्तु पाठसिद्धः। एष सूत्रचतुष्टयसंक्षेपार्थः।

अह सुत्तसुत्तदेसा कप्पो उ विधिए मग्गनाणादी। तच्च तु भवे तत्थं सम्मं जं अपरितंतेण ॥७६॥

फासियजोगतिएणं पालियमविराहि सोहिते चेव। तीरियमंतपाविय किट्टिय गुरु कहणा जिणमाणा ॥७७॥

यथा सूत्रमिति सूत्रादेशात् यथाकल्पमित्यत्र कल्पोविधिर्यथामार्गमित्यत्र मार्गो ज्ञानादि। यथा तथ्यमित्यत्र तच्चं नाम तथ्यं, यथा सम्ममिति सम्यग् नाम यदपरिताम्यताकरणं, स्पर्शिता योगत्रिकेण सेविता पालिता अविराधिता शोधिताप्येवमेव अविराधनेनै वेत्यर्थः। तीरिता अंतं प्रापिता, कीर्तिता गुरूणां कथनतः आज्ञा जिनस्य तीर्थंकृतः द्वितीया षष्ठ्यर्थः प्राकृतत्वात्।

पडिमा उ पुव्वभाणिया पडिवज्जइ को तिसंघयणमादी। नवरं पुण नाणत्तं कालच्छेए य भिक्खासु ॥७८॥

प्रतिमा भिक्षोः प्रतिमाः पूर्वमाचारदशासु भणिताः ताः कः प्रतिपद्यते ततः आह–तिसंघयणत्ति आद्येषु त्रिषु संहननेषु अन्यतर संहननोपेतः प्रतिपद्यते, चतुर्थादिषु तु संहननेषु वर्तमानो न प्रतिपद्यते। आदिशब्दात्सोऽपि सूत्रार्थतदुभयोपेतो गच्छे कृतपरिकर्मा सातिशयो न निरतिशयो निरतिशय इति परिग्रहः। तृतीयं च संहननं यावदार्यरक्षितस्तावदनुवृत्तं। ततः आरतो व्यवच्छिन्नं नवरं पुनर्नानात्वमत्र कालच्छेदे भिक्षासु च तत्र कालच्छेदमाह–

एगूणपन्नचउसट्ठि गासती सयं च बोधव्वं। सव्वासिं पडिमाणं कालो एसात्ति तो होइ ॥७९॥

उ. ९. भा. ७६-८२ ॥१३॥

सप्तसप्ततिकायाः काल एकोनपञ्चाशत् रात्रिं दिवानि अष्टा अष्टकिकायाः चतुःषष्टिर्नवनवकिकाया एकाशीतिर्दशदशकिकायाः शतं रात्रिंदिवानां बोद्धव्यं। सर्वाप्रतिमानामधिकृतसूत्रचतुष्टयोपेतानामेष एतावान् भवति कालः। कथं पुनः सप्तसप्तकिका भवतीत्यत आह-

पढमाए सत्तगा सत्तपढमे तत्थ सत्तए। एक्केक्कं गेण्हई भिक्खं बिइए दोण्णि दोण्णिओ ॥८०॥

एवमेक्केक्कियं भिक्खं छुभिज्जेक्केक्कसत्तगे। गेण्हती अंतिम जाव सत्तसत्त दिणेदिणे ॥८१॥

प्रथमायां प्रतिमायां सप्तसप्तकिका भवन्ति। तत्र प्रथमे सप्तके प्रतिदिवसमेकैकां भिक्षां गृह्णाति। द्वितीये सप्तके प्रतिदिवसं द्वे द्वे भिक्षे। एवं तृतीयादिषु सप्तकेष्वेकैकेषु एकैकां भिक्षामधिकां प्रक्षिपेत यावदन्तिमे सप्तके दिने दिने सप्त सप्तभिक्षा गृह्णाति। इयमत्र भावना-तृतीये सप्तके प्रतिदिवसं। तिस्रस्तिस्रो भिक्षा गृह्णाति। चतुर्थे चतस्रश्चतस्रः पञ्चमे पञ्च पञ्च, षष्ठे षट् षट्, सप्तमे सप्त सप्तेति। अत्रैव प्रकारान्तरमाह-

अहवा एक्किक्कियं दत्तिजा सत्तकेक्कसत्तए। आदेसो आत्थि एसोवि सीहविक्कमसन्निभो॥ ८२॥

अथवा एष द्वितीयोऽप्यादेशो यथा एकैकस्मिन् सप्तके प्रत्येकं प्रथमदिनादारभ्य प्रतिदिवसमेकैकां वर्धयेत् यावत् सप्तमे दिवसे। इयमत्र भावना-प्रथमे सप्तके प्रथमे दिवसे एकां भिक्षां गृह्णाति, द्वितीये द्वे, तृतीये तिस्रः, चतुर्थे चतस्रः, पञ्चमे पञ्च, षष्ठे षट् सप्तमे सप्त एवं द्वितीये तृतीये चतुर्थे पञ्चमे षष्ठे सप्तमे च सप्तके द्रष्टव्यं एव आदेशः सिंहविक्रमसंनिभः यथा सिंहो गत्वा गत्वा पृष्ठतः प्रलोकयते, एवमेषोऽपि सप्तके सप्तके पुनर्मूलतः परावर्तते। गतः कालच्छेदः। संप्रति भिक्षापरिमाणमाह-

व्य. सू. ३८-४० ॥१४॥

छन्नउयभिक्खसयं अट्ठासीया य दोसया हुंति । पंचुत्तरा य चउरो अद्धछट्ठासया चेव ॥ ८३ ॥

सप्त सप्तकिकायां भिक्षापरिमाणं षण्णवतं (१९६),शतमष्टाष्टकिकायामष्टशोते द्वेशते (२८८) भिक्षाणां, नवनवकिकायां पञ्चोत्तराणि चत्वारि शतानि (४०५), दशदशकिकायामर्धषष्ठानिशतानि (५५०) भिक्षाणामिति । सम्प्रत्यस्यैव भिक्षापरिमाणस्यानयनाय करणमाह-

उद्दिट्ठवग्गदिवसा मूलगुणसंजुया दुहा छिन्ना । मूलेणं संगुणिया माणं दत्तीण पडिमासु ॥८४ ॥

पदगयसु वेयसु त्तरसमाहयं दलियमादिणा; सहियं गच्छगुणं, पडिमाणं भिक्खमाणं मुणेयव्वं ॥ ८५ ॥

उद्दिष्टा ये च वर्गाः सप्त सप्तकिकादयः ते दिवसा मूलदिनसंयुताः सप्तादिदिनसन्मिश्राः क्रियन्ते । तदनन्तरं द्विधा छिन्ना अर्धी क्रियन्ते इति भावः । ततो मूलेन सप्तादिलक्षणेन संगुण्यन्ते संगुणिताः प्रतिमासु दत्तीनां परिमाणं भवन्ति तद्यथा-सप्तसप्तकवर्गदिवसा एकोनपञ्चाशत् (४९) ते मूलदिनैः सप्तभिर्युताः क्रियन्ते जाताः षट्पञ्चाशत् ५६, ते अर्धीक्रियन्ते जाता अष्टाविंशतिः २८, सा मूलेन सप्तकेन गुण्यते आगतं पण्णवतं शतं १९६ । तथा अष्टाष्टकवर्ग दिवसा श्चतुःषष्टिः ६४ ते मूलदिनैः अष्टभिः संमिश्र्यन्ते जाताः द्वासप्रतिः ७२ स्तस्या अर्धं क्रीयते जाता षट् त्रिशत् ३६ सा मूलेन अष्टकेन गृण्णते आगते द्वेशते अष्टाशीते । एवं नवनवकिकायां दशदशकिकायां च यथोक्तं भिक्षापरिमाणमानेतव्यम् । अत्रैव करणान्तरमाह-

गच्छुत्तर संविग्गे उत्तरहीणं पक्खिवे आदि । अंतिमधणमादिजुयं गच्छद्धगुणं तु सव्वधणं ॥ ८६ ॥

गच्छ उत्तरेण संवर्गं संवर्ग्यतेस्म, । संवर्गो गुणित इत्यर्थः । तस्मिन् उत्तरेण हीणे कृते आदिं प्रक्षिपेत् तत अन्तिमधनमागच्छति

उ. ९. भा. ८३-८६ ॥१४॥ तदन्तिमधनमादियुतं क्रियते तदनन्तरं गच्छार्धगुणं ततः सर्वधनमागच्छति। तत्र सप्तसप्तकिकायां सप्त आदिः सप्त उत्तरं सप्त गच्छः। ततः सप्तलक्षणो गच्छ उत्तरेण सप्तकलक्षणेन गुण्यते जाताः एकोनपञ्चाशत् ४९। सा उत्तरेण सप्तकेन हीना क्रियते कृत्वा च पुनरादिना सप्तकेन व-युताकर्तव्या। इदं कारणमन्यत्रापि व्यापकं तत एवमुक्तमन्यथाचोत्तरं हानावादिप्रक्षेपे च न कश्चि-द्विशेषः तस्या एव एकोनपञ्चाशतो भावात्। तदन्तिमधनं सप्तमे सप्तके भिक्षापरिमाणमित्यर्थः। एतत् आदिना सप्तकेन युतं क्रियते जाता षट् पञ्चाशत्। सा गच्छार्धेन गुण्यते। अत्र गच्छः सप्तकः। स विषमत्वादर्धं न प्रयच्छति ततो गुण्यो राशिः षट्पञ्चाशल्लक्षणोर्धी क्रियते। जाता अष्टाविंशति। सा परिपूर्णेन सप्तकलक्षणेन गच्छेन गुण्यते, जातं षण्णवतं शतं। अष्टाष्टकिकायामष्टक आदिरष्टक उत्तर-मष्टको गच्छः तत्राष्टकलक्षणो गच्छ उत्तरेणाष्टकेन युतं क्रियते जाता चतुः षष्टिः सा उत्तर हीना आदियुता क्रियते। तथापि सैव। चतुः षष्टिरेतत् अष्टमेऽष्टके भिक्षापरिमाणं एतदादिना अष्टकेन युतं क्रियते जाता द्वासप्ततिः ७२। सागच्छार्धेन चतुष्केन गुण्यते जाते द्वेशतेऽष्टाशीत्यधिके २८८ एवं नवनवकिकायां दशदशकिकायां च भावनीयं नवरं नवनवकिकायां नवक आदिर्नवक उत्तरं नवको गच्छो दशदशकिकायां दशक आदि दशक उत्तरं दशको गच्छः

दोपडिमाओ पन्नताओ, तंजहा खुड्डिया वा मोयपडिमा महल्लिया वा मोयपडिमा, खुडियण्णं मोयपडिमं पडिवन्नस्स अणगारस्स कप्पइ, से पढमनिदाहकालसमयंसि वा चरमनिदाहकालसमयंसि वा बहियागामस्स वा बृ. १ उ. सू. ६ रायहाणीए वा वणंसि वा वणदुग्गंसि वा पव्वयंसि वा पव्वयदुग्गंसि वा भोच्चा आरुभइ चोदसमेण पारेइ, अभोच्चा आरुभइ, सोलसमेणं पारेइ, जाएजाए मोए आईयव्वे दिया आगच्छेइ,सू. ४१ महल्लियणं मोय-

पडिमं जाव पव्वयदुग्गंसिवा, भोच्चा आरुभइ सोलसमेणं पारेइ, अभोच्चा आरुभइ अट्ठारसमेणं पारेइ जाए जाए मोए आइयव्वे दिया आगच्छइ सू. ४२–सूत्रद्वयं, अस्यसंबंधमाह–

पडिमाहिगारपगते हवंति मोयपडिमा इमा दोण्णि । ता पुण गणम्मि वुत्ता इमा उ बाहिं पुरादीणं ॥८७॥

प्रतिमाधिकारः प्रकृतस्ततः इमेऽपि द्वे मोकप्रतिमे इह भवतः प्रतिमाप्रस्तावादिमे अपि प्रतिमे अत्रोपन्यस्ते इति भावः । केवलमयं विशेषः । ता अनन्तरोदिताः प्रतिमा गणे स्थितस्योक्ता इमे पुनः पुरादीनां बहिः स्थितस्येति सम्बन्धः । अनेन सम्बन्धेनायातस्यास्य व्याख्या–द्वे प्रतिमे प्रज्ञप्ते तद्यथा क्षुल्लिका च मोकप्रतिमा महती च मोकप्रतिमा मोक कायिकी । तदप्युत्सर्गप्रधानाप्रतिमा मोकप्रतिमा । तत्र क्षुल्लिकाणामिति प्राग्वत् । मोकप्रतिमां प्रपन्नस्यानगारस्य कल्पते से तस्य प्रथम निदाघकालसमये वा चरमनिदाघकालसमये वा बहिर्ग्रामस्य वा यावत्करणान्नगरादिपरिग्रहो राजधान्यां वा वने वा एकजातीयद्रुमसङ्घातो वनं, विदुर्गे वा नानाजातीयद्रुमसंघाते, पर्वते प्रतीते, पर्वतविदुर्गे अनेकपर्वतसंघातरूपे भुक्त्वा यदि प्रतिमामारोहति प्रतिपद्यते, तदा चतुर्दशेन भक्तेन पारयति समापयति अथा भुक्त्वा आरोहति तदा षोडशकेन भक्तेन पारयति, तेन च जातं मोकं कायिकी पातव्यं आगमने च दिवा आगच्छति । एवं महत्या अपि प्रतिमायाः सूत्रं वाच्यं । विशेषोऽपि पाठसिद्ध एव । सम्प्रति भाष्यप्रपञ्चः । तत्र मोकप्रतिमाशब्दार्थमाह–

सव्वातो पडिमातो साधुं मोयंति पावकम्मेहिं । एएण मोयपडिमा अहिगारो इहं तु मोएण ॥८८॥

मोचयति पापकर्मभ्यः साधुमिति मोकाउद्रादित्वादन्यदपि कुर्वन्ति सा चासौ प्रतिमा च मोकप्रतिमा । एतेनान्वर्थेन सर्वा अपि प्रतिमाः साधुं पापकर्मभ्यो मोचयन्तीति कृत्वा मोकप्रतिमाः प्राप्नुवन्ति । ततो विशेषप्रतिपादनार्थमिहाधिकारः । प्रयोजनं मोकेन मोका

उ. ९ भा. ८७-९२ ॥१५॥

परित्यागप्रधाना प्रतिमा मोकप्रतिमेति । सम्प्रति विषमपदव्याख्यानमाह-

एगदुमो होइ वणं एगजातीयजे जहिं रुक्खा । विवरीयं तु विदुग्गं एसे व य पव्वए विगमो ॥८९॥

एकद्रुम एकजातीया ये वृक्षास्ते यत्र विद्यन्ते तत् भवति वनं । नानाजातीयद्रुमरूपं विदुर्गं । एष एव गमः पर्वतेऽपि द्रष्टव्यः । नानारूपपर्वतः पर्वतविदुर्गं । सम्प्रति येन विधिना बहिर्निर्गच्छति तं विधिमाह-

निसज्जं च चोलपट्टं कप्पं घेत्तूणमत्तगं चेव । एगंते पडिवज्जति काऊण दिसाणं वालोयं ॥९०॥

निषद्यां सोत्तरां चोलपट्टकल्पं मात्रकं च कायिकीमात्रकं गृहीत्वा ग्रामादेर्बहि र्विनिर्गच्छति । विनिर्गत्यैकान्ते प्रतिमां प्रतिपद्यते । तत्र कायिकीसमागमे तां मात्रके व्युत्सृज्यानापाते असंलोके दिशं वा लोकं कृत्वा आपिबति । यद्यपि स ज्ञानातिशयाऽतिशयज्ञानेनैव जानाति सागारिकोऽस्ति न वेति तथापि सामाचारी पालिता भवत्विति कृत्वा दिशमालोकं कृत्वा व्युत्सृजत्यापिबति च, सम्प्रति कल्पादिग्रहणे प्रयोजनमाह-

पाउणइ तं पवाए तत्थ निरोहेण जिज्जए दोसा । सिण्हाए परित्ताणं व कुणति अच्चुण्हवाते वा ॥९१॥

तं कल्पं प्रतिवाते प्रवृत्ते प्रावृणोति तत्र च प्रावरणे कृते वातनिरोधेन यः प्रवाते वातसंपर्केणापादितो दोषः जीर्यते । यदि वा स कल्पः सिण्हादि परित्ताणं श्लक्ष्णादि सचित्तरजः परित्राणं करोति, । अथवा अत्युष्णे वाते वाति स प्रावृयते, मोकमापिबेदित्युक्तं तत्र मोकस्वरूपमाह-

साभावियं च मोयं जाणइ जं वावि होइ विवरीयं । पाणबीयससणिद्धं ससक्खाधिराय न पिएज्जा ॥९२॥

व्य॰ सू॰ ४१–४२ ॥१६॥

स प्रतिमाप्रतिपन्नो यन्मोकं स्वाभाविकं यच्च भवति विपरीतं तत्सर्वं जानाति। तत्र स्वाभाविकमापिबति। इतरत् विपरीतं प्राणसंसक्तं बीजसन्मिश्रसस्निग्धं सरजस्काधिराजकलितं न पिबति। तत्र प्राणसंसक्तं कथयति।

किमिकुट्ठे सिया पाणा ते य उण्हाभिताविया। मोएण सह मेज्जण्हु निसिरेते उ छाहिए ॥९३॥

कृमिसंकुलं कोष्ठमुदरं कृमिकोष्टे स्युः प्राणाः कृमिरूपास्ते चोष्णेनाभितापिताः सन्तो मोकेन कायिक्या सार्धमागच्छेयुस्ततस्तान् छायायां निसृजेत्। बीजादिप्रतिपादनार्थमाह–

बीयं तु पोग्गला सुक्का ससणिद्धा उ चिक्कणा। पडंति सिथिले देहे खमणुण्हाभिताविया ॥९४॥

बीजं नाम शौक्राः पुद्गलास्ते च द्विधा चिक्कणा अचिक्कणाश्च। तत्राचिक्कणा बीजग्रहणेन गृहीताश्चिक्कणाः सस्निग्धा उच्यन्ते। ते उभयेऽपि शिथिले देहे क्षपणेनोष्णेन तापिताः सन्तः पतन्ति।

पमेहकणिया तो य सरक्खं पाहु सूरयो। सो उ दोसकरो वुत्तो तं च कज्जं न साहए ॥ ९५ ॥

प्रमेधकणिकाः सरजस्कं पदैकदेशे पदसमुदायोपचारात् सरजस्काधिराजं प्राहुः सूरयः, स च सरजस्काधिराज आपीयमानो दोषकर उक्तः। तच्च कार्यं रोगविमुक्तिलक्षणं न साधयति। ततः सोऽपि न पीयते।

बहुगा होइ मत्ता ऊ आइल्लेसे दिणेसु उ। कमेण हायमाणी उ अंतिमे होइ वा न वा ॥ ९६ ॥

आदिमेषु कायिकी मात्रातो बह्वी भवति ततः क्रमेण हीयमाना अन्तिमे दिने भवति वा न वा।

पडिणी अणुकंपा वा मोयं वट्टांति गुज्झगा केई। बीजादिजुयं जं वा विवरीयं उज्झए सव्वं ॥ ९७ ॥

उ. ९ भा. ९३-१०२ ॥१६॥

प्रत्यनीकोऽनुकम्पत इत्यनुकम्पता केचित् गुह्यका मोकं कायिकी वर्धयन्ति, यद्वा बीजादियुतं कुर्वन्ति, । सर्वमेतत् स्वाभाविकं न भवति । किन्तु विपरीतमतस्त्यजति सम्प्रति द्रव्यादितो मार्गणामाह–

दव्वे खेत्ते काले भावंमि य होइ सा चउविगप्पा । दव्वे उ होइ मोयं खेत्ते गामाइयाण बहिं ॥ ९८ ॥
काले दिया व राती भावे साभावियं व इयरं वा । सिद्धाए पडिमाए कप्पाविमुक्को हवइ सिद्धो ॥ ९९ ॥
देवो महड्ढितो वावि रोगातो ऽहवा मुच्चती । जायती कणगवण्णो उ आगते य इमो विही ॥ १०० ॥

सा क्षुल्लिका मोकप्रतिमा चतुर्विकल्पा चतुराश्रिता भवति । तद्यथा द्रव्ये क्षेत्रे काले भावे च । तत्र द्रव्ये भवति मोकमापातव्यं, क्षेत्रे ग्रामादीनां बहिः काले दिवा रात्रौ वा । भावे तन्मोकं स्वाभाविकमितरद्वा । तत्र स्वाभाविकमापिपत(पिब)ति इतरत्त्यजति । अस्यां च प्रतिमायां सिद्धायां कश्चित्कालं कुर्वन् कर्मविमुक्तः सिद्धो भवति । यदि वा देवो महर्द्धिकः अथवा काले कारणाभावे रोगाद्विमुच्यते । शरीरेण कनकवर्णो जायते, ' पालितायां प्रतिमायामुपाश्रयमागतस्यायं वक्ष्यमाणो विधिस्तमेवाह–

उण्होदगे य थोवे तिभागमद्धे तिभाग थोवे य । महुरगभिन्ना महुरगएक्केक्कं सत्तदिवसाइं ॥ १०१ ॥

उष्णोदकादिकमधिकृतगाथोपन्यस्तमुक्तक्रमेण एकैकं सप्तदिवसान् कुर्यादिति गाथापदयोजना । भावना त्वियम्–सप्तदिवसानुष्णोदकेन ओदनं भुंक्ते । च शब्दात् द्वितीयान् सप्तदिवसान् यूषमाण्डेन यापयेत् एतदेवाह–

ओयणं सिणोदएणं दिणे सत्त भुंजिउं । जूसमंडेण वा अन्न दिणो जावेइ सत्तओ ॥ १०२ ॥

पाठसिद्धं थोवत्ति अन्यान् तृतीयान् सप्तदिवसान् त्रिभागे उष्णादके स्तोकं मधुरमोल्लणं मिश्रयित्वा तेन सह भुंक्ते, तिभागेत्ति

व्य॰ सू॰ ४१–४२ ॥१७॥ तदनन्तरमन्यान् सप्तदिवसान् मधुरस्योल्लणस्य त्रिभागं द्वौ भागावुष्णोदकस्य मीलयित्वा तेन सह भुंक्ते अद्धे इति ततः परमन्यान् सप्तदिवसानर्धं मधुरोल्लणस्य मिश्रयित्वा तेन सह कूरं भुंक्ते तिभागत्ति तदनन्तरमन्यान सप्तदिवसान् त्रिभागमुष्णोदकस्य द्वौ भागौ मधुरोल्लणस्व मिश्रयित्वा तेन सह भुंक्ते । थोवेयत्ति ततः परमन्यान् सप्तदिवसान् मधुरोल्लणोस्तोकमुष्णोदकं प्रक्षिप्य तेन सह भुंक्ते । एवं पञ्चमसप्तकान् मधुरकभिन्नान् स्तोकोदकान् मधुरकसहितान् भुंक्ते । एतदेवाह–

मधुरोल्लणेण थोवेण मीसे तइयसत्तए । तिभागव्वजुयं चेव तिभागो थोवमिस्सियं ॥ १०३ ॥

पूर्वव्यारव्यानुसारेणेयं गाथा स्वयं भावनीया अधिकार्थाभावात् तदनन्तरमन्यान् मधुरकेण उल्लणेन सह उपलक्षणमेतत् । अन्यैर्वायूषप्रकारैः सह भक्तं भुंक्ते । ततः परमन्यान् सप्तसप्तकान् यानि तस्य व्याधेरविरुद्धानि तैर्दध्यादिभिः सह भावयित्वा भुंक्ते । तदनन्तरं सर्वप्रचारा भवति। एतदेवाह–

महुरेणं सत्तन्ने भाविता उल्लणादिणा । दहिगादीण भावेत्ता ताहेव सत्त सत्तए ॥ १०४ ॥

अत्रादिशब्दादन्येषां यूषप्रकाराणां परिग्रहः । दहिगादीण भावित्ता ताहे वा सत्त सत्तए’ व्याख्यातप्रायं । साम्प्रतमुपसंहारमाह–

एवमेसा उ खुड्डीया पडिमा होति समाणिया । भोचा रुभंते चोदसेणं, अभोचा सोलसेण तु ॥ १०५ ॥

एवमेषा क्षुल्लिका मोकप्रतिमा भवति सा च भुक्त्वा आरोहता प्रतिपद्यमानेन चतुर्दशकेन समानीता समाप्तिं नीता भवति । अभुक्ता प्रतिमानेन षोडशकेन आरुहन्ते इत्यत्र सप्तमी तृतीयार्थे प्रतिपत्तव्या । सम्प्रति महतीं मोकप्रतिमां व्याख्यातुमाह–

एमेव महल्लीवि उ अट्ठारसिमेण नवरि निट्ठाति । परिहारो अट्ठदिवसा नहु रोगि वालिस्स वा एसा ॥ १०६ ॥

उ. ९. भा. १०३–१०८ ॥१७॥ एवमेव अनेनैव प्रकारेण महत्यपि मोकप्रतिमा द्रष्टव्या नवरं सा अष्टादशकेन निष्ठां याति, परिहारस्तपोऽष्टौ दिवसान् न च स रोगी भवति प्रतिमाप्रभावात्, । यदि वा बलिन एषा प्रतिमा भवति नेतरस्य ।

पडियत्ती पुण तासिं चरमनिदाघे व पढमसरए वा । संघयणधितीजुत्तो फासयति दोवि एयातो ॥ १०७ ॥

१८ प्रतिपत्तिः पुनरेतयोः प्रतिमयोश्चरमनिदाघे वा प्रथमशरदि वा एते च द्वे अपि प्रतिमे स्पर्शयति आद्यसंहननत्रयोऽन्यतमसंहनन-युक्तो धृत्या च वज्रकुडयसमानः

संखादत्तियस्स णं भिक्खुस्स पडिग्गह धारिस्स गाहावइ कुल–पिंडवाय पडियाए अणुपविट्ठस्स जावइयं
२२ केइ अंतो पडिग्गहसि उवइत्तु दलएज्जा, तावइयाओ दत्तीओ वत्तवं सिया, तत्थ से केइ छप्पएण वा दूसएण वा वालएण वा अंतो पडिग्गहंसि उवित्ता दलएज्जा सावि णं सा एगादत्ती वत्तव्वं सिया, तत्थ से बहवे भुंजमाणा सव्वे ते सयं सयंपिंडं साविय अंतो पडिग्गहंसि उवित्ता दलएज्जा सव्वाविणं सा एगा दत्ती वत्तवं सिया ॥४३॥ पाणिपडिग्गहियस्सणं जहा (३६ पाणिंसिपडिग्गहंसि).... वत्तव्वं सिया ॥ ४४ ॥ अस्य सम्बन्धमाह–

२६ स साहियपतिण्णो उ नीरोगो दुहतो बली । मियं गेण्हइ सुद्धुच्छ सुत्तस्स समुप्पया ॥ १०८॥

व्य. सू. ४३-४४ ॥१८॥

स मोकप्रतिमासाधकः साधितप्रतिज्ञो। नीरोगो द्विधातो धृत्या संहनने च बली मितं दत्तिसंख्यया च परिमितं शुद्धमुंछं गृह्णाति ततो दत्तिपरिमाणप्रतिपादनार्थमन्यस्य सूत्रद्वयस्य समुत्पादः प्रवृत्तिर्गाथायां स्त्रीत्वं प्राकृतत्वात्। एष सूत्रसम्बन्धः। अनेन सम्बन्धेनायातस्यास्य व्याख्या—संख्यापरिमाणं दत्तिकायाः सूत्रं पुस्त्वमार्षत्वात् यावत् यावत् कश्चिदन्तः पतद्गृहे उविता अवनम्य दद्यात्। तत्र तावत्यो दत्तयइति वक्तव्यं स्यात्, किमुक्तं भवति? एकस्यामपि भिक्षायामुत्पाटितायां यावतो वारानच्छिद्य विच्छिद्य ददाति तावत्यस्तत्र दत्तय इति तत्र से तस्य साधोः कश्चित् छब्बकेन वंशदलमयेन दूष्येण वा वस्त्रेण बालकेन वा गोमहिष्यादिबालकृतेन गालनादिना अन्तः पतद्ग्रहे अवनम्य दद्यात्। सापि णमिति वाक्यालङ्कारे। एका दत्तिरिति वक्तव्यं स्यात्। तत्र से तस्य साधोर्बहवो भुंजाना भिक्षार्थं साधुमागतं दृष्ट्वा सर्वे ते स्वीयं पिण्डं संहृत्य एकं पिण्डं कृत्वा अन्तः पतद्गृहे उविता अवनम्य दद्यात्। सर्वापि णमिति पूर्ववत्। एका दत्तिरिति वक्तव्यं। एतत्सूत्रं पतद्ग्रहधारिण उक्तं,। सम्प्रति पाणिपतद्ग्रहविषयमाह पाणीत्यादि पाणिपद्ग्रहस्यापि विषये एवमेव सूत्रं वक्तव्यमिति सूत्रसंक्षेपार्थः। सम्प्रति भाष्यविस्तरः—

हत्थेण व मत्तेण व भिक्खा होइ समुज्जया। दात्तितो जात्तिए वारे, खिवती होंति तात्तिया ॥१०९॥

हस्तेन वा मात्रेण वा या समुद्यता उत्पादिता भिक्षा सा भिक्षेत्युच्यते दत्तयः पुन स्तामेव भिक्षां यावतो वारानवच्छिद्य क्षिपन्ति तावत्यो भवन्ति—

अव्वोच्छिन्न निवाया उ दत्ती होइ उ वेतरा। एगाणेगासु चत्तारि विभागा भिक्खदात्तिसु ॥११०॥

अव्यवच्छिन्ननिपातात् तु दत्तिर्भवति इतरा या भिक्षा च भवति,। भिक्षादत्तिषु च एकानेकासु विषये चत्वारो विकल्पास्तानेवाह—

एगाभिक्खा एगा दत्ती एगाभिक्खअणेगा दत्तितो। णेगातोवि य एगा णेगातो चेव णेगातो ॥१११॥

एकाभिक्षा एका दत्तिरिति प्रथमो विकल्पः। एकाभिक्षा अनेका दत्तय इति द्वितीयः। अनेका भिक्षा एका दत्तिरिति तृतीयः। अनेकाभिक्षा अनेकादत्तय इति चतुर्थः। तत्र प्रथमभङ्ग एवं दायकेन व्यवच्छिन्ना भिक्षा दत्ता सा एका भिक्षा एका च दत्तिः, द्वितीयभङ्गे व्यवच्छिन्ना दत्ता, तृतीयभङ्गे सूत्रमिदम् तत्थ से बहवो भुंजमाणा इत्यादि जाव एगा सा दत्ती वत्तव्वं सिया अस्येयं भावना केचित् पथिकाः कर्मकरा वा एकत्रावकाशे पृथक् पृथक् उपस्कृत्य भुंक्ते भुञ्जते तेषामेकःपरिवेषकः, साधुना तत्र च भिक्षार्थमागत्य धर्मलाभः समुत्सृष्टस्ततः सः परिवेषक आत्मीयान् ददामीतिव्यवसितस्तैरपि शेषकैः समं भण्यते प्रत्येकमस्मदीयमध्यादपि साधवे भिक्षां देहि ततस्तेन परिवेषकेण सर्वेषां सक्तान् गृहीत्वा एकत्र संमील्याव्यवच्छिन्नं दत्तं। एवमनेकाभिक्षा एकादत्तिरित्युपपद्यते। चतुर्थभङ्गोऽप्येवमेव, नवरं व्यवच्छिन्नं दानमिति। अत्र दत्तिष्वेकानेकदायकभिक्षाभेदतोऽष्टौ भङ्गास्तान् उपदिदर्शयिषुः प्रथमतो एकानेकदायकभिक्षाविषयां चतुर्भङ्गीमाह—

एमेव एगाणेगे दायगभिक्खासु होइ चउभंगो। एगो एगं दत्ती एगो णेगाओ णेगएगा उ ॥११२॥

णेगा य अणेगातो पाणिसु पडिग्गहधरेसु। (અડધી ગાથા વધારે છે)

एवमेव अनेनैव प्रकारेण एकस्मिन् अनेकस्मिंश्च दायके एकानेकभिक्षासु चतुर्भङ्गी भवति। गाथायां पुंस्त्वं प्राकृतत्वात् तामेव चतुर्भङ्गीमाह—एको दायक एकां भिक्षां ददाति १, एको अनेकाः २, अनेके एकां ३, अनेके अनेकाः ४। एते चत्वारो भङ्गाः पाणिषु पाणिभोजिषु पतद्ग्रहधरेषु च द्रष्टव्याः। अत्र यथा दत्तिष्वष्टौ भङ्गास्तथा दर्शयति—

व्य. सू. ४५ ॥१९॥

एगो एगं एक्कसि एगो एक्कं बहुसो उ वारे । एगोणेगा एक्क सि एगो णेगा य बहुसो य ॥११३॥

एको दायक एकां भिक्षामेकवारं ददाति १, एको दायक एकां भिक्षां बहुशो वारान् विच्छिद्य २ ददाति २, एको दायको अनेका भिक्षा एकवारमव्यवच्छेदेन ददाति ३ एको दायकोऽनेका भिक्षा बहुशो वारान् विच्छिद्य विच्छिद्य ददाति ४ । एवमेकं दायकमधिकृत्य एकानेकभिक्षासु दत्तिविषया चतुर्भङ्ग्यभिहिता । साम्प्रतमनेकान् दायकानधिकृत्य एकानेकभिक्षासु दत्तिविषयां चतुर्भङ्गीमाह-

णेगा एगं एक्कसि णेगाएगं च णेगसो वारे । णेगाणेगाएक्कसि णेगा णेगा य बहुवारे ॥११४॥

अनेके दायका एकां भिक्षामेकवारमव्यवच्छेदेन ददाति ५ । अनेके दायका एकां भिक्षामनेकशो वारान् विच्छिद्य विच्छिद्य ददाति ६ । अनेके दायका अनेका भिक्षा एकत्र संपिण्ड्य एकवारं ददति ७ । अनेके दायका अनेका भिक्षा विच्छिद्य विच्छिद्य बहून् वारान् ददाति ८ ।

पाणिपडिग्गहियस्सावि एसेव कमो भवे निरवसेसो । गणवासे निरवेक्खो सो पुण सपडिग्गहो भइतो ॥११५॥

पाणिपतद्ग्रहकस्यापि एष एवानन्तरोदितः क्रमो भवति निरवशेषो ज्ञातव्यः । स च पाणिपतद्ग्रहभोजी गणवासे निरपेक्षः स पतद्ग्रहो भजितो विकल्पितः कदाचिद्भवति कदाचिन्नेति ततस्तस्य पाणिपतद्ग्रहे भजिता

सूत्रम्-तिविहे उवहडेपन्नत्ते तंजहा सुद्धोवहडे, फलिओवहडे, संसट्ठोवहडे ॥४५॥ अस्य सम्बन्ध प्रतिपादनार्थमाह-

दोण्हेक्कतरे पाते लेवकडो उ अभिग्गहाण को वहदं । दुविहं एगविहं वा आविहडकुलगस्स संबंधो ॥११६॥

घ. ९. भा. ११३-११९ ॥१९॥

अनन्तरसूत्रद्वये पतद्ग्रहधारी पाणिपतद्ग्रहिकश्चोक्तस्तयोश्च पाणिपतद्ग्रहयोरन्यस्मिन् पात्रे पतद्ग्रही गृह्णाति उपहृतमपि त्रिविधं द्विविधमेकविधं वा, अभिगृही गृह्णातीत्याभिग्रहिक प्रस्तावादत्रोपहृतस्तत्र रूपोपक्षेपः । एषोऽभ्याहृतसूत्रस्य सम्बन्धः । सूत्राक्षरसंस्कारस्त्वेवं त्रिविधमुपहृतं प्रज्ञप्तं तद्यथा शुद्धोपहृतं फलितोपहृतं संसृष्टोपहृतं च अमीषां पदानां व्याख्यानं भाष्यकृत्करिष्यति । अधुना भाष्यप्रपञ्चः ।

सुद्धे संसट्ठेया पलितोवहडे य तिविहमेक्केक्कं । तिन्नेगदुगातिन्निय तिगसंजोगो भवे एक्को ॥११७॥

उपहृतशब्दः प्रत्येकामभिसम्बन्ध्यते । त्रिविधमुपहृतं सूत्रेऽभिहितं । तद्यथा शुद्धोपहृतं, संसृष्टोपहृतं फलितोपहृतं च, एकैकं पुनस्त्रिविधं–यदवगृह्णाति, यच्च संहरति, यथास्ये प्रक्षिपति । एतदनन्तरसूत्रे वक्ष्यते, । अत्रैककसंयोगे त्रयो भङ्गास्तद्यथा शुद्धोपहृतं वा गृह्णाति १ फलितोपहृतं वा गृह्णाति २ संसृष्टोपहृतं वा गृह्णाति ३ द्विकसंयोगेऽपि त्रयस्तद्यथा शुद्धोपहृतं फलितोपहृतं च १ शुद्धोपहृतं संसृष्टोपहृतं २ फलितोपहृतं संसृष्टोपहृतं च ३ त्रिकसंयोगे एकः शुद्धोपहृतं फलितोपहृतं संसृष्टोपहृतं च गृह्णाति । सर्वसंख्यया सप्त भङ्गा एतेषामेकतरमभिगृह्णाति अभिगृही । सम्प्रति शुद्धादिपदानामर्थमाचष्टे ।

सुद्धं तु अलेवकडं अहवणसुद्धोदणो भवे सुद्धं । संसट्ठंआदत्तं लेवडमलेवडं चेव ॥ ११८ ॥

फलियं पहेणयादी वंजणभक्खेहि वा विरइयं तु । भोत्तुमणस्सोपहियं पंचमपिंडेसणा एसा ॥ ११९ ॥

यत् अलेपकृतं काञ्जिकेन पानीयेन वा सन्मिश्रीकृतं तत् शुद्धं । अथवा शुद्धोदनो व्यञ्जनरहितो भवति शुद्धं, तदपि नियमादलेपकृतं संसृष्टं नाम भोक्तुकामेनात्तं गृहीतं । किमुक्तं भवति ? यत्स्थाले परिवेषितं । तत ग्रहणाय हस्तः क्षिप्तो न तावदद्यापि मुखे प्रक्षिपति । अत्रान्तरे साधुरागतो भिक्षार्थं यत् लेपकृतमलेपकृतं वा संसृष्टमित्युच्यते । फलितं नाम यत् व्यञ्जनैर्भक्ष्यैर्वा नानाप्रकारै र्विरचितं

व्य. सू. ४६ ॥२०॥

प्रहेणकादि प्रहेणकं लाभनकमादि शब्दात् सरजस्कानां दानाय कल्पितं परिगृह्यते। उपहृतशब्दस्यार्थमाह–यत्र भोक्तुमनस उपहृतमित्युच्यते एषा च पञ्चमी पिण्डेषणा।

सुद्धग्गहणेण पुण होइ चउत्थीवि एसणा गहिया। संसट्ठे उ विभासा फलियनियमा उ लेवकडं ॥ १२० ॥

शुद्धग्रहणेन चतुर्थ्यप्येषणा अल्पलेपकृता नामिका गृहीता द्रष्टव्या। संसृष्टे विभाषा कदाचित्तल्लेपकृतं कदाचिन्नेति फलितं तु नियमाल्लेपकृतमेवेति।

सूत्रम्–तिविहे उग्गहिए पण्णत्ते जं च उगिण्हति जं च साहरइ जं च आसगंसि पक्खिवति ॥४६॥

अस्य सम्बन्धमाह–

पगया अभिग्गहिया खलु सुद्धयरा ते य जोगबुड्ढीए। इति उवहडसुत्तातो तिविहं दुविहं च पग्गहियं ॥ १२१ ॥

प्रकृता खल्वनन्तरसूत्रे शुद्धोपहृतादिष्वभिग्रहास्ते चाभिग्रहाः शुद्धतरा भवन्ति। योगवृद्ध्या उत्तरोत्तरयोगवृद्धिकरणेन इति अस्मात्कारणात् उपहृत–सूत्रादनन्तरं त्रिविधं द्विविधं वा प्रग्रहीतमुक्तमनेन सम्बन्धेनापातस्यास्य व्याख्या त्रिविधमवग्रहीतं प्रज्ञप्तं। यदवगृह्णाति यच्च संहरति यच्च आस्यके प्रक्षिपति–

सूत्रम्–एगे पुण एव माहंसु दुविहे ओग्गहिएपन्नते तंजहाजं च ओग्गिण्हइ जं च आसगंसि पक्खिवइ ॥

एके एवमाहुरेकेपुनरेवमाहु द्विविधमवग्रहीतं प्रज्ञप्तं यदवगृह्णाति यच्च संहृतमिति एष सूत्राक्षरसंस्कारः। सम्प्रति भाष्यविस्तरः

उ. ९. भा. १२०–१२५ ॥२०॥

पग्गहियं साहरियं पक्खियं तं च आसए तहय। तिविहे य दुविहं पुण पग्गहियं चेय साहरियं ॥ १२२ ॥

यत् प्रगृहीतं यच्च संहृतं यच्चास्ये प्रक्षिप्यमाणमेतत् त्रिविधमवगृहीतं द्विविधं पुनरवगृहीतमादेशानान्तरेणेदं प्रगृहीतं संहृतं च अथादेशस्य किं लक्षणमत आह–

बहुसुत्तमाइण्णं न उ बाहियण्णेहिं जुगपहाणेहिं। आदेसो सो उ भवे अहवावि नयंतरे विगप्पो ॥१२३॥

यत् बहुश्रुतैराचीर्णं न चान्यैर्युगप्रधानैर्बाधितं स भवति नाम आदेशः। अथवा नयान्तरविकल्प आदेशः। तद्वशात्सूत्रमेवमुपन्यस्तमिति। साम्प्रतमवगृहीतादिपदव्याख्यानार्थमाह–

साहीरमाणं गहियं दिज्जंतं जं च होइ पाउग्गं। पक्खेवए दुगुंछा आदेसो कुडमुहादीसु ॥१२४॥

इह अनानुपूर्व्या ग्रहणं बन्धानुलोमतस्तत एवं द्रष्टव्यं गृहीतं नाम यत् दीयमानं यच्च भवति प्रायोग्यं संहृतं नाम संह्रियमाणं आस्ये प्रक्षिप्यमाणं प्रतीतं। अत्राह–ननु जं च आसगंसि पक्खिवइ इत्यस्यायमर्थः। यदास्यके मुखे प्रक्षिपति तथोच्छिष्टमिति लोके जुगुप्सा ततः कथं तत् गृह्यते। सूरिराह–आदेसो कुडमुहादीसु कुटो घटस्तस्य यन्मुखं तदादिष्वादिशब्दात् पिठरमुखादि परिग्रहः। तत्र आदेशो व्याख्यानं। विमुक्तं भवति। पिठरमुखादीन्यधिकृत्य जं च आसगंसि पक्खिवति इति सूत्रं व्याख्यातमतो न कश्चिद्दोषः। अथ उपहृतसूत्रस्यावगृहीतसूत्रस्यच परस्परं कः प्रतिविशेषस्तत आह–

उग्गहियंमि विसेसो पंचमपिंडेसणातो छट्ठीए। तं पि हु अलेवकडं नियमा पुव्वुद्धडं चेव ॥१२५॥

उपहृतसूत्रे पञ्चमी पिण्डेसणा उक्ता अवगृहीतसूत्रे पुनरस्मिन् अयं विशेषो यत् पञ्चमपिण्डेषणातः परा या षष्ठी पिण्डेषणा तस्या अभिधानमिति तदपि बहू निश्चितं यल्लेपकृतं नियमाच्च पूर्वोध्धृतमिति। सम्प्रति दिज्जंतं च जं होति पायोग्गमित्यस्य व्याख्या–

भुंजमाणस्य उक्खित्तं पडिसिद्धंतं च तेण उ । जहन्नोवहडं तं तू हत्थस्स परियत्तणे ॥१२६॥

परिवेषकः पटिकायां कूरं गृहीत्वा दक्षिणहस्तेन तलं प्रेषया यस्य दातुकामस्तस्य भाजने क्षिपामीति व्यवसितं तच्च तथा भुञ्जानस्योत्क्षिप्तं, तेन भुञ्जानेन प्रतिसिद्धं पर्याप्तं मा मह्यं देहि, । अस्मिन् देशकाले साधुना तत्र प्राप्तेन धर्मलाभितं ततः परिवेषको ब्रूते–साधा धारय पतद्ग्रहं साधुना पात्रं धारितं । तत्रानेन प्रक्षिप्तं इदं हस्तस्य हस्तमात्रस्य परिवर्त्तनात् । गाथायां सप्तमी पञ्चम्यर्थे जघन्यमुपहृतं भवति । एतेन दीयमानमिति व्याख्यातं, यच्च भवति प्रायोग्यमित्यनेन शुद्धसंसृष्टयोः प्रागुक्तयोरन्यतरत् गृहीतम् । तदेवं जं च ओगिण्हइ इति व्याख्यातं । सम्प्रति जं च साहरियमिति व्याख्यानाय तत्साहरिएति गाथाशकलमुक्तं तद्भावयति–

अह साहीरमाणं तु वट्टेउं जो उ दावए । दलेव वलितो तत्तो छट्टाएं सावि एसणा ॥१२७॥

अथ वर्त्तयितुं संहूयमाणं यो दापयेत् तस्य वचनतः स परिवेषकः तस्मात्स्थानात् मनागप्यचलितो दद्यात् । एतत्संह्रियमाणमुच्यते । एषापि षष्ठी एषणा द्रष्टव्या । जं च आसगंसि पक्खिवइ इत्यस्य व्याख्यानमाह–

भुत्तसेसं तु जं भूयो छुभंती पिठरे दए । संवदंतीव अन्नस्स आसगंमि पकासए ॥ १२८ ॥

प्रल्हादननिमित्तं किलिञ्जादिभाजने विशाले उत्ताने च क्षिप्तं ततो भोक्तुमुपविष्टानां दत्वा यत् भुक्तशेषं तत् भूयः पिठरे क्षिपन्ती साधवे दद्यात् । यदि वा अन्यस्य भाजने प्रकाशके प्रकाशे आस्यके तस्य मुखे संवर्धयन्ती दद्यात् । इति श्रीमलयागिरिविरचितायां व्यवहारटीकायां नवम उद्देशकः समाप्तः । ग्रंन्थाग्रं० ७०९ ।

નવમા ઉદ્દેશનો સાર તથા સૂત્રોની તથા ભાષ્યની ગાથાની અનુક્રમણિકા.

સૂ.-(૧) સાગારિક (શય્યાતર)ના ઘરમાંની પડાળીમાં પરોણો કોઇ રસોઈ કરીને જમે તેમાં સાગારિકનો સંબંધ હોયતો તે વહોરાવે તોપણ સાધુને લેવું ન કલ્પે. (૨) પણ જો તેમાં સાગારિકનો સંબંધ ન હોય, વહોરાવનારનું તદ્દન જુદું હોયતો સાધુને લેવું કલ્પે. (૩) સાગારિકની બહારની પડાળીમાં પરોણો રસોઇ કરે તેમાં સાગારિકનો સંબંધ હોયતો ન કલ્પે. (૪) પણ તે પરોણાની રસોઈમાં સાગારિકનો સંબંધ છુટી જાયતો પછી લેવું કલ્પે. (૫-૮) તેજ પ્રમાણે શયાતરનો દાસ, હલકારો નોકર નોકરડીની રસોઈમાં જ્યાંસુધી સાગારિકનો સંબંધ હોય ત્યાં સુધી ન કલ્પે, પણ છુટયા પછી કલ્પે, ભા. ગા. ૧ થી ૧૨, પા. ૧ થી ૩.

(આ આઠ સૂત્રો મેમાન તથા દાસદાસી નોકર વિગેરે માટે કહ્યાં છે, તેમાં શયાતરના સંબંધનાં ત્યાગવાં પણ સંબંધ ન હોય ત્યાં કારણ પડે ગોચરી લેવાય.)

સૂ-(૯) શય્યાતરનો ન્યાતિલો તેના ઘરની અંદરની પડાળીમાં એક ચૂલે રસોઇ કરી તેને આશ્રયે નિર્વાહ કરતો હોય તો તે વહોરાવે તોપણ ન કલ્પે, (૧૦) તેજ પ્રમાણે ન્યાતિલો જુદા ચૂલે તેજ પડાળીમાં રસોઈ કરી ખાતો હોયતો ન કલ્પે, (૧૧) શયાતરની બહારની પડાળીમાં એકજ ચૂલે રસોઇ કરતો હોય તોપણ ન કલ્પે. (૧૨) જુદા ચૂલે કરતો હોય તોપણ ન કલ્પે. (૧૩) શય્યાતરની પડાળી જુદી પણ જવા આવવાનો દરવાજો એક હોય અને એક ચૂલે રસોઈ કરી ખાતો હોય તોપણ ન કલ્પે. (૧૪) ચૂલા જુદા હોય તોપણ ન કલ્પે. (૧૫) શયાતરની જુદી પડાળીમાં બહારના ભાગમાં એક ચૂલે રાંધી ખાતો હોય તો તે વહોરાવે તો તે ન કલ્પે. (૧૬) જુદા ચૂલે રાંધી ખાતો હોય તોપણ ન કલ્પે.

व्य. सू. उ. प. ॥२२॥

અભિનિ વગડાનો અર્થ જુદું ઘર છે, એગ વગડાને એકજ ઘર છે. ઘરની પડાળીમાં રસોઇ કરે તેને આશ્રથી આઠ ભેદ પાડયા,

૧ એક ચૂલો એક પડાળી અંદરના ભાગમાં	તેજ પ્રમાણે	૩ ,,	બહારના ભાગમાં	} તેજ ઘરમાં
૨ જુદા ચૂલા ,, ,,	તેજ પ્રમાણે	૪ ,,	,,	

આજ પ્રમાણે ચાર ભાંગા જુદા ઘરના આ આઠે ભાંગામાં દરવાજો એક હોવાથી શયાતરનો સંબંધ રહેવાથી સાધુને તે ન્યાતિલા પાસેથી લેવું ન કલ્પે ભા. ગા. ૧૪ થી ૨૧ પા. ૩ થી ૫.

કેટલીક વખતે પરોણાનું પોતાનુંજ અનાજ હોય અથવા શયાતરે તેને સીધું આપી દીધું હોય તેમાં શયાતરનો હક ન હોય છતાં પણ પરોણાનું લેતાં દેખેતો પોતે પોતાનું તેમાં ઉમેરે અથવા દ્વેષ કરે કે એનું લે છે અને મારૂં નથી લેતા, તેથી તેના દેખતાં ન લેવું.

સૂત્ર ૧૭ શય્યાતરની સાથે ભાગમાં દુકાન હોય તેમાં તેલ વેચાતું હોયતો શય્યાતરનો ભાગ જુદો પાડયા વિના ન લેવાય. (૧૮) પણ તેનો ભાગ આપ્યા પછી બીજો વહેરાવેતો લેવાય, (૧૯–૩૦) એજ પ્રમાણે સચિત મીઠું કપડું સૂત્ર કપાસ સુગંધી કે શૌંડિક (નસાની ચીજ)ની દુકાન શયાતર સાથે ભાગમાં હોય અને ભાગ ન વહેંચાય ત્યાંસુધી તેમાંથી બીજા પાસે ન લેવાય, પણ ભાગ જુદા પાડયા પછી લેવાય, (આમાં કેટલીક વસ્તુ સાધુને અભક્ષ્ય હોવાથી લેવાતી નથી પણ દવાના કારણે લેવી પડે તો પણ શયાતરનો ભાગ જુદો ન પડે ત્યાં સુધી દવામાં પણ ન લેવાય, આ પ્રમાણે દરેકનાં બબે સૂત્ર લેવાય એમ ૩૦ થયાં) ગાથા ૨૨ થી ૩૪ પા. ૫ થી ૭.

સૂ. ૩૧–૩૨ શયાતરની શોધિક (   ) શાળામાંથી તેતો ભાગ જુદો ન પડે ત્યાં સુધી ન કલ્પે, જુદો પડેથી કલ્પે.

સૂત્ર ૩૩ થી ૩૬ શયાતરની સાથે શાખની દુકાન ભાગમાં હોય છે તેમાંની દવા માટે પણ ન કલ્પે, પણ ભાગ જુદો પડે તો કલ્પે, તેજ પ્રમાણે કેરીઓ માટે પણ જાણવું, ગાથા ૩૫ થી ૭૩, પા. ૭ થી ૧૨.

(આ બધાં સૂત્રોમાં શયાતરનો પિંડ ન આવે, તે ધ્યાનમાં રાખવાનું છે.)

સૂત્ર ૩૭ સાધુની સાતસાતમી પ્રતિમા ૪૯ દિવસે પુરી થાય છે અને તેથાં ૧૯૬ ભિક્ષા થાય છે, પા. ૧૨ ગાથા ૭૫.

સૂત્ર–૩૮–૩૯–૪૦ તેજ પ્રમાણે આઠ આઠમી ૬૪ દિ. ૨૮૮ ભિક્ષા થાય છે નવ નવમી ૮૧ દિ. ૪૦૫ ભિક્ષા થાય છે. દશ દશમી ૧૦૦ દિવસે અને ૫૫૦ ભિક્ષા થાય છે. ભા. ગા. ૭૬ થી ૮૬ પા. ૧૨ થી ૧૩.

સૂ. ૪૧–૪૨ માં નાની મોટી મોય પડિમાનું વર્ણન છે. તે પડિમા ધારનારો પુરૂષ પડિમા પુરી થતાં કાંતો મોક્ષમાં જાય છે, કાંતો સુવર્ણ શરીરવાળો નિરોગી બને છે. તે સાત કે આઠ ઉપવાસમાં પૂરી થાય જે. ભા. ગા. ૮૭ થી ૧૦૭ પા. ૧૩–૧૪.

સૂત્ર–૪૩ દત્તિની સંખ્યાનો અભિગ્રહ ધારણ કરનારનું વર્ણન એમાં છે, તે દત્તિ અને ભિક્ષાનું સ્વરૂપ બતાવ્યું છે.

સૂત્ર–૪૪ ઉપરનું સૂત્ર પાતરાં ધારણ કરનાર માટે છે, અને આ સૂત્ર હાથમાં ખાનાર જિનકલ્પી સાધુ માટે છે. ભા. ગા. ૧૦૮ થી ૧૧૫ પા. ૧૪–૧૮.

સૂત્ર ૪૫–ત્રણ ઉપહૃત છે, ત્રણ પ્રકારે ઉપહૃત છે તેમાં શુદ્ધ ઉપહૃત તે કાંજીના પાણીથી મિશ્રિત વસ્તુ હોય જેમાં ચીકટ કે મસાલો નહોય, અથવા ગોખો ભાત રાંધેલો તે, અને સંસૃષ્ટ ઉપહૃત તે તેના ભાણામાં પીરસ્યો હોય, આ શુદ્ધ હોય કે ચીકટવાળો પણ હોય, અને ફુલિત તે શાખ સાથે હોય ને તેમાં અવશ્યે ચીકટ હોય, માગધીમાં ઉવહડ શબ્દનો અર્થ કોષમાં ઉપહૃત લીધો છે ટીકાકાર મહા–

અ. સૂ. રાજે ગોચરી લેનારની નિશ્રાએ ઉપહૂત શબ્દ લીધો છે તેનો અર્થ ખાવાની ઈચ્છાનો થાય છે, અને ઉપહૃતનો અર્થ પાસે લેવાનો છે. તે
ઉ. પ. પીરસનારની અપેક્ષાએ છે.
॥૨૬॥

સુત્ર ૪૯—ત્રણ પ્રકારે અવગૃહિત છે, લેવું, પીરસવું, મોઢાંમા નાંખવું. કેટલાક આચાર્ય બે પ્રકારે અવગૃહિત કહે છે, એટલે લેવું અને મોઢામાં મુકવું, અહીં શિષ્ય શંકા કરે કે ગૃહસ્થે મોઢામાં મુકેલું પછી સાધુ તેના એઠા હાથે ગોચરી લે તે એઠું કહેવાય, તે લોકમાં નિંઘ છે તેનું કેમ ? તેનો આચાર્ય ખુલાસો કરે છે કે મોઢાનો અર્થ ખાનારનું મોં નહિ પણ પીરસનારે પીરસતાં જે વધ્યું હોય તે વાસણમાં પાછું નાંખે, તે વાસણનું મોઢું લેવું, અર્થાત્ એઠા હાથે ગોચરી લેવાની નથી, પણ પીરસતાં જે વધ્યું હોય તે સાધુને વહોરાવે તે લેવાથી શુદ્ધ ગોચરી ગણાય છે.

(જે શ્રાવક શ્રાવિકા એઠું વહોરાવતાં હોય કે તેના એઠા હાથે લેવામાં સમજ ફેર થતી હોય તે આ બાબત ઉપર જરૂર લક્ષ આપશે)

લુણસાવાડો,
૧૯૮૪ પ્રથમ શ્રાવણ વદી ૯.

મુનિ માણેક.

દશમા ઉદ્દેશાનો સૂત્ર સાર તથા ભાષ્ય ગાથાની અનુક્રમણિકા

સૂત્ર ૧–૨. માં યવમધ્ય ચંદ્રપ્રતિમા અને વજ્ર મધ્ય પ્રતિમાનું વર્ણન છે. મધ્યમાં જવ જાડો ...

સુદ ૧ થી આહારની એક તેમ પાણીની એક દત્તી લે તે પુનમે પંદર દત્તી આવે અને પાછો ઘટે તે અમાવાસ્યાએ ઉપવાસ આવે, આ પ્રતિમા તપ ધારણ કરનારને તેટલા દિવસમાં દેવતા મનુષ્ય તીર્યંચથી જે અનુકુળ પ્રતિકુળ સુખ દુઃખ આવે તે શાંતિથી સહન કરવાનાં છે, તેમ પોતાની ગોચરી લેતાં કોઇ પણ મનુષ્ય કે પશુ પક્ષીને પીડા ન થાય. તેમ વર્તવાનું છે, તેમ ગોચરી નિર્લેપ નિર્દોષ બારણાની બહાર ઉભા રહીને બાઇ કે ભાઇ જે વહોરાવનાર હોય તેનો એક પગ અંદર અને એક પગ ઉંબરા બહાર હોય તેમ લેવાનું છે, વજ્ર મધ્યમાં એટલું વિશેષ કે તે વદી ૧ થી એક દત્તી આહારની તથા એક પાણીની લે. તે અમાવાસ્યાએ પંદર અને સુદ ૧૫ મે ઉપવાસ આવે, (બંને પડિમાઓ ચંદ્રમાસ સાથે સંબંધ રાખે છે માટે ચંદ્ર શબ્દ જોડયો છે, એક સુદ ૧ થી બીજી વદી ૧ થી લેવાય છે) ભાષ્યની ૧૨ મી ગાથામાં તેનું ચંદ્રાયણ તપ નામ છે, તે જવ મધ્ય જાણવી, ભાષ્ય ગા. ૫૦ સુધી આ બંનેનું વર્ણન છે, પા. ૮–

સૂત્ર ૩—વ્યવહાર પાંચ પ્રકારનો છે તેનું વર્ણન છે.

વ્યવહાર નામ ન્યાયનું છે, દીવાની ફોજદારી જેમ કાયદા છે તેમ આ સાધુ સમાજનું બંધારણ છે, પોતાની ભૂલો પોતે જ્ઞાનથી જાણી બીજા જ્ઞાની સંવિગ્નસાધુ પાસે પ્રાયશ્ચિત લેઇ શુદ્ધ થવું તેનું વર્ણન છે.

૬. ઉ. સાર.

આગમના અર્થ અહીં આત્માની સાથે જેને નિર્મળ જ્ઞાનનો બોધ હોય તે કેવળજ્ઞાની અથવા મનપર્યવજ્ઞાની કે અવધિજ્ઞાની સાધુ જાણવા, તેઓને પ્રાયશ્ચિત્ત લેનારના ભાવ જાણવામાં હોય છતાં પણ તે પોતે પોતાના દોષ બોલે તો તેને વિશેષ લાભ છે, એમ જાણીને તેની પાસે બોલાવે, અને અજાણે ભૂલ થતી હોય તો બતાવે, પણ જો કપટ કરતો હોય તો પોતે પ્રાયશ્ચિત્ત નથી આપતા બીજા પાસે લેવાનું કહે છે તેઓ સૂર્ય માફક સ્વયં પ્રકાશી હોવાથી સૂત્રથી કામ લેતા નથી, આ આગમ ન્યાય પહેલા નંબરનો છે.

બીજે નંબર શ્રુત છે. તે નિશીથ બૃહત્કલ્પ અને વ્યવહાર સૂત્રના આધારે પ્રાયશ્ચિત્ત અપાય છે. પછી ત્રીજો આજ્ઞા અને ચોથો ધારણા છેવટે પાંચમો જિત વ્યવહાર છે. તે દરેકનું વર્ણન અહીં ખુલાસાવાર આપ્યું છે.

આભવત્ શબ્દનો અર્થ ચોમાસું કરનારા કે આઠ માસ વિચરતા સાધુઓમાં ક્ષેત્રને આશ્રયીકોનો કેટલો હક તેનું વર્ણન છે.

ઉપસંપદા શબ્દનો અર્થ જ્ઞાન દર્શન ચારિત્ર અને સુખ દુઃખમાં એક બીજાને મદદ આપવા માટે તેની આજ્ઞામાં અમુક કાળ કે જાવજીવ સુધી રહેવાનો અધિકાર છે.

સંક્ષેપથી પાંચ પ્રકારના વ્યવહારનું વર્ણન ભા. ૧૯૯ પા. ૩૧ સુધી છે, આ પાંચે પ્રકારનો વ્યવહાર દુર્ગતિ નામનો ભય ચૂરનારા તીર્થંકરદેવે કહેલ છે, તેવું ૨૦૦ મી ગાથામાં ભાષ્યકાર મહારાજ કહે છે, ૨૦૧ ગાથામાં આગળ વ્યવહારના બે ભેદ બતાવે છે. પ્રત્યક્ષ અને પરોક્ષ, પ્રત્યક્ષમાં પ્રથમ કહેલ કેવળજ્ઞાની મનપર્યવજ્ઞાની તથા અવધિ

જ્ઞાની છે, ૨૦૭ ગાથામાં પ્રત્યક્ષ માફક જેને પરોક્ષ જ્ઞાન છે તે પણ આગમવ્યવહારી છે. પણ તે શ્રુતજ્ઞાન હોવાથી પરોક્ષ જ્ઞાન છે, તે પરોક્ષ જ્ઞાની ચૌદ પૂર્વીથી નવ પૂર્વી સુધી જાણવા, ૨૦૯ ગાથામાં તેમને ગંધહસ્તિની ઉપમા આપી છે, તથા ૨૧૦ માં જીવ અજીવાદિ પદાર્થો નય વિકલ્પ વિગેરેથી સંપૂર્ણ જાણનારા કહ્યા છે, તેઓ ન્યાય કરતાં પ્રાયશ્ચિત લેનારની રાગદ્વેષની હાનિ વૃદ્ધિ ઉપર આધાર રાખી ઓછું વધતું પ્રાયશ્ચિત આપે છે, પ્રાયશ્ચિત આપનારની યોગ્યતા માટે તેના ૧૮ ગુણોના સ્થાનોનું વર્ણન છે, ગાથા ૨૪૫ સુધી, ત્યારપછી ૩૨ અને ત્યારપછી ૩૬ ગુણોનું વર્ણન છે તેવા ઉત્તમ ગુણધારક આગમ વ્યવવહારી રાગદ્વેષ રહિત તે જિનેશ્વરની આજ્ઞા પ્રમાણે પૂર્વધરો પ્રાયશ્ચિત આપે છે. ભા–ગા–૩૩૪ પા.–૪૬ । અહીં વાદી પૂછે છે કે તેવા જ્ઞાનીનો હાલ વિચ્છેદ છે તે વાદી પૂર્વપક્ષ કરે છે–અને તે ફક્ત સમ્યગ્ દર્શન તથા જ્ઞાન ઉપર તીર્થ ચાલે છે તે ૩૪૩ ગાથા સુધી બતાવે છે, આચાર્ય મહારાજ તેના સમાધાન માટે ૩૪૬ સુધી વર્ણન કરે છે અને નવમા પ્રત્યાખ્યાન નામના પૂર્વમાંથી ત્રીજી વસ્તુમાંથી નિશીથ બૃહતકલ્પ અને વ્યવહાર સૂત્ર ઉદ્ધર્યાનું બતાવ્યું છે. ગા–૭૨૪ માં પા. ૯૪ મે સમાપ્ત થાય છે. ત્યાં ભાષ્યકાર મહારાજ ૭૨૩–૨૪ ગાથામાં વ્યવહાર સૂત્ર ટીકા કરવામાં પોતાની અસમર્થતા બતાવે છે, અને તેની પ્રશંસા કરતા કહે છે કે

एसो मे परि कहिओ दुवालसंगस्स णवणीयं

આ જે કહેલ છે તે વ્યવહાર સૂત્ર બાર અંગનું નવનીત છે, એટલે જેમ દહીંમાંથી માખણ તારવે, તેમ શ્રીભદ્રબાહુસ્વામીએ આ બાર અંગનું તત્ત્વ તારી કાઢેલું છે,

ઢ. ઉ. સાર. સૂત્ર ૪—ચાર જાતના પુરૂષ તેમાં સંશયનો અર્થ સાધે, પણ માન ન કરે, બીજો સંશય અર્થ ન સાધે, પણ માન કરે, ત્રીજો બંને કરે, ચોથો બંને ન કરે, એમ ચાર ભાગમાં પહેલો ત્રીજો કામના, બીજો ચોથો નકામા છે, ગાથા–૧૪

સૂત્ર ૫—માં ગણુ તે સાધુ સમુદાયના અર્થે પ્રયાસ કરે, પણ માન ન કરે, તે ચાર ભંગા–ગા–૧૮ સુધી. ।। સૂત્ર છ માં ગણુના રક્ષણ માટે ઉપધિ તથા જ્ઞાન વિગેરેમાં સહાયતા કરે તે ગા.–૨૦ ।। સૂત્ર ૭ ગણુની શોભા પ્રભાવક બનીને વધારે તેનું વર્ણન ગા–છે.

સૂત્ર ૮—ગણુની શોધિ અતિચાર અનાદરની શુદ્ધિ કરે, તેના ચાર ભાંગા છે, ગા. ૨૩–૨૪

સૂત્ર ૯—સાધુ વેષ અને ધર્મ સાથે ચાર ભાંગા એટલે કારણ પડે વેષ તજે પણ ધર્મ ન તજે, વિગેરે. ૨૫–૨૮

સૂત્ર ૧૦–ધર્મ અને ગણુની મર્યાદા આશ્રયી ચાર ભાંગા જેમ ધર્મ તજે પણ ગણુની મર્યાદા ન તજે વિગેરે. ૨૯–૩૨

સૂત્ર ૧૧–પ્રિય ધર્મ અને દૃઢ ધર્મ આશ્રયી ચાર ભાંગાનું વર્ણન. ૩૩–૩૬

સૂ–૧૨ દીક્ષા આપનાર વડી દીક્ષા આપનારના આશ્રયી ચાર ભાંગા છે, તેમાં દીક્ષા પણ આપનાર વડી દીક્ષા પણ ન આપનાર એ ચોથા ભાગામાં જૈન ધર્મ પમાડનાર ધર્માચાર્ય છે, પ્રથમના બે તો સાધુ હોય પણ ધર્માચાર્યમાં તો ગૃહસ્થી પણ હોય, ૩૭ થી ૪૧

સૂ–૧૩ તેજ પ્રમાણે સૂત્ર પાઠ અર્થનો બોધ આપનાર આશ્રયી ઉદ્દેશન આચાર્ય, વાચનાચાર્ય તેમાં ચોથા ભાગમાં તે બેથી રહિત ધર્માચાર્ય જાણુવો, ગાથા ૪૨

સૂ-૧૪ ઉદ્દેશન અંતેવાસી અને વાચના અંતેવાસી આશ્રયી ચાર ભાગા અંતે વાસી નામ સમીપમાં રહેનાર છે, આ પ્રમાણે ૪૪ ગાથામાં ચાર ભાંગાથી શિષ્યની બુદ્ધિ ખીલવવી તથા સારૂ ચારિત્ર પાળવા ગુરૂના વેયાવચ્ચ કરવા તથા ગણની શોભા વધારવાનો ઉપદેશ છે. ૪૩–૪૪

સુ-૧૫ જન્મથી ૬૦ વર્ષની ઉમરનો તે જાતિ સ્થવિર, સિદ્ધાંતનો પારગામી જ્ઞાન સ્થવિર દીક્ષામાં ૨૦ વર્ષનો પર્યાય તે પર્યાય સ્થવિર તે દરેકનું યોગ્ય રીતે બહુ માન રાખવાનું સૂચવ્યું છે. ૪૫–૪૯

સુ-૧૬ શિષ્યને વડીદીક્ષાનો જઘન્ય કાળ ફરી દીક્ષા લીધેલાને માટે સાત દિવસ નવી દીક્ષાવાળા વિદ્વાનને ચારમાસ મંદ બુદ્ધિવાળા ને માટે ઉત્કૃષ્ટો છ માસ સૂચવ્યો છે. ૫૦–૯૨

સૂ ૧૭–૧૮ સાધુ સાધ્વીને ચેલો ચેલી કરવાનો ઓછામાં ઓછો સમય આઠ વર્ષની ઉમરનો છે તેથી આઠ વર્ષની અંદરનાને ન કરાય, આઠ વરસકે વધારે ઉમરનો હોય તો કરાય ૯૨-૯૯

સૂ ૧૯–૨૦ આચારાંગ સૂત્ર ભણ્યા પછી દાઢી મૂછ આવ્યા વિના અથવા પુખ્ત ઉમર થયા વિના સાધુ સાધ્વીને ગુરૂએ આચાર-પ્રકલ્પ તે નિશીથ સૂત્ર ભણાવવું નહિ, ત્યાર પછી લાયક ઉમરનો પરિણુત હોય તેને ભણાવવું. ૯૯–૧૦૨

સૂ ૨૧ થી ૩૫ પુખ્ત ઉમર હોય તોપણ ત્રણ વર્ષ દીક્ષા પાળ્યા પછી આચાર પ્રકલ્પ (નીશીથ) ભણાવવું કલ્પે, ચાર વર્ષે સૂયગડાંગ પાંચ વર્ષે દશા કલ્પ વ્યવહાર આઠ વર્ષે ઠાણાંગ સમવાયાંગ દશ વર્ષે ભગવતી સૂત્ર અગ્યારમે વર્ષે ક્ષુલ્લિકા વિમાન પ્રવિભક્તિ, મોટી વિમાન પ્રવિભક્તિ અંગ ચૂલિયાવંગ ચૂલિયા વિવાહ ચૂલિયા નામે અધ્યયન ભણાવવાં કલ્પે, બારમે

દ. ઉ. સાર. વર્ષે અરૂણ ગરૂલ ધરણેંદ વૈશ્રમણ વેલંધર ઉપપાતનાં અધ્યયન શીખવવા કલ્પે, તેરમે વર્ષે ઉઠાણ સમુઠાણ સૂત્ર દેવેંદ્ર ઉપપાત, નાગ પરિયાવણિઆ અધ્યયન, ચૌદમે વર્ષે સુમિણ ભાવના, પંદરમે વર્ષે ચારણ ભાવના સોળમે તેયગ્ગી નિસગ્ગ અધ્યયન સત્તરમે આશીવિષ ભાવના, અઢારમે દૃષ્ટિવિષભાવના ઓગણીસમે દૃષ્ટિવાદ અને વીસમે વર્ષે સર્વ સૂત્રોનો અધિકારી થઈ શકે છે. ૧૦૨–૧૨૨

સૂ—૩૬ આચાર્ય ઉપાધ્યાય સ્થવિર નવો દીક્ષિત માંદો તપસ્વી સાધર્મિક કુલ ગણ અને સંઘ એમ સાધુ સમુદાયના દશ ભેદમાં જરૂર પડે યોગ્યતા પ્રમાણે તેની વેયાવચ્ચ કરનાર ઉત્તમ સાધુ ઘણી સકામનિર્જરા કરી મોક્ષ પામે છે. ગાથા ૧૨૩–૪૨ પા. ૧૧૧ થી ૧૪ (આ વિવરણને સાધુ ગણનું અમૃત તુલ્ય કહ્યું છે.)

શ્લોક સંખ્યાના આંકમાં ફેર છે તે જુદી જુદી પ્રતો આશ્રયી છે.

વ્યવહાર સૂત્ર પીઠિકા સહિત દશ ઉદ્દેશા અહીં સમાપ્ત થાય છે.

મૂલ્ય સંપૂર્ણનું રૂ. ૩૫)

વકીલ કેશવલાલ પ્રેમચંદ માટે સૂર્યપ્રકાશ પ્રિન્ટિંગ પ્રેસમાં મૂળચંદભાઇ ત્રીકમલાલે છાપ્યું છે.
ઠેકાણું:—પાનકોર નાકા, અમદાવાદ.

सभाष्ये व्यवहारसूत्रे दशमोद्देशकः

तदेवं व्याख्यातो नवम उद्देशकः। सम्प्रति दशम आरभ्यते। तत्र चेदमादिसूत्रं—

४ दो पडिमाओ पण्णत्ताओ तं जहा जवमज्झा य चंदपडिमा य वयरमज्झा य चंदपडिमा जव-
मज्झणं चंदपडिमं पडिवन्नस्स अणगारस्स निच्चं मासं वोसट्ठकाये चियत्तदेहे जे केई परीसहोवसग्गा समु-
पज्जंति दिव्वा वा माणुस्सगा वा तिरिक्खजोणिया वा ते उप्पन्ने सम्मं सहइ खमइ तिइक्खेइ अहियासेइ, जवम-
ज्झणं चंदपडिमं पडिवन्नस्स अणगारस्स सुक्कपक्खस्स से पाडिवए कप्पइ एगादत्ती भोयणस्स पडिगाहेत्तए, एगा-
८ पाणस्स, अन्नायउंछं सुद्धोवहडं निज्जूहित्ता बहवे समणमाहणअइहि किवण वणीमगा कप्पइ से एगस्स भुंज-
माणस्स पडिगाहेत्तए, नो दोण्हं नो तिण्हं नो चउण्हं नो पंचण्हं नो गुव्वीए नो बालवत्थाए नो दारगं पेज्जमाणीए
नो अंतोएलुयस्स दोवि पाए साहट्टु दलमाणी एगं पायं अंतो किच्चा एगं पायं बाहिं किच्चा एलुयं विक्खंभइत्ता एवं
११ दलयइ एवं से कप्पइ पडिगाहेत्तए, एवं नो दलयइ, एवं से नो कप्पइ पडिगाहेत्तए बिइज्जाए से कप्पइ दोण्णि

व्य. सू. १ ॥ १ ॥ दत्तीओ भोयणस्स पडिगाहेत्तए दोण्णि पाणस्स तइयाए से कप्पइ तिण्णादत्तीओ भोयणस्स पडिगाहेत्तए तिण्णीपाणस्स....पन्नरसमीए से कप्पइ पन्नरसदत्तीओ भोयणस्स पडिगाहेत्तए पन्नरस पाणस्स, बहुलपक्खस्स से पाडिवए कप्पन्ति चोद्दस; (छापेली प्रति)

दो पडिमाओ पन्नताओ तं जहा जवमज्झा य चंदपडिमा य वयरमज्झचंदपडिमा, जवमज्झं चंदपडिमं पडिवन्नस्स अणगारस्स मासं
१६ निच्चं वोसठकाए चियत्तदेहे जे केई परीसहोवसग्गा समुवज्जंति तं जहा दिव्वा वा माणुस्सा वा तिरिक्खजोणिया वा अणुलोमा वा पडिलोमा वा तत्थ अणुलोमा ताव वंदेज्जा वा नमंसिज्जा वा सक्कारेज्जा वा सम्माणेज्जा वा कल्लाणं मंगलं देवयं चेइयं पज्जुवासेज्जा, पडिलोमा अन्नयरेणं दंडेण वा अट्टिण वा जोएण वा वेत्तेण वा कसेण वा काए आउट्टेज्जा ते सव्वे उपन्ने समासहेज्जा समेज्जा तितिखिज्जा अहियासेज्जा जवमज्झणहं चंद-पडिमं पडिवन्नस्स अणगारस्स सुक्कपक्खस्स पडिवए कप्पइ एगा दत्ती भोयणस्स पडिगाहित्तए,एगा पाणस्स सव्वेहिं दुप्पयचउप्पयादिएहि आहारकंखीहिं सत्तेहिं पडिनियत्तेहिं अन्नायउंछं सुद्धोवहडं कप्पइ से एगस्स भुंजमाणस्स पडिग्गाहित्तए नो दुण्हं नो तिण्हं नो चउण्हं नो-पंचण्हं नो गुव्वीणीए नो बालवत्थाए नो दारगं पेज्जमाणिए नो से कप्पइ अंतो एलुयस्य दोवि पाए साहट्टुदल (य) माणीए पडिगाहित्तए अह-
२२ पुण एवं जाणेज्जा एगं पायं अंतो किच्चा एगं पायं बाहि किच्चा एलुयं विक्खंभइत्ता एयाए एसणाए लभेज्जा आहारेज्जा एयाए एसणाए नो लभेज्जा नो आहारेज्जा, बीयाए कप्पंति दोदत्तीओ भोयणस्स पडिगाहित्तए दो पाणगस्स सव्वेहिं दुप्पयचउप्पयाइएहिं आहारकंखीएहिं सत्तेहिं पडिनियत्तेहिं अण्णायं उंछं सुद्धोवहडं कप्पइ जाव नो आहारेज्जा एवं तत्तियाए तिन्नि जावपन्नरसिए पन्नरस, बहुलपक्खस्स पडि-वए से कप्पइ चउदस्सदत्तीओ बीयाए तेरस्स जाव चउदस्सीए एगदत्ती भोयणस्स एगपाणगस्स सव्वेहिं दुप्पयचउप्पयजाव नो आहारेज्जा

उ. १०. भा. १–३ ॥ २ ॥

अमावसाए से य अभत्तट्ठभवई एवं खलु एसा जवमज्झचंदपडिमा अहासुत्तं जाव अणुपालिया भवइ,॥सू. १॥ वइरमज्झण्हं चंदपडिमं पडिवन्नस्स अणगारस्स मासं निच्चं वोसठकाए चियत्तदेहे जाव अहियासेज्जा वइरमज्झण्हं चंदपडिमं पडिवन्नस्स अणगारस्स बहुलपक्खस्स पडिवए कप्पइ पन्नरस्स दत्तीओ भोयणस्स पडिगाहित्तए, पन्नरस्स पाणगस्स सव्वेहिं दुप्पयचउप्पयजाव नो आहारेज्जा बीयाए से कप्पइ चउदस्स एवं अमावसाए एगा दत्ती सुक्का पडिवए से कप्पइ दो दत्तीओ बीयाए तिन्नी जाव चउदसीए पन्नरस्स पुन्नमीए अभत्तट्ठे भवइ एवं खलु एसा वइरमज्झचंदपडिमा अहासुत्तं जाव अणुपालिया भवइ ॥ सू. २ ॥ (लखेली प्रतिना आधारे) अस्य सम्बन्धप्रतिपादनार्थमाह—

पगया अभिग्गहा खलु एस उ दसमस्स होइ संबंधो । संखा य समणुवत्तइ आहारे वावि अहिकारो ॥१॥

प्रकृताः खलु नवमोद्देशकचरमसूत्रेष्वभिग्रहा अत्रापि ते एवाभिग्रहाः प्रतिपाद्या इत्येष दशमस्य दशमोद्देशकादिसूत्रस्य सम्बन्धः । अथवा नवमोद्देशकचरमानन्तरसूत्रे आहारे अभिहिता संख्या सा अत्राप्यनुवर्तते । तत आहारविषयसंख्याप्रस्तावाद्दशमोद्देशकादिसूत्रस्याधिकारप्रवृत्तिः सूत्राक्षराणि सामान्यतः सुप्रतीतानि, विशेषस्तु भाष्यकारो व्याख्यानयति—

जवमज्झ वयरमज्झा वोसठ चियत्त तिविह तीहिं तु । दुविहे वि सहइ सम्मं अण्णाउंछे य निक्खेवो ॥२॥

यवमध्येतिपदं वज्रमध्येति पदं तथा व्युत्सृष्ट इति त्रिविधमुपसर्गं त्रिभिर्मनोवाक्कायैः सम्यक् सहते यदि वा द्विविधान् उपसर्गान् अनुलोमप्रतिलोमरूपान् त्रिभिः सम्यक् सहते । तथा अज्ञातोंछे च निक्षेप इति व्याख्येयमेष द्वारगाथासंक्षेपार्थः । साम्प्रतमेनामेव विवरीषुः प्रथमतो यवमध्येति वज्रमध्येति च व्याख्यानयति—

उवमा जवेण चंदेण वा जवमज्झं चंदपडिमाए । एमेव य बिइयाए, वइरं वज्जंत्ति एगट्ठं ॥ ३ ॥

व्य. सू. १-२ ॥ २ ॥

यवमध्यचन्द्रप्रतिमाया यवेनोपमा चन्द्रेण च यवस्येव मध्यं यस्याः सा यवमध्या चन्द्रकारा प्रतिमा चन्द्रप्रतिमेति व्युत्पत्तेः । एवमेव द्वितीयाया अपि वक्तव्यम् । वज्रमध्यचन्द्रप्रतिमाया वज्रेणोपमा चन्द्रेण वज्रस्येव मध्यं यस्याः सा वज्रमध्या चन्द्राकारा प्रतिमा चन्द्रप्रतिमा प्राकृतमधिकृत्य वज्रशब्दस्य पर्यायेण व्याख्यानमाह–'वइरं वज्जंत्ति–एगट्ठं' इयमत्र भावना । शुक्लपक्षस्य प्रतिपदि चन्द्रविमानसदृशस्य पञ्चदशभागीकृतस्य एका कला दृश्यते । द्वितीयायां द्वे कले, तृतीयायां तिस्रः कला, एवं यावत् पञ्चदश्यां परिपूर्णाः पञ्चदश कलाः ततो बहुलपक्षस्य प्रतिपदि एकया कलया ऊनो दृश्यते चतुर्दश कला दृश्यन्ते । द्वितीयायां त्रयोदश तृतीयायां द्वादश यावदमावास्यायामेकापि न दृश्यते, तदेवमयं मास आदावूनो मध्ये सम्पूर्णोऽन्ते पुनरपि परिहीनो वाप्यादावन्ते च तनुको मध्ये विपुलः । एवं साधुरपि भिक्षां गृह्णाति शुक्लपक्षस्य प्रतिपदि एकां, द्वितीयस्यां द्वे, तृतीयस्यां तिस्रः यावत्पञ्चदश्यां पञ्चदश । ततो बहुलपक्षस्य प्रतिपदि पुनश्चतुर्दश, द्वितीयायां त्रयोदश यावच्चतुर्दश्यामेकाममावास्यायामुपोषितः । ततश्चन्द्राकारतया चन्द्रप्रतिमा आदावन्ते च भिक्षायास्तनुत्वान्मध्ये विपुलत्वात् यवमध्योपमितमध्यभागा, तथाऽमूमेव यवमध्यां चन्द्रप्रतिमामधिकृत्यान्यत्रोक्तं ॥

"एकैकां वर्धयेद् भिक्षां, शुक्ले कृष्णे च हापयेत् । भुञ्जीत नामावास्यायामेष चान्द्रायणविधिः ॥"

वज्रमध्यायां चन्द्रेण प्रतिमायां बहूलपक्ष आदौ क्रियते तत एवं भावना । बहुलपक्षस्य प्रतिपदि चन्द्रविमानस्य चतुर्दश कला दृश्यन्ते, द्वितीयस्यां त्रयोदश, तृतीयस्यां द्वादश यावच्चतुर्दश्यामेका अमावास्यायामेकापि न, ततः पुनरपि शुक्लपक्षस्य प्रतिपदि चन्द्रविमानस्यैका कला दृश्यते, द्वितीयायां द्वे, यावत्पञ्चदश्यां पञ्चदशापि तदयं मास आदावंते च पृथुलो मध्ये तनुको वज्रमप्यादावन्ते च विपुलं मध्ये तनुकमेवं साधुरपि भिक्षां गृह्णाति बहुलपक्षस्य पतिपदि चतुर्दश द्वितीयस्यां त्रयोदश तृतीयस्यां द्वादश यावत् अमावास्यायामुपोषितः ततः पुनरपि शुक्लपक्षस्य प्रतिपदि एकां भिक्षां गृह्णाति द्वितीयस्यां द्वे यावत्पञ्चदश्यां पञ्चदशेति । तत एषापि चन्द्राकारतया चन्द्रप्रतिमा

उ. १०. भा. ४-७ ॥ ३ ॥

आदावन्ते विपुलतया मध्ये च तनुतया वज्रमध्योपमितमध्यभागा वज्रभागा वज्रमध्या एतदेव यवमध्यस्य चन्द्रप्रतिमामधिकृत्य सूचयन्नाह—

पण्णरसे व उ काउं भागे तु सुक्कपक्खस्स । जा वड्ढयए दत्ती हवइ ता चेव कालेण ॥ ४ ॥

शशिनं शशिविमानं पञ्चदशभागान् कृत्वा यथा शुक्लपक्षस्यादित आरभ्य कलाः प्रतिदिवसं वर्धन्ते, । एवं दत्तयोऽपि आरभ्य या वर्ध्यंते ता एव कालेन कृष्णेन पक्षेण क्रमेण हापयेत् । एवं विपरीतक्रमेण वज्रमध्यचन्द्रप्रतिमायामपि द्रष्टव्यम् ।

भत्तट्ठिओ व खमओ इयरवणे तासि होइ पठवओ । चरिमे असद्धवं पुण होइ अभत्तठमुज्जवणं ॥ ५ ॥

तयोर्यवमध्यवज्रमध्यप्रतिमयोः प्रस्थापक आरंभे इतरस्मिन् आरंभदिवसात् पाश्चात्ये दिने भक्तार्थो वा भवति, क्षपको वा चरमे चरमदिवसे पुनर्भक्तविषये अश्रद्धवान् श्रद्धामपि न करोति । एतत् यवमध्यचन्द्रप्रतिमामधिकृत्योक्तं वेदितव्यं । उद्यापनं पुनर्द्वयोरप्य-नयोरभक्तार्थमवसेयम् ;

संघयणे परियाए सुत्ते अत्थे य जो भवे बलितो । सो पडिमं पडिवज्जइ जवमज्झं वयरमज्झं च ॥ ६ ॥

संहनने आद्यत्रयस्यान्यनमस्मिन्पर्याये जन्मतो जघन्येन एकोनत्रिंशतिवर्षेषु उत्कर्षतो देशोनायां पूर्वकोट्यां प्रव्रज्यापर्यायेण जघ-न्यतो विंशतिवर्षेषु उत्कर्षतो देशोनायां पूर्वकोट्यां सूत्रमर्थश्च जघन्यतो नवमस्य पूर्वस्य तृतीयमाचारवस्तु उत्कर्षतः किञ्चिन्न्यूनानि दश-पूर्वाणि । एवं संहनने पर्याये सति यः सूत्रेऽर्थे च भवति बलिको बलीयान् स प्रतिमां यवमध्यां वज्रमध्यां च प्रतिपद्यते, तदेवं यवमध्या वज्रमध्येति गतम् । इदानीं नित्यं व्युत्सृष्टकाय इति पदं व्याख्यायते—

निच्चं दिवा य रातो पडिमाकालो वजत्तितो भणितो । दव्वंमि य भावंमि य, वोसठं तात्थिमं दव्वे ॥ ७ ॥

व्य. सू. १-२ ॥ ३ ॥

नित्यं सदा दिवारात्रौ च अथवा यावान् प्रतिमाकालो भणितस्तावन्तं कालं व्युत्सृष्टकायः । तच्च द्विधा—द्रव्ये भावे च । तत्र द्रव्ये इदं वक्ष्यमाणं, तदेवाह—

असिणाण भूमिसयणा अविभूसा कुलवधू पउत्थधवा। रक्खइ पतिस्स सेज्जं अणिकामा दव्ववोसठ्ठा ॥८॥

कुलवधूः प्रोषितधवा अस्नाना भूमिशयना अकृतविभूषा एवं द्रव्यव्युत्सृष्टद्रव्या अनिकामा सकामा पत्युः शय्यां रक्षति एतद् द्रव्यव्युत्सृष्टं, भावव्युत्सृष्टमाह—

वातियपितियसिंठियरोगायंकेहिं तत्थ पुठ्ठो वि। न कुणइ परिकम्मं सो किंचिवि वोसठदेहो उ ॥ ९ ॥

तत्र यवमध्यायां वज्रमध्यायां वा चन्द्रप्रतिमायां स्थितो वातिकपैत्तिकश्लेष्मिकरोगातंकैः स्पृष्टोऽपि स व्युत्सृष्टदेहो न किञ्चिदपि परिकर्म करोति । सम्प्रति चियत्तदेहे इति व्याख्यायते तच्च त्यक्तं द्विधा—द्रव्यतो भावतश्च । तत्र द्रव्यत आह—

जुद्धपराजियअट्टण फलहिय मल्ले निरुत्त परिकम्मे। गूहण सत्थियमल्ले तईयदिणे दव्वतो चत्तो ॥ १० ॥

इदं कथानकं प्रबन्धेनावश्यकटीकायामुक्तमिह तु ग्रन्थगौरवभयान्न लिख्यते । ततस्तस्मादवधारणीयमक्षरयोजना त्वेवम्—अट्टनो नाम मल्ल उज्जयिनीवास्तव्यः सोपारे पत्तने वृद्धतया पराजितस्तेनान्यो फलही मल्लो मार्गितः स सोपारके मात्सिकमल्लेन सह युद्धं दत्तवान् ततः फलही मल्ले निरुक्तं निरवशेषं परिकर्म क्रियते, इतरस्तु मल्लो गर्वाध्माततया शरीरपीडां गूहयन् न किमपि परिकर्म कारितवान् । ततः परिकर्माकरणतस्तृतीये दिने मारितस्तेन परिकर्माकरणतो यस्त्यक्तो देहः स द्रव्यतस्त्यक्तः । भावतस्त्यक्तमाह—

बंधेज्ज व रुंभेज्ज व कोई व हणेज्ज अहव मारेज्ज। वारेइ न सो भयवं, चियत्तदेहो अपडिबद्धो ॥ ११ ॥

उ. १०. भा. ८-१४ ॥ ४ ॥

स प्रतिमाप्रतिपन्नो भगवान् शरीरेऽप्यप्रतिबद्धो यदि कोऽपि बध्नीयात् अथवा रुन्ध्यात् यदि वा हन्यात् मारयेद्वा तथापि तं न निवारयति, एष भावतस्त्यक्तदेहः । सम्प्रति जे केइ उवस्सगा इति व्याख्यानार्थमाह—

दिव्वादि तिन्नि चउहा बारस एवं तु होइ उस्सग्गा । वोसठग्गहणेणं आयासंचेयणं गहणं ॥ १२ ॥

उपसर्गास्त्रिविधास्तद्यथा—दिव्या मानुषास्तैर्यग्योनाश्च । एते त्रयोऽपि प्रत्येकं चतुर्धा । एवं तु सर्वसंख्यया भवन्त्युपसर्गा द्वादश, ननु चतुर्धा आत्मसंचेतनीया अप्युपसर्गा भवन्ति, ते कस्मात्सूत्रकृता नोक्तास्तत आह—व्युत्सृष्टग्रहणेनात्मसंचेतनग्रहणं । तत्र दिव्यानु-पसर्गभेदानाह—

हासा पदोस वीमंसा पुढो वेसा य दिव्वया चउरो । हास पओस वीमंस कुसीला नरगया चउहा ॥ १३ ॥

दिव्यका उपसर्गाश्चत्वारस्तद्यथा—हासात् क्रीडात इत्यर्थः । प्रद्वेषादवज्ञानात् पूर्वभवसम्बन्धादिकृतात् । विमर्शात् किमयं स्वप्र-तिज्ञातश्चलति न वेत्येवंरूपात् । पृथग् विमात्रातो नाम किंचित् हासतः किञ्चित्प्रद्वेषतः किञ्चिद्विमर्शतः । नरगता मनुष्यगता उपसर्गाश्चतुर्धा । तद्यथा—हासात्प्रेद्वषात् विमर्शात् । कुशीलत्ति पदैकदेशे पदसमुदायोपचारात् कुशीलप्रतिसेवनात इति द्रष्टव्यम् । तत्र हासप्रद्वेषविमर्शाः प्राग्वत् पृथग् विमात्रापक्षस्यात्र हासादिष्वेवान्तर्भावविवक्षणं कुशीलस्य प्रतिसेवना समाश्रयणं कुशीलप्रतिसेवना ततो यथा ईर्ष्याप्रो-षितस्य गृहे रात्रावुषितस्य तद्भार्या चतुष्टयतः

भयतो पदोस आहार तह अवच्चलेणरक्खट्ठा । तिरिया होंति चउहा, एए तिविहावि उवसग्गा ॥ १४ ॥

तैरश्चा भवन्त्युपसर्गाश्चतुर्धास्तद्यथा—भयेन श्वादिर्दशति, प्रद्वेषतो यथा चण्डकोशिको मर्कटादिर्वा, आहारहेतोर्यथा सिंहादि रपत्य-

व्य. सू. १-२ ॥४॥ लयनरक्षणार्थं यथा काक्यादिः। एवं त्रिविधा उपसर्गा उक्ताः सम्प्रति ये व्युत्सृष्टग्रहणेनात्मसंचेतनीया गृहीतास्तानुपदर्शयति—

घट्टणय पवड थंभण लेसण चउहा उ आयसंचेया। ते पुण सन्निवयंती वोसठदारे न इहं तु ॥ १५ ॥

चतुर्धा आत्मना संचिन्त्यन्ते ये ते इत्यात्मसंचेत्यास्तद्यथा–घट्टनतः प्रपतनतः स्तंभनतश्च श्लेष्मतश्च। तत्र घट्टनतो यथा चक्षुषि रजः
१८ प्रविष्टंतेन चक्षुर्दुःखयितुमारब्धं अथवा स्वयमेव चक्षुषि गलके वा किंचित्तु खीलप्रभृतिसमुत्थितं घट्टयति। प्रपतनतो यथा मन्दप्रयत्नेन चंक्रम्यमाणः प्रपतति, ततो दुःखाप्यते स्तंभनतो यथा तावदुपविष्ट आस्ते यावत्पादं सुप्तः स्तब्धो जातः। श्लेष्मनातो यथा पादं तावदाकुञ्च्यावस्थितो यावत्तत्र वातेन लग्नः अथवा नृत्तं शिक्षयामीति किंचिदङ्गमतिशयेन नामितं तच्च तत्रैवं लग्नमिति। ये पुनरात्मसंचेतनीया व्युत्सृष्टद्वारे निपतन्ति, न इह, ते उप्पन्ने सम्मं सहति खमइ तितिक्खेइ अहियासेइत्ति चत्वार्यप्येकार्थिकानि पदानि। तत्र सम्यक् सहनमाह—

२१ **मण वयण कायजोगेहिं तहि उ दिव्वमादिए तिन्नि। सम्मं अहियासेइ, तत्थ सुण्हाए दिठंतो ॥ १६ ॥**

त्रिभिर्मनोवाक्काययोगैः प्रत्येकं दिव्यादीन् त्रीनुपसर्गान् प्रत्येकं चतुर्भेदान् सम्यगध्यास्ते सहते। तत्र सहनं द्विधा–द्रव्यतो भावतश्च। तत्र द्रव्यसहने स्नुषाया दृष्टान्तः। तमेवाह—

सासूससुरुक्कोसा देवरभत्तारमादि मज्झिमगा। दासादी य जहण्णा जह सुण्हा सहिय उवसग्गा ॥१७॥

२६ श्वशुरश्वश्रूरेतावुत्कृष्टौ पूज्यत्वात्, देवरभर्तृका मध्यमा, दासादयो जघन्या यथा तत्कृता उपसर्गाः स्नुषया षोढास्तथा साधुनापि सोढव्या। इयमत्र भावना–स्नुषया अपराधे कृते तां श्वसुरः श्वश्रूश्च हीलयति। सा च हील्यमाना अतीव लज्जते। यद्यपि तानि दुःखोत्पादनानि वचनानि दुरध्यास्यानि तथापि सा तानि सम्यगध्यास्ते चिन्तयति च न सम्यक् अध्यासिष्ये ततः कस्य मेऽवध्वंसो भविष्यति

उ. १०. भा. १७–२१ ॥ ५ ॥

स्नुषावारश्चापयास्यति देवरा अपि चोल्लुण्ठवचनानि भाषन्ते यद्यपि तेषां सा नो लज्जते तथापि न तानुल्लुण्ठन्ति किन्तु सम्यक् तद्वचनान्यध्यास्ते । दासा अपि च तां स्नुषामुल्लुण्ठयन्ति तथापि किमेतेषां वचनान्यहं गणयामीत्यवगणया सम्यगध्यास्ते न प्रतिवचनं ददाति । एतद् द्रव्यसहनं । यत्साधुर्द्वादशविधानप्युपसर्गान् कर्मविनिर्जरणार्थं सम्यगध्यास्ते एतदेवाह—

सासुससुरोवमा खलु दिव्वा दियरोवमा य माणुस्सा । दासत्थाणी तिरिया तह सम्मं सो हियासति ॥१८॥

तथा वधूदृष्टान्तोक्तप्रकारेण श्वश्रूश्वशुरोपमान् दिव्यान् उपसर्गान्, देवरोपमान् मानुषान्, दासस्थानीयान् तैरश्चान् उपसर्गान् सम्यगध्यास्ते । सम्प्रति दुविहे वेत्यस्य व्याख्यानार्थमाह—

दुहावेते समासेण सव्वे सामन्नकंटगा । विसयाणुलोमिया चेव तहेव पडिलोमिया ॥ १९ ॥

अथवा एते उपसर्गाः श्रामण्यस्य कंटका इव श्रामण्यकंटकाः सर्वे समासेन द्विधा प्रतिपादितास्तद्यथा विषयानुलोमिका इन्द्रियविषयानुलोमिकास्तथैव प्रतिलोमिका इन्द्रियविषयप्रतिलोमिकाः । तानेव दर्शयति–

वंदण–सक्कारादी अणुलोमा बंधवहण पडिलोमा । तेवि य खमती सव्वे एत्थं रुक्खेण दिट्ठंतो ॥ २० ॥

वन्दनसत्कारादयोऽनुलोमा बन्धवधप्रभृतयः प्रतिलोमास्तानपि सर्वान् क्षमते, अत्र वृक्षेण दृष्टान्तस्तमेवाह—

वासी–चंदण–कप्पो जह रुक्खो ईय सुहदुहसमो उ । रागदोसविमुक्को सहई अणुलोमपडिलोमे ॥ २१ ॥

वासीचन्दनकल्पा यस्य स वासीचन्दनकल्पोऽथवा कल्पस्तुल्यवाची ततोऽयमर्थः वास्यां वास्या तक्षणे, चंदने चन्दनेनानुलेपने कल्पस्तुल्यो वासीचन्दनकल्पो यथा वृक्षो भवति इत्येवममुना प्रकारेण रागद्वेषविमुक्तो अत एव सुखदुःखसमो अनुलोमप्रतिलोमान् उपस-

गान् सम्यक् सहते । साम्प्रतमण्णाउंछमित्यस्य व्याख्यानमाह—

अण्णाउंछं दुविहं दव्वे भावे य होइ नायव्वं ॥ दव्वुंछणेगविहं लोगरिसीणं मुणेयव्वं ॥ २२ ॥

अज्ञातोञ्छं द्विविधं तद्यथा द्रव्ये भावे च । तत्र द्रव्योञ्छमनेकविधं लोकर्षीणां तापसानां ज्ञातव्यं । तदेवानेकविधं द्रव्योञ्छमाह—

उक्खल क्खलए दव्वी दंडे संडासए य पोत्तीय । आमे पक्के य तहा दव्वोंछ होइ निक्खेवो ॥ २३ ॥

तापसा उंछवृत्तयः । उदूखले च्छंटितेषु तन्दुलेषु ये परिशाटिताः शालितन्दुलादयस्तान् उच्चित्य रन्धन्ति, खलएत्ति खलधान्ये मर्दिते संव्यूढे च यत् शटितं तत् उच्चिन्वन्ति, दव्वीति धान्यराशेर्यदेकया दर्व्या उत्पाट्यते तत् गृह्णन्ति, एवमन्यत्रापि प्रतिदिवसं दण्डत्ति स्वामिनमनुज्ञाप्य यत् धान्यराशेरेकया यष्ट्या उत्पाट्यते तत् गृह्णन्ति, एतदेवमन्यत्रापि प्रतिदिवसं । संडासए इति अंगुष्ठप्रदेशिनीभ्यां यत् गृह्यते शाल्यादिकं तावन्मात्रं प्रतिगृहं गृह्णन्ति, यद्यपि बहुकं पश्यति शाल्यादि तथापि न मुष्टिं भृत्वा गृह्णन्ति । पोत्तीयत्ति स्वामिनमनुज्ञाप्य धान्यराशौ पोतिं क्षपन्ति तत्र यत्पोतौ लगति तत् गृह्णन्ति, एवमन्यत्रापि । तथा आमं पक्वं वा यच्चरकादयो भिक्षाप्रविष्टा मृगयन्ते । एष भवति द्रव्योञ्छे निक्षेपः । सम्प्रति भावोंछमाह—

पडिमापडिवण्णे एस भयवमज्ज किर एत्तिया दत्ती । आदियतित्ति न नज्जइ अन्नाउंछं तवो भणितो ॥२४॥

प्रतिमाप्रतिपन्न एष भगवान् अद्य किल एतावतीर्दत्तीरादत्ते इति न ज्ञायते तेन तस्य भगवतस्तपो अज्ञातोंछं भवति । एतदेव सविस्तरं भावयति—

दव्वादभिग्गहो सो दव्वे सुद्धुंछमेत्ति या दत्ती । एलुगमेत्तं खेत्ते गेण्हइ तइयाए कालम्मि ॥ २५ ॥

उ. १०. भा. २२–२७ ॥ ६ ॥

तदज्ञातोंछं तपो द्रव्याद्यभिग्रहो द्रव्याभिग्रहः क्षेत्राभिग्रहः कालाभिग्रहो भावाभिग्रहश्च । तत्र द्रव्ये द्रव्याभिग्रहो यत् शुद्धमुंछं गृह्णाति, शुद्धं नाम अलेपकृत् तदपि शुद्धमुंछं गृह्णाति उपनीतं नानुपनीतं तेन पञ्चानामाद्यानां पिण्डैषणानामग्रहणमुपरितन्योश्च द्वयोरेकतरस्या अभिग्रह इत्यावेदितं द्रष्टव्यम् । तथा एतावत्यो दत्तयोऽद्य मया ग्राह्या एष द्रव्याभिग्रहः । क्षेत्रे क्षेत्रविषयेऽभिग्रहे यदेलुकमात्रं विष्कंभ्य गृह्णाति । अत्रापीयं सामाचारी यदि द्वावपि पादावेलुकस्यान्तस्तदा न कल्पते, तत्रेदं कारणं यद्युच्च एलुकस्तदा कस्य पादौ प्रतिष्ठितौ न दृश्येते, किं बीजादौ प्रतिष्ठितावुत नेति तस्मादेलुकं विष्कंभ्य यदि नीचे एलुके पाश्चात्यः पादः पतितः शुद्ध्यति यथा न बीजादौ प्रतिष्ठित इति तदा कल्पते, अत्युच्चे तु न कल्पते इति काले कालाभिग्रहे तृतीयस्यां पौरुष्यां यद्भिक्षामटति । सम्प्रति द्रव्याभिग्रहे विशेषमभिधित्सुर्द्वारगाथामाह—

अण्णाउंछं एगोवणीय निज्जूहिऊण समणादी । अगुव्विणिं अबालंती एलुगविक्खंभणे दोसा ॥ २६ ॥

स प्रतिमाप्रतिपन्नो भगवान् अज्ञातोंछं गृह्णाति, तदप्येकेनोपनीतं न द्विप्रभृतिभिस्तथा श्रमणादीन् आदिशब्दात् द्विपदचतुष्पदादींश्च निर्यूह्यातिवाह्य भिक्षामटति । तथा तां ददतीं भिक्षामगुर्विणीमभ्युपगच्छति । अबालां च क्षीराहारबालवर्जितां तथा एलुकविष्कंभणे दोषा भवंति ते चाग्रे वक्ष्यन्ते एष द्वारगाथासंक्षेपार्थः । साम्प्रतमेनामेव विवरीषुः प्रथमतोऽज्ञातोंछमाह––

अणाउञ्छं च सुद्धं च पंच काऊण अग्गहं । दिण दिणे अभिगिएहे तासिमन्नयरीय उ ॥ २७॥

पञ्चानामाद्यानां पिण्डैषणानामग्रहणं कृत्वा तयोरन्तिमयोरन्यतरस्याश्च ग्रहणं कृत्वा दिने दिनेऽज्ञातोंछं च शुद्धं चाभिगृह्णाति । साम्प्रतमेकोपनीतमित्यस्य व्याख्यानमाह—

एगरस भुंजमाणस्स उवणीयं तु गेण्हइ । न गेण्हे दुगुमादीणं अचियत्तं तु मा भवे ॥ २८ ॥

एकस्य भुञ्जानस्य (भुंजमानस्य) उपनीतं भगवान् गृह्णाति न द्विकादीनां द्वयोस्त्रयाणां चतुर्णां पंचानां वा उपनीतं न गृह्णाति, । कस्मादिति चेन्मा भूदप्रीतिरितिहेतोः । अधुना निज्जूहिऊण समणादी इत्यस्य व्याख्यानमाह—

अडंतो भिक्खकालंमी घासत्थी वसभादओ । वज्जेइ होज्ज मा तेसिं आउरत्तेण अप्पियं ॥ २९ ॥

भिक्षाकाले वृषभादयो ग्रासार्थिनोऽटन्ति । ततस्तान् वर्जयति मा तेषामातुरत्वेनाप्रीतिकं भूयादिति हेतोः । एतदेवाह—

दुपय चउप्पय पक्खी किविणातिहि समण साणमाईया । निज्जूहिऊण सव्वे अडइ भिक्खं तु सो ताहे ॥३०॥

भिक्षाकाले द्विपदाश्चतुष्पदाः पक्षिणः कृपणातिथयः श्रमणा श्वादयश्च भिक्षार्थमटन्ति ततस्तान् सर्वान् निर्यूह्य तदनन्तरं स भगवान् भिक्षामटति । कथमतिवाह्येत्यत आह--

पुव्विं चरइ तेसिं नियट्टिचारेसु वा अडइ पच्छा । जत्थ भवे दोण्णि काला चरइ तत्थ अतित्थिते ॥३१॥

तेषां श्रमणानां पूर्वं वा चरति यदि वा तेषु श्रमणादिषु निवृत्तचारेषु पश्चादटति, एतच्च तस्मिन् क्षेत्रे द्रष्टव्यं यत्र त्रयो भिक्षा काला यत्र तु द्वौ भिक्षाकालौ तत्र अतीत्थिते अतिक्रान्ते श्रमणादौ गच्छति । अथवा--

अणारद्धे अणत्ते(?)सु मज्झे चरति संजओ । गेण्हेत देंतयाणं तु वज्जयंतो अपत्तियं ॥ ३२ ॥

यदि प्रथमभिक्षाकालप्रारंभे एव भिक्षामटति तदा दायकानामप्रीतिस्ततः प्रथमे भिक्षाकाले अतिक्रान्तप्राये द्वितीये च भिक्षाकाले

उ. १० भा. २८-३६ ७ ॥

अन्ये श्रमणादिभिरनारब्धे स भगवान् प्रतिमाप्रतिपन्नः संयतश्चरति, कथंभूतः सन्नित्याह—गृह्णतां ददतां चाभीतिकं वर्जयन् । साम्प्रतमगुर्विणीमित्यादि व्याख्यानयति—

नवमासगुव्विणीं खलु गच्छे वज्जइ इयरो सव्वा उ । दारं खीराहारं गच्छो वज्जे इयरो उ सव्वंपि ॥३३॥

नवमासगुर्विणीं खलु गच्छो गच्छवासी वर्जयति । इतरो गच्छनिर्गतः प्रतिमाप्रतिपन्नादिकः सर्वा अपि गुर्विणीर्वर्जयति । तथा गच्छो गच्छवासी क्षीराहारं बालं वर्जयति, इतरस्तु सर्वमपि बालम् । साम्प्रतमेलुगविक्खंभणे दोसा इत्यस्य व्याख्यामाह—

गच्छगयनिग्गए वा लहुगा गुरुगा य एलुगा परतो । आणादिणो य दोसा दुविहा य विराहणा इणमो ॥३४॥

एलुकात्परतः साधुरतिगच्छति, उपलक्षणमेतत् यदि साधुरेलुकं विष्कंभयति आसन्ने वा प्रदेशे एलुकस्य तिष्ठति, तदा गच्छगतस्य प्रायश्चितं चत्वारो लघुकाः, गच्छनिर्गतस्य चत्वारो गुरुकाः, तत आज्ञादय आज्ञाभङ्गादयो दोषा द्विविधा च विराधना—आत्मविराधना संयमविराधना च इयं वक्ष्यमाणा । तामेवाह—

संक ग्गहणे इच्छा दुन्निविठा अवाउडा । निहणुक्खणणविरेगे तेणे अविदिन्न पाहुडए ॥ ३५ ॥

बंधवहे उद्दवणे य खिंसणा आसीयावणा चेव । उव्वेवग कुरुंडिय दीणे अविदिण्ण(४६)वज्जणया ॥ ३६ ॥

एलुकात्परतो यदि गच्छति,तदा स्तैन्ये मिथुने या लोकस्य शङ्का स्यात्(३७) तदनन्तरं च ग्रहणं तथा यस्या(३८) गृहमभ्यन्तरं प्रविष्टस्तस्याविषयेऽस्य साधोः किन्तु(३८),इच्छा येनाभ्यन्तरं गत इति लोकस्याशङ्का स्यात्तथा दुर्निविष्टा अप्रावृत्ता(३९-४०)वा मध्ये आगारी स्यात्तस्या लज्जा स्यात्,दोषाश्चान्ये शङ्कादयः तथा मध्ये गृहस्वामी हिरण्यादेर्निधानं करोति,उत्खननं वा परस्परं विरेचनं, (४१-४२)तत्र स्तेनोऽयमिति शङ्का

स्यात् (४२),तथा अतिभूमिप्रवेशनं तीर्थकृद्भिर्गृहस्थैश्चावितीर्णमननुज्ञातं (४३)। ततोऽदत्तादानदोषः तस्मात् कस्मादतिभूमिमेष प्रविष्ट इति गृहस्थः प्राभृतमधिकरणं कुर्यात्तथा बन्धं निगडादिभिर्वधं कशादिभिस्ताडनं अपद्रावणं जीविताद्व्यपरोपणं, तथा खिंसना हीलना(४४), यथैते वराका अलभमाना अन्तः प्रविशन्ति, आसियावणा चेवत्ति आसीयावणा नाम निष्काशयितुमासादनं किमुक्तं भवति गले गृहीत्वा बहिर्वने
१८ निक्षिपति(४४),तथा स व्रती धिग् इव प्रविष्टस्तासामगारीणामुद्वेजको भवति(४५)। तथा कुरुंडितो नाम उपचारक इत्युच्यते(४५)तं शङ्कमाना गृहिणो वधबन्धनादीनि कुर्युरेतैः कारणैरवितीर्णस्यातिभूमिप्रवेशनस्य वर्जना। एष द्वारगाथासमासार्थः। साम्प्रतमेतदेव विवरीषुः प्रथमतः शङ्काद्वारमाह—

पच्छित्ते आदेसा संकियनिस्संकिए य गहणादी। तेण्णे चउत्थे संकिय गुरुगा निस्संकिए मूलं ॥३७॥

२२ एलुकात्परतः प्रवेशे स्तैन्यविषये चतुर्थे चतुर्थव्रतविषये वा शङ्का स्यात्। तस्यां च शङ्कायां सत्यां निःशङ्किते जनस्य जाते प्रायश्चित्ते प्रायश्चित्तविषये आदेशौ प्रकारौ तावेव दर्शयति, शङ्किते चत्वारो गुरुकाः, निःशंकिते मूलमिति। तथा ग्रहणादयश्च शंकायां दोषास्तानेव कथयति—

गेण्हण कड्ढण ववहार पच्छकडुड्डाह तहा य निव्विसए। किं उ हु इमस्स इच्छा अब्भिंतरमइगतो जेण ॥३८॥

२६ ग्रहणं स्तेनः पारदारको चेति बुद्ध्या प्रतिग्रहणं ततो राजकुलं प्रतिकर्षणं तदनन्तरं राजकुले व्यवहरणं। ततः पश्चात्कृतकरणं व्रतमोचनमित्यर्थः। एवं च सति महान् प्रवचनस्योड्डाहः। तथा निर्विषय आज्ञाप्ये तद्द्वारगाथायां तु ग्रहणे इति कर्षणादीनामुपलक्षणं॥ गतं ग्रहणद्वारमिच्छाद्वारमाह— किं तु इति वितर्के हुरिति निश्चित्तं यस्या गृहमभ्यन्तरमतिगस्तस्या विषयेऽस्य साधोरिच्छा येनेत्थमभ्यन्तरं

उ.१०. भा. ३७–४२ ॥८॥

सहसा प्रविष्ट इति । अधुना दुर्निविष्टा अप्रावृतेति पदद्वयं व्याख्यानयति—

दुणिविट्ठा व होज्जा, अवाउडा वा अगारी उ । लज्जिया सावि होज्जा ही संका वा से समुब्भवे ॥ ३९ ॥

मध्ये आगारी दुर्निविष्टा वा भवेत् अप्रावृता वा भवेत् ततः सहसा साधोरभ्यन्तरप्रवेशे सापि लज्जिता भवेत् । शङ्का वा से तस्याः समुद्भवेत् । तामेवाह—

किं मन्ने घेत्तुकामो एस ममं जेण तेतिए दूरं । अन्नो वा संकेज्जा गुरुगा मूलं तु निस्संके ॥ ४० ॥

आउत्थ परा वावी उभयसमुत्था व होज्ज दोसा उ । उक्खणनिहणाविरेगं तत्थ किंचि करेज्जाहि ॥ ४१ ॥

किं मन्ये एष संयतो मां ग्रहीतुकामो येन एतद्दूरमागच्छति । अन्यो वा एवं शङ्केत, तत्र शङ्कायां सत्यां तस्य प्रायश्चित्तं चत्वारो गुरुकाः, निःशंकिते तस्य वा जाते मूलं प्रायश्चित्तं, आत्मोत्थः परस्मात् उभयसमुत्था दोषा भवेयुः । सम्प्रति निहणुक्खणणेत्यादि व्याख्यानयति—उक्खणणेत्यादि तत्र गृहस्थो गृहमध्ये हिरण्यादेरुत्खननं वा कुर्यात् निधानं परस्परं विवेकं वा विरेचनं किंचित्कुर्यात्ततः किमित्याह—

दिट्ठं एएण इमं साहेज्जा मा उ एस अन्नेसिं । तेणोत्ति व एसो ऊ संका गहणाइ कुज्जाही ॥ ४२ ॥

दृष्टमेतेन साधुना इदं हिरण्यादि उत्खन्यमानादिकं, ततो मा एष अन्येषां कथयेत् । यदि वा एष स्तेन इति शङ्कया ग्रहणादि ग्रहणवधबन्धनादि कुर्यात् । साम्प्रतमवितीर्णपदव्याख्यानार्थमाह—

तित्थगरगिहत्थेहिं दोहिं वि अतिभूमिपविसणमदिण्णं । कीसे दूरमतिगतो अ संखडं बंधवहमादी ॥४३॥

तीर्थकरेण गृहस्थेन च द्वाभ्यामप्यतिभूमीप्रवेशनमदत्तं, तीर्थकरेणादत्तमतिभूमिं न गच्छेज्जा इत्यादि वचनात्, गृहस्थेनाप्रीतिकरणात्, प्राभृतादिद्वारकलापमाह—कस्माद्देतदूरमयमागत इति गृहस्थो संखडं कलहं कुर्यादतिरोषाद्बन्धवधादिकं । सम्प्रति खिंसाद्वारमाह—

खिंसेज्ज एए अलभंत वराग अंतो पविसंति । गलए घित्तूण वणंमि निच्छुभेज्जाहि बाहिरतो ॥ ४४ ॥

खिंसेत हीलवेत् गृहस्थो यथा एते वराका अलभमाना मध्ये प्रविशन्ति । आसियावणद्वारमाह—गलके गृहीत्वा बहिर्वने निक्षिपेत्, । उद्वेजकद्वारमाह—

ता उय आगारीतो वीरल्लेणेव तासिया उ सउणी । उच्चेवं गच्छेज्जा कुरुंडितो नाम उवचरओ ॥ ४५ ॥

यथा वीरल्लेण त्रासित्ता शकुनिका उद्वेगं गच्छति, तथा ताः अप्यगार्यः सहसान्तः प्रविष्टेन साधुना त्रासिताः सत्य उद्वेगं गच्छेयुः, कुरुंडितद्वारमाह—कुरुंटितो नाम उपचारकस्तदा शंकया च वधबन्धनादि कुर्यात्—

अहवा भणेज्ज एते गिहिवासंमिवि अदिट्ठकल्लाणा । दीणा अदिण्णदाणा दोसे ते णाउ नो पविसे ॥ ४६ ॥

अथवा ब्रूयात् गृहवासेऽप्येते अदृष्टकल्याणा दीना अदत्तदाना आसीरन्, तेन मध्ये प्रविशन्ति । उपसंहारमाह—एतान् दोषान् ज्ञात्वा नो मध्ये प्राविशेत् । अत्र चोदकः प्राह—यदि एलुकविष्कम्भे एते दोषा अन्तः प्रविष्टे सविशेषास्तत एलुकविष्कंभसूत्रमफलं स्यात्तत आह—

उंबरविक्खंभमविज्जति दोसा अतिगयंमि सविसेसा । तहवि अफलं न सुत्तं सुत्तणिवाओ इमो जम्हा ॥४७॥

उ. १०. भा. ४३–५० ॥ ९ ॥

यद्यपि उम्बरविष्कम्भे दोषा अतिगते मध्यप्रवेशे सविशेषास्तथापि सूत्रमफलं न भवति, यस्मादयं सूत्रनिपातः । सूत्रविषयः स्वयमेव दर्शयति––

उज्जाण घडा सत्थो सेणा संवट्ट वय पवादी वा । बहि निग्गमणा जण्णे भुंजइ य जहिं पहियवग्गो ॥४८॥

उज्जाणत्ति औद्यानिक्यां निर्गतो जन उद्याने भुंक्ते, घटाभोज्यं नाम महत्तरानुमहत्तरादिर्बहिरावासितः सार्थो वणिक् सार्थः, सेना स्कन्धावारः, संवर्तो नाम यत्र विषमादौ भयेन लोकः संवर्तीभूतस्तिष्ठति, व्रजिका गोकुलं प्रपा पानीयशाला, सभा ग्रामजनसमवायस्थाने एतेषु स्थानेषु ये भुञ्जते जनास्तथा बहिर्निर्गमनेन यज्ञपाटे वा यत्र वा पथिकवर्गो भुंक्ते एतेषु स्थानेषु प्रतिमाप्रतिपन्नो हिण्डते तत्रानेन विधिना ग्रहीतव्यम् ।

पासट्ठितो एलुगमेत्तमेव पासति निवेयरे दोसा । निक्खमणपवेसणे विय अवियत्तादी जढा एवं ॥ ४९ ॥

तत्र गत्वा निष्क्रमणप्रवेशौ वर्जयित्वा ईषदेकपार्श्वे तिष्ठति यथा एलुकमात्रं पश्यति । नोत्क्षेपनिक्षेपविरेचनानि ततो वधबन्धादयः प्रागुक्ता दोषा परिहृता भवन्ति । तथा निष्क्रमणे प्रवेशे च ये अप्रतीत्यादयो दोषास्तेऽप्येवं परित्यक्ताः

असतीए पमुहकोट्ठग सालाए मंडवे रसवतीए । पासट्ठितो अगंभीरे एलुगविक्खंभमेत्तंमि ॥ ५० ॥

औद्यानिकी घटादीनामसत्यभावे यः शालायाः प्रमुखे कोष्ठको विशालो यत्र दूरस्थितैरपि एलुक उत्क्षेपनिक्षेपौ च दृश्येते मण्डपे वा यत्र परिवेषणं रसवत्यां वा महानसेऽगंभीरेऽतिप्रकाशे तत्रापि निष्क्रमणप्रवेशौ वर्जयित्वा यत्र उत्क्षेपनिक्षेपौ न दृश्येते । एलुकविष्कंभमात्रे क्षेत्रे एकपार्श्वे स्थित्वा भिक्षामादत्ते । एष एलुकसूत्रस्य विषयः ॥

व्य. सू. ३ ॥ ९ ॥ सूत्रम्ः—पंचविहे ववहारे पण्णत्ते, आगमे सुए आणा धारणा जीए ॥ तत्थ आगमे सिया आगमेण ववहारं पट्ठवेज्जा(१) नो से तत्थ आगमे सिया, जहा से तत्थ सुए सिया, सुएणं ववहारं पट्ठवेज्जा।(२), नो से तत्थ सुए सिया; जहा से तत्थ आणा सिया आणाएणं ववहारं पठवेज्जा३ नो से तत्थ आणा सिया, जहा से तत्थ धारणा सिया, धारणाएणं ववहारं पट्ठवेज्जा ४, नो से तत्थ धारणा सिया, जहा से तत्थ जीए सिया, जीएणं ववहारं पठवेज्जा ५॥ एएहिं पंचहिं ववहारेहिं ववहारं पठवेज्जा। तं आगमेणं सुएणं आणाएणं धारणाएणं जीएणं जहा२ आगमे सुए आणा धारणा जीए तहा तहा ववहारं पठवेज्जा। से किमाहु भंते ? आगमबलिया समणा निग्गंथा इच्चेयं पंचविहं ववहारं जया जया जहिं जहिं तया तया तहिं तहिं अणिस्सिओवसियं ववहारमाणे समणे निग्गंथे आणाए आराहए भवइ सू. ३

अस्य सम्बन्धप्रतिपादनार्थमाह—

बहु आगमितो पडिमं पडिवज्जइ आगमो इमो वि खलु। सव्वं व पवयणं पवयणीय ववहारविसयत्थं ॥५१॥
खलियस्स व पडिमाए ववहारो कोत्ति सो इमं सुत्तं। ववहारविहिन्नू वा पडिवज्जइ सुत्तसंबंधो ॥ ५२ ॥

अनन्तरसूत्रे प्रतिमाभिहिता तां च प्रतिमां प्रतिपद्यते बह्वागमिकः अयमपि पञ्चविधोऽपि व्यवहारः खल्वागमः तत आगमप्रस्तावात्प्रतिमासूत्रानन्तरं व्यवहारसूत्रमवादि, सव्वे वत्यादि वाशब्दः सम्बन्धस्य प्रकारान्तरोपदर्शने सर्वं प्रवचनं प्रावचनिकश्च व्यवहारविषयस्थं

व्यवहारविषयान्तर्गतमतोऽवश्यं व्यवहारो वक्तव्य इति व्यवहारसूत्रम्, अथवा प्रतिमायां स्थितस्य प्रतिमायाः स्खलितस्य को व्यवहारः किं कर्तव्यमिति प्रश्नमाशंक्य स व्यवहारः पञ्चविध इत्यादिकमिदं सूत्रमुपन्यस्तं, यदि वानन्तरसूत्रे प्रतिमाः प्रतिपद्यते इत्युक्तं ताश्च प्रतिपद्यते व्यवहारविधिज्ञो नेतर इति प्रतिमासूत्रादनन्तरं व्यवहारसूत्रस्य सम्बन्धः। सूत्राक्षरसंस्कारः सुमतीतो, विशेषव्याख्यां तु भाष्यकृत्करिष्यति। तत्र 'तत्थ आगमे सिया आगमेण व्यवहारं पट्ठवेज्जा' इत्यादि अस्य व्याख्यामाह—

सो पुण पंचविगप्पो आगम सुय आण धारणा जीए। सेतंमि ववहरंते उप्परिवाडी भवे गुरुगा ॥ ५३ ॥

स पुनर्व्यवहारः पञ्चविधः मज्ञप्तस्तद्यथा आगमः श्रुतमाज्ञा धारणा जीतमिति। तत्र सति आगमादौ व्यवहारे यदि उत्परिपाट्या उत्क्रमेण व्यवहरति तदा प्रायश्चित्तं चत्वारो गुरुकाः। इयमत्र भावना, आगमे विद्यमाने यद्यन्येन सूत्रादिना व्यवहरति तदा चतुर्गुरुकं, यदा पुनरागमो न विद्यते तदा श्रुतेन व्यवहर्तव्यम् श्रुते विद्यमाने यद्याज्ञादिभिर्व्यवहरति तदा चतुर्गुरुकं प्रायश्चित्तं, यदा श्रुतमिति न विद्यते तदा आज्ञया व्यवहर्तव्यम् आज्ञायां विद्यमानायां यदि धारणया प्रस्थापयति तदा चतुर्गुरुकं, आज्ञाया अभावे धारणया व्यवहर्तव्यं यदि पुनर्धारणायां सत्यां जीतेन व्यवहरति तदा चतुर्गुरुकं, धारणाया अभावे जीतेन व्यवहर्तव्यमिति। तत्र 'से तत्थ आगमे सिया' इत्यादिकस्य सूत्रावयवस्यायमर्थः। तत्र तस्मिन् व्यवहारपञ्चकमध्ये से तस्य साधोरागमः स्यात्तर्हि आगमेन व्यवहारं प्रस्थापयेत्। व्यवहारैर्निश्शेषः सूत्रादिभिरेतदेवाह—

आगमव्यवहारी आगमेण ववहरेइ सो न अन्नेणं। न हि सूरस्स पगासं दीयपगासो विसेसेइ ॥ ५४ ॥

स आगमव्यवहारी आगमेन व्यवहरति नान्येन श्रुतादिना, तस्य ततो हीनत्वादेतदेव प्रतिवस्तूपमया दर्शयति, न हि सूर्यस्य प्रकाशं

व्य. सू. ३ ॥ १० ॥ दीपप्रकाशो विशेषयति, न सूर्यप्रकाशात् दीपप्रकाशोऽधिकतरः किन्तु हीन इत्यर्थः । एवमिहापि यादृशो विषय आगमस्य नैतादृशः शेषाणां व्यवहारामिति; आह—यस्मिन् काले गौतमादिभिरिदं सूत्रं कृतं 'ववहारे पञ्चविहे पन्नत्ते' इत्यादि तदा आगमो विद्यते ततः किं कारणमाज्ञादयोऽपि सूत्रे निबद्धाः । अत्राह—

सुत्तमणागयविसयं खेत्तं कालं च पप्प ववहारो । होहिंति न आइल्ला जा तित्थं ताव जीतो उ ॥ ५५ ॥

सूत्रमनागतविषयं भविष्यति स तादृशः कालो यस्मिन्नागमो व्युच्छेत्स्यति ततः शेषैर्व्यवहारैर्व्यवहर्तव्यं । तत्रापि व्यवहारः क्षेत्रं कालं च प्राप्य यो यथा संभवति तेन तथा व्यवहरणीयमिति । किमुक्तं भवति ? यस्मिन् यस्मिन् काले यो यो व्यवहारो व्यवच्छिन्नो अव्यवच्छिन्नो वा तदा तदा प्रागुक्तेन क्रमेण व्यवहर्तव्यं तथा यत्र यत्र क्षेत्रे युगप्रधानैराचार्यैर्या या व्यवस्था व्यवस्थापिता तया अनिश्रोपश्रितं व्यवहर्तव्यम् । अन्यच्चाद्याश्चत्वारो व्यवहारा न यावत्तीर्थं च भविष्यन्ति जीतस्तु व्यवहारो यावत्तीर्थं तावद्भवितेति जीतोपादानम् । सम्प्रति 'आणाए आराहेइ' इत्यस्य व्याख्यानमाह—

द्वे भावे आणा खलु सुयं जिणवराणं । सम्मं ववहारमाणो उ तीह आराहओ होति ॥ ५६ ॥

आज्ञा द्विविधा—द्रव्ये भावे च द्रव्ये राजादीनामाज्ञा, भावाज्ञा खलु श्रुतं जिनवराणां, तत्र सम्यक् पञ्चविधान्यतमेन व्यवहारेण प्रागुक्तनीत्या व्यवहरन् तस्या आज्ञाया आराधको भवति तदेवं व्याख्याता आज्ञा । सांमतमाराधनामाह—

आराहणा उ तिविहा उक्कोसा मज्झिमा जहण्णाओ । एग दुग तिग जहन्नं दुतिगट्ठभवा उ उक्कोसा ॥५७॥

आराधना त्रिविधा—उत्कृष्टा मध्यमा जघन्या च । तत्रोत्कृष्टाया आराधनायाः फलमेको भवः, मध्यमाया द्वौ भवौ, जघन्यायास्त्रयो

भवाः । अथवा यदि तद्भवे मोक्षाभावस्तदा उत्कृष्टाया आराधनायाः फलं जघन्यं संसरणं द्वौ भवौ,मध्यमायास्त्रयो भवाः,जघन्याया उत्कृष्टा अष्टौ भवाः । तदेवं भाष्यकृता सूत्रव्याख्या कृता । सम्प्रति निर्युक्तिविस्तरः—

जेण य ववहरइ मुणी जं पी य ववहरइ सो वि ववहारो । ववहारो तहिं वप्पो, ववहरियव्वं तु वुच्छामि ॥५८॥

येन मुनिर्व्यवहरति स आगमादिव्यवहारो व्यवह्रियतेऽनेनेति व्यवहार इति व्युत्पत्तेर्यदपि य व्यवहर्तव्यं मुनिर्व्यवहरति सोऽपि व्यवहारः कर्मणि घञः समानयनात्तत्र यो व्यवहारः करणपक्षरूपः संस्थाप्यः पश्चाद्वक्ष्यत इति भावः व्यवहर्तव्यं तु वक्ष्यामि । प्रतिज्ञातमेव निर्वाहयति—

आभवंते य पच्छित्ते ववहरियव्वं समासतो दुविहं । दोसु बि पणगं पणगं आभवणाए अहीगारो ॥५९॥

व्यवहर्तव्यं समासतो द्विविधं तद्यथा आभवत् प्रायश्चित्तं च । तत्र द्वयोरपि आभवति प्रायश्चित्ते च प्रत्येकं पंचकं तत्राधिकारः प्रयोजनमिदानीमाभावनया एष द्वारसंक्षेपगाथार्थः । साम्प्रतमेनामेव व्याचिख्यासुः प्रथमतो 'दोसुपि पणगं पणगं' इत्यस्य व्याख्यानमाह—

खेत्ते सुय सुहदुक्खे मग्गे विणए य पंचहा होइ । सच्चित्ते अच्चित्ते खेत्ते काले य भावे य ॥६०॥

आभवत्पञ्चधा पञ्चप्रकारं भवति । तद्यथा—क्षेत्रे श्रुते सुखदुःखे मार्गे विनये च प्रायश्चित्तमपि पञ्चधा । तद्यथा—सचित्ते अचित्ते क्षेत्रे काले भावे च । एष प्रतिद्वारगाथासमासार्थः । तत्र क्षेत्रे तावदाभवत् प्राह—

वासासु निग्गयाणं अट्ठसु मासेसु मग्गणा खेत्ते । आयरियकहण साहण नयणे गुरुणा य सच्चित्ते ॥६१॥

अष्टासु ऋतुबद्धेषु मासेषु विहरतां वर्षासु विषये क्षेत्रे मार्गणा भवति क्षेत्रमार्गणा, यच्च निर्गतानां साधूनां क्षेत्रं प्रत्युपेक्ष्य प्रत्यागतानामाचार्यस्य पुरतः क्षेत्रगुणकथनं तच्च गच्छान्तरागतप्राघूर्णिकसाधुभिराकर्ण्य निजाचार्यसमीपं गत्वा तस्य कथनं तत्र नयने प्रायश्चित्तं, तत्र गतैः सचित्ते गृह्यमाने चत्वारो गुरुकाः । साम्प्रतमेनामेव गाथां विवृणोति--

उउबद्धे विहरंता वासा जोग्गं तु पेहए खेत्तं । वत्थव्वा य गता वा उव्वेक्खित्ता नियत्ता वा ॥ ६२ ॥

ऋतुबद्धे काले विहरन्त आचार्यप्रायोग्यं क्षेत्रं प्रत्युपेक्ष्यन्ते, वास्तव्या वा क्षेत्रप्रत्युपेक्षणायोपेत्य गता, यदि वा तस्मात् क्षेत्रान्निवृत्ताः केचित् स्वगच्छसाधव समागताः ।

आलोएंते सोउं साहन्ते अप्पणो गुरुणो । कहणंमि होइ मासो गयाण तेसिं न तं खेत्तं ॥ ६३ ॥

ते वास्तव्या गताः क्षेत्रं प्रत्युपेक्ष्य समागताः ततो वा क्षेत्रान्निवृत्ता आचार्याणां पुरत आलोचयन्ति । क्षेत्रस्य गुणान् कथयन्ति । तत्र चान्ये अन्यस्मात्प्राघूर्णकाः समागतास्ते च तान् तथा आलोचयतः श्रुत्वा गत्वा आत्मनो गुरोराचार्यस्य साहयन्ति कथयन्ति । ततो ब्रुवते यावत्ते तत्र न तिष्ठन्ति तावद्वयं तिष्ठामः । एवं कथने तेषां प्रायश्चित्तं लघुको मासो भवति, न च गतानां तेषां तत्क्षेत्रमाभवति—

सामत्थण निज्जविए पयभेदे चेव पंथ पत्ते य । पणवीसादि गुरुगा गणिणो ग्गहेण वा जस्स ॥ ६४ ॥

तत् श्रुत्वा यद्याचार्याः सामत्थयन्ति संप्रधारयन्ति तत्क्षेत्रं गच्छाम इति तदा तेषां प्रायश्चित्तं पञ्चविंशति दिनानि, निर्याचित्तं नाम अवश्यं गन्तव्यमिति तन्निर्नयनं तत्र लघुको मासः पदभेदे क्रियमाणे गुरुको मासः पथि व्रजतां चतुर्लघुकं, क्षेत्रं प्राप्तानां चतुर्गुरुकं, एतत् प्रायश्चित्तं गणिन आचार्यस्य यस्य चाग्रहेण ते आचार्या व्रजन्ति । तस्याप्येतदेव प्रायश्चित्तं । न च तत् क्षेत्रं तेषामाभवति । तत्र

उ. १०. भा. ६२-६९ ॥ १२ ॥

गत्वा यदि सचित्तमाददति तदा प्रायश्चित्तं चत्वारो गुरुकाः । आदेशान्तरेणानवस्थाप्यमाचित्ते उपधिनिष्पन्नं तस्मादविधिरेष न कर्तव्यः । तथा चाह—

एसा अविही भणिया तम्हा एवं न तत्थ गंतव्वं । गंतव्वं विहीए पडिलेहेऊण तं खेत्तं ॥ ६५ ॥

यस्मादेषो अनन्तरोदितोऽविधिर्गाथायां स्त्रीत्वं प्राकृतत्वादेवं तत्र न गन्तव्यं । किंतु विधिना क्षेत्रं प्रत्युपेक्ष्य गन्तव्यम् ।

खेत्तपडिलेहणविही पढमुद्देसम्मि वण्णिया कप्पे । सव्वे व इहोद्देसे खेत्तविहाणंमि नाणत्तं ॥ ६६ ॥

क्षेत्रप्रत्युपेक्षणविधिः कल्पे कल्पाध्ययने प्रथमोद्देशे वर्णितः । स एवेह अस्मिन्नपि व्यवहारस्य दशमे उद्देशके द्रष्टव्यो नवरमत्र क्षेत्रविधाने क्षेत्रभेदकथने नानात्वं इहाधिकं क्षेत्रभेदकथनमित्यर्थः । तदेव करोति—

चतुग्गुणोववेयं तु खेत्तं होइ जहन्नगं । तेरसगुणमुक्कोसं दोण्हं मज्झंमि मज्झिमगं ॥ ६७ ॥

चतुर्भिर्गुणैर्वक्ष्यमाणैरुपेतं भवति क्षेत्रं जघन्यं, त्रयोदशगुणमुत्कृष्टं, द्वयोर्जघन्योत्कृष्टयोर्मध्ये मध्यमकं । तत्र जघन्यं चतुर्गुणोपेतमाह—

महती विहारभूमी वियारभूमीय सुलभवित्ती य । सुलभा वसही य जहिं जहण्णगं वासखेत्तं तु ॥ ६८ ॥

यत्र महती विहारभूमी भिक्षापरिभ्रमणभूमिर्महती च विचारभूमिस्तथा. यत्र वृत्तिर्भिक्षा सुलभा वसतिश्च सुलभा तत् जघन्यं वर्षाक्षेत्रं । सम्प्रति त्रयोदशगुणानाह—

चिक्खल्लपाणिथंडिल वसही गोरस जणाउले विज्जे । उसह निचयाहिवती पासंडा भिक्खसज्झाए ॥ ६९ ॥

चिक्खल्लत्ति यत्र प्रायो भूयान् कर्दमो न विद्यते, न च भूयांसः संमूर्च्छिमाः प्राणा यत्र च स्थण्डिलमनापातासंलोकं, महास्थण्डिलं च ईप्सितायां दिशि, तथा यत्र प्रचुरं गोरसं, भूयान् जनः सोऽप्यतीव भद्रकः, तथा यत्र वैद्या भद्रकाः, सुलभानि च औषधानि, कुटुम्बिनां भूयांसो धान्यनिचयाः, अधिपतिर्नाम राजा स भद्रकः, पाषण्डैरनपमानं, भैक्षं सुलभं तृतीयस्यां पौरुष्यां पर्याप्तं लभ्यते। अन्यास्वपि पौरुषीषु यदि कार्यं, ततो लभ्यते भिक्षा स्वाध्यायोऽपि च वसतावन्यत्र च शुध्यति। ईदृशं क्षेत्रं प्रत्युपेक्ष्यमवश्यमनुज्ञापयितव्यं। एतदेवाह—

खेत्तपडिलेहणविही खेत्तगुणा चेव वण्णिया एए। पेहेयव्वं खेत्तं वासो जोग्गं तु जं कालं॥ ७० ॥

क्षेत्रप्रत्युपेक्षणविधिः क्षेत्रगुणाश्च एतऽनन्तरोदिता वर्णितास्तत्र कस्मिन् काले वर्षायोग्यं क्षेत्रं प्रत्युपेक्षितव्यमनुज्ञापयितव्यमत आह—

खेत्ताण अणुण्णवणा जेट्ठामूलस्स सुद्धपडिवए। अहिगरणो माणो मा मणसंतावा नहा हुंति॥ ७१ ॥

ज्येष्ठामूलस्य मासस्य शुद्धप्रतिपदि शुक्लपक्षे प्रतिपदि क्षेत्राणामनुज्ञापना भवति। किं कारणमत आह—अहिगरणो इत्यादि अन्येपि तत्राजानन्तस्तिष्ठेयुस्ततो ततो द्वयोरधिकरणं भवेत, तथा स्वपक्षेभ्योऽपमानं भूयात्। तथा च सति महान्मनःसन्तापः प्रेरिता वयं परिभूताः स्म इति। अथवा कलहप्रवृत्तावयुक्तवचनैर्मनःसंतापः स्यात्तस्मात् ज्येष्ठामूलं शुद्धप्रतिपदि कर्तव्या। तथानुज्ञापना एतदेवाह—

एएहिं कारणेहिं अणागयं चेव होइ अणुण्णवणा। निग्गमपवेसणंमि य पेहंताण विहि वुच्छं॥ ७२ ॥

एतैरनन्तरोदितैः कारणैरनागतमेव भवति क्षेत्रस्यानुज्ञापना, सम्प्रति तेषां क्षेत्रं प्रेष्यमाणानां निर्गमे प्रवेशे च विधिं वक्ष्यामि प्रतिज्ञातमेव करोति।

केई पुव्वं पच्छा व निग्गया पुव्वमतिगया खेत्तं। समसीमंत पत्ताण मग्गणा तत्थिमा होइ॥ ७३ ॥

उ. १०. भा. ७०—७७ ॥ १३ ॥

केचित् क्षेत्रप्रत्युपेक्षणाय पूर्वनिर्गताः केचित् पश्चान्निर्गतास्तथा प्रवेशे पूर्वमतिगताः प्राप्ताः क्षेत्रं केचित्तत्र समकालं सीमानं प्राप्तानामियं वक्ष्यमाणा मार्गणा भवति । अनया गाथयान्यपादत्रयेण समकं किल चतुर्भङ्गी सूचितास्ततस्तामेव दर्शयति—

पुव्वं विणिग्गतो पुव्वमतिगतो पुव्वनिग्गतो पच्छा । पच्छा निग्गतो पुव्वं, तु अतिगतो दोवि पच्छा वा ॥७४॥

जातावकेवचनमतो बहुवचनं द्रष्टव्यं पूर्वं निर्गताः पूर्वमेव समकं प्राप्ताः १ पूर्वं निर्गताः पश्चादेकतरे प्राप्ताः २ पश्चाद्विनिर्गताः पूर्वं प्राप्ताः ३ एकतरे पश्चाद्विनिर्गताः पश्चादेव च तत् क्षेत्रमतिगताः ४

पढमभंगे इणमो उ मग्गणा पुव्वणुण्णवे जइ तु । ता तेसि होइ खेत्तं अह पुण अच्छंति दप्पेण ॥७५॥

तत्र भङ्गचतुष्टयमध्ये प्रथमके भङ्गे इयं मार्गणा भवति । यदि पूर्वमेव समकं निर्गतैः पूर्वमेव च समकं तत्क्षेत्रं प्राप्तैः पूर्वमेव च समकमनुज्ञापयन्ति तदा तेषां भवति साधारणक्षेत्रमथ पुनः समकं प्राप्ता अपि एकतरे दर्पेण तिष्ठन्ति, दर्पो नाम निष्कारणं, तदा यैः पूर्वमनुज्ञापितं तेषां तत्क्षेत्रं नेतरेषाम् । एतदेव स्पष्टतरमाचष्टे—

खेत्तमतिगयामोत्ति वीसत्थ जइ अत्थहे । पच्छा गयणुण्णवए, तेसिं खेत्तं वियाहियं ॥ ७६ ॥

क्षेत्रमतिगताः प्राप्ताः स्म इति यदि विश्वस्ता आसीरन् न क्षेत्रानुज्ञापनाय यतन्ते तदा आसतां पूर्वप्राप्ताः किन्तु पश्चाद्गताः अपि ये तेभ्यः पूर्वमनुज्ञापयन्ति क्षेत्रं तेषां तत् क्षेत्रं व्याख्यातं कथितम् । अत्रापवादमाह—

गेलण्ण वाउलाणं तु, खेत्तमन्नस्स नो भवे । निसिद्धो खमतो चेव तेण तस्स न लब्भते ॥ ७७ ॥

ग्लानत्वेन आकुलानां पूर्वं समकं प्राप्तानामपि समकं पूर्वं वानुज्ञापनमभूत्तदा कारणे स्थितत्वात्तेषामाभवति तत्क्षेत्रमन्यस्य पूर्वं

२

प्राप्तपूर्वानुज्ञापकस्य वा, तथा क्षपको निष्कारणे क्षेत्रप्रत्युपेक्षणाय न प्रवर्तयितव्यो निषेधात्तेनाकारणेन तस्य क्षपकस्य यत्क्षेत्रं तेन क्षपकेण-यदनुज्ञापितं क्षेत्रमित्यर्थः तत्तैर्न लभ्यते, किन्तु यैः पश्चादप्यागतैरनुज्ञापितं तेषां तत्क्षेत्रं, अथ कारणे क्षेत्रप्रत्युपेक्षणाय क्षपकः प्रवर्तितस्तदा तेनानुज्ञापितं ते लभन्ते क्षेत्रं, तथा क्षपकस्य पारणके व्याकुला इति नानुज्ञापयन्ति । तदा न तेषां तत्क्षेत्रं, किन्तु यैरनुज्ञापितं तेषामिति तदेवं गतः प्रथमो भङ्गः ॥ सम्प्रति द्वितीयं तृतीयं च भङ्गमधिकृत्य विवक्षुरिदमाह—

पुव्वविणिग्गया पच्छा, पविट्ठा पच्छा य निग्गया, पूर्व्वि कयरेसिं खेत्तं, तत्थ इमा मग्गणा होइ ॥७८॥

पूर्वं विनिर्गताः पश्चादन्यापेक्षया क्षेत्रे प्रविष्टाः, अपरे पश्चाद्विनिर्गता अन्यापेक्षया पूर्वं प्रविष्टाः, कतरेषां तेषां क्षेत्रं भवति मार्गणा । तमेवाह—

गेलन्नादीहिं कज्जेहिं पच्छाइंताण होंति खेत्तं तु । निक्कारण ठिया ऊ पच्छातिता उ न लभंति ॥७९॥

पूर्वं विनिर्गताः सन्तो यदि ग्लानादिभिः कारणैः पश्चादागच्छन्ति तदा तेषां पश्चादतियतामागच्छतां भवति क्षेत्रं । अथ निष्कारणं यत्र तत्र वा स्थितास्तेन पश्चात् आगतास्तदा ते पश्चादागच्छतो न लभंते क्षेत्रम्, गतो द्वितीयभङ्गस्तृतीयमधिकृत्याह--

पच्छविणिग्गओविहु दूरासन्ना समा व अद्धाणा । सिग्घगती उ सभावा पुव्वं पत्तो लभति खेत्तं ॥८०॥

गाथायामेकवचनं स्पर्धकस्वाम्यपेक्षया पश्चाद्विनिर्गतोऽपि हु निश्चितं दूरात् आसन्नात् समाद्वा स्वभावात् शीघ्रगतिरिति कृत्वा पूर्वं प्राप्तस्तदा स लभते क्षेत्रम् ।

अह पुण असुद्धभावो गतिभेदं काउ वच्चती पुरतो । मा एए गच्छंती पुरओ ताहे न लभति ॥ ८१ ॥

उ. १०. भा.
७८-८५
॥ १४ ॥

अथ पुनर्मा एत अन्ये पुरतो गच्छन्ति यास्यन्तीति एवमशुद्धो भावो गतिभेदे कृत्वा पुरतो याति तदा स पुरोगाम्यपि न लभते क्षेत्रं भावस्याशुद्धत्वात् ।

समयंपि पत्थियाणं सभावसिग्घगतिणो भवे खेत्तं । एमेव य आसन्ने, दूरठाणिण जो एति ॥ ८२ ॥

समकमपि विवक्षितान् प्रस्थितानां मध्ये यः स्वभावशीघ्रगतिः सन् पुरतो याति तस्य तत्क्षेत्रं एवमासन्ने आसन्नाध्वनीतो दूराध्वनतो वा यः पुरतः समागच्छति अनुज्ञापयति च स लभते क्षेत्रम्—

अहवा समयं पत्ता, समयं चेव अणुन्नविते दोहिं । साहारणं तु तेसिं दोण्हवि वग्गाण तं होइ ॥ ८३॥

अथवा आसन्नात् दूरात् समाद्वा अध्वनः समकमेव तत् क्षेत्रं प्राप्ताः समकमेव द्वाभ्यामपि वर्गाभ्यां तत् क्षेत्रमनुज्ञापितं तदा तयोर्द्वयोरपि वर्गयोः साधारणं तत् क्षेत्रं, गतस्तृतीयो भङ्गश्चतुर्थे तु भङ्गे यदि पूर्वप्रविष्टैः सह समकमनुज्ञापितं तदा साधारणं अथ पश्चात्प्राप्तैरपि पूर्वमनुज्ञापितं तदा तेषामिति । तदेवमुक्ता चतुर्भङ्गिकी, सम्प्रति 'समसीमं तू पत्ताण (७३)' इत्येतद्व्याख्यानमाह—

अहवा समयं दोण्हि वि सीमं पत्ता उ तत्थ जे पुव्विं । अणुजाणावे तेसिं न जे उ दप्पेण अच्छंति ॥८४॥

अथवेति प्रागुक्तापेक्षया प्रकारान्तरे द्वावपि वर्गौ समकं सीमानं प्राप्तौ तत्र ये पूर्वमनुज्ञापयन्ति तेषां तत्क्षेत्रं, न ये दर्पेण निष्कारणमेवमेव तिष्ठन्ति तेषामिति, सीमाग्रहणद्वारगाथायामुद्यानादीनामुपलक्षणं तेन तद्विषयामपि मार्गणामाह—

उज्जाणगामदारे वसहिं पत्ताण मग्गणा एवं। समयमणुन्ने साहारणं तु ते न लभंति जे पच्छा ॥ ८५ ॥

उद्यानं ग्रामद्वारं ग्रामग्रहणं नगरादीनामुपलक्षणं तथा वसतिं समकं प्राप्तानामेवमुक्तप्रकारेण मार्गणा कर्तव्या । तामेव दर्शयति ।

व्य. सू. ३ ॥ १४ ॥ यदि समकमनुज्ञापयन्ति ततः साधारणं, ये पुनः पश्चादनुज्ञापयन्ति ते न लभन्ते ।

ते पुण दोण्णी वग्गा गणि आयरियाणं होज्ज । दोण्हं गणिणं य होइज्ज दोण्हं तु आयरियाणं ॥ ८६ ॥

तौ पुनर्द्वौ वर्गौ द्वयोर्गण्याचार्ययोर्भवेतां, गणी नामात्र वृषभः एको वर्गो वृषभस्यापर आचार्यस्य, अथवा द्वयोर्गणिनोर्यदि वा द्वयोराचार्ययोर्द्वौ वर्गाविति तत्रेयं मार्गणा—

अच्छंति संथरे सव्वे गणीनीति असंथरे । जत्थ तुल्ला भवे दोवी तत्थिमा होति मग्गणा ॥ ८७ ॥

यदि तत्र क्षेत्रं संस्तरणं तदा सर्वेऽपि तिष्ठन्ति । अथ सर्वेषामसंस्तरणं तदा असंस्तरणे गणी वृषभो निर्गच्छति आचार्यस्तिष्ठति । अथ द्वावपि वर्गौ तुल्यौ द्वावपि गणिनौ द्वावप्याचार्यौ वा तदा तत्रेयं भवति मार्गणा । तामेवाह——

निप्फण्ण तरुण सेहे जुंगिय पायच्छिनासकरकन्ना । एमेव संजतीणं नवरं वुड्ढीसु नाणत्तं ॥ ८८ ॥

एकस्य निष्पन्नपरिवार एकस्यानिष्पन्नो यस्य निष्पन्नः स गच्छतु इतरस्तिष्ठतु, अथ द्वयोरपि परिवारो निष्पन्नः केवलमेकस्य तरुण एकस्य वृद्धः वृद्धास्तिष्ठन्तु इतरे गच्छन्तु, अथ द्वयोरपि तरुणा वृद्धा वा नवरमेकस्य शैक्षा अपरस्य चिरप्रव्रजिताः तत्र ये चिरप्रव्रजितास्ते गच्छन्तु इतरे तिष्ठन्तु, अथ द्वयोरपि शैक्षाश्चिरप्रव्राजिता वा, केवलमेकस्य जुङ्गितपादाक्षिनाशाकरकर्णा, अपरस्याजुङ्गितास्तत्र जुङ्गितास्तिष्ठन्त्वितरे गच्छन्तु, अथ द्वयोरपि जुङ्गितास्तत्र ये पादजुङ्गितास्ते तिष्ठन्त्वितरे गच्छन्तु;, सम्प्रति संयतीनां प्रवर्तिन्या अभिषेकायाश्च मार्गणा कर्तव्या । ततस्तामाह—एवमेव अनेनैव प्रकारेण संयतीनां मार्गणा कर्तव्या, नवरं वृद्धासु नानात्वं तच्चेदं तरुणीवृद्धानां तरुण्यस्तिष्ठन्ति वृद्धा गच्छन्ति, शेषं तथैव । सम्प्रति संयतानां संयतीनां च समुदायेन मार्गणां करोति—

उ. १०-भा. ८६-९२ ॥ १५ ॥

समणाण संयतीण य समणी अच्छंति नेति समणा उ । संजोगे वि य बहुसो अप्पाबहुअं असंयरणे ॥८९॥

श्रमणानां संयतीनां चैकत्र स्थानेऽवस्थितानामसंस्तरणे श्रमण्यस्तिष्ठन्ति निर्गच्छान्ति श्रमणाः, संयोगे च बहुशः प्रवर्तमानेष्वसंस्तरणेऽल्पबहुपरिभाव्य वक्तव्यम् । तथैव यत्र संयता जुंगिताः श्रमण्यो वृद्धास्तत्र जुंगितास्तिष्ठन्ति वृद्धाः श्रमण्यो निर्गच्छान्ति । एवं गुरुलाघवं परिभाव्यं स्वबुद्ध्या भावनीयं । सम्प्रति क्षेत्रिकाक्षेत्रिकाणां संस्तरणयोर्मार्गणां करोति ।

एमेव भत्तसंतुट्ठा तस्सालंभंमि अप्पभू निंति । जुंगियमादीएसु य वयंति खेत्तीण ते तेसिं ॥ ९० ॥

एवमेव अनेनैव प्रकारेण क्षेत्रिकाक्षेत्रिकाणामपि संस्तरणेऽसंस्तरणे च भावनीयं । तच्चैवं यदि संस्तरणं तदा क्षेत्रिका अपि तिष्ठन्तु अक्षेत्रिका अपि नवरमक्षेत्रिका भक्तसंतुष्टास्तिष्ठन्तु । सचित्तमुपधिं च न लभन्ते 'तस्सालंभंमित्ति' तस्य भक्तस्य अलाभे असंस्तरणे इत्यर्थः । अप्रभवोऽक्षेत्रिका निर्गच्छन्ति । अथाक्षेत्रिका जुङ्गिता आदिशब्दादजङ्गमा वा, तदा तेष्वक्षेत्रिकेषु जुङ्गितादिषु क्षेत्रिणो व्रजन्ति जुङ्गितादयस्तिष्ठन्तु, येषां च सम्बन्धिनस्ते जुङ्गिता वृद्धा वा न तेषां तत्क्षेत्रमाभवति उपलक्षणमेतत् । तेनादेशिनां कुडुकादीनां च नाभवति क्षेत्रम् ।

पत्ताण अणुन्नवणा सारूविय सिद्धपुत्त सण्णी य । भोईय महयर ण्हाविय निवेयण दु गाउयाइं ॥ ९१ ॥

सग्गामसन्नि असति पडिवसभे पल्लिए व गंतूणं । अम्हं रुइयं खेत्तं नायं खु करेह अन्नेसिं ॥ ९२ ॥

क्षेत्रप्रत्युपेक्षकाणां यत्र वर्षारात्रः कर्तव्यस्तत् क्षेत्रं प्राप्तानामनुज्ञापना भवत्यमीषां कर्तव्या तानेवाह—सारूपिकसिद्धपुत्रौ प्रागभिहितौ संज्ञिनो गृहीताणुव्रतदर्शनश्रावकाः भोजिको ग्रामस्वामी महत्तरा ग्रामप्रधानाः पुरुषा नापिता नखशोधका वारिका इत्यर्थः, एतेषामनुज्ञापना कर्तव्या यथा वयमत्र वर्षारात्रं कर्तुकामास्तद्यथान्ये केचित्साधव आगच्छेयुस्तदा तेषामेतत् यूयं कथयतेति 'दुगाउयाइं' चेत्यादि यदि

तत्र स्वग्रामे संज्ञी श्रावको न विद्यते तदा द्वे गव्यूते गत्वा प्रतिवृषभे अन्तरपल्ल्यां वा गत्वा यदि श्रावकोऽस्ति ततस्तस्य निवेदना कर्त्तव्या। यथास्माकमिदं रुचितं क्षेत्रमेतत् ज्ञातमन्येषां कुरुतेति ।

जयणाए समणाणं अणुण्णविता वसंति खेत्तबहिं । वासावासट्ठाणं आसाढे सुद्धदसमीए ॥ ९३ ॥

यतनया सारूपिकादिकं सन्तमनुज्ञाप्य क्षेत्रस्य बहिर्वसन्ति वर्षावासस्थानं पुनराषाढे शुद्धदशम्यां । सम्प्रति जयणाए इत्यस्य व्याख्यानमाह—

सारूवियादि जयणा अन्नेसिं वावि साहए बाहिं । बाहिं वा वि ठिया संता पायोग्गं ताधि गेण्हए ॥ ९४ ॥

सारूपिकादीनामन्येषां वा यत्साधयति कथयति एषा यतना इयं च प्रागेवोक्ता । अथवा पूर्वगाथाप्रथमार्धस्यैवं व्याख्या—सन्तं सारूपिकादिकमनुज्ञाप्य क्षेत्रस्य बहिर्यतनया वसन्ति । तत्र तामेव यतनामाह—बहिर्वापि स्थितास्तत्र वर्षाप्रायोग्यमुपधिं गृह्णन्ति उत्पादयन्ति तच्चैवं संघाटकाः सर्वासु दिक्षु प्रत्यासन्नं प्रेक्षन्ते । एकैकश्च सङ्घाट आत्मनः परिपूर्णमुपधिमुत्पादयति । एकस्य च जनस्याधिकस्येति एतदेवाह—

दोण्हं जतो एगस्सा निप्पज्जइ तत्तियं बहिठियाओ । दुगुणप्पगुवासबहिं संथरे पल्लिं च वज्जंति ॥९५॥

द्वयोरुपधिर्यस्मादेकस्यान्यस्य निष्पद्यते उपधिरात्मनश्च संघाटस्य तदपेक्षया द्विगुणस्तावन्मात्रमुपधिं वर्षायोग्यं सर्वासु दिक्षुः बहिःस्थिता उत्पादयन्ति यदि पुनः संस्तरन्ति तदा बहिः प्रतिवृषभग्रामान् अन्तरपल्लीं च वर्जयंति न तत्र गच्छन्ति—

उच्चारमत्तगादी छारादी चेव वासपाउग्गं । संथार फलगसेज्जा तत्थ ठिया चेव णुण्णवगा ॥ ९६ ॥

उ. १०. भा. ९३–९९ ॥ १६ ॥

तथा तत्र बहिः स्थिता एव उच्चारमात्रकादि आदिशब्दात् प्रश्रवणमात्रकपरिग्रहस्तथा क्षारादि आदिशब्दात् डगलकादिपरिग्रहः वर्षाप्रायोग्यं तथा संस्तारकफलकशय्या अनुज्ञापयति । अथ कस्मात्सर्वेषां सारूपिकादीनामनुज्ञापना क्रियते ? उच्यते एकस्य कथिते कदाचित्सोऽसद्भूतः स्यात्ततोऽनुज्ञापितमननुज्ञापितमेव जायते, सर्वेषां पुनः कथिते यदि केचिदसद्भूता भवन्ति तदेते ये शेषाः सन्तस्ते अन्येषां साधूनामागतानां कथयन्ति । ते च बहिस्तिष्ठन्ति, प्रतिवृषभे अंतर पल्ल्यां वा तत्र यां न भोक्ष्यन्ते तथा चाह—

पुन्नो य तेसिं तहिं मासकप्पे, अण्णं च दूरे खलु वासजोग्गं ।
ठायंति तो अंतरपल्लियाए, जं एस काले य न भुंजिहत्ती ॥ ९७ ॥

पूर्णः खलु तेषां तत्र वर्षाप्रायोग्यतया संभाविते क्षेत्रेऽथवा आषाढशुद्धदशमी । अन्यच्चापि दूरे अन्यच्च वर्षाकालयोग्यं क्षेत्रं दूरे तत्र आषाढशुद्धदशमी प्रविक्षणार्थं यामेष्यति काले न भोक्ष्यन्ते तस्यामन्तरपल्ल्यामुपलक्षणमेतत् प्रतिवृषभे वा ग्रामे तिष्ठन्ति । अत्र आषाढशुद्धदशम्यां वर्षायोग्ये क्षेत्रे समागच्छन्ति

संविग्गबहुलकाले एसा मेरा पुरा य आसी य । इयरबहुले उ संपइ पविसंति अणागयं चेव ॥ ९८ ॥

एषा मर्यादा पुरा संविग्नबहुले काले आसीत् । सम्प्रति इतरबहुले पार्श्वस्थादिबहुले अनागतमेव प्रविशन्ति । किं कारणमत आह—

पेहिए न हु अन्नेहिं पविसंता य पठिया । इयरे उ कालमासज्ज पल्लेजा परिवड्डिया ॥ ९९ ॥

अन्यैः प्रेक्षितक्षेत्रे नहु नैवायतार्थिनो मोक्षार्थिनः प्रविशन्ति, इतरे तु पार्श्वस्थादयः कालमासाद्य परिवर्धिताः पूर्वमप्युपेक्षितक्षेत्रानपि

प्रेरयेयुस्ततोऽनागतमेव प्रविशन्ति । तत्रार्थे कल्पितमुदाहरणमाह—

रुण्णं तगराहारं वएहिं कुसुमसुयं तेहिं । उज्जाण पडिसवत्तीहिं वत्थूला हिवयंतीहिं ॥ १०० ॥

तगराहारे आम्रकास्तगराहाराम्रकास्तैराम्रोद्यानप्रतिसपत्नैर्वत्थूलैः वृतिकरणाय स्थाप्यमानैर्गाथायां स्त्रीत्वं प्राकृतत्वात् वयमाच्छादिता इति हेतोः कुसुमाश्रुभिर्मुच्यमानैः रुदितम् । इयमत्र भावना तगराहारे पूर्वं बहव आम्रा आसीरन् स्तोका वत्थूलास्ततो लोकेन वत्थुलानाच्छिद्य तैराम्रोद्यानस्य वृत्तिः कृतास्तत्र बब्बूलफलपतनतो बब्बूला जातास्तैः परिवर्धमानैः शालिसस्यमिव तृणैराम्रा विनाशितास्तत उत्प्रेक्षितमाम्रोद्यानप्रतिसपत्नैर्बब्बूलै र्वृत्तिकरणाय स्थाप्यमानैर्वयमाच्छादिता नूनमेतैरिति कुसुमाश्रुमोक्षणेनाम्रै रुदितमिति अत्रोपनयमाह ॥

एवं पासत्थमादी उ कालेण परिवड्ढिया, । पेलेज्जा माइठाणेहिं सोच्चाही तं इमे पुणो ॥ १०१ ॥

एवं आम्रस्थानीयान् वत्थूलस्थानीयाः पार्श्वस्थादयः कालेन परिवर्धिताः संतो मातृस्थानैः प्रेरयंति, किं विशिष्टाः पार्श्वस्थादय इत्याह—

सोच्चा उद्वी अणापुच्छा, माया पुच्छा जयट्ठिते । अजयट्ठिए भंडंते ततिए समणुण्णया दोएहं ॥ १०२ ॥

एके श्रुत्वा उपेत्य समागताः अपरे अनापृच्छाः समाययुरथवा मायापृच्छाः एते द्वयेऽप्ययतस्थिता स्तृतीयायतस्थितास्तत्राद्यानां द्वयानां भण्डमानानां कलहयतां गाथायां सप्तमी षष्ठ्यर्थे बहुवचने एकवचनं प्राकृतत्वान्न किंचिदाभाव्यं । तृतीये यतस्थिते समनोज्ञता साधारणं क्षेत्रमेष द्वारगाथासमासार्थः । साम्प्रतमेनामेव विवरीषुः प्रथमतः सोच्चा उट्ठीति पदं व्याख्यानमाति

गुरुणो सुंदरखेत्तं साहंतं सोच्च पाहुणो । नएज्ज अप्पणो गच्छं । एस आउट्टिया ठितो १०३

गुरोराचार्यस्यात्मीयस्व क्षेत्रं प्रत्युपेक्ष्य समागतैः सुदन्रं क्षेत्रमिति कथ्यमानं श्रुत्वा प्राघूर्णिक आत्मनो गच्छं तत्र नयति । एष श्रुत्वा उपेत्य स्थित उच्यते । सम्प्रत्यनापृच्छां च दर्शयति

पेहितमपेहितं वा ठायइ अण्णो अपुच्छियं खेत्तं । गोवालवत्थवाले पुच्छइ अण्णो उ दुपुच्छी ॥ १०४ ॥

प्रेक्षितामिदं क्षेत्रमन्यैरप्रेक्षितं वेत्यन्योऽनापृच्छय तिष्ठति अन्यः पुनर्दुःपृच्छी ये न किमपि जानते तान् गोपालवत्सपालान् पृच्छति अन्यैरिदं क्षेत्रं प्रत्युपेक्षितं किं वा नेति ।

अविहिठिया उ दोवेते ततिओ पुच्छिउं विहीए ठितो । सारुवियमादि काउं वितण्णेहिं न पेहियं ॥१०५॥

तं तु वीसरियं तेसिं पउत्था वावि ते भवे । खेत्तिओ य तहिं पत्तो तत्थिमा होइ मग्गणा ॥ १०६ ॥

तावनन्तरोदितौ द्वावपि श्रुत्वोपेत्य स्थितोऽनापृच्छया मायापृच्छया च स्थित इत्येवं लक्षणावविधिस्थितौ, तृतीयः पुनः सारुपिकमादि कृत्वा सूत्रोक्तेन विधिना पृष्ट्वा स्थितः । यतस्तेषां सारूपिकादीनां यत् पूर्वैरनुज्ञापितं तत् विस्मृतम् । अथवा येऽनुज्ञापितास्ते प्रोषिता अभवन् । अन्ये च स्वरूपं न जानते ततस्ते ब्रुवते अन्यैर्न प्रेक्षितामिदं क्षेत्रमिति येन च पूर्वसंघाटकप्रेक्षणेन क्षेत्रं प्रत्युपेक्षितं स क्षेत्रिकसूत्रप्राप्तस्तत्रेयं वक्ष्यमाणा भवति मार्गणा । तामेवाह—

आउट्टिताठितो जे उ तस्स नामंपि नेच्छिमो । अणापुच्छिय दुप्पुच्छी भंडंते खेत्तकारणा ॥ १०७ ॥

तत्र य उपेत्य स्थितस्य नामापि नेच्छामः । सर्वथा सर्वज्ञाज्ञा प्रतिकूलतया दुर्गृहीतनामधेयत्वात् । यस्त्वनापृच्छी दुःपृच्छी वा तौ द्वावपि क्षेत्रकारणेन भण्डीते कलहं कुरुतः ।

अहवावि दोवि भंडंते जयणाए ठिएण ते । खेत्तितो दोवि जेऊण भत्तं देइ न उग्गहं ॥ १०८ ॥

अथवा द्वावपि तौ यतनास्थितेन सह भण्डते ततो व्यवहारे जाते क्षेत्रिकः सूत्रोक्तेन विधिना तौ जित्वा तयोर्भक्तं ददाति, अनुजानाति नत्ववग्रहं सचित्तमुपधिं वा नानुजानातीति भावः ।

तइयाण सयं सोच्चा सड्ढादी एव पुच्छियं । होइ साहारणं खेत्तं दिठंतो खमएण ऊ ॥ १०९ ॥

तृतीयानां यतनास्थितानां तद्वचनतः क्षेत्रिकः स्वयं श्रुत्वा श्राद्धादीन्वा पृष्ट्वा ज्ञातं स्वरूपं यथा पृष्ट्वा विधिनैते स्थिता इयमत्र भावना क्षेत्रिकेण यतना स्थिता अपि पृष्टाः किं भवन्तोऽत्र स्थितास्तेऽवादिषुर्वयमत्र पृष्ट्वा स्थिताः परं न केनापि कथितं यथान्यैरनुज्ञापितमिदं क्षेत्रमिति ततस्तेन क्षेत्रिकेण श्राद्धादयः पृष्टास्तेऽप्यूचुर्यतो युष्माभिरनुज्ञापितं तदस्माकं विस्मृतं, यदि वा वयं प्रोषिता अभूमयेऽप्येतैरनुज्ञापितास्तैरप्यस्माकं कथितं यथैतैर्वयमनुज्ञापिता इति, एवं तेषां यथास्थिते स्वरूपे ज्ञाते साधारणमुभयेषां भवति क्षेत्रं, विधिना पृच्छातो यतनास्थितानामपि शुद्धत्वात्, अत्र दृष्टांतः क्षपकेण पिंडनिर्युक्तिप्रसिद्धेन यथा पायसक्षपको विधिना शुद्धं गवेषयन् आधाकर्मण्यपि शुद्धस्तथा इमे यतना स्थिता अपि एतदेवाह--

सुद्धं गवेसमाणो पायसखमतो जहा भवे सुद्धो । तह पुच्छिउ ठायंता सुद्धा उ भवे असढभावा ॥ ११० ॥

यथा पायसस्य क्षीरान्नस्य प्रतिग्राहकः पायसक्षपकः शुद्धं गवेषयन् आधाकर्मण्यपि पायसे गृह्यमाणे शुद्धस्तथा विधिना पृष्ट्वास्तिष्ठन्तोऽशठभावाः शुद्धा भवन्ति । अत्रैव प्रकारान्तरमाह—

अतिसंथरणे तेसिं उवसंपन्ना उ खेततो इयरे । अविहिठिया उ दोवी अहवा इमा मग्गणा अन्ना ॥ १११ ॥

अतिसंस्तरणे संस्तरणातिक्रमेण तेषां क्षेत्रिकाणामितरे यतना स्थायिनः क्षेत्रत उपसम्पन्ना द्वौ पुनः प्रागुक्तावाविधिस्थितौ तेषामथवा इयमन्या मार्गणा तामेवाह—

पेहेऊणं खेत्ते केई ण्हाणादि गंतु तु सरणं। पुच्छंताण कहंती अमुगत्थ वयं तु गच्छामो ॥ ११२ ॥

केचित्साधवो वर्षारात्रयोग्यं क्षेत्रं प्रत्युपेक्ष्यानुज्ञाप्य चेदं चिन्तयन्ति, यथाऽत्र प्रत्यासन्नेषु स्थानेषु समन्ततो बहवो गच्छाः क्षेत्राणि च वर्षाप्रायोग्याणि तत्र प्रचुराणि न सन्ति, समासन्नश्च वर्षाकालस्ततो मा केचिदन्येऽजानन्तोऽत्र तिष्ठेयुरिति स्नानादिसमवसरणे सर्वेऽपि मिलिता भविष्यन्तीति तत्र गत्वा सर्वेषां विदितं कुर्मः। एतच्चिन्तयित्वा तदनन्तरं स्नानादिसमवसरणं गत्वा तेषां पृच्छतां कथयन्ति अमुकत्र वयं वर्षाकरणाय गच्छाम इति ॥

घोसणय सोच्च सन्निस्स पिच्छणा पुव्वमतिगए पुच्छा। पुव्वठिते परिणते एत्थ भणंते न से इच्छा ॥११३॥

प्रागुक्तं घोषणां श्रुत्वा कोऽपि धर्मकथालब्धिसम्पन्नो धर्मश्रद्धिकास्तत्र श्रावका भूयांसः तिष्ठन्तीति परिभाव्य निर्मर्यादस्तत्र पूर्वतरं गतो गत्वा च संज्ञिनः संज्ञिवर्गस्य प्रेक्षणा संस्तवधर्मकथादिभिरात्मीकरणं ततः पश्चादागताः क्षेत्रिकास्तैः स पृष्टो युष्माकमग्रे कथितं ततः कस्मादिह त्वमागतः स तूष्णीक आसीत्। तत क्षेत्रिकैरुक्तं गच्छत यूयं, सम्प्रत्यपि श्रावकवर्गश्च तस्मिन् पूर्वस्थिते परिणत आसीत् ततः पश्चात् ब्रूते मा निर्गच्छतु वयं द्वयोरपि वर्तिष्यामहे। अत्र यत् क्षेत्रिकाणामाभवति। न से तस्य निर्मर्यादस्य वा इच्छा प्रभवति। साम्प्रतमिमामेव गाथां व्याचिख्यासुः प्रथमतो घोषणकं भावयति—

बाहुल्ला संजयाणं उवग्गो यावि पाउसे। ठियामो अमुगे खेत्ते घोसण ण्णोण्ण साहणं ॥ ११४ ॥

संयतानां समन्ततः प्रत्यासन्नेषु बाहुल्यात् उपाग्रश्चातिप्रत्यासन्नश्च प्रावृट्कालो अपिशब्दादन्यानि च वर्षाप्रायोग्याणि क्षेत्राणि न सन्ति ततो मा अन्ये प्रविशन्त्विति स्नानादिसमवसरणे घोषणादिमन्योन्यकथनं कृतवन्तो यथा वयममुकक्षेत्रे स्थिताः स्म इति घोषण-स्यैव प्रकारान्तरमाह—

१८ **विभिज्जंते च ते पत्ता, ण्हाणादीसु समागमो । पहु प्पत्ते य नो काले सन्ना घोसणयं ततो ॥ ११५ ॥**

साधूनां स्नानादिषु समागमे यो यत आगतः स तत्र संस्थितस्ते च विवक्षिताः क्षेत्रमनुज्ञाप्य तत्र प्राप्तास्तत्र यदेकैकगच्छस्य समीपे गत्वा क्रमेण कथ्यते तदा कालो न प्राप्यते उत्सूरस्य भवनात्ततो ये सङ्घसमवायाः चैत्याद्वा संप्रस्थितास्तान् आसन्नान् कृत्वा मेलापके मेलयित्वा महता शब्देन घोषणकं कुर्वते । यथा शृणुत साधवोऽस्माभिरमुकं क्षेत्रं वर्षानिमित्तमनुज्ञापितमिति सोच्चा सन्निसेत्यादि
२२ व्याख्यानार्थमाह—

दाणादि सड्ढ कलियं सोऊण तत्थ कोइ गच्छेज्जा । रमणिज्जं खेत्तंति य धम्मकहा लद्धि संपन्नो ॥ ११६ ॥

तत् घोषणकं श्रुत्वा कोऽपि धर्मकथालब्धिसम्पन्नो दानादिप्रधानश्राद्धकलितं तत् रमणीयं क्षेत्रमिति कृत्वा तत्र गच्छेत्—

संथव कहाहि आउट्टिऊण अत्ती करेइ ते सड्ढे । तेवि य तेसु परिणया इयरेवि तेहिं अणुपत्ता ॥ ११७ ॥

२६ संस्तवेन धर्मकथाभिश्च तान् श्राद्धान् आवर्त्य आवर्ज्य आत्मीकरोति तेऽपि च श्राद्धास्तेषु परिणता इतरेऽपि च क्षेत्रिकास्तत्रा-नुपश्चात्प्राप्ता—

नीहत्ति तेण भणिते सड्ढे पुच्छंति तेवि य भणंति । अव्वह भंते दोण्हवि न तेसि इच्छाए सच्चित्तं ॥ ११८ ॥

तैः क्षेत्रिकैर्निर्गच्छतेति भणिते ते पूर्वागताः श्राद्धान् पृच्छन्ति यामो (न) वयं निष्काश्यमानास्तिष्ठामः । तेऽपि च श्राद्धाः क्षेत्रिकान् समागत्य भणन्ति आसीध्वं भदन्त यूयं द्वयेऽपि, यतो द्वयोरपि वयं वर्तिष्यामहे तत्र तेषां पूर्वगतानामिच्छया सचित्तमुपलक्षणमेतदुपधिश्च न भवति किंतु क्षेत्रिकाणामेवेति ।

असंथरे अनिंताणं कुलगणे संघे य होइ ववहारो । केवइयं पुण खेत्तं होइ पमाणेण बोधव्वं ॥ ११९ ॥

असंस्तरे अन्यत्रासंस्तरणे पुनरनिर्गच्छतां कुले गणे सङ्घे च भवति व्यवहारः किं पुनः क्षेत्रं भवति प्रमाणेन बोद्धव्यम् । तत्राह—

एत्थ सकोसमकोसं मूलनिबद्धं गाममणुयंताणं । सच्चित्ते अच्चित्ते मीसे य विदिन्नकालम्मि ॥ १२० ॥

अत्र क्षेत्रमार्गणायां तत्क्षेत्रं मासप्रयोग्यं वा तत् सक्रोशमक्रोशं च । तत्र यत् सक्रोशं तत्पूर्वादिषु दिक्षु प्रत्येकं सगव्यूतमूर्ध्वमधश्चार्धक्रोशं अर्धयोजने च समन्ततो यस्य ग्रामाः सन्ति, अक्रोशं नाम यस्य मूलनिबन्धात्परतः षण्णां दिशामन्यतरस्यामेकस्यां द्वयोस्तिसृषु वा दिक्षु अटवीजलश्वापदस्तेनपर्वतनदीव्याघातेन गमनं भिक्षाचर्या च न संभवति । तन्मूलनिबद्धमात्रमक्रोशं तं ग्राममनुश्रवतां, किमुक्तं भवति तस्मिन् सक्रोशेऽक्रोशे वा क्षेत्रे स्थितानामृतुबद्धे काले निष्कारणमेकैको मासकल्पो वितीर्णोऽनुज्ञातः । कारणेन पुनर्भूयानपि कालो, वर्षासु निष्कारणं चत्वारो मासाः कालो वितीर्णः, । कारणेन पुनरतिप्रभूतोऽपि, एवं वितीर्णे काले सचित्ते अचित्ते मिश्रे वावग्रहो भवति । नावितीर्णे काले, तेषामसंस्तरणे अनिर्गच्छतां तत् साधारणं भवति क्षेत्रं तत्र चायं क्षेत्रव्यवहारः ।

अत्थि हु वसहुग्गामा कुदेसनगरोवमा सुहविहारो । बहु गच्छुवग्गहकरा सीमाच्छेएण वसियव्वं ॥ १२१ ॥

विवक्षितस्य स्थानस्य समन्ततः सन्ति वृषभग्रामाः । किं विशिष्टा इत्याह कुदेशनगरोपमा बहुगच्छोपग्रहकारिणस्तेषु सीमाच्छेदेन

वस्तव्यं । तत्र वृषभक्षेत्रं द्विविधमृतुबद्धे वर्षाकाले वा एकैकं त्रिविधं, तद्यथा–जघन्यं मध्यममुत्कृष्टं च, तत्र ऋतुबद्धे जघन्यमाह—

जहियं व तिन्नि गच्छा पण्णरसुभया जणा परिवसंति । एयं वसभखेत्तं तव्विवरीयं भवे इयरं ॥ १२२ ॥

उभौ जनौ आचार्यौ गणावच्छेदकश्च तत्राचार्य आत्मद्वितीयो गणावच्छेदी आत्मतृतीयः सर्वसंख्यया पञ्च ईदृशा यत्र त्रयो गच्छाः साधुसंख्यया पंचदश परिवसन्ति । एतत् जघन्यमृतुबद्धे काले वृषभक्षेत्रं । तद्विपरीतं यत्र तादृशाः पञ्चजना न संस्तरन्ति, तत् भवति इतरत् न वृषभक्षेत्रं भवतीति भावः उत्कृष्टं वृषभक्षेत्रं । यत्र द्वात्रिंशत्साधुसहस्राणि संस्तरन्ति यथा ऋषभस्वामिकाले ऋषभशासनस्य गण-धरस्य, जघन्योत्कृष्टयोर्मध्ये मध्यमं वर्षाकाले यत्राचार्य आत्मतृतीयो गणावच्छेदीत्वात्मचतुर्थः सर्वसंख्यया सप्त । एवं प्रमाणा यत्र च ये गच्छाः संस्तरंति एतत् जघन्यं वर्षाकालप्रायोग्यं, वृषभक्षेत्रं उत्कृष्टं मध्यमं च यथा ऋतुबद्धे काले ईदृशेषु बहुगच्छोपग्रहकरेषु वृषभग्रामेषु सत्सु यदि वा एतेष्वेव साधारणेषु क्षेत्रेषु न परस्परं भण्डनं कर्तव्यं सचित्तादिनिमित्तं, किंतु सीमाच्छेदेन वस्तव्यं, ।तमेव सीमाच्छेदमाह–

तुब्भंतो मम वाहिं तुज्झ सचित्तं ममेतरं वावि । आगंतुगवत्थव्वा थी पुरिसकुलेसु व विरेगो ॥१२३॥

परस्परं बागन्तिको व्यवहार एवं कर्तव्यः । मूलग्रामस्यान्तर्मध्ये यत् सचित्तादि तत् युष्माकं, अस्माकं तु बहिः प्रतिवृषभादिषु अथवा युष्माकमुभयत्रापि सचित्तमस्माकमितरत् अचित्तं यदि वा युष्माकमागन्तुका अस्माकं वास्तव्या अथवा युष्माकं स्त्रियोऽस्माकं पुरुषा यदि वा एतेषु कुलेषु यो लाभः स युष्माकमेतेषु तु कुलेष्वस्माकमिति ।

एवं सीमच्छेदं करंति साहरणंमि खेत्तंमि । पुव्वं ठितेसु जे पुण पच्छा एज्जा हि अन्ने उ ॥ १२४ ॥

एवमुक्तेन प्रकारेण साधारणे क्षेत्रे सीमाच्छेदं कुर्वन्ति ये पुनरन्ये तत्र पूर्वे स्थितेष्वन्येषां क्षेत्राणामभावे समागच्छन्ति ।

खेत्ते उवसंपन्ना ते सव्वे नियमसो उ बोधव्वा। आभव तत्थ तेसिं सचित्तादीण किं भवे ॥ १२५ ॥

ते सर्वे नियमसो नियमेन क्षेत्रत उपसम्पन्ना ज्ञातव्याः । अथ तत्र क्षेत्रे तेषां तथा स्थितानां सचित्तादीनां मध्ये किमाभाव्यं भवति किं वा नेति तत्राह—

नालपुरुस संथुय मित्ता य वयंसया सचिते । आहारमत्तगतिगं संथारग वसहि मचित्ते ॥ १२६ ॥

उग्गहंमि परे एयं लभते उ अखेत्तितो । वत्थगादी विदिन्नं तु कारणंमि वि सो लभे ॥ १२७ ॥

नालबद्धाः पूर्वं संस्तुताः, पश्चात्संस्तुता मित्राणि वयस्याश्च एतत्सचित्ते परे परकीये अवग्रहे अक्षेत्रिको लभते । अचित्ते आहारमशनादिकं मात्रकत्रिकमुच्चारमात्रकं प्रश्रवणमात्रकं खेलमात्रकं च, संस्तारकं परिशाटिरूपं वा वसतिं च वस्त्रादिकं पुनर्दत्तं लभते, कारणेऽनिस्तरणादिलक्षणे पुनरदत्तमपि, । तदेवं गतं क्षेत्रद्वारमधुना श्रुतद्वारमाह—

दुविहा सुयोवसंपय अभिधारेंते तहा पढंते य । एक्केक्काविय दुविहा अणंतर परंपरा चेव ॥ १२८ ॥

द्विविधा श्रुतसम्पत् तद्यथा—अभिधारयति पठति च एकैका द्विविधा—अनन्तरा परम्परा च । तत्राभिधारयत्यानन्तरा नाम एकः साधुः किंचिदाचार्यमभिधारयति योऽसावभिधार्यमाणः सन् । किंचिदन्यमभि संधारयति, परंपरा नाम एको यतिः कंचिदाचार्यमभि संधारयति सोऽप्यभिधार्यमाणोऽन्यमभि धारयति सोऽप्यन्यं, सोऽप्यन्यमेवमनियतं परिमाणं । तदेवाह—

एत्थं सुयं अहीहमि, सुयवं सो य अन्नहं । वच्चंतो सोभिधारंतो सोवि अन्नत्तमेव वा ॥ १२९ ॥

व्य. सू. ३ ॥ २० ॥

दोण्हं अनंतरा होति, तिगमादी परंपरा । सट्ठाणं पुणरेंतस्स केवलं तु निवेयणा ॥ १३० ॥

अत्र अस्य पार्श्वे श्रुतमध्येष्ये इति कश्चिदभिधारयन् व्रजति, सोऽपि श्रुतवान् अन्यत्राभिधारयन् व्रजति । सोऽप्यन्यं यदि वा तमे वाभिधारयति । तत्र द्वयोरनन्तरा श्रुतोपसम्पद्भवति त्रिकादीनां तु परम्परा स्वस्थानं पुनरागच्छतः केवलं तस्याभिधारितस्य निवेदना कर्तव्या, यथाहं स्वस्थानं गच्छामीति साम्प्रतमनन्तरायां परम्परायां चाभिधारणायामाभवन्तमाह—

अच्छिन्नोवसंपयाए गमणं सट्ठाण जत्थ वा च्छिन्नं । मग्गणकहण परंपर छम्मीसं चेव वल्लिदुगं ॥ १३१ ॥

अच्छिन्नोपसम्पन्नमभिधार्यमाणो यदन्यं वाभिधारयति तस्य हि लाभो नान्येन च्छिद्यते तस्यामभिन्नोपसम्पदि योऽभिधारयतां लाभः स स्वस्थानं गच्छति, योऽभिधारितस्तस्यान्येनाच्छिन्नः सन् गच्छतीत्यर्थः । अथ च्छिना उपसम्पत् तत आदित आरभ्य यत्र सर्वेषां लाभो गच्छति, इहाभिधारयन् योभिधारितस्तं प्रति संप्रस्थितः स चापान्तराले यदन्यमभिधारयति, आत्मीये वा गच्छे निवर्तते, तदा यदभिधारयता पथि लब्धं सचित्तं तदभिधारितस्य स्वयं वा गत्वा समर्पयति । अन्यस्य वा हस्ते प्रेषयति, । अथ नार्पयति, स्वयमन्यप्रेषणेन वा, तत्राह—मग्गणेत्यादि तत्र कहण परंपरत्ति यैः स दृष्ट आगच्छन् तैर्यः पूर्वमभिधारितस्तस्य परंपरकेणाख्यातं, यथा युष्मानभिधारयिता तेन संप्रस्थितेन सचित्तेन लब्धं ततो युष्माकं तेन न प्रेषितं; । मग्गणत्ति स चैतत् श्रुत्वा तं मार्गयति । क्व गतो भवेन्मम सचित्तहारीति मृगयमाणैश्च स्नानादिसमवसरणे दृष्टः पृष्टश्च यथाऽमुककाले अस्मानभिधारयता समागच्छता सचित्तं लब्धं तन्मह्यं देहि—यदि न ददाति, तदा बलात् व्यवहारेण दाप्यते, मायानिष्पन्नश्च तस्य गुरुको मासः प्रायश्चित्तं, सचित्ते चत्वारो गुरुकाः अचित्ते उपधिनिष्पन्नं स पुनरभिधारयन् यैः साचित्तैः सोऽभिधार्यते तेषां मध्ये किं लभते इत्याह—छम्मीसं चेव वल्लि दुगमिति षट्नालबद्धानि निर्मिश्राणि लभते,

मिश्रं च एवं रूपं निर्मिश्रमिश्रलक्षणं वल्लिद्विकं लभते, । साम्प्रतमेनामेव गाथां विवृण्वन्नाह—

अभिधारेंते पढंते वा च्छिन्नाए गतियंत ए । मंडलीए उ संठाणं, वयते नो उ मज्झिमो ॥ १३२ ॥

अभिधारयति पठति वा यो लाभः सच्छिन्नायामुपसम्पदि अन्तके पर्यन्ते तिष्ठति सर्वेषां लाभस्तत्र विश्राम्यतीत्यर्थः । मण्डल्यां तु यो लाभः स स्वस्थानं लभते व्याख्यातुरुपतिष्ठत इत्यर्थः । न तु मध्यमे मण्डलीमध्यवर्त्तिनि कस्मादित्याह ॥

जो उ मज्झिल्लए जाति नियमा सो उ अंतिमं । पावते तिन्नि भूमि तु पाणियं व पलोट्टियं ॥ १३३ ॥

यो मण्डली मध्यवर्तिनि लाभो याति, सोऽपि नियमादन्तिमं व्याख्यातृलक्षणं वा प्राप्नोति, निम्नभूमि पानीयं प्रलोठितं पूर्वं षट् निर्मिश्राण्युक्तानि तानि सम्प्रति दर्शयति ।

माया पिता य भाया भगिणी पुत्तो तहेव धूया य। एसा अणंतरा खलु निम्मीसा होंति वल्ली उ ॥१३४॥

माता पिता भ्राता भगिनी पुत्रो दुहिता च एषा खल्वनन्तरा निर्मिश्रा भवति वल्ली ।

सेसाण उ वल्लीणं परलाभो होइ दोन्नि चउरो वा। एवं परंपराए विभास तत्तो य जा परतो ॥ १३५ ॥

शेषाणां तु वल्लीनां यो लाभो भवति द्वे पुत्रदुहितरौ यदि वा चत्वारि मातृपितृभ्रातृभगिनीरूपाणि समस्तोऽपि परलाभोऽपि धारितस्य लाभ इत्यर्थः । एवं परम्परायामपि विभाषा कर्तव्या, । ततोऽपि या चरतो वल्ली तस्य याः परतस्ताः सर्वा अपि परलाभः; । सम्प्रति मिश्रवल्लीप्रतिपादनार्थमाह—

माउम्माया पिया भाया भगिणी एवं पिउणो वि। पुत्तो धुया य तहा भाउयमादी चउण्हंपि ॥ १३६ ॥

अट्ठे व पज्जयाणं चउवीसं भाउभगिणि सहि याति। एवइच्चियमाउल सुयादयो परयरा वल्ली ॥ १३७ ॥

मातुर्माता पिता भ्राता भगिनी च। एवं पितुरपि चत्वारि वक्तव्यानि तद्यथा माता पिता भ्राता भगिनी च. भ्रात्रादीनां चतुर्णां प्रत्येकं द्वौ द्वौ द्रष्टव्यो. तद्यथा पुत्रो दुहिता च भ्रातुः पुत्रो दुहिता, भगिन्या अपि पुत्रो दुहिता च, अष्टौ च प्रार्यकाणि भ्रातृभगिनीसहितानि

१८ तद्यथा मातामह्या अपि माता पिता भ्राता भगिनी, पितामहस्यापिमातापिता भ्राता भगिनी। सर्व संख्यया मिश्रवर्णा चतुर्विंशतिः अष्टावार्यकाणि अष्टौ प्रार्यकाणि अष्टौ च मात्रादिचतुष्टयस्य प्रत्येकं द्विधा भवनात्तथा चाह एतावत्येव मिश्रवल्ली मातुलसुतादयः परतरा वल्ली ते च मातुलसुतादयो यदि तमपि धारयन्ति तदा स लभते आचार्यमभिधारयन्ति तदा आचार्यस्य, ये पुनः परतरे स्वजना ये चान्ये ते सर्वेऽनभिधारयतो वा आचार्यस्य वा भवन्ति—

२२ दुविहो अभिधारंतो दिठमदिठो य होंति नायव्वो। अभिधारेज्जंतगसं तएहिं दिठो य अण्णेहिं ॥ १३८ ॥

अभिधारयन् द्विविधो द्रष्टव्यस्तद्यथा—दृष्टोऽदृष्टश्च। तत्र दृष्टोऽभिधार्यमाणसक्तैः साधुभिरन्यैर्वा अदृष्टो न केनापि दृष्टः।

सच्चित्ते अंतरा लद्धे जो उ गच्छति अन्नहिं। जातं पेसे सयं वावि नेइ तत्थ अदोसवं ॥ १३९ ॥

सचित्ते अन्तरा पथि लब्धे योऽभिधारयन् अन्यत्र गच्छति, स्वगच्छं वा प्रतिनिवर्तते, तत्र यस्तत् सचित्तं लब्धमभिधारितस्य प्रेषयति स्वयं वा नयति, सोऽदोषवान्।

२६ जो उ लद्धं वए अण्णं सगणं पेसएइ वा। दिठा व अदिठा वा मायी होंति विदोण्णि वी ॥ १४० ॥

यस्तु सचित्तं लब्ध्वा अन्यमाचार्यं व्रजति,स्वगणं वा तत्सचित्तं प्रेषयति । दृष्टोऽदृष्टो वा सन् तौ दृष्टादृष्टरूपौ द्वावपि मायिनौ भवतः।

ण्हाणाइएसु तं दिस्सा पुच्छा सिठे हरंति से; गुरुगा चेव सचित्ते अचित्ते तिविहं पुण ॥ १४१ ॥

परम्परया कथमपि श्रुतं यथाऽमुकोऽस्मानभिधार्य समागच्छन् अन्तरा पथि सचित्तं लब्धवान्, परं सोऽन्यत्र गतः स्वगणं वा गत-
४ वान् ततस्तं मृगयमाणैस्तैः स्नानादिसमवसरणेषु तं दृष्ट्वा पृच्छा कृता यथा त्वममुके कालेऽस्माकमभिधार्य समागच्छन्नंतरा सचित्तमुत्पादित वान् । तेन च यथावस्थितं शिष्टं ततः स तस्य सकाशात्तत् सचित्तं हरति । अथ स न ददाति तर्हि बलात् व्यवहारेण दाप्यते मायाप्रत्ययश्च तस्य गुरुको मासः प्रायश्चित्तं सचित्तापहरणे चत्वारो गुरुकाः, अचित्ते पुनस्त्रिविधे जघन्योपधिनिष्पन्नं मध्यमोपधिनिष्पन्नमुत्कृष्टोपधि निष्पन्नं च । अत्रैवान्यकर्तृकविधिशेषसूचकं गाथाद्वयम् ॥

८ **दुविहो अभिधारंतो दिठमदिट्ठो व होइ नायव्वो। अभिधारिज्जंतगसं एहिं दिठो व अन्नेहिं ॥ १४२ ॥**

दिठो माई अमाई एवमदिट्ठो वि होइ दुविहो उ । अमाई उ अप्पिणिती साईउ न अप्पिणे जो उ ॥१४३॥

आद्यगाथा व्याख्यानं प्राग्वत् । दृष्टो द्विविधो मायी अमायी च । एवमदृष्टोऽपि द्विविधो भवति–मायी अमायी च । तत्र अमायी लब्धं सचित्तादिकमर्पयति यस्तु मायी स नार्पयति । ततः स बलवान् व्यवहारेण दाप्यते शेषं तथैव ।

१२ **एवं ता जीवन्ते अभिधारेन्तो उ एइ जो साहू । कालगते एयम्मि उ इणमन्नो होइ ववहारो ॥१४४॥**

एवं तावत् जीवत्यभिधार्यमाणे योऽभिधारयन् साधुरागच्छति तस्य व्यवहारः, कालगते पुनरेतस्मिन्नभिधार्यमाणेऽयमन्यो भवति व्यवहारः । तमेवाह—

व्य. सू. ३ ॥ २२ ॥

अप्पत्ते कालगते, सुद्धमसुद्धे दिंतअदिंते य । पुव्विं पच्छा निग्गय संतमसंते सुत्ते बलिया ॥ १४५ ॥

कंचिदाचार्यमभिधारयन् संप्रस्थितस्तत्र यं गच्छमभिधार्य संप्रस्थितस्तमप्राप्ते एव स आचार्यः कालगतोऽत्र च त्रयः प्रकाराः पुव्वं पच्छा निग्गयत्ति स यदैवाभिधारयन् निर्गतस्तदैव कालगत आचार्यः । १ अथवा पूर्वमभिधारयन् निर्गतः पश्चादाचार्यः कालगतः २, यदि वा पूर्वमाचार्यः कालगतः स पश्चादभिधारयन् निर्गतः ३ । अत्र प्रथमे प्रकारे यत्तेनाभिधारयता पथि सचित्तादि लब्धं, तत्कालगताचार्य शिष्याणामाभवति । द्वितीये प्रकारे लब्धेऽलब्धे वा सचित्तादिके यद्युपरताः स्थविरास्तदापि तत्सचित्तादि तच्छिष्याणामाभवति । तृतीये प्रकारेऽभिधारयता दूरादागच्छता तावन्न ज्ञातं यावत्तं गच्छं प्राप्तस्ततो यन्निमित्तं स तत्रागतस्तत् श्रुतं यदि तस्य शिष्यस्यास्ति तदा स तत् श्रुतं तस्मै दातुमिच्छति । ततः कालगताचार्यस्य लभन्ते शिष्याः सचित्तादिकं, यद्यपि सोऽभिधारको विपरिणतो न गृह्णाति शिष्यस्य सकाशात् श्रुतं गृहीतुं, तथापि कालगताचार्याणामेव तत् सचित्ताद्याभवति, । अथ तत् श्रुतं नास्ति न वा ददाति तदा न लभन्ते कालगताचार्यशिष्याः सचित्तादिकं; आह–किं कारणं तृतीयेऽपि प्रकारे कालगताचार्यशिष्याणामेवाभवति तत आह–बलियत्ति बलवन्ती श्रुताज्ञा तत् श्रुतं तदवस्थामेव यन्निमित्तं तेनाभिधारितं शुद्धमशुद्धे अदिन्तदिंते य इति यत्कालगताचार्यस्य शिष्याणामाभवति तद्यद्यभिधारको ददाति तदा शुद्धो अप्रायश्चित्तीत्यर्थः । अथ न ददाति तदा अशुद्धः प्रायश्चित्तभाग् भवतीत्यर्थः । तत्र सचित्तस्यादाने प्रायश्चित्तं चत्वारो गुरुकाः, आदेशान्तरेणानवस्थाप्यमचित्ते उपधिनिष्पन्नं योऽपि तानाभाव्यमादत्ते तस्याप्येवमेव प्रायश्चित्तम् । सम्प्रति पुव्विं पच्छानिग्गते संतमसंते इत्यस्य किंचिद् व्याख्यानमाह—

लद्धे उवरया थेरा तस्स सिस्साण सो भवे । मए वि लभते सीसो जइ से अत्थि देइ वा ॥ १४६ ॥

तत्र प्रथमप्रकारेऽभिहितं प्राक् तथैव द्वितीये प्रकारे लब्धे उपलक्षणमेतत् । अलब्धे वा सचित्ते स्थविरा उपरतास्ततः स सचित्तादिको लाभस्तस्य शिष्याणामाभवति । तृतीये पुनः प्रकारे मृतेऽप्यभिधारिते लभते शिष्यो यदि से तस्य श्रुतमस्ति ददाति वा, अथवा नास्ति न ददाति वा तदा न लभते । एतावता संतमसंते इत्यपि व्याख्यातं उपसंहारमाह—

एवं नाणे तह दंसणे य सुत्तत्थ तदुभए चेव । वत्तण संधणगहणे नवनव भेया य एक्केक्के ॥ १४७ ॥

एवमुक्तप्रकारेण ज्ञाननिमित्तमधिधार्यमाणे यदाभवति तत् भणितं, तथा तेनैव प्रकारेण दर्शनेऽपि दर्शनप्रभावकशास्त्राणामप्यर्थायाभिधार्यमाणो आभवत् प्रतिपत्तव्यं, । तत्र ज्ञानार्थं दर्शनार्थं वा योऽभिधार्यते, स सुत्तत्थतदुभए चेवत्ति सूत्रार्थतया अर्थार्थतया तदुभयार्थतया तत्र च सूत्रार्थतया अधिधारण तद्वर्तनार्थतया सन्धनार्थतया ग्रहणार्थतया च तत्र पूर्वगृहीतस्य पुनरुज्वालनं वर्तना, विस्मृत्यापान्तराले त्रुटितस्य पुनः सन्धानकरणं सन्धना, अपूर्वस्य ग्रहण ग्रहणमिति, एवं त्रयो भेदाः । सूत्रार्थतया अर्थार्थतया तदुभयार्थतया च प्रत्येकं द्रष्टव्याः सर्वसंख्यया ज्ञानेदर्शने च प्रत्येकं नवनवभेदास्तथा चाह—नवनवभेया एक्केक्के । सम्प्रति चरणार्थमभिधारयन्तमधिकृत्याह—

पासत्थमगीयत्था उवसंपज्जन्ति ते उ चरणठा । सुत्तोवसंपयाए जो लाभो सो उ तेसिं उ ॥ १४८ ॥

ये पार्श्वस्थादयोऽगीतार्थाश्चरणार्थमुपसम्पद्यते तेषां चरणोपसम्पान्निमित्तं कमप्यभिधायरन् समागच्छतां श्रुतोपसम्पदि चान्तरा यो लाभो भवति स तेषामभिधार्यमाणानां भवति, नालबद्धवल्लीद्विकं तु तेषामभिधारयतामिति ॥

गीयत्था ससहाया असमत्ता जं तु लहंति सुहदुक्खी । सुत्तत्थे अतक्कंत समत्तकप्पी उ न दलंति ॥१४९॥

ये पुनः पार्श्वस्थादयो गीतार्थाः ससहाया संभोगनिमित्तमालोचनां दास्यामइत्यभिधारयन्तः सूत्रार्थान् अतर्कयन्तोऽनपेक्षमाण आग-

च्छन्तोऽन्तरा यल्लभन्ते, सचित्तमचित्तं वा येऽपि च गीतार्था असमाप्ता असमाप्तकल्पा आगच्छन्तो लभन्ते यच्च एकाकी एकाकिदोषपरिवर्जनार्थमुपसम्पत्तुकामो लभते यच्च समाप्तकल्पिनस्ते तेषामेव भवन्ति । न तु येषां समीपं प्रस्थितास्तेषामेवं निर्ग्रन्थीनामपि द्रष्टव्यम् ।

अभिधारिज्जंत अपत्ते एस वुत्तो गमो खलु । पढंते उ विहिं वुच्छं सो उ पाढो इमो भवे ॥ १५० ॥

एषोऽनन्तरोदितः खलु गमः प्रकारोऽभिधार्यमाणेऽप्राप्ते उक्तः । अत ऊर्ध्वं तु प्राप्ते सति पठति विधिं वक्ष्यामि, स च पाठोऽयं वक्ष्यमाणो भवति तमेवाह ॥

धम्मकहा सुत्ते या कालिय तह दिट्ठिवाय अत्थे य । उपसंपयसंजोगे दुगमाइ जहुत्तरं बलिया ॥१५१॥

धर्मकथायां सूत्रे कालिके तथा दृष्टिवादे अर्थे च पाठार्थमुपसम्पद्भवति तत्र सूत्रतोऽर्थतश्च सूत्रार्थयोश्च स्वस्थाने द्विकादिसंयोगे यथोत्तरं बलिका बलवन्तः सूत्रचिन्तायां परम्परं सूत्रं पाठयन् अर्थचिन्तायां परम्परमर्थं व्याख्यानयन् सूत्रार्थयोरेव परस्परं चिन्तायामर्थप्रदाता बलीयानिति भावः ।

आवलिया मंडलिकमो पुव्वुत्तो च्छिण्णच्छिण्ण भेदेणं । एसासु उवसंपय एत्तो सुहदुक्खसंपयं वोच्छं ॥१५२॥

या सा श्रुतोपसम्पत् परंपराप्ता आवालिका ज्ञातव्या यात्वनन्तरा सा मण्डली सा च अच्छिन्ना कथमिति चेदुच्यते यस्मादभिधारकस्य लाभोऽन्येनाच्छिन्नः सन्नभिधार्यमाणमागच्छति । ततोऽच्छिन्नो लाभयोगात् सा उपसम्पदच्छिन्नेत्युच्यते या चावलिका सा छिन्ना यतस्तस्यां यो लाभ आदित आरभ्य परम्परया छिद्यमानोऽन्तिमेऽभिधार्येऽन्यमनभिधारयति विश्राम्यति ततः सा च्छिन्नोपसम्पत् । एवं च्छिन्नाच्छिन्नभेदेनावलिका मण्डलिकाक्रमः पठत्यपि पूर्वोक्ते द्रष्टव्यः । तदेवमुक्तैषा श्रुतोपसम्पत् अत ऊर्ध्वं सुखदुःखोपसम्पदं

वक्ष्ये । तामेवाह—

अभिधारे उवसंपण्णो दुविहो सुहदुखितो मुणेयव्वो । तस्स उ किं आभवती सचित्ताचित्त लाभस्स ॥१५३॥

सुखदुःखितो द्विविधो ज्ञातव्यस्तद्यथा—अभिधारयतीत्यभिधारो अभिधारयन् उपसम्पन्नः सुखदुःखोपसम्पदं प्राप्तः तस्य द्विविधस्यापि सचित्तलाभस्याचित्तलाभस्य वा मध्ये किमाभवतीति च वक्तव्यम् । अथ कः सुखदुःखोपसम्पदमुपपद्यते तत आह—

सहायगो तस्स उ नत्थि कोती सुत्तं च तक्केइ न सो परत्तो ।
एगाणिए दोसगणं विदित्ता सो गच्छमज्झेइ समत्तकप्पं ॥ १५४ ॥

तस्य सहायकः कोऽपि न विद्यते न च परस्मात्सूत्रमपेक्षो स्वयं सूत्रार्थपरिपूर्णत्वात् । केवलमेकाकिनि दोषगणं विदित्वा स गच्छं समाप्तकल्पमभ्येति अभ्युपगच्छति । तत्रोपसम्पन्नमधिकृत्याभवद्व्यवहारमाह—

खित्ते सुहदुक्खी उ अभिधारंताइं दोण्णि वी लभति । पुरपच्छसंथुयाइं हेट्ठिल्लाणं च जो लाभो ॥१५५॥

सुखदुःखी सुखदुःखोपसम्पदमुपसम्पन्नः क्षेत्रे परक्षेत्रेऽपि एतदर्थमेव क्षेत्रग्रहणमन्यथैतान्निरर्थकं स्यात् द्वयान्यपि पूर्वसंस्तुतानि वाभिधार्यन्ते । लभन्ते ये च तेन दीक्षिताः तेषामधस्तनानां यो लाभः सोऽपि तस्यापि भवति । सम्प्रति क्षेत्रे इत्यस्य विवरणमाह—

परखेत्तंमि वि लभति सो दोवी तेण गहणखेत्तस्स । जस्स वि उवसंपन्नो सोवि य से न गिण्हए ताइ ॥१५६॥

मातापितृप्रभृतीनि श्वश्रूश्वशुरप्रभृतीनि च यदि तं सुखदुःखोपसम्पन्नमभिधारयन्त्युपतिष्ठन्ते व्रतग्रहणाय परक्षेत्रेऽपि लभते इति

व्य. सू. प्रतिपत्तिः स्यादित्येवं लक्षणेन कारणेन क्षेत्रस्य ग्रहणं कृतमन्यथा न कमप्यर्थं पुष्णाति यस्यापि समीपे स उपसम्पन्नः सोऽपि तानि न

३ गृह्णाति सूत्रादेशतोऽनाभाव्यत्वात् ।

॥ २४ ॥ **परखेत्ते व समाणे अतिकमंतो वा न लभति असण्णिं । छंदेण पुव्वसण्णी गाहियस्स समादिसो लभइ॥१५७॥**

परकीये क्षेत्रे तिष्ठन् व्यतिक्रमन् वा यस्तस्य सुखदुःखोपसम्पन्नस्य उपतिष्ठति स यदि असंज्ञी अविदितपूर्वस्तदा तमसंज्ञिनं न

१८ लभते, केवलं स क्षेत्रिकस्याभवति, यः पुनः पूर्वसंज्ञी पूर्वविदितस्वरूपस्तं पूर्वसंज्ञिनं च्छन्देन लभते यदि स वल्लीसम्बन्धो भवति तं च सुखदुःखितमभिधारयति तदा लभते । अथ तं नाभिधारयति । अभिधारयन्नपि च वल्लीसबन्धो भवति, ततो यस्य समीपे सुखदुःखोपसम्पदं जिघृक्षुः संप्रस्थितस्तस्याभवति । गाहियस्स समादिसो लभते इति, यदि स सुखदुःखितेन सम्यक्त्वं ग्राहितः आदिशब्देन मद्यमांस विरतिं वा ततः पश्चात्प्रव्रज्या परिणाम परिणतः स यद्यपि वल्लीद्विकं सम्बन्धो न भवति तथापि यदि तस्य सुखदुःखितस्य समीपे उपतिष्ठते तदा स तं लभते । एतदेव सविशेषमभिधित्सुराह—

२२ **सुह दुक्खिएण जऊ पक्खेव सामितो नहिं कोई । वेति अभिनिक्खामिं सोउ क्खेत्तिस्स आभवइ ॥ १५८॥**

तेन सुखदुःखितेन यदि तत्र परक्षेत्रे कोऽप्युपशमितः सम्यक्त्वं ग्राहितो भवति तत्कालमेव ब्रूते—अभिनिष्क्रमामि प्रवज्यां प्रतिपद्ये तदा क्षेत्रिणः क्षेत्रिकस्याभवति न तु सुखदुःखितस्य ॥

२६ **अह पुण गाहितो दंसण ताहो स होति उवसमंतस्स । कम्हा जम्हा सावए तिण्णि वरिसाणि पुव्वदिसा १५९**

अथ पुनर्दर्शनं सम्यक्त्वं तेन सुखदुःखितेन पूर्वं ग्राहितस्ततः स तस्य उपशमयतः सदेशनया प्रतिबोधितः स आभवति कस्मादिति

चेदत आह–यस्मात् श्रावके त्रीणि वर्षाणि पूर्वादिग् भवति पूर्वापन्नता भवति ।

एएण कारणेण सम्मदिठं तु न लभते खेत्ती । एसो उवसंपन्नो अभिधारेंतो इमो होइ ॥ १६० ॥

एतेन कारणेन सम्यग्दृष्टिं पूर्वग्राहितसम्यग्दर्शनं क्षेत्री क्षेत्रिको न लभते, एष सुखदुःखोपसम्पदमुपसम्पन्न उक्तः । साम्प्रतमभिधारयन् वक्तव्यः । सोऽयं वक्ष्यमाणो भवति । तमेवाह––

मग्गण कहणपरंपर अभिधारेंतेण मंडली छिन्ना । एवं खलु सुह दुक्खे सच्चित्तादी उ मग्गणा कया ॥१६१॥

सुखदुःखनिमित्तमन्यं गच्छमुपसंपद्यमानस्य मार्गणा भवति, । कुत्र स गच्छो विद्यते गवेषयन् गच्छति, ततः केनापि तस्य कथनं भवति, यथामुकस्थाने स गच्छोऽस्तीति, ततस्तेनाभिधारयता परम्परा आवली च्छिन्ना, अनन्तरा मण्डली अच्छिन्ना प्रागिव परिभाव्या, परिभाव्य च यत् यस्याभवति तत्तस्मै दातव्यं, इयमत्र भावना–आवलिकायां मण्डल्यां वा वल्लीद्विकमभिधारयत आभवति, शेषं तु यत्स लभते तत्तेनाभिधारितस्य भवति, । तदपि च परम्परया व्रजदन्तिमस्याभिधार्यमाणस्य विश्राम्यति, मण्डल्यामन्येनाच्छिद्यमानो लाभोऽनन्तरस्याभिधार्यमाणस्योपतिष्ठति । एवमुक्तेन प्रकारेण सुखदुःखोपसम्पदमभिजिघृक्षोरभिधारयतः सचित्तादौ मार्गणा कृता, सम्प्रति प्रतिकारेण सुखदुःखोपसम्पदमुपसम्पन्ने अभिधारयति सचितादौ मार्गणां करोति ।

जइ से अत्थि सहाया जइ वावि करेंति तस्स तं किच्चं । तो लभते इहरा पुण तेसि मणुन्नाण साहारं १६२

यदि स तस्य सुखदुःखोपसम्पन्नस्य सहायाः सन्ति यदि वा त एव येषां समीपे उपसम्पन्नस्तस्य तत्कृत्यं वैयावृत्त्यादि कुर्वन्ति तदा यत्तस्योपतिष्ठन्ति तं लभते इतरथा पुनस्तेषां समनोज्ञानां सांभोगिकानां साधारणं तद्भवति ।

व्य. सू. ३ अपुण्णा कप्पिया जे उ अन्नोन्नमभिधारए। अन्नोन्नस्स लाभो उ तेसिं साहारणो भवे ॥ १६३ ॥

॥ २५ ॥ अपूर्णकल्पिकानाम गीतार्था असहाया य अपूर्णकल्पिका अन्योन्यमभिधारयन्ति अन्योन्यस्य सुखदुःखोपसम्पदं प्रतिपद्यते तेषां यो लाभः सोऽन्योऽन्यस्य परस्परस्य साधारणो भवति ॥

१८ जाव एक्केक्कगो पुन्नो ताव तं सारवेइओ। कुलाइथविरगाणं वा देंति जो वावि सम्मतो ॥ १६४ ॥

यावत्तेषामेकैकस्य पूर्णो गच्छो भवति, किमुक्तं भवति यावदेकैकस्य प्रत्येकं गच्छो नोपजायते, तावत्तमभ्युपपन्नगच्छमेकतरे सारयन्ति। येषामवग्रहे वर्तन्ते, अथ ते सारयन्तः परिताम्यन्ति तदा कुलस्थविराणामादिशब्दात् गणस्थविराणां सङ्घस्थविराणां वा तान् ददति अर्पयन्ति यो वा कोऽपि तेषां सम्मतस्तस्य समर्पयति। गता सुखदुःखोपसम्पत्। सम्प्रति मार्गोपसम्पद्वक्तव्या तथा चाह—

२२ सुखदुक्खे उवसंपयए सा खलु वण्णिया समासेणं। अह एत्तो उवसंपय मग्गोग्गह वज्जिए वुच्छं ॥१६५॥

एषा अनन्तरोदिता खलु उपसम्पद्वर्णिता समासेन सुखदुःखे। अथानन्तरमत ऊर्ध्वं मार्गे अवग्रहवर्जिते वक्ष्ये, मार्गोपसम्पदं वक्ष्ये इत्यर्थः। अत्र चेयं व्युत्पत्तिर्मार्गदेशनायोपसम्पत् मार्गोपसम्पत्।

मग्गोवसंपयाए गीयत्थेणं परिग्गहीयस्स। अगीयस्सवि लाभो का पुण उवसंपया मग्गे ॥ १६६ ॥

२६ मार्गोपसम्पदि प्रतिपन्नायामगीतार्थस्यापि सतो गीतार्थेन परिगृहीतस्य लाभो भवति, अन्यथा अगीतार्थस्य न किंचिदाभवतीति वचनान्न कोऽपि लाभः स्यात्, का पुनरुपसम्पत् मार्गे इति चेदत आह—

जह कोइ मगन्नू अन्नं देसं तु वज्जती साहू। उपसंपज्जइ उ तगं तत्थण्णो गंतुकामो उ ॥ १६७ ॥

यथेति मार्गोपसम्पत्प्रदर्शने यथा कश्चित्साधुर्मार्गज्ञोऽन्यं देशं व्रजति तत्र देशेऽन्यो गन्तुकामस्तकं साधुमुपसम्पद्यते, अहमपि युष्माभिः सह समागमिष्यामि। अथ कीदृशो मार्गोपदर्शननिमित्तमुपसम्पद्यते तत आह—

अव्वत्तो अविहाडो अदिठदेसी अभासितो वावि। एगमणेगे उवसंपयाए चउभंगो जा पंथो ॥ १६८ ॥

अव्यक्तो वयसा अविहाडोऽप्रगल्भः अदृष्टदेशी अदृष्टपूर्वदेशान्तरोऽभाषिको देशभाषापरिज्ञानविकलः सा चोपसम्पद् एकस्यानेकस्य च तत्र चतुर्भङ्गी। तद्यथा–एकक एकं संपद्यते १ एकमनेकः २ अनेकमेकः ३ अनेकमनेकः ४ सा चोपसम्पत् तावत् यावत्पन्थाः। किमुक्तं भवति यावत्पन्थानं व्रजति ततो वा प्रत्यागच्छतीति। एतदेव सविशेषमभिधित्सुराह—

गयागते गयनियत्ते फिडियगविठे तहेव अगविट्ठे। उब्भामग सन्नायग नियट्ट अदिट्ठे अभासीय ॥१६९॥

अव्यक्ता अविहाडा अदेशिका अभाषिका वा अन्यं साधुमुपसंपद्यते, अस्माकममुकप्रदेशेन यथा वा यत्र तेषां गन्तव्यं तत्र ये विवक्षितसाधोरन्ये ऽव्यक्तविहाडादयो गन्तुकामास्तान् ब्रुवते वयं युष्याभिः सह गमिष्यामस्तत्र यत्र गन्तुकामास्ततो यदि प्रत्यागच्छन्ति तदैतत् गतागतमित्युच्येत तस्मिन् मार्गोपसम्पत् गयनियत्ते इति अनुसंपन्ना एवात्मीयेन व्यक्तविहाडादिना समं गतास्तस्य च कालगततया प्रतिभग्नत्वादिना वा कारणेन प्रत्यागन्तव्यं नाभवत्ततः प्रत्यागच्छन्तस्तं साधुमुपसंपद्यते। एषा गतनिवृत्ते मार्गोपसम्पत्तथा फिडियगविट्ठे तहेव अगविठे इति स्फिटितो नाम नष्टः तत आह उब्भामगेत्यादि उद्भ्रामकभिक्षाचर्यया अदृष्टपूर्वे विषये गतस्ततो न जानाति कुतो गन्तव्यमिति स्फिटितः। अथ स्वज्ञातयो गवेषमाणाः समागतास्तत स्तस्मात् स्थानादृष्टपूर्वे विषये नष्टः ततः स्फिटितस्तथा अभाषकोऽदृष्टपूर्वे विषये

पृष्ठो पृष्ठतो लग्नो याति, परं मिलितुं न शक्नोति, स (च) दृष्ट्वा पि प्रतिपृच्छनीयदेशभाषामजानन् न प्रतिपृच्छति, ततो यथा तत्परिभ्रष्टो नश्यति, स च नष्टो गवेषणीयः। तत्र स्फिटिते गवेषिते तथैव चागवेषिते अभावेन मार्गणा कर्तव्या। तत्र तदेव गवेषयतां वाभवनमनाभवनमाह—

१८ **उवणट्ठ अन्नपंथेण वा गयं अगेवसित न लभंति। अगवेट्ठोति परिणत गवेसमाणा खलु लभंति ॥१७०॥**

उपेत्य स्वज्ञातिकान् दृष्ट्वा नष्ट उपनष्टो अन्येन वा यथा स विवक्षिते स्थाने गतो भविष्यतीत्येवं संकल्पा ये मार्गोपदेशनायोपसम्पन्नास्ते यदि तं न गवेषयन्ति, तदा तेऽगवेषयन्तस्तस्य सत्कं न किंचिल्लभन्ते, यदि पुनरद्यापि न गवेषित इति परिणते चेतसि प्रयत्नं विधाय गवेषयन्ति, तदा तस्यादर्शनेऽपि खलु तत्सत्कं लभन्ते,। अथोपसम्पद्यमानानां किमाभवति किं वा नेत्यत आह—

२२ **अम्मापिति संबद्धा मित्ता य वयंसगा य जे तस्स। दिट्ठा भट्ठा य तहा मग्गुवसंपन्नतो लभति ॥१७१॥**

व्रजन्तः प्रत्यागच्छन्तो वा यत्ते उपसम्पद्यमानाः सचित्तादिकमुत्पादयन्ति तत्सर्वं मार्गोपदेशकस्य नेतुराभवति, ये पुनर्मातापितृसम्बद्धा नालबद्धवल्लीद्विकमिति भावः। मित्राणि वयस्या दृष्टा भाषिताश्च ये तमभिधारयन्ति तान्मार्गोपसम्पन्नो मार्गोपसम्पदं प्रतिपन्नो लभते। तदेवं गता मार्गोपसम्पत्। सम्प्रति विनयोपसम्पदमाह—

२६ **विणयोपसंपयातो पुच्छणसाहण अपुच्छगहणे य। नायमनाये दोन्निवि नमंति पक्किल्लसाली वा ॥१७२॥**

अत ऊर्ध्वं विनयोपसम्पद्वक्तव्या इति शेषः। स चैवं कारणतो वा केचिद्विहरंतोऽकारणतो वा केचिद्विहरन्तो ऽदृष्टपूर्वदेशं गतास्तैर्वास्तव्यानां सांभोगिकानां समीपे प्रच्छनं कर्तव्यम्। यथा कानि मासप्रायोग्यानि क्षेत्राणि कानि वर्षावासप्रायोग्याणि। एवं पृष्टैरपि साधनं

कथनं कर्तव्यमन्यथा वक्ष्यमाणप्रायश्चित्तप्रसक्तेरथ तथैवागन्तुका न पृच्छन्ति तदा तेषामपि प्रायश्चित्तं, गहणे यत्ति सचित्तादिकस्य ग्रहणे सति परस्परं निवेदनं कर्तव्यं, यथैतत्सचित्तं वा लब्धं यूयं गृह्णीतेति अनिवेदने असमाचारी तथा नाएत्ति ते आगन्तुका वास्तव्याश्च परस्परं जानन्ति। तथा यतन्ते न प्रमादिनः अनाएत्ति न जानन्ति, कियन्तस्ते किंवा प्रमादिनस्तत्र ज्ञाता न ज्ञाता वा द्रव्यादिभिः परीक्ष्योपसम्पद्येरन् नान्यथा, दोन्निवि नमंतित्ति ते च परीक्षापूर्वकमुपसम्पद्यमाना द्वयोरपि परस्परं नमन्ति किमुक्तं भवति रत्नाधिकस्य प्रथमतोऽवमरत्नाधिकेनालोचना दातव्या पश्चात् रत्नाधिकस्य। अत्र पक्वशाल्योर्दृष्टान्तः। यथा पक्वशालयः परस्परं नमन्ति तथात्रापीति भावः।

साम्प्रतमेनामेव गाथां विवरीषुः प्रथमतः पुच्छणसाहण अपुच्छत्ति व्याख्यानार्थमाह—

कारणमकारणे वा अदिट्ठदेसं गया विहरमाणा। पुच्छाविहारखेत्ते अपुच्छ लहुतो य जं वावि॥ १७३ ॥

कारणे अशिवादिलक्षणे अकारणे विहारप्रत्ययं सुखविहारो भविष्यतीति बुद्ध्या विहरन्तो यथा सुखमक्लेशेन सूत्रार्थान् कुर्वन्तोऽदृष्टपूर्वं देशं गतास्तत्र च तेषां सांभोगिकाः सन्ति, ततस्तैरागन्तुकैस्ते वास्तव्याः सांभोगिकाः पुच्छाविहारखेत्तेत्ति मासकल्पप्रायोग्यानि वर्षाकल्पप्रायोग्यानि वा विहारक्षेत्राणि प्रष्टव्यास्तानि च तैः कथयितव्यानि,। यदि न पृच्छन्ति, पृष्टा वा ते न कथयन्ति तदा द्वयानामपि प्रत्येकं प्रायश्चित्तं लघुको मासः,। यच्च पृच्छामन्तरेण वा स्तेन स्वापदादिभ्यो अनर्थं साधवः प्राप्नुवन्ति तन्निष्पन्नमपि तेषां द्वयानामपि प्रायश्चित्तमधुना गहणे य इति अस्य व्याख्यानमाह—

सचित्तंमि उ लद्धे अण्णोण्ण अनिवेयणे लहुगो। ववहारेण उ हाउं पुणरवि दाणं नवरं मासो॥ १७४ ॥

यत्ते आगन्तुका वास्तव्या वा सचित्तं लभंते उपलक्षणमेतदचित्तं वा तस्मिन् लब्धे अन्योन्यस्य निवेदना कर्तव्या यथैतन्मया

सचित्तमचित्तं वा लब्धं यूयं प्रतिगृह्णीत । एवं निवेदने कृते द्वितीयो न गृह्णाति, परं सामाचारी एषेत्यवश्यं निवेदनं कर्त्तव्यमनिवेदने प्रायश्चित्तं लघुको मासः । एतदेव सविशेषमाह—ववहारेण उ इत्यादि न निवेदयति तदा असमाचारी प्रतिषेधनार्थं व्यवहारेणागमप्रसिद्धेन तत् हृत्वा मासलघुप्रायश्चित्तं दत्वा तस्यैव पुनः प्रतियच्छन्ति । सम्प्रति नायमनाये इत्यस्य व्याख्यानमाए—

नाए व अनाए वा होइ परिच्छविही जहा हेठा । अपरिच्छिणंमि गुरुगा जो उ परिछाए अविसुद्धो ॥१७५॥

ज्ञाते अज्ञाते वा भवति द्रव्यादिभिः परीक्षा विधिर्यथाधस्ताद्भणितस्तथा कर्तव्यः । यदि पुनरपरीक्ष्योपसम्पद्यते योऽपि च गच्छः परीक्षायामविशुद्धः प्रमादीति कृत्वा तमपि ये उपसम्पद्यन्ते तेषां प्रत्येकं प्रायश्चित्तं चत्वारो गुरुकाः । सम्प्रति दोन्निवि नमन्तीत्यत्र मतान्तरमाह—

केई उ भणंति उमो नियमेण निवेइ इच्छ इयरस्स । तं तु न जुज्जइ जम्हा, पक्किलग सालिदिठंतो ॥१७६॥

केचित् ब्रुवते नियमेनाऽवमोऽवमरत्नाधिको निवेदयति इतरस्य रत्नाधिकस्य इच्छा यदि प्रतिभासेत ततो निवेदयति, नो चेन्नेति तच्च न युज्यते यस्मात्पक्वशालिदृष्टान्त उपन्यस्तः स चोभयनमनसूचक इति । सम्प्रति द्वयोर्नमनमाह—

वंदणा लोयणा चेव तहेव य निवेयणा । सेहेण उवउत्तंमि इयरो पच्छ कुवती ॥ १७७ ॥

शैक्षेण अवमरत्नाधिकेन वन्दने आलोचनायां तथैव च निवेदने सचित्तादेः कृते पश्चादितरो रत्नाधिकस्तस्य पुरतो वन्दनमालोचनां निवेदनं च करोति । सम्प्रति क्षेत्रश्रुतसुखदुःखे मार्गविनयोपसम्पत्सु यदाभाव्यं तदुपदर्शयति ।

सुयसुहदुक्खे खेत्ते मग्गे विणउवसंपयाए य । बावीसपुव्वसंथुय वयंस दिठ्ठा भट्ठे य सवे य ॥ १७८ ॥

श्रुतोपसम्पदि उपसम्पद्यमाना द्वाविंशतिं लभन्ते । तद्यथा–षट् अमिश्रवल्ल्यां माता पिता भ्राता भगिनी पुत्रो दुहिता इत्येवं रूपान्, षोडशमिश्रवल्यां तद्यथा–मातुर्माता पिता भ्राता भगिनी । एवं पितुरपि, भ्रात्रादीनां चतुर्णां प्रत्येकं द्वौ द्वौ तद्यथा–पुत्रो दुहिता च । सुखदुःखोपसम्पदि पूर्वसंस्तुतान् मातापितृसम्बन्धान् उपलक्षणमेतत् मित्रवयस्यप्रभृतीति च क्षेत्रोपसम्पदि वयस्यान् । इदमप्युपलक्षणं पूर्वसंस्तुतान् पश्चाच्च संस्तुतान् नालबद्धवल्लीद्विकं च लभते। मार्गोपसम्पदि दृष्टाभाषितान् च शब्दाद्वल्लीद्विकं मित्राणि च विनयोपसम्पदि सर्वान् लभते नवरं निवेदयति । एतदेवाह––

खेत्ते मित्तादीया सुतोपसंपन्नतो उ छव्वभते । अम्माउ पिउ संबद्धो सुहदुक्खी इयरो दिट्ठो ॥ १७९ ॥

क्षेत्रे उपसम्पद्यमानो मित्रादीन् लभते, आदिशब्दात् पूर्वपश्चात्संस्तुतान् नालवल्लीद्विकमाहारं मात्रकत्रिकं संस्तारं वसतिं चेति परिग्रहः, श्रुतोपसम्पन्नं लभते षट् मात्रादिकान् मिश्रां च वल्लिं मातृपितृसम्बद्धां सुखदुःखी सुखदुःखोपसम्पन्नो मातापितृसम्बन्धान् लभते वयस्यादीन् च, इतरो मार्गोपसम्पन्नो दृष्टान् दृष्टाभाषितानुपलक्षणमेतत् वल्लिद्विकं मित्राणि च लभते विनयोपसम्पन्नस्याभाव्यं सुप्रतीतमिति न व्याख्यातम् ।

इच्चेयं पंचविहं जिणाण आणाए कुणइ सट्ठाणे । पावइ धुवमाराहं तव्विवरीए विवच्चासं ॥ १८० ॥

इत्येवं पञ्चविधक्षेत्रश्रुतादिभेदतः पञ्चप्रकारमाभवद्व्यवहारं स्वस्थाने आत्मीये स्थाने यथा क्षेत्रोपसम्पदि यत् उपसम्पद्यमानस्य वा भवति तत्तथैव व्यवहरति । एवं शेषेष्वपि स्थानेषु वक्तव्यं जिनानामाज्ञया करोति परिपालयति स ध्रुवमन्ते आराधनां प्राप्नोति, जिनाज्ञया परिपालितत्वात् । तद्विपरीत आभवद्व्यवहारविपर्यासकारी विपर्यासं प्राप्नोति नाराधनामन्तकाले प्राप्नोतीति भावः ।

एवेसो पंचविहो ववहारो आभवंति तो नाम । पच्छित्ते ववहारं सुण वच्छ समासओ वुच्छं ॥ १८१ ॥

इत्येष आभवंतिकोनाम व्यवहारः पञ्चविध उक्तः । अत ऊर्ध्वं प्रायश्चित्ते व्यवहारं समासतो वक्ष्ये, तच्च वत्स वक्ष्यमाणं शृणु;

सो पुणचउव्विहो दव्वखेत्तकालभावे य । सचित्ते अचित्ते य दुविहो होइ दव्वंमि ॥ १८२ ॥

स पुनः प्रायश्चित्तव्यवहारश्चतुर्विधस्तद्यथा द्रव्ये क्षेत्रे काले भावे च । तत्र द्रव्ये पुनर्द्विविधो भवति । तद्यथा–सचित्ते अचित्ते च । तत्र प्रथमतः सचित्ते विवक्षुरिदमाह—

पुढविदगअगणिमारुय वणस्सइ तसेसु होइ सचित्ते । अचित्ते पिंड उवही दसपन्नरसेव सोलसगे ॥ १८३ ॥

संघट्टण परियावण उद्दवणा वज्जणा एसट्ठाणं । दाणं तु चउत्थादी तत्तियमित्ता व कल्लाणे ॥ १८४ ॥

पृथिव्यादीनां संघट्टनादौ प्रत्येकं यथापत्तिप्रायश्चित्तं तत् स्वस्थानमित्युच्यते, । तच्च छक्काय चउसु लहुया इत्यादिना प्रागेवाभिहितमिदं तु दानप्रायश्चित्तमभिधीयते, । किं तादित्याह–चतुर्थादि, तद्यथा–पृथिव्यादिकं वनस्पतिपर्यन्तमेकेन्द्रियमपद्रावयति जीवितादृव्यपरोपयति तदा अभक्तार्थः, । द्वीन्द्रियमपद्रावयतः षष्ठं त्रीन्द्रियमपद्रावयतोऽष्टमं चतुरिन्द्रिये दशमं, पञ्चेन्द्रिये द्वादशमम् , । तत्तियमित्ता च कल्लाणे इति अथवा यस्य यावन्ति इन्द्रियाणि तस्य तावन्ति कल्याणानि प्रायश्चित्तं, तद्यथा–एककल्याणकमेकेन्द्रियाणां परितापने, द्वे कल्याणके द्वीन्द्रियाणां पूर्वार्द्धमित्यर्थः । त्रीणि कल्याणकानि त्रीन्द्रियाणामेकाशनकमिति भावः । चतुरिन्द्रियाणामाचाम्लं पञ्चेन्द्रियाणामभक्तार्थः । अथवेदं वर्जनायां सचित्ते प्रायश्चित्तं ।

अहवावि अट्ठारसगं पुरिसे इत्थीसु वज्जिया वीसुं । दसगं य नपुंसेसुं आरोवणवन्निया तत्थ ॥ १८५ ॥

वर्जना नाम प्रव्राजनायां निषेधस्तत्र पुरुषे अष्टादशकं वर्जितं स्त्रीषु वर्जिता विंशतिर्दशकं नपुंसकेषु । तथाह अथवा आरोपणाप्रायश्चित्तं प्राक्कल्पाध्ययने समपञ्चममभिहितमिति ततोऽवधार्य, । अचित्ते पिण्डउवही इत्यादि अचित्ते प्रायश्चित्तं पिंडे पिंडविषयमुपधिविषयं च क्वक्वेत्याह—दशके षोडशके च । इयमत्र भावना—पिण्डमुपधिं वा दशभिरेषणादोषैः पञ्चदशभिरुद्गमदोषैरिहाध्यवपूरकस्य मिश्रेऽन्तर्भावविवक्षणं तु पञ्चदशभिरित्युच्यते, षोडशभिरुत्पादनादोषैरविशुद्धं गृह्णानस्य प्रायश्चित्तं तदपि च प्राक्कल्पाध्ययनेऽभिहितमिति न भूयो भण्यते । तदेवं सचित्ते अचित्ते इति द्वारद्वयं गतमधुना क्षेत्रद्वारं कालद्वारं चाह ॥

जणवयअद्धाणरोधए मग्गादीए य होति खेत्तंमि । दुब्भिक्खे य सुभिक्खे दिया व रातो व कालंमि ॥१८६॥

जनपदे अध्वनि रोधके मार्गातीते च यत् प्रायश्चित्तं तत्क्षेत्रे क्षेत्रविषयं, भवति, । इयमत्र भावना—जनपदेऽपि च सन् संस्तरन्नपि चाध्वरनं प्रतिपन्नानां यः कल्पस्तमाचरति, । अध्वानं प्रतिपन्नो वा न यतनां करोति दर्पेण वाध्वानं प्रतिपद्यते, तथा रोधकेऽपि सेनासूत्रे यो विधिरभिहितस्तं न करोति, मार्गातीतं क्षेत्रातिक्रान्तमशनादिकमाहारयति, । एतेषु यत्प्रायश्चित्तं तत् क्षेत्रविषयमिति, । सम्प्रति कालद्वारम्—दुर्भिक्षे सुभिक्षे दिवारात्रौ च काले कालविषयं किमुक्तं भवति, । सुभिक्षेऽपि काले संस्तरन्नपि दुर्भिक्षकल्पमाचरति, यदि वा दुर्भिक्षे अयतनां करोति, तथा दिवसे यः कल्पस्तं रजन्यामाचरति, रजन्यामपि यः कल्पस्तं दिवा दिवसकल्पमूनमधिकं वा करोति, एवं रात्रिकल्पमपि । एतेषु यत्प्रायश्चित्तं तत्कालविषयम् । साम्प्रतमेनामेव गाथां विवृणोति ॥

वसिमे वि अ विहिकरणं संथरमाणं मखित्तपहितं । अद्धाणे उ अजयणं पवज्जणा चेव दप्पेणं ॥ १८७ ॥
कालंमि उ संथरणे पडिसेवइ अजयणाव एमांसि दियनिसिमेराकरणं ऊणाहियं वावि कालेण ॥ १८८ ॥

वसिमेऽपि संस्तरन्तोऽपि यदविधिकरणं तन्निष्पन्नं क्षेत्रप्रायश्चित्तं तथा अध्वानि प्रपन्ने अयतनायां अध्वनः प्रपदने वा दर्पेण यत् प्रायश्चित्तं तथा काले सुभिक्षे संस्तरणेऽपि दुर्भिक्षकल्पं समाचरति दुर्भिक्षे वा समापतिते अयतना दिवानिशा मर्यादाया अकरणं दिवस्य कल्पस्य रात्रौ रात्रिकल्पस्य दिवसे समाचरणमिति भावो यदि वा दिवसकल्पस्य रात्रिकल्पस्य ऊनमधिकं वा करणं तन्निष्पन्नं कालविषयं प्रायश्चित्तं, भावविषयमाह—

जोगतिए करणतिए दप्पपमायपुरिसभावंमि । एएसिं तु विभागं वुच्छामि अहाणुपुव्वीए ॥ १८९ ॥

योगत्रिकं मनोवाक्कायलक्षणं, करणत्रिकं करणकारणानुमोदनारूपं, दर्पो निष्कारणमकल्पस्य प्रतिषेवनं, प्रमादः पञ्चविधः, पुरुषो गुर्वादिलक्षणो वक्ष्यमाण एतेषु यत्प्रायश्चित्तं तद्भावविषयं, । साम्प्रतमेतेषामेव पदानां विभागमहं समासेन वक्ष्ये । तत्र योगत्रिक-करणत्रिकभावनामाह—

जोगतिए करणतिए सुभासुभे तिविहकालभेएण । सत्तावीसं भंगा दुगुणा वा बहुतरा वावि ॥ १९० ॥

योगत्रिके करणत्रिके प्रत्येकं शुभे अशुभे च त्रिविधकालभेदेन संचार्यमाणे सप्तविंशतिर्भङ्गा भवन्ति । द्विगुणा वा बहुतरा वा तद्यथा मनसा करोति १ मनसा कारयति २ मनसा कुर्वन्तमनुजानाति ३ । एवं वचसा ३ कायेन च ३ सर्वसंख्यया नव एते वातीता-नागतः वर्तमानरूपकालत्रिके चिंत्यमानाः सप्तविंशतिर्भवन्ति । एते चाशुभव्यापारसमाचरणविषये, तथा च शुभव्यापारासमाचारविषये-ऽपि द्रष्टव्याः । यथा मनसा न करोति कालमाप्तमपि शक्तावपि च सत्यां शुभं व्यापारं १ न च कारयति २ कुर्वन्तं नानुजानीते ३ इत्यादि तथैव उभयमीलने चतुःपञ्चाशत् । तत उक्तं द्विगुणा वा एते एकएकसंयोगे द्विकत्रिकसंयोगे च बहुतरा भवन्ति । ते चावश्यक-

टीकायां प्रत्याख्यानचिन्तायामिव भावनीयास्ततोऽवादिं बहुतरा वापि, अथ मनसा कथं करणं कारणमनुमननं वा तत आह—

वावे महमंबवणं मणसकरणं तुहो अनुत्तेवि । अणजाणसु जावुप्पइ मणकारणमो अवारेंते ॥ १९१ ॥

कोऽपि संयतः कश्चित् प्रदेशं दृष्ट्वा चिन्तयति अस्मिन्नवकाशे अहमाम्रवणं वपामि । यद्यपि तेन तथा चिन्तयित्वा नोप्तमाम्रवणं तथापि तत्तेन मनसा कृतमपि मनसा करणं तथा केनचित् गृहस्थेन संयत उक्तो यथा संयत! यदित्वमनुजानासि तत एतस्मिन्नवकाशे आम्रवणं वपामि तस्मादनुजानीहि येनोप्यते इति । एवमुक्ते यदि न निवारयति तदा अनुक्तेऽपि मनसा कारापणं द्रष्टव्यमेतदेव भावयति—

मागहा इंगिएणं तु पेहिएण य कोसला । अद्धुत्तेण उ पंचाला नाणुत्तं दक्खिणावहा ॥ १९२ ॥

एवं तु अणुत्ते वि मणसा कारावणं तु बोधव्वं । मणसाणुन्ना सा हु चूयवणं वुत्तवुप्पति वा ॥१९३॥

मागधा मगधदेशोद्भवाः प्रतिपन्नमप्रतिपन्नं वा इङ्गिताकारविशेषेण जानन्ति, कौशलाः प्रेक्षितेन अवलोकितेन, पञ्चालाः अर्धोक्तेन, नानुक्तं दक्षिणापथाः किन्तु साक्षाद्वचसा व्यक्तीकृतं ते जानते, प्रायो जडप्रज्ञत्वात् , । तत एवं सति वचसानुक्तेऽपि निवारणाभावात् मनसा कारापणं बोद्धव्यम् । सम्प्रति मनसानुज्ञातं भावयति चूतवनमुप्तं पूर्वमारोपितं, यदि वा उप्यते आरोप्यमाणं तिष्ठतीति कृत्वा साधुश्चिन्तयति। शोभनं यदिह चूतवनमुप्तमुप्यते वा एषा मनसानुज्ञा ।

एवं वयकायम्मी तिविहं करणं विभासबुद्धीए । हत्थदिसन्नच्छोटिं इय काये कारणमणुण्णा ॥ १९४ ॥

एवमुक्तप्रकारेण वचसि काये च त्रिविधं करणं करणकारणानुमननलक्षणं स्वबुद्ध्या विभाषेत तत्र वचसि सुप्रतीतं काये तु दुर्विभावमिति तद्भावनामाह—हत्थादि हत्यादि । अत्रापि कायेन स्वयं करणमिति प्रतीतं ततः कारणमाह—हस्तादिसंज्ञा कायेन गाथायां सप्तमी

तृतीयार्थे कारणं तथा च्छोटिं नखच्छोटिकां ददतः कायेन अनुज्ञा ॥

एवं नवभेएणं पाणाइवायादिगे उ अइयारो। निरवेक्खाण मणेवि पच्छित्तियरेसि उभएण ॥ १९५ ॥

एवमुक्तेन प्रकारेण नवभेदेन समाहारोयं नवभिर्भेदैः प्राणातिपातादिके अतीचारे यत्प्रायश्चित्तं तद्भावविषयमिति भावः। तत्र निरपेक्षाणां प्रतिमाप्रतिपन्नादीनां मनसाप्यतीचारसेवने प्रायश्चित्तमितरेषां गच्छस्थितानामुभयेन वा कायेन चातीचारसेवने प्रायश्चित्तमिति ॥

वायामवग्गणादी धारण डेवण य होइ दप्पेण। पंचविह पमायंमी जं जहिं आवज्जई तं तु ॥ १९६ ॥

यन्निष्कारणं व्यायाम वल्गनादि करोति यदि वा धावनं डेपनं वा, लोष्टादेः प्रक्षेपणं तद्विषयं प्रायश्चित्तं भवति ज्ञातव्यं, दर्पेण तथा पंचविधे पञ्चप्रकारे प्रमादे यं प्रमादमापद्यते यत्र तद्भवति प्रमादविषयं प्रायश्चित्तं। सम्प्रति पुरुषानाह—

गुरुमाईया पुरिसा तुल्लवराहे वि तेसि नाणत्तं। परिणामगाइया वा इड्ढिमनिक्खंत असहू वा ॥ १९७ ॥

पुमं वाल थिरा चेव कयजोग्गा य सेयरा। अहवा सभावतो पुरिसा होंति दारुण भद्दगा॥ १९८ ॥

गुर्वादयः पुरुषास्तेषां तुल्येऽप्यपराधे प्रायश्चित्तमधिकृत्य भवति नानात्वं। अथवा त्रिविधाः पुरुषाः परिणामकादयः परिणामिका अपरिणामका अतिपरिणामिकाश्च। तेषामपि तुल्येऽप्यपराधे प्रायश्चित्तमथवान्यथा भवति। अथवा अनेकविधा पुरुषाः, तद्यथा—ऋद्धिमन्निष्क्रान्ताः अऋद्धिमन्निष्क्रान्ताश्च असहाः ससहाश्च पुरुषाः स्त्री नपुंसकानि च बालास्तरुणाश्च स्थिरा अस्थिराश्च कृतयोगाश्च सेतरा नाम सप्रतिपक्षा एतेषामपि तुल्येऽप्यपराधे पुरुषभेदेन प्रायश्चित्तभेदः अथवा स्वभावतः पुरुषा द्विविधा भवन्ति तद्यथा दारुणा भद्रकाश्च। तत्र तुल्येऽप्यपराधे दारुणानामन्यत् प्रायश्चित्तमन्यत् भद्रकाणामिति। सांप्रतमुपसंहारमाह—

पायच्छित्ता भवंते य ववहारे सो समासतो भणितो। जेणं तु ववहरिज्जइ इयाणि तं तू पवक्खामि ॥१९९॥

एषोऽनन्तरोदितः प्रायश्चित्ते आभवति च प्रत्येकं पञ्चविधो व्यवहारः समासतो भणितः इदानीं तु येन व्यवह्रियते तं व्यवहारं प्रवक्ष्यामि। प्रतिज्ञातमेव करोति।

पंचविहो ववहारो दुग्गतिभयचुरगेहिं पन्नत्तो। आगम सुय आणा धारणा य जीए य पंचमए ॥२००॥

येन व्यवह्रियते स व्यवहारो दुर्गतिभयचूरकैर्दुर्गतिभयविध्वंसकैः पञ्चविधः प्रज्ञप्तस्तद्यथा आगमः श्रुतमाज्ञाधारणा जीतं च पञ्चमः॥

आगमतो ववहारो सुणह जहा धीरपुरिसपन्नत्तो। पच्चक्खो य परोक्खो सो वि य दुविहो मुणेयव्वो ॥२०१॥

तत्रागमतो व्यवहारो तथा धीरपुरुषैः प्रज्ञप्तस्तथा शृणुत स आगमतो व्यवहारो द्विविधो ज्ञातव्यस्तद्यथा-प्रत्यक्षः परोक्षश्च।

पच्चक्खो वि य दुविहो इंदियजो चेव नोव इंदियजो। इंदियपच्चक्खो वि य पंचसु विसएसु नेयव्वो ॥२०२॥

प्रत्यक्षोऽपि द्विविधस्तद्यथा-इन्द्रियजो नोइंद्रियजश्च। तत्र इन्द्रियजः प्रत्यक्षः पञ्चसु रूपादिषु विषयेषु ज्ञातव्यः।

नोइंदियपच्चक्खो ववहारो सो समासतो तिविहो। ओहि मणपज्जवे या केवलनाणे य पच्चक्खे ॥ २०३ ॥

यस्तु नो इन्द्रियजः प्रत्यक्षो व्यवहारः समासतस्त्रिविधस्तद्यथा-अवधिप्रत्यक्षं, मनःपर्यवप्रत्यक्षं, केवलज्ञानप्रत्यक्षं। तत्रावधिप्रत्यक्षमाह—

उही गुणपच्चइए जे वट्टंती सुयंगवी धीरा। ओहि विसयनाणत्थे जाणसु ववहारसोहिकरे ॥ २०४ ॥

अवधिर्द्विधा भवप्रत्ययो गुणप्रत्ययश्च । तत्र संयतानां गुणप्रत्यय एव न भवप्रत्ययस्तत आह—अवधौ गुणप्रत्यये ये वर्तन्ते श्रुताङ्ग-विदो धीरास्तान् अवधिविषयज्ञानस्थान् जानीत व्यवहारशोधिकरान् शुद्धव्यवहारकारिणः ॥

उज्जुमती विउलमती जे वट्टंती सुयंगवी धीरा । मणपज्जवनाणत्थे जाणसु ववहारसोहिकरे ॥ २०५ ॥

ये ऋजुमतौ विपुलमतौ वा मनःपर्यवज्ञाने श्रुताङ्गविदो धीरा वर्तन्ते तान्मनःपर्यवज्ञानस्थान जानीत व्यवहारशोधिकरान् शुद्ध-
१८ व्यवहारकारिणः;

आदिगरा धम्माणं चारित्तवरनाणदंसणसमग्गा । सव्वत्तगनाणेणं ववहारं ववहरंति जिणा ॥ २०६ ॥

ये धर्मयोः श्रुतधर्मस्य चारित्रधर्मस्य चादिकरास्तत्प्रथमतया प्रवर्तनशीलाश्चारित्रवरज्ञानदर्शनसमग्रास्ते जिनाः सर्वत्रगज्ञाने व्यवहारं व्यवहरन्ति । उक्तः प्रत्यक्षः । सम्प्रति परोक्षमाह—

२२ **पच्चक्खागमसरिसो होति परोक्खो वि आगमो जस्स । चंदमुही विव सोवि हु आगमो ववहारवं होइ ॥२०७॥**

यद्यपि पूर्वादिकं श्रुतं तथापि यस्यागमश्चतुर्दशपूर्वादिकः परोक्षोऽपि प्रत्यक्षागमसदृशः प्रत्यक्षावध्यादितुल्यरूपो भवति सोप्यागम-व्यवहारवान् वक्तव्यो भवति । यथा चन्द्रसदृशमुखी कन्या चन्द्रमुखीति एतदुक्तं भवति यद्यपि पूर्वाणि श्रुतं नागमतुल्यानीति (तदपि) तैर्व्यवहरन् आगमव्यवहारवान् उच्यते इति । सम्प्रत्यागमस्य व्याख्यानमाह—

२६ **नायं आगमयंति एगट्ठं जस्स सो परायत्तो । सो पारोक्खो वुच्चइ तस्स पएसा इमे हुंति ॥ २०८ ॥**

ज्ञानमागमितमित्येकार्थमेवं च ज्ञानमागम इत्येकार्थमापतितं । तत्र यस्य स आगमोऽपराधीनः स प्रत्यक्ष उच्यते । स चावध्या-

उ. १०. भा. २०५–२१३ ॥ ३२ ॥

दिरूपो यस्य तु परायत्तः स परोक्ष उच्यते । स च चतुर्दशपूर्वादिसमुत्थस्तस्य परोक्षस्यागमस्य प्रदेशाः प्रतिभागा भेदा इत्यर्थः । इमे वक्ष्यमाणा भवन्ति । तानेवाह—

पारोक्खं ववहारं आगमतो सुयधरा ववहरंति । चोदसदसपुव्वधरा नवपुव्वियगंधहत्थी य ॥ २०९ ॥

ये श्रुतधराश्चतुर्दशपूर्वधरा दशपूर्वधरा नव पूर्विणो वा गन्धहस्तिनो गन्धहस्तिसमानाः से आगमतः परोक्षं व्यवहारं व्यवहरन्ति । अत्राक्षेपपरिहारावभिधित्सुराह—

किह आगम ववहारी जम्हा जीवादयो पयत्था उ । उवलद्धा तेहिं तू सव्वेहिं नयविगप्पेहिं ॥ २१० ॥

कथं केन प्रकारेण साक्षात् श्रुतेन व्यवहरन्तः आगमव्यवहारिणः प्रोच्यन्ते सूरिराह—यस्मात् जीवादयः पदार्थास्तैश्चतुर्दशपूर्वधरादिभिः सर्वैः नयविकल्पैर्नैगमादिनयभेदैरुपलब्धाः एतदेव सविशेषमाह—

जह केवली वि जाणइ दव्वं च खेत्तं च कालभावं च । तह चउलक्खणमेवं सुयनाणीमेव जाणाति ॥२११॥

यथा केवली केवलज्ञानेन सर्वं द्रव्यं सर्वं क्षेत्रं सर्वं कालं सर्वं भावं च सर्वात्मना स्वपरपर्यायभेदभिन्नं जानाति । एवं श्रुतज्ञान्यपि चतुर्लक्षणं द्रव्यक्षेत्रकालभावरूपं श्रुतबलेन जानाति । तत एतेऽप्यागमव्यवहारिण उच्यन्ते एतदेवं मस्तुतं प्रायश्चित्त-शुद्ध्यधिकारमधिकृत्य योजयति ।

पणगं मासविवड्ढी मासगहाणी य पणगहाणी य । एगाहे पंचाहं पंचाहे चेव एगाहं ॥ २१२ ॥

रागदोसविवड्ढिं हाणिं वा नउ देंति पच्चक्खी । चोद्दसपुव्वादीवि हु तह नाउं देंति हीणहियं ॥ २१३ ॥

यथा प्रत्यक्षिणः प्रत्यक्षागमज्ञानिनस्तुल्येऽप्यपराधे पञ्चक पञ्चक योग्ये एकस्य पञ्चकं ददति । अपरस्य रागद्वेषविवृद्धिमुपलभ्य मासेन मासाभ्यां मासैर्वा वृद्धिं प्रयच्छन्ति । उपलक्षणमेतत् मूलमनवस्थाप्यं पाराञ्चितं वा यच्छन्ति । यथा तुल्येऽपि पाराञ्चितं योग्यापराधे एकस्य पाराञ्चितमपरस्यानवस्थाप्यं मूलं च्छेदं वा मासेन मासाभ्यां मासैर्वा हान्या तपो वा च शब्दात् पञ्चकं यावदन्ते नमस्कार सहितं हा दुष्ठुकृतं हा दुष्ठुकारितं हा दुष्ठु अनुमोदितमित्येवं वैराग्यभावनातो रागद्वेषहानिं भूयसीमति भूयस्तरामुपलभ्य प्रयच्छन्ति, तथा कस्यचित् मासप्रतिसेवनायामल्पां रागद्वेषहानिमुपलभ्य पञ्चकहान्या मासिकं ददाति पञ्चविंशतिं दिनानि ददतीत्यर्थः । तथा एकाहंनाम अभक्तार्थं प्रतिसेविते पञ्चाहं ददाति पञ्चाहे वा प्रतिसेविते एकाहमुपलक्षणत्वादाचाम्लमेकाशनं पूर्वार्द्धं निर्विकृतं पौरुषीं नमस्कारसहितं वा प्रयच्छन्ति । एवं चतुर्दशपूर्वादयोऽपि हु निश्चितं रागद्वेषहानिवृद्धी उपलभ्य हीनमधिकं वा प्रायश्चितं ददति । अत्र परस्य प्रश्नमुदीरयति—

चोदगपुच्छा पच्चक्खनाणिणो थोव कह बहुं देंति । दिठंतो वाणियए जिणचोद्स पुव्विए धमए ॥ २१४ ॥

चोदकस्यात्र पृच्छा प्रत्यक्षज्ञानिनो जिनादयः स्तोकेऽपराधे कथं बहु प्रयच्छन्ति प्रायश्चित्तमुपलक्षणमेतत् भूयसि वापराधे स्तोकमत्र सूरिराह—दृष्टान्तोऽत्र वणिजा दृष्टव्यः । तथा भूयः परस्य पृच्छा जिनादयः केवलज्ञानादिबलेन परस्य भावं जानते चतुर्दशपूर्विणस्तु कथं येन स्तोकेऽपि बहु, बहावपि स्तोकं ददति । सूरिराह—अत्र धमको दृष्टान्तः तत्र प्रथमतो वणिग्दृष्टान्तं भावयति—

जं जह मोल्लं रयणं तं जाणइ रयणवाणितो निउणो। थोवं तु महल्लस्सवि कासइ अप्पस्स वि बहुं तु ॥२१५॥

यथा निपुणो रत्नवणिक् यत् रत्नं यथा मूल्यं तत्तथा सम्यक् जानाति । ज्ञात्वा च कस्यचित् महतोऽपि रत्नस्य स्तोकं मूल्यं ददाति, कस्यचिदल्पस्याप्यद्भुतगुणोपेतस्य बहु, इमामेव दृष्टान्तभावनां प्रकारान्तरेणाह—

अहवा कायमणिस्स उ सुमहल्लस्स विउ कागणी मोल्लं । वइरस्स उ अप्पस्स वि मोल्लं होती सयसहस्सं॥२१६॥

अथवेति प्रकारान्तरे रत्नपरीक्षको वणिक् काचमणेः सुमहतोऽपि मूल्यं काकिनीं करोत । वज्रस्य तु रत्नस्याल्पस्यापि मूल्यं तेन क्रियमाणं शतसहस्रं भवति । अत्रोपनयमाह—

इय मासाण बहूण विरागदोसप्पयाए थोवं तु । रागदोसोवचया पणगे विउ तो बहुं देंति ॥ २१७ ॥

इति अमुना दृष्टान्तप्रकारेण बहुनामपि मासानां योग्येऽपराधे वैराग्यभावनाच्छलतो रागद्वेषाल्पतया स्तोकं प्रायश्चित्तं ददति, सिंहव्यापादकस्येव,रागद्वेषोपचयात् पञ्चकेऽप्यपराधे बहुप्रायश्चित्तं ददति । अधुना जिन चोद्दसपुव्विएधमए इत्यस्य(२१४)व्याख्यानमाह—

पच्चक्खी पचक्खं पासइ पडिसेवगस्स सो भावं । किए जाणइ परोक्खी नायमिणं तत्थ धमएणं ॥२१८॥

प्रत्यक्षी जिनादिः प्रत्यक्षं प्रतिसेवस्य भावं जानाति, परोक्षी चतुर्दशपूर्वादिः कथं जानाति येन सोऽपि तथैव व्यवहरति ? सूरिराह— तत्र तस्मिन् विषये ज्ञातमुदाहरणमिदं वक्ष्यमाणं धमकेन शङ्खध्मात्रा तदेव दर्शयति—

नालीधमएण जिणा उवसंहारं करेंति परोक्खे; जह सो कालं जाणइ सुएण सोहिं तहा सोउं ॥ २१९ ॥

जिनास्तीर्थकृतः परोक्षे आगमे उपसंहारं नालीधमकेन कुर्वन्ते इयमत्र भावना—नाडिकायां गलन्त्यामुदकगलनपरिमाणतो जानाति एतावत्युदके गलिते यामो दिवसस्य रात्रेर्वागत इति ततोऽन्यस्य परिज्ञानाय शङ्खं धमति । तत्र यथा सोऽन्यो जनः शङ्खस्य शब्देन श्रुतेन कालं वा यामलक्षणं जानाति तथा परोक्षागमगामिनोऽपि शोधिमालोचनां श्रुत्वा तस्य यथावस्थितं भावं जानन्ति । ज्ञात्वा च तदनुसारेण प्रायश्चित्तं ददति । अथ कीदृशास्ते श्रुतज्ञानिनो ये प्रत्यक्षज्ञानिन इव शोधिं जानन्ति । तत आह—

व्य. सू. ३ ॥ ३३ ॥ **जेसिं जीबाजीवा उवलद्धा सव्वभावपरिणामा । सव्वाय नयविहीहिं केण कयं आगमेण कयं ॥२२०॥**

येषां श्रुतबलेन सर्वे जीवा अजीवाश्च उपलब्धा द्रव्यतः सर्वेषामपि च भावानां पदार्थानामुपलब्धाः श्रुतज्ञानविषयाः परिणामाः पर्यायाः कैरित्याह–सर्वैर्नैगमादिभिर्नयविकल्पैस्ते प्रत्यक्षज्ञानिन इव परस्य शोधिं जानन्ति । अत्र परप्रश्नः केन कृतं तत् श्रुतज्ञानं यस्येदृशं

१८ माहात्म्यमत आहआगमेन केवलज्ञानेन कृतमेतावेवाक्षेपपरिहारौ भावयति—

तं पुण केण कयं सुयनाणं जेण जीवमादीया । नज्जंति सव्वभावा केवलनाणीण तं तु कयं ॥ २२१ ॥

यत्पुनः श्रुतज्ञानं केन कृतं, येन जीवादयः सर्वे भावा ज्ञायन्ते । सूरिराह केवलज्ञानिभिः कृतं गाथायां षष्ठी तृतीयार्थे प्राकृतत्वात् तदेवं यथा श्रुतज्ञानिनोऽपि जानन्ति तथा प्रतिपादितमधुना शोधिविधिमाह—

२२ **आगमतो ववहारं परसोच्चा संकियंमि उ चरित्ते । आलोइयंमि आराहणा अणालोइए भयणा ॥ २२२ ॥**

आगमतः प्रत्यक्षज्ञानी वापरे परस्मिन् व्यवहारं करोति । परस्यालोचनां श्रुत्वा नान्यथा । तत्र यदि कलुषितचारित्रतया न सम्यगालोचयति, किंत्वामर्यादामतिक्रम्य वर्त्तते, तदा शंकितमिति भिन्नमिति वा कलुषितमिति वा एकार्थं चारित्रे सति न सम्यगनेनालोचितमिति ज्ञात्वा तं ब्रूते अन्यत्र गत्वा शोधिं कुरु यदि पुनः सम्यगालोचयति तदा ददाति प्रायश्चितं अथ यदि प्रत्यक्षागमज्ञानिनः परोक्षागमज्ञानिनो वा

२६ सर्वभावपरिज्ञानात्ततः कस्मात्तस्य पुरत आलोच्यते, किंतु तस्य समीपमुपगम्य वक्तव्यम्, अपराधान्मे भवन्तो जानते तस्य शोधिं प्रयच्छत तत आह–आलोइयादि । आलोचिते बहुगुणसंभवतः सम्यगाराधना भवति । अनालोचित आराधनाया भजना विकल्पना कदाचिद्भवति कदाचिन्नेति । एतच्चाग्रे भावयिष्यते । तत्रागमतो ववहारं परे सोच्चेति व्याख्यानयति—

उ. १०. भा. २२०–२२६ ॥ ३४ ॥

आगमववहारी छव्विहो वि आलोयणं निसामेत्ता । देति ततो पच्छित्तं पडिवज्जइ सारिउं जइ य ॥२२३॥

आगमव्यवहारी षड्विधोऽपि परस्यालोचनां निशम्य ततः प्रायश्चित्तं ददाति, । यदि च कमप्यपराधं विस्मृतः स्मारितः सन् सम्यक् प्रतिपद्यते तदा स्मारयति च । अन्यथा तस्यालोचनामेव न ददाति । साम्प्रतमुत्तरार्धं व्याख्यानयति—

आलोइय पडिक्कंतस्स होइ आराहणा सुनियमेण । अणालोयंमि भयणा किह पुण भयणा हवइ तस्स ॥२२४॥

पूर्वमपराधजातमालोचितं ततस्तस्मात् प्रतिक्रान्तस्य अपुनःकरणतया प्रतिनिवृत्तस्य नियमेन पर्यन्ते सम्यगाराधना भवति । अनालोचिते पुनर्भजना । आह–कथं पुनरनालोचिते तस्याराधनाविषयभजना भवति । अत्राह–

कालं कुव्वेज्ज सयं अमुहो वा हुज्ज अहव आयरितो । अप्पत्ते पत्ते वा आराहण तहवि भयणेवं ॥ २२५ ॥

कोऽपि आलोचनां ग्रहीष्यामीत्यालोचनापरिणामपरिणत आलोचनाग्रहणाय सम्प्रस्थित आलोचनार्हसमीपं, स च तमप्राप्त एवापान्तराले स्वयं कालं कुर्यात् । यदि वा प्राप्तोऽपि रोगवशादमुखो जातोऽथवा तस्याप्राप्तवत एव स आलोचनार्ह आचार्यः कालगतो, यदि वा प्राप्तवतोऽप्यमुखो जातः । ततः स एवमालोचनां परिणतः आलोचनाया असंभवेऽपि काले कुर्वन्नाराधको यदि पुनर्न सम्यगालोचनापरिणामपरिणतस्तदा सोऽनाराधकः स च तथा कालगतो दीर्घसंसारी भवति, एवमाराधना आलोचना हि प्राप्तेऽप्राप्ते वा भजनया भवति । सम्प्रत्यागमव्यवहारिणामपि पुरत आलोचनायां गुणानुपदर्शयति ।

अवराहं वियाणंति तस्स सोहिं च जइवी । तहा वि आलोयणा वुत्ता आलोयंते बहुगुणा ॥ २२६ ॥

यद्यप्यागमव्यवहारिणस्तथालोचकस्यापराधं विजानन्ति शोधिं च तथापि तेषामपि पुरत आलोचना दातव्या उक्ता तीर्थकर-

व्य. सू. ३ ॥ ३४ ॥ गणधरैर्यत आलोचयति बहवो गुणास्तथाह्यालोचनाचार्येण स आलोचकः प्रोत्साह्यते यथा वत्स, त्वं धन्यस्त्वं सभाग्यः यदेवं मानं निहत्यात्महितार्थतया स्वरहस्यानि प्रकटयति । महादुष्करमेतत्, एवं च स प्रोत्साहितः सन् वर्धमानपरिणामः सम्यग् निःशल्यो भूत्वा यथावस्थितमालोचयति शोधिं च सम्यक् प्रतिपद्यते, । ततः पर्यन्ते आराधना स्तोककालेन च मोक्षगमनमिति । अथ कथमागमिनो व्यवहारं प्रयुंजते तत आह—

दव्वे हिं पज्जवेहिं य कमक्खेत्ते कालभावपरिसुद्धं । आलोयणं सुणेत्ता तो ववहारं पउंजंति ॥ २२७ ॥

द्रव्यैः सचित्तादिभिः पर्यायैस्तेषामेव सचित्तादिद्रव्याणामवस्थाविशेषैः परिणामविशेषैस्तथा क्रमतः क्षेत्रतः कालतो भावतश्च परिशुद्धामालोचनां श्रुत्वा ततस्तदनन्तरं व्यवहारं शोधिव्यवहारं प्रयुञ्जते नान्यथा, तत्र यदि सचित्तं सेवित्वा सचित्तमेवालोचयति तदा द्रव्यशुद्धा सा आलोचना यदा तु सचित्तं प्रतिसेव्याचित्तमालोचयति तदा द्रव्याशुद्धा, तथा यामवस्थामुपगतं सचित्तं प्रतिसेव्य तामवस्थागतं तदालोचयति तदा सा पर्यायशुद्धा; यदान्यामवस्थामुपगतं प्रतिसेव्यान्यावस्थामालोचयति तदा पर्यायाशुद्धा तथा यदि प्रतिसेवनानुलोममालोचयति तदा सा क्रमशुद्धा उत्क्रमेणालोचयतः क्रमाशुद्धा । तथा यद्यत्र जनपदेऽध्वनि वा प्रतिसेवितं तत्तथैव आलोचयतः क्षेत्रशुद्धा आलोचना जनपदे प्रतिसेवितमध्वनि कथयतः क्षेत्राशुद्धा । यथा यत् यदा दुर्भिक्षे सुभिक्षे वा दिवारात्रौ वा प्रतिसेवितं तत्तदालोचयतः कालशुद्धा सुभिक्षे प्रतिसेव्य दुर्भिक्षे कथयतो रात्रौ वा प्रतिसेव्य दिवसे कथयतः कालाशुद्धा । तथा येनानाभोगादिना सेवितं तं भावं कथयतो भावशुद्धा, उपेत्य प्रतिसेव्यानाभोगादिना कथयतो भावाशुद्धा । सम्प्रति भावमेवोपदर्शयति—

सहसा अन्नाणे ण व भीएण व पेल्लिएण व परेण । वसणेण पमादेण व मूढेण व रागदोसेहिं ॥ २२८ ॥

तेन प्रतिसेवकेन सहसा अज्ञानेन वा परेण वा प्रेरितेन वा व्यसनेन वा द्यूतादिना प्रमादेन वा मूढेन वा रागद्वेषाभ्यां वा प्रतिसेव्य यदि तथैवालोच्यते प्रायश्चित्ताय मे ददाति नान्यथेति वाक्यशेषः । सम्प्रति सहसेत्यस्य व्याख्यानमाह—

पुव्वं अपासिऊणं छूढे पायंमि जं पुणो पासे । न य तरइ नियत्तेउं पायं सहसा करणमेयं ॥ २२९ ॥

पूर्वमग्रेतनप्रदेशे कुलिङ्गिनमदृष्ट्वा क्षिप्ते उत्पादिते पादे यत्पुनः पश्यति कुलिङ्गिनं समापतितं न पादं निवर्तयितुं शक्नोति तत एवं यत्तस्य व्यापादनमेतत्सहसाकरणं । साम्प्रतमज्ञानमाह—

अन्नयरपमाएणं असंपउतस्स नोवउत्तस्स । इरियाइसु भूयत्थे अवट्टतो एयमण्णाणं ॥ २३० ॥

पञ्चानां प्रमादानामन्यतरेणापि प्रमादेनासंप्रयुक्तस्याक्रोडीकृतस्यात एव ईर्यादिषु समितिषु भूतार्थेन तत्वतोऽवर्तमानस्य यद्भवनमेतदज्ञानं अधुना भीएण व पेल्लिएण व परेण (२२८) इत्यस्य व्याख्यानमाह—

भीतो पलायमाणो अभियोगभएण वावि जं कुज्जा । पडितो वाऽपडितो वा पेल्लिज्जउ पेल्लिउ पाणे ॥२३१॥

अभियोगभयेन भीतः पलायमानो यत् कुर्यात् प्राणव्यपरोपणादि तत् भीतेनेति द्रष्टव्यम् । तथा परेण प्रेरितः सन्पतितोऽपतितो वा प्राणान् द्वीन्द्रियादीन् एकेन्द्रियान्वा प्रेरयेत, सम्प्रति व्यसनादिपदानि व्याचष्टे ।

जूयादि होइ वसणं पंचविहो खलु भवे पमादो उ । मिच्छत्तभावणा उ मोहो तह रागदोसा य ॥ २३२ ॥

द्युतादि भवति व्यसनं, प्रमादः खलु मद्यादिभेदाद्भवति पञ्चविधः, मिथ्यात्वं भावना मोहः रागद्वेषाः सुप्रतीताः ।

एएसिं ट्ठाणाणं अन्नयरे कारणे समुप्पन्ने । तो आगमवीमंसं करेंति अत्ता तदुभएणं ॥ २३३ ॥

व्य. सू. ३ ॥ ३५ ॥ एतेषामनन्तरोदितानां सहसाप्रभृतीनां स्थानानामन्यतरस्मिन्कारणे समुत्पन्ने सति आलोचनायां प्रदत्तायामागमविमर्शमाप्ता उभयेन सूत्रार्थलक्षणेन कुर्वन्ति । यथायं सहोऽयमसहः अयमेतावता शोत्स्यति अयं नेति । अथवा किमनेन सम्यगालोचितं किं वा नेति। साम्प्रतमागमविमर्शमेव व्याख्यानयंति—

१८ **जइ आगमो य आलोयणा य दोण्णि विसमं तु निवयंति। एसा खलु वीमंसा जो व सहू जेण वा सुज्झे॥२३४॥**

यद्यागमश्चालोचना च एते द्वे अपि समकं परस्परमविसंवादितया निपततो यथैव तस्यागमस्तथैवेतरस्यालोचना यथैव तस्यालोचना तथैवागमिन आगमः । एष खलु आगमविमश उच्यते । अस्मिन् सति शोधिं ददति नान्यथा यदि वा यः सहोऽसहो वा येन वा यः शुद्ध्यति । एतत्परिभावनमागमविमर्शः । सम्प्रत्याप्तशब्दव्याख्यानमाह—

२२ **नाणमादीणि अत्ताणि, जेण अत्तो उ सो भवे । रागदोसप्पहीणो वा, जे व इट्ठा विसोधीए ॥ २३५॥**

ज्ञानादीनि ज्ञानदर्शनचारित्राणि येनाप्तानि स भवत्याप्तः ज्ञानादिभिराप्यते स्म आप्त इति व्युत्पत्तेः यो वा रागद्वेषप्रहीणः स आप्तः । यदि वा ये इष्टाः शोधौ शोधिविषये ये आप्ताः । सम्प्रत्युभयशब्दव्याख्यानार्थमाह—

सुत्तं अत्थो उभयं आलोयण आगमो व इति उभयं । जं तदुभयंति वुत्तं तत्थ इमा होइ परिभासा ॥२३६॥

२६ सूत्रमर्थ इत्युभयं तेनागमविमर्शं कुर्वन्ति किमयं सह इत्यादि अथवा आलोचनमागमविमर्शं विदधति । यथा किं यथावस्थितास्यालोचना किं वा नेति । तत्र यत्तदुभयमित्युक्तं । तत्र इयं वक्ष्यमाणा परिभाषा भवति । तामेवाह—

पडिसेवणाइयारे जइ नाउट्टइ जहक्कमं सव्वे । न हु देंती पच्छित्तं आगम ववहारिणो तस्स ॥ २३७॥

उ. १०. भा. २३४–२४१ ॥ ३६ ॥

यदि प्रतिसेवनातिचारान् यथाक्रमं सर्वान् यदि नाकुट्टयति नालोचयति तदा तस्यागमव्यवहारिणः प्रायश्चित्तं न ददति। यदि पुनः प्रतिसेवनातिचारान् यथाक्रमं सर्वान् आकुट्टयति आलोचयति तदा तस्यागमव्यवहारिणः प्रायश्चित्तं ददति।

कहेहि सव्वं जो वुत्तो जाणमाणो वि गूहति। न तस्स दिंत्ते पच्छित्तं, बिंति अन्नत्थ सोहय ॥ २३८ ॥

यान् सर्वानालोचयन् कथय सर्वं मा निगूहयेति य उक्तः सन् जानानोऽपि गूहयति तस्य प्रायश्चित्तमागमव्यवहारिणो न ददति। किन्तु ब्रुवते अन्यस्य समीपे गत्वा शोधय, शोधिं गृहाण।

न संभरति जो दोसे सब्भावा न य मायया। पच्चक्खी साहए ते उ माइणो उ न साहए ॥ २३९ ॥

यो दोषान् सद्भावतो न स्मरति न मायया, तस्य प्रत्यक्षी प्रत्यक्षागमज्ञानी कथयति।

जइ आगमतो व आलोयणा व दोवि विसमं निवइयाइं। न हु होंति पच्छित्तं आगम ववहारिणो तस्स॥२४०॥

यद्यागम आलोचना च एते द्वे अपि विषमं निपतिते यथा तेनालोचितं तथागमज्ञानी तस्यातीचारं न प्रेक्षते किन्त्वन्यादृशमूनमधिकं वा इत्यर्थः। तदा तस्यागमव्यवहारिणः प्रायश्चित्तं न ददति।

जइ आगमोय आलोयणा य दोन्निवि समं निवडियाइं। देंति ततो पच्छित्तं आगमववहारिणो तस्स॥२४१॥

यद्यागम आलोचना च एते द्वे अपि समं निपतिते यथापराधमालोचनामागमज्ञानी पश्यतीत्यर्थः। ततस्तस्यागमव्यवहारिणः प्रायश्चित्तं ददति। अथ कीदृश आलोचनार्हः कीदृशो नेत्याह—

अट्ठारसेहिं ट्ठाणेहिं जो होइ अपरिनिट्ठितो । नलमत्थो तारिसो होइ ववहारं ववहरित्तए ॥ २४२ ॥

अष्टादशसु वक्ष्यमाणेषु स्थानेषु गाथायां तृतीया सप्तम्यर्थे यो भवति अपरिनिष्ठितः सम्यगऽपरिज्ञानी स तादृशो व्यवहारं व्यवहर्तुं नालमर्थः—

अट्ठारसेहिं ट्ठाणेहिं जो होइ परिनिट्ठितो । अलमत्थो तारिसो होइ ववहारं ववहरित्तए ॥ २४३ ॥

अष्टादशसु वक्ष्यमाणेषु स्थानेषु यो भवति परिनिष्ठितः । सम्यग् ज्ञाता स तादृशो व्यवहारं व्यवहर्त्तुमलमर्थः पर्याप्तो भवति

अट्ठारसेहिं ट्ठाणेहिं जो होति अपतिट्ठितो । नलमत्थो तारिसो होइ ववहारं ववहरित्तए ॥ २४४ ॥

अट्ठारसेहिं ट्ठाणेहिं जो होति सुपतिट्ठतो । अलमत्थो तारिसो होइ ववहारं ववहरित्तए ॥ २४५ ॥

श्लोकद्वयमपि पूर्ववत्, नवरमप्रतिष्ठितः तेषु सम्यगवर्त्तमानः, प्रतिष्ठितस्तेषु सम्यग् वर्त्तमानः । सम्प्रति तान्येवाष्टादशस्थानान्याह—

वयछक्ककायछक्कं अकप्पो गिहिभायणे पलियंको । गोयरनिसिज्ज न्हाणे भूसा अट्ठारसट्ठाणे ॥ २४६ ॥

व्रतषट्कं प्राणातिपातमृषावादादत्तादानमैथुनपरिग्रहरात्रिभोजनलक्षणं, कायषट्कं पृथिव्यप्तेजोवायुवनस्पतित्रसलक्षणं, अकल्पः पिण्डशय्या वस्त्रपात्ररूपं चतुष्टयमकल्पनीयं गृहिभाजनं कांस्यपात्रादिः, पल्यङ्कः शय्याविशेषो गृहस्थोचितो गोचरनिषद्यागोचरगतस्य निषदनं, स्नानं देशतः सर्वतो वा शरीरस्य प्रक्षालनं विभूषामण्डनमष्टादशं स्थानमधुना परिनिष्ठितप्रतिष्ठितशब्दयोरर्थमाह—

परिनिट्ठितो परिन्नाया परिट्ठिओ जो ट्ठितो उ तेसि भवे ।

अविऊ सोहिं न याणेइ अट्ठितो पुण अन्नहा कुज्जा ॥ २४७ ॥

परिनिष्ठितो नाम यथायोगं विधेयतया वा सम्यक् परिज्ञातः प्रतिष्ठितो, यस्तेष्वष्टादशसु स्थानेष्वागमानुसारतोऽविधायकतयावस्थितोऽथापरिनिष्ठितोऽप्रतिष्ठितो वा, को दोषो येन तस्यालोचनार्हत्वप्रतिषेधस्तत आह—अविद्वान् अपरिनिष्ठितः शोधिं न जानाति, अप्रतिष्ठितो निःशूकतया मा ममापि गुरुतरं प्रायश्चित्तमापतेदिति भयतो वान्यथा व्यवहारं कुर्यात्तेनोभयोरप्यालोचनार्हत्वप्रतिषेधः ।

बत्तीसाए ट्ठाणेसु जो होइ अपरिनिट्ठितो । नलमत्थो तारिसो होइ ववहारं ववहरित्तए ॥ २४८ ॥

बत्तीसाए ट्ठाणेसु जो होइ परिनिट्ठितो अलमत्थो तारिसो होइ ववहारं ववहरित्तए ॥ २४९ ॥

बत्तीसाए ट्ठाणेसु जो होइ अपतिट्ठितो । नलमत्थो तारिसो होइ ववहारं ववहरित्तए ॥ २५० ॥

बत्तीसाए ट्ठाणेसु जो होइ सुपतिट्ठितो । अलमत्थो तारिसो होइ ववहारं ववहरित्तए ॥ २५१ ॥

श्लोकचतुष्टयमपि पूर्ववत् । सम्प्रति तान्येव द्वात्रिंशत् स्थानान्याह—

अट्ठविहा गणिसंपय एक्केक्का चउव्विहा मुणेयव्वा । एसो खलु बत्तीसा ते पुण ट्ठाणा इमे हुंति ॥२५२॥

गणिन आचार्यस्य सम्पदष्टविधा अष्टप्रकारा एकैका च भवति चतुर्विधा ज्ञातव्या, एस खलु द्वात्रिंशत् स्थानानि भवन्ति । तत्र यानि सम्पदोऽष्टौ स्थानानि तानीमानि भवन्ति । तान्येवाह—

आयारसुयसरीरे वयणे वायणामती पओगमती । एतेसु संपया खलु अट्ठमिया संगहपरिन्ना ॥ २५३ ॥

व्य. सू. ३ ॥ ३७ ॥

आचारे श्रुते शरीरे वचने वाचनाया मतौ प्रयोगमतौ एतेषु स्थानेषु सम्पदो भवन्ति । ताश्च सर्वसंख्यया सप्त, अष्टमिका सम्पत्संग्रहपरिज्ञा ।

एसा अट्ठविहा खलु एक्केक्कीए चउव्विहो भेदो । इणमो उ समासेणं वुच्छामि अहाणुपुव्वीए ॥ २५४ ॥

एषा अनन्तरोदिता अष्टविधा खलु सम्पत्तदेकैकस्याश्च सम्पदश्चतुर्विधोऽयं वक्ष्यमाणो भेदः तं समासेन यथानुपूर्व्या परिपाट्या
१८ वक्ष्यामि प्रतिज्ञातमेव निर्वाहयति—

आयार संपयाए संजमधुवजोगजुत्तया पढमा । बिइया य असंपग्गहिया अणिययवित्ती भवे तइया ॥२५५॥

तत्तो य वुड्ढसीले आचारे संपया चउब्भेया । चरणं तु संजमो ऊ तहियं निच्चं तु उवउत्तो ॥ २५६ ॥

आचारसम्पद्यवान्तरभेदतश्चतस्रः सम्पदस्तद्यथा—प्रथमा संयमध्रुवयोगयुक्तता, द्वितीया असंप्रग्रहिता संप्रग्रहरहितता, तृतीया
२२ भवत्यनियतवृत्तिं स्ततश्चतुर्थी यत् वृद्धशीलो वर्त्तते । एषा आचारे संपच्चतुर्धा । तत्र संयमध्रुवयोगयुक्तता नामसंयमश्चरणं तस्मिन् ध्रुवं नित्यं योगे युक्तता उपयुक्तता संयमध्रुवयोगयुक्तता । असंप्रग्रहिता नाम जात्यादिमदैरनुत्सिक्तता । तथा चाह—

आयरितो बहुस्सुत्तो तवसि जच्चादिगेहि व मएहिं । जो होइ अणुस्सित्तो असंपग्गहितो भवे सो उ ॥२५७॥

आचार्योऽहं बहुश्रुतोऽहं तेजस्वी अहमिति मदैर्जात्यादिभिर्वा मदैर्यो भवत्यनुत्सिक्तः स भवत्यसंप्रग्रहितो मदसंप्रग्रहरहितत्वात्
२६ अनियतवृत्तिता अनियतचारिता । तथा चाह—

अणिययचारी अणिययवित्ती अगिहितो वि होइ अणिकेतो । निहुय स भवे अचंचल नायव्वो वुड्ढसीलत्ति॥२५८॥

अनियतवृत्तिर्नाम अनियतचारी अथवा अगृहिकोऽविद्यमाननिकेतोऽनियतवृत्तिस्तथा निवृत्त एतदेव व्याचष्टे–अचञ्चलो वृद्धशीलो ज्ञातव्यः उक्ता आचारसम्पच्चतुर्धा । सम्प्रति श्रुतसम्पदश्चातुर्विध्यमाह—

बहुसुय परिचियसुत्ते विचित्तसुत्ते य होइ बोधव्वे । घोसविसुद्धिकरे वा चउहा सुयसंपया होइ ॥ २५९ ॥

श्रुतसम्पच्चतुर्धा चतुःप्रकारा भवति, तद्यथा–बहुश्रुतः परिचितसूत्रः विचित्रसूत्रो घोषविशुद्धिकरः । सम्पत्सम्पद्वतोरभेदेनाभिधानं श्रुतश्रुतववतोः कथंचिद्भेदात् । एवमुत्तरत्र पूर्वं च परिभावनीयं । तत् बहुश्रुतमाह—

बहुसुत्तजुगपहाणे अब्भिंतर बाहिरं सुयं बहुहा । होइ व सद्दग्गहणा चारित्तं वि सुबहुयंपि ॥ २६० ॥

यस्य बहुधा बहुप्रकारमभ्यन्तरमङ्गप्रविष्टं बाह्यमङ्ग बाह्यश्रुतं भवति विद्यते । घोषविशुद्धिकर इत्यत्र च शब्दग्रहणात् सुबहुकं चारित्रमपि यस्य स युगप्रधानो बहुश्रुतः ।

सगनामं व परिचियं उक्कमउक्कमतो बहूहिं विगमेहिं । ससमयपरसमएहिं य उस्सग्गोववायतो चित्तं॥२६१॥

यथा श्रुतं उत्क्रमतः क्रमेण च तथा क्रमेण उत्क्रमेण वा एकैकपदमोचनेन इत्यादिभिरपि बहुनिर्गमैः स्वनामेव स्वाभिधानमिव परिचितं सूत्रं सपरिचितसूत्रस्तथा यस्य स्वसमयपरसमयाभ्यां स्वसमयपरसमयवक्तव्यताभ्यामुत्सर्गापवादेन उत्सर्गानुविद्धमपवादानुविद्धं विचित्रं सूत्रं सविचित्रसूत्रः । घोषविशुद्धमाह—

घोसा उदत्तमादी तिहिं विसुद्धं तु घोसपरिसुद्धं । एसा सुत्तोवसंपय सरीरउवसंपयं अतो वुच्छं ॥ २६२ ॥

व्य. सू. घोषा उदात्तादयस्तैर्विशुद्धं घोषविशुद्धं तत्करणशीलो घोषविशुद्धिकरः एषा चतुर्धा श्रुतोपसम्पत् । अत ऊर्ध्वं शरीरोपसम्पदं
३ वक्ष्ये । तामेवाह—

॥ ३८ ॥ **आरोह परीणाहो तह अणुत्तप्पया सरीरंमि । पडिपुण्ण इंदियएहिं य थिरसंघयणो य बोधव्वो ॥ २६३ ॥**

शरीरस्य आरोहः समपरिणाहः तथा अनुतप्यता अलज्जनीयता तथा परिपूर्णमिन्द्रियैः स्थिरसंहननश्चतुर्थो बोद्धव्यः । तत्रारोह-
१८ परिणाहमाह ॥

आरोहो दिग्घत्तं विक्खंभो वि जइ तेत्तितो चेव । आरोह परीणाहे उवसंपया एस नायव्वा ॥ २६४ ॥

आरोहो दीर्घत्वं परिणाहो विष्कंभो विशालता । तत्र यावानारोहस्तावान् यदि विष्कंभो भवति तदा एषा उपसम्पत् आरोहपरिणाहे ज्ञातव्या । अनुतप्यतामाह—

२२ **तवु लज्जाए धाऊ अलज्जणीयो अहीण सव्वंगो । होइ अणुतप्पे सो अविगलइंदियपडिपुण्णे ॥ २६५ ॥**

त्रपुधातुर्लज्जायां वर्तते त्रपौषि लज्जायामिति वचनात् । तत उत्प्राबल्येन त्रप्यते लज्यते येन तत् उत्त्रप्यं । न उत्त्रप्यमनउत्त्रप्यमलज्जनीयं तथा च शरीरशरीरमतोरभेदमधिकृत्याह—अलज्जनीयः किमुक्तं भवति अहीनसर्वाङ्ग एष भवत्यनुत्त्रप्यः । तथा अविकलानि स्पष्टं सम्पूर्णानि इन्द्रियाणि यस्य सोऽविकलेन्द्रियः । परिपूर्णः परिपूर्णेन्द्रिय उच्यते । स्थिरसंहननमाह—

२६ **पढमगसंघयणथिरो बली य सरीरो च होइ नायव्वो । एसा सरीरसंपया एत्तो वयणंमि वुच्छामि ॥ २६६ ॥**

प्रथमसंहननः स्थिरः स्थिरसंहननो ज्ञातव्यः । एषा चतुःप्रकारा शरीरसम्पदुक्ता । अत ऊर्ध्वमिदानीं वचने सम्पदं व्याख्यामि

तामेवाह—

आदेज्ज महुरवयणो य अणिस्सियं वयणो तहा असंदिद्धो। आदेज्जगब्भवक्को अत्थवगाढं भवे महुरं॥२६७॥
अहवा अपरुसवयणो खीरासवमादिलद्धिजुत्तो वा। निस्सिय कोहाईहिं अहवावी रागदोसेहिं ॥ २६८ ॥

आदेज्जति पदैकदेशे पदसमुदायोपचारादादेयवचन इति द्रष्टव्यमेवमन्यत्रापि । तथा मधुरवचनोऽनिश्रितवचनोऽसन्दिग्धोऽसन्दिग्धवचनः। तत्रादेय आदेयवचनो नाम ग्राह्यवाक्यः। अर्थावगाढं भवति मधुरं, मधुरं वचनं यस्यासौ मधुरवचनः। अथवा अपरुषवचनो यदि वा क्षीराश्रवादिलब्धियुक्तो मधुरवचनः । तथा निश्रितं क्रोधादीनामथवा रागद्वेषाणां निश्रामुपगतं गाथायां तृतीयाकरणविवक्षातो न निश्रितं वचनं यस्य स तथा असन्दिग्धवचनमाह—

अव्वत्तं अफुडत्थं अथ बहुत्ता व होंति संदिद्धं। विवरीयमसंदिद्धं वयणे सा संपया चउहा॥ २६९ ॥

अव्यक्तवचो व्यक्तताया अभावतः अस्फुटार्थमक्षराणां सन्निवेशविशेषतो विवक्षितार्थसम्पादकत्वाभावात्, अर्थबहुत्वाद्वा भवति। सन्दिग्धं तद्विपरीतमसंदिग्धं तद्वचनं यस्य सोऽसंदिग्धवचनः । एषा वचने सम्पच्चतुर्धा चतुःप्रकारा। सम्प्रति वाचनासम्पदं चतुःप्रकारमाह—

वायणभेया चउरो विजिओद्देसण, समुद्दिसणयाओ। परिनिव्वय निवायाए निज्जवणे चेव अत्थस्स॥ २७० ॥

वाचनाया भेदाश्चत्वारस्तद्यथा–विचिन्त्य सम्यक् योग्यतां परिनिश्चित्योद्देशनं १, विचिन्त्यैव समुद्देश (नं) समुद्देशनता च २, तथा परिनिर्वाप्य वाचयति ३, अर्थस्य निर्यापना ४। तत्र विचिन्त्योद्देशनमाह—

तेणेव गुणेणं तू वाएयव्वा परिक्खिउंसी । सा उद्दिसति वियाणेउं जं जस्स उ जोग्गं तं तस्स ॥२७१॥

अयमस्य वाचना योग्योऽयमयोग्य इति तेनैव वाचनाविषयेन गुणेन शिष्याः परीक्ष्य वाचयितव्या नान्यथा ततो यत् यस्य योग्यं तत्तस्य विज्ञाय उद्दिशति । अत्रैव प्रकारान्तरमाह—

१८ **अपरिणामगादी वियाणिउ अभायणे न वाएत्ति । जह आममट्टिय घडे, अंबेव नलुब्भती खीरं ॥ २७२ ॥**

अपरिणामिकादीन् आदिशब्दादतिपरिणामिकपरिग्रहः छेदसूत्राणामभाजनानि विज्ञाय न वाचयति नोद्देशतीत्यर्थः । यथा आमे अपक्वे मृत्तिका घटे पक्के वा अम्ले न क्षीरं क्षिप्यते ।

जइ लुब्भती विणस्सइ नस्सइ वा एवमपरिणामादी । नोद्देसे च्छेयसुत्तं समुद्दिसे वाचितं चेव ॥ २७३ ॥

२२ यद्यम्ले क्षीरं क्षिप्यते तदा विनश्यते यदि वा आममृत्तिकाघटे घटस्य भङ्गतो विनश्यति । एवमपरिणामादौ च्छेदसूत्रं विनश्यति नश्यति वा ततो नोद्दिशति एषा विचिन्त्योद्देशनता, समुद्दिशेदपि तदेव योग्यं नान्यत् । एषा विचिन्त्य समुद्देशनता ।

परिनिव्ववियावाए जत्तियमेत्तं तु तरइ उप्पेउं । जाहगदिट्ठंतेणं परिचिते ताव तमुद्दिसाति ॥ २७४ ॥

परिनिर्वाप्य वाचयति । किमुक्तं भवति ? जाहकदृष्टान्तेन यावन्मात्रमवग्रहीतुं शक्नोति तावन्मात्रमग्रेतनपरिचिते उद्दिशति । एषा

२६ परिनिर्वाप्य वाचना, अर्थस्य निर्यापणामाह--

निज्जवग्गो अत्थस्स जो वियाणाइ अत्थ सुत्तस्स । अत्थेण व निव्वहती अत्थंपि कहेइ जं भणियं ॥२७५॥

अर्थस्य निर्यापक इति यद्भणितं तस्यायमर्थः । यो नाम सूत्रस्यार्थं कथ्यमानं विजानाति यदि वा अर्थेन निर्वहति अर्थावधारण-

उ. १०. भा. २७१–२७९ ॥ ४० ॥

बलेन सूत्रपातो निर्वाहमुपयाति तस्यार्थमपि कथयति, आस्तां सूत्रं ददातीत्यपि शब्दार्थः । सम्प्रति मतिसम्पदं चतुर्भेदामाह—

मइसंपयचउभेया उग्गह ईहा अवाय धारणा य । उग्गहमति छब्भेया तत्थ इमा होइ नायव्वा ॥ २७६ ॥

मतिसम्पच्चतुर्भेदा । तद्यथा—अवग्रह इहा अवायः धारणा च । तत्रावग्रहणमवग्रहः अनिर्देश्य सामान्यमात्रग्रहणमीहनमीहा अवग्रहीतस्यार्थस्यासद्‌भूतविशेष परित्यागेन सद्भूविशेषादानाभिमुखो बोधविशेषः । अवायो निश्चयः । धारणा स्मृतिस्तत्रावग्रहमतिरियं वक्ष्यमाणे षड्‌भेदा भवति ज्ञातव्या । तामेवाह—

खिप्प बहुविहं व धुवअनिस्सिय तह य होइ असंदिद्धं । उगेण्हइ एवीहा अवायमवि धारणा चेव ॥२७७॥

१ क्षिप्तं २ बहु ३ बहुविधं ४ ध्रुव ५ निश्रित ६ असन्दिग्धमवगृह्णाति । एवं अवग्रहस्य षट् भेदं एवं षट् भेदा ईहा अवायो धारणापि च प्रत्येके ज्ञातव्या । तत्र क्षिप्रमवग्रहं व्याख्यानयति ।

सीसेण कुतित्थीण व उच्चरियमेत्तमेवाउगिण्हे । तं खिप्पं बहुगं पुण पंच व छ स्सत्त गंथसया ॥ २७८ ॥

शिष्येन कुतीर्थिना वा यत् उच्चरितमात्रमेवावगृह्णाति तत् क्षिप्रमवग्रहणमुच्यते । बहुकं पुनरवग्रहणमिदं यत् पञ्च षट् सप्त वा ग्रन्थशतान्येकवारमवगृह्णाति;

बहुहाणेगपयारं जह लिहति वधारए गणेइ विया, अक्खाणगं कहेइ सद्दसमूहं व णेगविहं ॥ २७९ ॥

बहुविधमवग्रहणं नाम अनेकप्रकारं यथा स्वयं लिखति अन्येन भण्यमानमवधारयति । अन्यच्च संख्येयवस्तु गणयति । अथवा नानापुरुषाश्रितं नानातोद्याश्रितं वा शब्दसमूहमनेकाविधं अनेकप्रकारं प्रत्येकमवगृह्णाति एतत् बहुविधमवग्रहणम् ।

व्य. सू. ३ ॥ ४०॥ न विस्सरति धुवं ता अणिस्सियं जन्न पोत्थए लिहिया,अणभासियं च गेण्हए निस्संकिय होइ संदिद्धं॥२८०॥

यन्नैव विस्मरति तत् ध्रुवम् । अनिश्रितं नाम यन्न पुस्तके लिखितमपेक्षते अभाषितं वा परैर्व्याजेन उदीरितं वा यदवगृह्णाति तद्-निश्रितं, निःशङ्कितं भवत्यसन्दिग्धं । एवं ग्रहणस्य षड्भेदाः । साम्प्रतमीहादीनां षड्भेदान् प्रत्येकं योजयन्नाह—

१८ उग्गहियस्स उ ईहा ईहिता पच्छा अणंतरमवातो । अवगते एच्छ धारण तीए विसेसो इमो नवरं ॥२८१॥

अवग्रहीतार्थस्य विषये ईहा प्रवर्तते, ईहाया अपि उक्तप्रकारेण षड्भेदा भावनीयाः । ईहिते सति पश्चादनन्तरमवाय उपजायते । तत-स्तस्याप्युक्तप्रकारेण षड्भेदाः । अवगते सति पश्चाद्धारणातस्तस्या अपि षड्भेदा नवरं तस्यां धारणायामयं वक्ष्यमाणो विशेषस्तमेवाह—

बहु बहुविहं पुराणं दुद्धरमणिस्सिय तहेव असंदिद्धं । पोराण पुरा वायितं दुद्धरनयभंगगुविलता ॥ २८२ ॥

२२ बहु बहुविधं पौराणं दुर्धरमनिश्रितं तथैवासन्दिग्धं धरणमिति धारणायाः षड्भेदास्तत्र बहुबहुविधाऽनिश्रिताऽसन्दिग्धानि तथैव पौराणं नाम यत् पुरा चिरकालो वाचितं।दुर्द्धरं नाम नयभंगैर्वागुपिलत्वान्महता कष्टेन धार्यम् सम्प्रति प्रयोगमतिसम्पदं चतुर्भेदामाह ॥

एत्तो उ पउगमती चउव्विहा होइ आणुपुव्वीए । आयपुरिसं व खेत्तं वत्थुं वि य पउंजए वायं ॥ २८३ ॥

अत ऊर्ध्वं प्रयोगमतिश्चतुर्धा आनुपूर्व्या परिपाट्या वक्ष्यते । तामेवाह—आत्मानं पुरुषं क्षेत्रं वस्तु विदित्वा ज्ञात्वा वादं प्रयुङ्क्ते
२६ उपलक्षणमेतत् । धर्मकथादिकं वा तत्रात्मद्वारमाह—

जाणति पयोगभिसजो वाही जेणातुरस्स छिज्जइ । ओइय वातो य कहा वा नियसत्तिं नाउ कायव्वा ॥२८४॥

(वाधीए वप्पणो सामत्थं णाऊणपउंजे वाओ धम्मकथं वा)

यथा प्रयोगभिषक् येनौषधेनातुरस्य व्याधिः छिद्यते तत् जानाति ज्ञात्वा च तत् प्रयुंक्ते इत्येवममुना प्रकारेण निजशक्तिं ज्ञात्वा वादो धर्मकथा वा कर्तव्या नान्यथा। गतं आत्मद्वारमधुना पुरुषद्वारमाह—

पुरिसं उवासगादी अहवावी जाणगा इयं परिसं। पुव्वं तु गमेऊणं ताहे वातो पतोत्तव्वो ॥ २८५ ॥

पुरुषमुपासकादि कथमथवा ज्ञापिकादिकां विद्यां वा पर्षदं पूर्वं गमयित्वा पश्चात् वादः प्रयोक्तव्यो नान्यथा। गतं पुरुषद्वारमधुना क्षेत्रद्वारमाह—

खेत्तं मालवमादी अहवावी साहुभावियं जं तु। नाऊण तहा विहिणा वातो य तहिं पतोत्तव्वो ॥२८६॥

क्षेत्रं मालवादिकं यद्वा साधुभावितं तत्तथारूपेण ज्ञात्वा विधिना जिनभणितेन वादः प्रयोक्तव्यो नान्यथा। गतं क्षेत्रद्वारं। वस्तुद्वारमाह—

वत्थुं परवादी ऊ बहु आगमितो न वा च णाऊणं। रायावरायमच्चो दारुणभद्दस्स भावोत्ति ॥ २८७ ॥

वस्तु परिवादी बह्वागमिको न वा यदि वा राजा राजामात्यो वा दारुणस्वभावो भद्रस्वभावो वा इति ज्ञात्वा वादः प्रयोक्तव्यः तदेवमुक्ता प्रयोगमतेः सम्पच्चतुःप्रकारा। सम्प्रति संग्रहपरिज्ञां चतुःप्रकारामाह—

बहुजणजोग्गं खेत्तं पेहे तह फलगपीढमादिण्णो। वासासु एए दोण्णि वि काले य समाणए कालं ॥ २८८ ॥
पूए अहो गुरुंमि य चउहा एसा उ संगह परिण्णा। एएसिं तु विभागं वुच्छामि अहाणुपुव्वीए ॥ २८९ ॥

वर्षासु बहुजनयोग्यं क्षेत्रं प्रेक्षयति तथा फलकपीठं समाहारो द्वन्द्वः। पीठफलकानीत्यर्थः। यद्वर्षासु एते द्वे अपि पीठफलके

आचीर्णे तथा काले स्वाध्यायादिसम्बन्धिनि प्राप्तावसरे तं कालं स्वाध्यायादिना समानयति । तथा यथा गुरुरत्नाधिकतरं पूजयति एषा चतुर्धा संग्रहपरिज्ञा । साम्प्रतमेतेषां पादानां विभागं यथानुपूर्व्या क्रमेण वक्ष्यते तमेवाह--

वासे बहुजणजोग्गं विच्छिन्नं जंतु गच्छपाओग्गं । अहवा वि बाल दुब्बल गिलाण आदेसमादीणं ॥ २९० ॥

बहुजनयोग्यं नाम विस्तीर्णं यतः समस्तस्यापि गच्छस्य प्रायोग्यं अथवा बालदुर्बलग्लानादेशादीनां प्रायोग्यं बहुजनयोग्यं । एवंभूतक्षेत्राप्रत्युपेक्षणे दोषानाह—

खेत्ते असति असंगहिया ताहे वच्चंति ते उ अन्नत्थ । न उ मइल्लेति निसेज्जा पीढफलगाण गहणंमि ॥२९१॥

बहुजनयोगस्य क्षेत्रस्य असति अभावे ते साधवोऽसंगृहीता भवन्ति ततस्तेऽन्यत्र गच्छान्तरे व्रजन्ति, तस्मादवश्यं बहुजनयोग्यं क्षेत्रं वर्षासु प्रत्युपेक्ष्यं, तथा पीठफलकादीनां ग्रहणे तु नैव मलिनयति न मलिनीभवन्ति निषद्याः संस्तारकादिरूपाः ।

वियरे न तु वासासुं अन्नकाले उ गम्मते णत्थ । पाणासीयलकुंथादिया ततो गहण वासासु ॥ २९२ ॥

न चान्यत्संस्तारकादिवर्षासु साधूनां वितरति श्रावकजनस्तथा समाचार्यभावात् अथान्यत्र क्षेत्रान्तरे गम्यते यत्र न पानीयस्पन्दस्तत आह--अन्यत्र गम्यते काले ऋतुबद्धेन वर्षासु भूमेः शीतलायाः प्राणाःकुन्थ्वादयः संमूर्च्छन्ति ततो ग्रहणं वर्षासु पीठफलकानामेतेन आचीर्णे द्वे अपि वर्षास्विति व्याख्यातम् । सम्प्रति (२८८) काले य समाणए कालमित्यस्य व्याख्यानमाह—

जं जंमि होइ काले कायव्वं तं समाणए तंमि । सज्झाया पह उवही उप्पायण भिक्खमादी य ॥ २९३ ॥

यत् स्वाध्याय उपकरणस्य प्रत्युपेक्षा उपधिरुत्पादनं भिक्षादिकं च यस्मिन् काले कर्तव्यं तस्मिन् काले समानयति । एष तृतीयः

संग्रहपरिज्ञाभेदः । चतुर्थमाह--

अह गुरु जेणं पव्वावितो उ जस्स व अहीति पासंमि । अहवा अहागुरू खलु हवति रायणियतरागा उ ॥२९४॥

येन प्रव्राजितो यस्य वा पार्श्वेऽधीतः स यथा गुरुरथवा गुरवो नाम ये तस्य रत्नाधिकतरास्तेषां पूजनामाह—

तेसिं अब्भुट्ठाणं दंडग्गह तह य होइ आहारे । उवही वहणं विस्सामणं य संपूयणा एसा ॥ २९५ ॥

तेषां यथा गुरूणामेषा संपूजना आगच्छतामभ्युत्थानं दण्डस्य ग्रहणं तथा भवत्याहारे आहारस्य काले प्रायोग्यस्य सम्पादनमुपधिर्वहनं विश्रामणं च । उपसंहारमाह—

एसा खलु बत्तीसा एयं जाणाति जो ट्ठितो वेत्थ । ववहारे अलमत्थो अहवावि भवे इमेहिं तु ॥ २९६ ॥

एषा अनन्तरोदिता खलु स्थानानां द्वात्रिंशत् एतेषां यो जानाति यो वाऽत्र स्थितः स व्यवहारे अलमर्थः । अथवा एषु षट्त्रिंशत्संख्येषु वक्ष्यमाणेषु स्थानेषु ज्ञाता स्थितो वा व्यवहारसमर्थो भवति । एतदेवान्वयव्यतिरेकत आह—

छत्तीसाए ट्ठाणेहिं जो होइ अपरिनिट्ठितो । नलमत्थो तारिसो होइ ववहारं ववहरित्तए ॥ २९७ ॥

छत्तीसाए ठाणेहिं जो होति परिनिठितो । अलमत्थो तारिसो होइ ववहारं ववहरित्तए ॥ २९८ ॥

छत्तीसाए ठाणेहिं जो होइ अपतिट्ठितो । नलमत्थो तारिसो होइ ववहारं ववहरित्तए ॥ २९९ ॥

छत्तीसाए ट्ठाणेहिं जो होइ सुपतिट्ठितो । अलमत्थो तारिसो होइ ववहारं ववहरित्तए ॥ ३०० ॥

श्लोकचतुष्टयमपि प्राग्वत्। सम्प्रत्येनामेव षट्त्रिंशतमाह—

जा भणिया बत्तीसा तं च्छोढूण विणयपडिवत्तिं। चउभेयं तो होही छत्तीसा एस ट्ठाणाणं॥ ३०१॥

या पूर्वं स्थानानां द्वात्रिंशदुक्ता तस्यां चतुर्भेदां विनयप्रतिपत्तिं प्रक्षिप्यते, तत एषां स्थानानां षट्त्रिंशद्भवति ज्ञातव्या।

बत्तीसवण्णिय विय वोत्थं चउभेयविणयपडिवत्तिं। आयरियोऽंतेवासिं जह विणयित्ता भवे निरिणो॥३०२॥

द्वात्रिंशत्प्राग् वर्णितैव ततः सम्प्रति वक्ष्यामि चतुर्भेदां विनयप्रतिपत्तिं। यथाचार्योऽन्तेवासिनं विनयित्वा विनयं ग्राहयित्वा निरृणो भवति तामेव चतुर्भेदां विनयप्रतिपत्तिमाह—

आयारे सुय विणए विक्खेवण चेव होइ बोधव्वे। दोसस्स निग्घाए विणए चउहेस पडिवत्ती॥ ३०३॥

आचारे विनयः श्रुतविनयः विक्षेपणे चैव विनयो भवति बोद्धव्यः। विक्षेपणाविनयः दोषनिर्घातविनयश्च। एषा चतुर्धा विनये प्रतिपत्तिस्तत्राचारविनयमाह—

आयारे विणओ खलु चउव्विहो होइ आणुपुव्वीए। संजमसामायारी तवे य गणविहरणा चेव॥ ३०४॥

एगल्लविहारे या सामायारी य एस चउभेया। एयासिं तु विभागं वुच्छामि अहाणुपुवीए॥ ३०५॥

आचारे आचारविषयः खलु विनयश्चतुर्विधो भवति अनुपूर्व्या परिपाट्या तद्यथा—संयमसामाचारी, तपः सामाचारी, गणविहरणसामाचारी, एकलविहारसामाचारी। एवमेषा चतुर्भेदा सामाचारी। एतासां सामाचारीणां विभागं यथानुपूर्व्या वक्ष्यामि। तत्र संयमसामाचारीमाह—

संयममायरति सयं परं व गाहेति संयमं नियमा । सीयंते थिरकरणं उज्जयचरणं च उववूहे ॥ ३०६ ॥

स्वयं संयममाचरति परं च नियमात् संयमं ग्राहयति । तथा संयमविषये सीदति स्थिरीकरणं उद्यतचरणं तु उपबृंहयति । एषा संयमसामाचारी । सम्प्रति संयममेव कथयति—

सो सत्तरसो पुढवादियाण घट्ट परिताव उद्दवणं । परिहरियव्वं नियमा संजमगो एस बोधव्वो ॥ ३०७ ॥

स संयमः सप्तदशः सप्तदशप्रकारो विस्तरतः । संक्षेपतः पुनः पृथिव्यादीनां षण्णां कायानां घट्टनं परितापनमपद्रावणं च नियमात्परिहर्तव्यमित्येष संयमो बोद्धव्यः । संयमक इति प्राकृतत्वात्स्वार्थे कप्रत्ययः उक्ता संयमसामाचारी । तपःसामाचारीमाह—

पक्खियपोसहिएसुं कारयति तवं सयं करोति य । भिक्खायरियाए तहा निजुंजति परं सयं वावी ॥३०८॥

पाक्षिकेऽर्धमासपर्वणि पौषधिकेषु च अष्टम्यादिषु पर्वसु परं तपः कारयति स्वयमपि च करोति । तथा भिक्षाचर्यायां परं नियुंक्ते प्रयोजनमपेक्ष्य स्वयमपि भिक्षाचर्यां गच्छति—

सव्वंमि बारसविहे निउंजइ परं सयं च उज्जुत्तो । गणसामायारीए गणं विसीयं तु चोएति ॥ ३०९ ॥

सर्वास्मिन् द्वादशविधे तपसि यथायोगं परं नियुंक्ते, स्वयं च सर्वत्र यथाशक्ति उद्युक्तः । एषा तपःसामाचारी । गणसामाचार्यां गणं विषीदन्तं चोदयन्ति कथमित्याह—

पडिलेहण पप्फोडण बालगिलाणाइ वेयव्वए चेव । सीदंतं गाहेई सयं च उज्जुत्तो एएसु ॥ ३१० ॥

प्रत्युपेक्षणं चक्षुषा निरीक्षणं प्रस्फोटनमाखोटादिकमेतयोर्बालग्लानादिवैयावृत्त्ये च सीदन्तं प्रत्युपेक्षणादि ग्राहयति कारयति । स्वयं च एतेषु स्थानेषु सततमुद्युक्त उक्ता गणसामाचारी, साम्प्रतमेकविहारसामाचारीमाह--

एगल्लविहारादी पडिमा पडिवज्जती सयण्णं व । पडिवज्जावे एवं अप्पाण परं च विणएती ॥ ३११ ॥

एककविहारादय आदिशब्दात्प्रतिमागतविशेषानुष्ठानपरिग्रहः । एवं भूताः प्रतिमाः स्वयं प्रतिपद्यते अन्यं च प्रतिपादयति । एवं आचारविनयमात्मानं परं च विनयति, गत आचारविनयः । सम्प्रति श्रुतविनयमाह—

सुत्तं अत्थं च तहा हिय निस्सेसं तहा पवाएइ । एसो चउव्विहो खलु सुयविणओ होइ नायव्वो ॥३१२॥

सूत्रं प्रवाचयति तथा अर्थमपि हितं यत् यस्योचितं तत्तं प्रवाचयन्ति नेतरत् । तथा निःशेषं परिपूर्णमेष चतुर्विधः खलु श्रुतविनयो भवति ज्ञातव्यः । एतमेव व्याचष्टे—

सुत्तं गाहेइ उज्जुत्ते अत्थं च सुणावए पयत्तेण । जं जस्स होइ जोग्गं परिणामगमाइणं तु हियं ॥ ३१३ ॥
निस्सेसमपरिसेसं जाव समत्तं तु ताव वाएइ । एसो सुयविण्णतो खलु वोच्छ विक्खेवणाविणयं ॥३१४॥

उद्युक्तः सन् शिष्यं सूत्रं ग्राहयति । एष सूत्रग्राहणविनयः तथा प्रयत्नेन शिष्यमर्थं श्रावयति एषोऽर्थश्रावणविनयः परिणामकादीनां यत् यत् यस्य भवति योग्यं तत्तु तस्य हितं सूत्रतोऽर्थतश्च ददाति । एष हितप्रदानविनयः । तथा निःशेषं किमुक्तं भवति यावत्समाप्तं भवति तावद्वाचयति । एष निःशेषवाचनाविनयः । उपसंहारमाह—एष चतुर्विधः खलु श्रुतविनयोऽत ऊर्ध्वं विक्षेपणाविनयं वक्ष्ये । प्रतिज्ञातमेव करोति ।

उ. १०. भा. ३११-३१९ ॥ ४४ ॥

अदिट्ठं दिट्ठं खलु दिट्ठं साहम्मियत्तविणएणं । चुयधम्म धम्मे ट्ठावे तस्से व हियट्ठमब्भुट्ठे ॥ ३१५ ॥

अदृष्टं अदृष्टधर्माणं दृष्टमिव दृष्टपूर्वमिव धर्मं ग्राहयति । दृष्टं दृष्टपूर्वकं श्रावकं साधर्मिकत्वविनयेन विनयति प्रव्राजयतीत्यर्थः । तथा च्युतधर्मं धर्मात्प्रभ्रष्टं पुनर्धर्मे स्थापयति । तथा तस्यैव चारित्रधर्मस्य वृद्धये हितमभ्युतिष्ठति ४ । तत्र प्रथमभेदव्याख्यानार्थमाह—

४ **विन्नाण भावंमी खिवि पेरणे विक्खित्तु परसमया । ससमयं तेणमभिच्छुभे अदिट्ठधम्मं तु दिट्ठं वा ॥३१६॥**

विशब्दो नानाभावे क्षिपप्रेरणे परसमयाद्विनिक्षिप्य नानाप्रकारं प्रेर्यादृष्टधर्माणं दृष्टं वेति वाशब्द उपमायां । दृष्टधर्माणमिव स्वसमयान्तेन स्वसमयाभिमुखमभिक्षिपति । एनमेव चरमपदं व्याचष्टे—

धम्मसभावो सम्मं दंसणं तु जेण पुव्वि न उ लद्धं । सो होइ दिट्ठपुव्वो तं गाहेई पुव्वदिट्ठंमि व ॥३१७॥

८ धर्मस्वभावः सम्यग् दर्शनमित्येकार्थं तत्सम्यग् दर्शनं येन पूर्वं न लब्धं स भवत्यदृष्टपूर्वोऽदृष्टपूर्वधर्मस्तं पूर्वदृष्टमिवाविविक्तो विश्रान्ततया पूर्वोपलब्धमिव धर्मं ग्राहयति । अदृष्टं दृष्टमित्यस्यान्यथा व्याख्यानमाह ॥

जह भायरं च पियरं वा मिच्छदिट्ठंपि गाहिसम्मत्तं । दिट्ठपुव्वो सावग साहम्मि करेति पव्वावे ॥३१८॥

अदृष्टं अदृष्टं पूर्वदृष्टमिव धर्मं ग्राहयति, । किमुक्तं भवति ? यथा भ्रातरं पितरं वा सम्यक्त्वं ग्राहयति एवमदृष्टपूर्वं मिथ्यादृष्टमपि
१२ सम्यक्त्वं ग्राहयति–दिट्ठसाहम्मियत्ति विणएण इत्यस्य व्याख्यानमाह–दृष्टो नाम दृष्टपूर्वः । स च श्रावकस्तं साधर्मिकत्वविनयेन शिष्ययति साधर्मिकं करोति प्रव्राजयतीत्यर्थः । चुयधम्मधम्मे ठावए इत्यस्य व्याख्यानमाह––

चुयधम्मो चरित्तधम्मातो दंसणातो वा । तं ट्ठावेइ तहिं चिय पुणो वि धम्मे जहोदिट्ठो ॥ ३१९ ॥

व्य. सू. ३ ॥ ४४ ॥

च्युतधर्मो नाम भ्रष्टधर्मः । धर्माद्भ्रष्टो भ्रष्टधर्मः । राजदन्तादिदर्शनात् धर्मशब्दस्य परिनिपातः । कस्मात् च्युत इत्याह—चारित्रधर्मात् दर्शनाद्वा तं च्युतधर्माणं तत्रैव चारित्रधर्मे सम्यग् दर्शने वा यथोचिते पुनः स्थापयति । एष तृतीयभेदश्चतुर्थभेदमाह—

तस्सत्ती तस्सेव उ चरित्तधम्मस्स वुड्ढिहेतुं तु । वारेयणेसणादी न य गिण्हे सयं हियट्ठाए ॥ ३२० ॥

१८ तस्सेव हियट्ठमब्भुट्ठे (३१९) इति तस्येति तस्यैव चारित्रधर्मस्य वृद्धिहेतोरनेषणादि वारयति । हितार्थमभ्युत्तिष्ठतीति हितार्थाय न च स्वयमनेषणादि गृह्णाति हितार्थायेत्युपलक्षणं तेन हिताय सुखाय क्षेमाय निःश्रेयसाय आनुगामिकोऽभ्युत्तिष्ठतीति द्रष्टव्यं । ततो हितादिपदानां व्याख्यानमाह—

जं इह परलोगे वा हितं सुहं तं खमं मुणेयव्वं । निस्सेयस मोक्खाय उ अणुगच्छते जं तु ॥ ३२१ ॥

२२ यत् यस्मात्कारणात् तदभ्युत्थानमिह लोके वा हितं तेन हितमित्युच्यते । सुखं इह परलोके सुखकरणात् । क्षेममैहिकपारत्रिकप्रयोजनक्षमत्वात् । निःश्रेयसं कल्याणकारिकत्वात् । अनुगामि यन्मोक्षाय अनुगच्छति सम्प्रति दोषनिर्घातविनयमभिधित्सुः प्रथमतो दोषनिर्घातशब्दार्थमाह—

दोसा कसायमादी बंधो अहवा वि अट्ठपयडीतो । नियत्तं व निच्छियं वाघातो विणासो य एगट्ठा ॥३२२॥

२६ दोषाः क्रोधादयः । अथवा बन्धोऽष्टप्रकारो यदि वा पूर्ववद्वा अष्टौ कर्मप्रकृतयो दोषास्तेषां नियतं निश्चितं व्याघातो विनाश इत्येकार्थं दोषनिर्घातः । साम्प्रतमस्य भेदानाह—

कुद्धस्स कोहविणयण दुट्ठस्स य दोसविणयणं जं तु । कंखिय कंखाच्छेदो आयप्पणिहाण चउहेसो ॥३२३॥

उ. १०. भा. ३२०–३२८ ॥ ४५ ॥

क्रुद्धस्य क्रोधविनयनं, दुष्टस्य यत् दोषविनयनं कांक्षिते कांक्षाच्छेदः । तथा आत्मप्रणिधानमित्येष दोषनिर्घातश्चतुर्धा । तत्र प्रथमं भेदमाह—

सीयघरम्मिव दाहं वंजुलरुक्खो व जह उ उरगविसं। कुद्धस्स तहा कोहं पविणेती उवसमेतित्ति ॥ ३२४ ॥

शीतगृहमिव जलयन्त्रगृहमिव दाहं यथा वञ्जुलवृक्ष उरगाविषयं प्रविनयति यथा क्रुद्धस्य क्रोधं प्रविनयति किमुक्तं भवति ? उपशमयति—

दुट्ठो कसायविसए हि माणमाया सभाव दुट्ठो वा । तस्स पविणेइ दोसं नासयए धंसए वत्ति ॥ ३२५ ॥

कषायैर्विषयैर्यदि वा मानमायाभ्यामथवा स्वभावेन दुष्टस्तस्य दोषं प्रविनयति । अस्यैवार्थमाह—नाशयति ध्वंसते इति तृतीये भेदव्याख्यानार्थमाह—

कंखा उ भत्तपाणे परसमए अहव संखडीमादी । तस्स पवयणेइ कंखं संखडि अन्नापएसेणं ॥ ३२६ ॥

यस्य भक्तपाने कांक्षा परसमये वा । अथवा संखड्यादौ तस्य कांक्षां प्रविनयति स्फेटयति । संखड्यां संखडी कांक्षामन्यापदेशेनापनयति चतुर्थमात्मप्रणिधानरूपं भेदमाह—

जो एएसु न वट्टइ कोहे दोसे तहेव कंखाए ॥ सो होइ सुप्पणिहितो सोहणपरिहाणजुत्तो वा ॥ ३२७ ॥

एतेषु क्रोधे दोषे तथा कांक्षायां न वर्त्तते स भवति सुप्रणिहित आत्मप्रणिधानवान् । उपसंहारमाह—

छत्तीसेयाणि ट्ठाणाणि भणियाणणुपुव्वसो । जो कुसलो एएहिं ववहारी सो समक्खातो ॥ ३२८ ॥

व्य. सू. एतान्यनन्तरोदितानि स्थानानि षट्त्रिंशदानुपूर्व्या क्रमशः क्रमेण भणितानि यस्तेषु कुशलः स व्यवहारी आगमव्यवहारी समाख्यातः

३ पुनरपि यादृशा आगमव्यवहारिणस्तादृशानाह—

॥ ४५ ॥ **अट्ठहिं अट्ठारसहिं व दसहिं य ट्ठाणेहिं जे अपरोक्खा । आलोयण दोसेहिं छहियं ट्ठाणेहिं जे अपरोक्खा ॥३२९॥**

१८ **आलोयणठाणेहि छहियं ठाणेहिं जे अपरोक्खा । पंचहि नियंठेहि पंचहि य चरित्तमंतेहि ॥ ३३० ॥**

अष्टसु आचारवत्त्वप्रभृतिषु स्थानेषु अष्टादशसु व्रतषट्कप्रमुखेषु दशसु च प्रायश्चित्तस्थानेषु ये अपरोक्षाः प्रत्यक्षज्ञानिनः तथा दशसु आलोचनादोषेषु वा ये अपरोक्षविज्ञानाः प्रत्यक्षविज्ञानिनः । तथा दशस्वालोचनागुणेषु षट्सु च स्थानेषु अनन्तरभाविषु ये अपरोक्षाः साक्षात् ज्ञानिनस्तथा पञ्चसु पुलकादिषु निर्ग्रन्थेषु पञ्चसु चारित्रवत्सु सामायिकादिसंयमवत्सु ये प्रत्यक्षज्ञानिनस्ते आगमव्यवहारिणः । एतदेव गाथाद्वयं व्याचिख्यासुराह—

२२ **अट्ठाया खमादी वयछक्कादी एवइ अट्ठरसा । दसविह पायच्छित्ते आलोयण दोसदसहिं वा ॥ ३३१ ॥**

अष्टौ स्थानानि आचारवत्त्वादीनि तानि च प्रागभिहितानि वालोचनार्हत्वानिबन्धनानि । तथा चोक्तं स्थानाङ्गे—अट्ठहिं ट्ठाणेहिं जाति संपन्ने भवति तो आलोयणारिहो तं जहा आयारवमित्यादि । अष्टादशस्थानादिव्रतषट्कादीनि भवन्ति पुनरष्टादशग्रहणमेतेषु अपराधास्तेषु प्रायश्चित्तविधिपरिज्ञानप्रतिपत्त्यर्थं दशस्थानानि दशविधिमालोयणपडिक्कमणेत्यादिरूपं प्रायश्चित्तं आलोचनादोषेषु दशसु अकम्पयिता

२६ इत्यादिरूपेषु तथा—

छहिं काएहिं वएहि व गुणेहिं आलोयणाए दसहिं च । छट्ठाणावडिएहिं छहि चेव उ जे अपरोक्खा ॥३३२॥

उ. १०. भा. ३२९-३३६ ॥ ४६ ॥

षट्स्विति कायेषु व्रतेषु वा तथा आलोचनायाः सम्बन्धिषु गुणेषु दशसु जातिसम्पन्नप्रभृतिषु । उक्तं च स्थानाङ्गे—दसहिं ठाणेहिं संपन्ने अरिहइ अन्नदोसमालोइत्तए । तं जहा— जातिसम्पन्ने कुलसम्पन्ने इत्यादि तथा षट्सु स्थानेष्विति षट्स्थानपतितेषु स्थानेषु ये अपरोक्षाः साक्षाद्वेदितारः कियन्ति षट्स्थानपतितानि स्थानानीत्यत आह—

संखादीआ ठाणा छहिं ठाणेहिं पडियाण ठाणाण । जे संजया सरागा सेसा एक्कंमि ठाणंमि ॥ ३३३ ॥

षट्सु स्थानेष्वनन्तभागवृद्धा असंख्यातभागवृद्धा संख्यातभागवृद्धा संख्यातगुणवृद्धाऽसंख्यातगुणवृद्धानन्तगुणवृद्धेषु यानि पतितानि स्थानानि तेषां सम्बन्धिनो ये सरागाः संयतास्ते वेदितव्याः । षट्स्थानपतितेषु सरागसंयता वर्तन्ते इति भावः । तेषां च तानि षट्स्थानपतितानि स्थानानि संयमस्थानानि संख्यातीतानि असंख्येयलोकाकाशप्रदेशप्रमाणानि अत एव सरागसंयतानां केषाञ्चिद्वर्द्धते केषाञ्चित् हीयते केषाञ्चित् वर्धते हीयते च । ये तु शेषवीतरागसंयतास्ते एकस्मिन् स्थाने हि तथाहि न तेषां चारित्रं वर्धते नापि हानिमुपगच्छति । कषायाणामभावात्, किन्त्ववस्थितमेकमेव परमप्रकर्षप्राप्तं संयमस्थानमिति एतेषां वस्तूनां ये साक्षाद्वेदितारस्ते आगमव्यवहारिणस्तथा चाह—

ए आगम ववहारी पण्णंता रागदोस नीहूया । आणाए जिणिंदाणं जे ववहारं ववहरंति ॥ ३३४ ॥

रागद्वेषनिभृता रागद्वेषव्यापाररहिता आगमव्यवहारिणः प्रज्ञप्ता ये जिनेन्द्राणामाज्ञया व्यवहारं व्यवहरन्ति ।

एवं भणिते भणती ते वोच्छिन्ना उपसंपयं इहई । तेसु य वोच्छिन्नेसु नत्थि विसुद्धी चरित्तस्स ॥३३५॥
दंतावि न दीसंती न विकरेता उपसंपयं केई । तित्थं च नाण दंसण निज्जवगा चेव वोच्छिन्ना ॥३३६॥

एवं प्रागुक्तेन प्रकारेण भणिते चोदको भणाति व्यवच्छिन्ना खल्विह भरतक्षेत्रे साम्प्रतमागमव्यवहारिणस्तेषु च व्यवच्छिन्नेषु चारित्रस्य विशुद्धिर्नास्ति सम्यक् परिज्ञानाभावतो यथावास्थितशुद्धिदायकाभावात् । अन्यच्च मासिकं पाक्षिकमित्यादि प्रायश्चित्तं ददतोऽपि न केचित् दृश्यन्ते नापि केचित्तथा रूपं प्रायश्चित्तं कुर्वन्तस्ततो ददतां कुर्वतां वा भावे सम्प्रति तीर्थं ज्ञानदर्शनं ज्ञानदर्शनात्मकमनुवर्तते नानुचारित्रात्मकं यतश्चारित्रस्य पर्यन्तसमये निर्यापका एव यथावस्थितशोधिप्रदानत उत्तरोत्तरचारित्रनिर्वाहका एव व्यवच्छिन्नाः । सम्प्रत्येतदेव विभावयिषुः प्रथमतश्चारित्रस्यशुद्धिर्नास्तीति भावयति—

चोद्दसपुधव्वराणं वोच्छेदो केवलीण वुच्छेए । केसिं वी आदेसो पायच्छित्तं पि वोच्छिन्नं ॥ ३३७ ॥

केवलिनां व्यवच्छेदे सति तदनन्तरं स्तोकेन काले चतुर्दशपूर्वधराणामपि व्यवच्छेदो भवति । ततः शोधिदायकाभावान्नास्ति शुद्धिश्चारित्रस्य, अन्यच्च केषांचिदयमादेशो यथा प्रायश्चित्तमपि व्यवच्छिन्नं । एतदेव भावयति—

जं जत्तिएण सुज्झइ पावें तस्स तहा देंति पच्छित्तं । जिण चोद्दसपुव्वधरा तव्विवरीया जहिच्छाए ॥३३८॥

जिनाः केवलिप्रभृतयश्चतुर्दशपूर्वधरा यत्पापं यस्य यावता प्रायश्चित्तेन शुद्ध्यति तस्य तावन्मात्रं प्रायश्चित्तं ददति ये तु तद्विपरीताः कल्पव्यवहारनिशीथधरास्ते आगमव्यवहाराभावात् यदृच्छया प्रायश्चित्तं दद्युः । कदाचिन्न्युनं कदाचिदधिकं वा ततः परमार्थतः सम्प्रति प्रायश्चित्तं व्यवच्छिन्नं तद्व्यवच्छेदान्निर्यापका अपि चारित्रस्य व्यवच्छिन्ना एतदेव स्पष्टयति—(भावयति)

पारगमपारगं वा जाणंते जस्स जं च करणिज्जं । देइ तहा पच्चक्खी घुणक्खरसमो उ पारोक्खी ॥ ३३९ ॥

एष संवरीतुकामः पारगामी भविष्यति । एष नेति । पारगमपारगं वा प्रत्यक्षागमव्यवहारिणः सम्यग् जानते यश्च यस्य करणीयं

उ. १०. भा. ३३७–३४२ ॥ ४७ ॥

कर्त्तुं शक्यं तस्य तत् ज्ञात्वा तदेव तथा ददति तथा ते पारापारगादिज्ञानं समस्थितास्ततस्तादृशमुपायमुपदिशन्ति येन स पारगामी भवति । यथा चाराधक उपजायते यस्तु परोक्षी परोक्षज्ञानी स घुणाक्षरसमः किमुक्तं भवति घुणाक्षरवत् । यदृच्छया ततः कदाचित् पापशुद्धिर्नावश्यमिति । अन्यच्च तस्य परोक्षज्ञानिनः प्रायश्चित्तं ददतो महत्प्रायश्चित्तं पापं तथा चाह—

जायऊणाहिएदाणे वुत्ता मग्गविराहणा । न सुज्झेइ वि देंतो उ असुद्धो कं च सोहए ॥३४०॥

स हि परोक्षज्ञानी यदृच्छया व्यवहरन् कदाचिदूनमधिकं वा प्रायश्चित्तं दद्यात् ततो वा ऊनाधिके प्रायश्चित्ते दाने मार्गविराधना मोक्षपथसम्यग्दर्शनज्ञानचारित्रविराधना जिनैरुक्ता तया स दाता न शुद्ध्यति । स्वयमशुद्धश्च कथमन्यं शोधयेदिति भावः अथ सोऽपि सूत्रबलेन प्रायश्चित्तं ददाति तत्कथं शोधयेदिति भावः तदप्यसम्यक् सूत्रार्थस्याप्यपरिज्ञानात् तथा चाह ॥

अत्थ पडुच्चसुत्तं अणागयं तं तु किंचिआमुसति । अत्थोवि कोइसुत्तं अणागयं चेव आमुसति ॥ ३४१ ॥

अर्थं प्रतीत्य किंचित्सूत्रमनागतमेव भवति, किंचित्पुनः सूत्रं स्वस्थानगतं वा अर्थमामृशति, विचित्रासूत्रस्य वृत्तिरिति वचनात् अर्थोपि कश्चित् सूत्रमनागतं वामृशति, एतच्च सम्यग् जानति चतुर्दशपूर्वधराः गतान्ये ततः संप्रति सूत्रार्थस्याप्यज्ञानात् न प्रायश्चितदानशुद्धिस्तदभावाच्चानिर्यापकाणामप्यसिद्धिः संप्रति देता वि न दीसंती (३३६) इत्यादि व्याख्यार्थमाह ॥

देंतावि न दीसंती मास चउमासिया उ सोहीतो । कुणमाणे य विसोहिं न पासिमो संपइ केइं ॥ ३४२ ॥

मासिकीं चातुर्मासिकीं उपलक्षणमेतत् । पञ्चमासिक्यादिमपि वा शोधिं सम्प्रति केचित् ददतोऽपि न दृश्यन्ते, । नापि कांश्चित् तां मासिकीं चातुर्मासिकीं वा कुर्वाणान् संप्रति पश्यामः ।

सोहीए य अभावे देंताण य करेंतगाण अभावे । वट्टइ संपइ काले तित्थं सम्मत्तनाणेहिं ॥३४३॥

उक्तप्रकारेण शोधेरभावे शोधिं ददतां कुर्वतां वा अभावे सम्प्रति काले तीर्थं वर्तते सम्यक्त्वज्ञानाभ्यां ।

एवं तु चोइयम्मी आयरितो भणइ न हु तुमे नायं । पच्छित्तं कहियंतू किं धरती किं व वोच्छिन्नं ॥३४४॥

इदमुक्तेन प्रकारेण चोदिते प्रश्ने कृते सति आचार्यो ब्रूते नहु नैव त्वया ज्ञातं यथा प्रायश्चित्तं प्रथमतः कोक्तं वा संप्रति प्रायश्चित्तस्य धरते विद्यते किं वा व्यवच्छिन्नं तत्र प्रथमतो यत्र प्रायश्चित्तमभिहितं तदभिधित्सुराह—

सव्वं पि य पछित्तं पच्चक्खाणस्स ततिय वत्थुंमि॥ तत्तो वि य निच्छूढा पकप्पकप्पो य ववहारो ॥ ३४५ ॥

सर्वमपि प्रायश्चित्तं नवमस्य प्रत्याख्यानाभिधस्य पूर्वस्य तृतीये वस्तूनि तत एव च निर्यूढं दृष्टं प्रकल्पो निशीथाध्ययनं, कल्पो व्यवहारश्च । सम्प्रति किं धरती किं च वोच्छिन्नमित्यस्य व्याख्यानार्थमाह—

सपयपरूवण अणुसज्जणा य दसचोद्दस अठ दुप्पसेह । अत्थि न दीसइ धणिएण विणा तित्थं च निज्जवए॥३४६॥

स्वपदं नाम निजं स्थानं तच्च प्रज्ञापकस्य प्रायश्चित्तं तथा हि चारित्रस्य प्रवर्तकः प्रज्ञापक उच्यते । प्रज्ञापनां चातीवाप्रायश्चित्तदान इति स्वपदं प्रज्ञापकस्य प्रायश्चित्तं तस्य प्ररूपणा कर्तव्या । तथा यावच्चतुर्दशपूर्विणः तावद्दशानामपि प्रायश्चित्तानामनुषंजना अष्टानामन्तिमविकल्पानां यावत् दुःप्रसभ आचार्यस्तावदनुषंजना यदप्युच्यते ददतः कुर्वाणा वा शोधिं न दृश्यन्ते केचनेति तदप्ययुक्तं यत आह—अत्थिति संति तेपि केचन न दृश्यंते उपायेन वहनात् । अत्र च विणेति दृष्टान्तो धनिकेन वक्तव्यः । तथा तीर्थं च चारित्रसहितमनुवर्तते यदप्ययुक्तं निर्यामको नास्तीति तदप्ययुक्तं यत आह—निज्जवएंति निर्यापकोऽस्ति । एष द्वारगाथासंक्षेपार्थः । साम्प्रतमेनामेव विवरीषुः सपय-

परूवणेत्यस्य व्याख्यानमाह—

पण्णवगस्स उ सपयं पच्छित्तं चोयगस्स तमणिट्ठं । तं सपयं पि वज्जइ जहा तहा मे निसामेहि ॥ ३४७ ॥

प्रज्ञापकस्य स्वपदं प्रायश्चित्तमेतत् प्रागेव भावितं, । तच्चोदकस्यानिष्टं नास्तीति मा रूढं तथा युक्तं यतः साम्प्रतमपि तद्विद्यते यथावद्विद्यते तथा कथ्यमानं निशामय—

पासाय सउ निम्मं लिहाविहं चित्तकारागहि जहा। लीलविहूणं नवरं आगारो होइ सो चेव ॥ ३४८ ॥

चक्रवर्तिनो वर्धकिरत्नेन प्रासादो निर्मापितस्तमन्ये राजानो दृष्ट्वा आत्मीयान् वर्धकीनादिशन्ति यथा चक्रवर्तिनः प्रासाद ईदृशान् अस्माकं प्रासादान् कुरुत ते च ब्रुवते देव स तादृशः प्रासादोऽस्माभिर्न दृष्टस्ततः काप्यालेख्य दर्शयन्तु येन तं दृष्ट्वा तदनुरूपान् प्रासादान्निर्मापयामस्ततस्तै राजभिश्चक्रवर्तिनगरे प्रविष्टैः स्वकीयैश्चित्रकरैः प्रासादस्य निर्मापणां फलकेषु लिखापितं निजनिजप्रधानवर्धकीनां समर्पितं तैरपि तदनुरूपाः प्रासादा निर्मापिताः परं यादृशी लीला चक्रवर्ती प्रासादस्य न तादृशी तेषां तथा चाह तेषां प्राकृतवर्धकिनिष्पादितानां प्रासादानां निर्मापणं, नवरं लीलाविहीनं जातमाकारः, पुनर्भवति स एव यादृशश्चक्रवर्तिप्रासादस्य एतदेव किंचिद्भावयति ।

भुंजइ चक्की भोए पासए सिप्पि रयणनिम्मविए। किं च न कारेइ तहा पासाए पगय जणोवि ॥ ३४९ ॥

चक्री चक्रवर्ती शिल्पिरत्ननिर्मापिते वर्धकिरत्ननिष्पादिते प्रासादे स्थितः सन् भोगान् भुङ्क्ते, तं च तथा दृष्ट्वा किं प्राकृतजनोऽपि प्राकृतराजलोकोऽपि तथा प्रासादान् न कारयति कारयत्येवेति भावः, परं न तादृशस्तेषां रूपविशेषः ततः किमित्याह—

जह रूवादिविसेसा परिहीणा होंति पागयजणस्स । न च तेन होंति गेहा एमेव इमंपि पासामो ॥ ३५० ॥

यथा प्राकृतजनस्य प्राकृतवर्धकिलोकस्य तथारूपः सम्यक् परिज्ञानाभावतो रूपादिविशेषाः कर्तव्यतया परिहीनाः प्रासादानां भवन्ति, न च ते न भवन्ति गेहाः प्रासादा एवमिदमपि प्रायश्चित्तं पश्यामः। एतदेव भावयति—

एमेवय पारोक्खी तयाणुरूवं तु सो वि ववहरति। किं पुण ववहारियव्वं पायच्छित्तं इमं दसहा ॥ ३५१ ॥

एवमेव वर्धिकी दृष्टान्तगतेन प्रकारेण तदनुरूपं प्रत्यक्षागमव्यवहारानुरूपं परोक्षी परोक्षज्ञानी व्यवहरति किं पुनर्व्यवहर्तव्यमुच्यते इदं वक्ष्यमाणं दशधा दशप्रकारं प्रायश्चित्तं। तदेवाह—

आलोयण पडिक्कमणे मीस विवेगे तहा वि उस्सग्गो। तवच्छेयमूल अणवट्ठिया य पारंचिए चेव ॥३५२॥

आलोचनां प्रायश्चितं प्रतिक्रमणं मिथ्यादुष्कृतप्रदानलक्षणं मिश्रमालोचनाप्रतिक्रमणात्मकं विवेकः परिष्ठापनं व्युत्सर्गः तपश्चतुर्थादिषण्मासपर्यन्तं। च्छेदप्रव्रज्यापर्यायस्य दिनैर्मासैर्वा परिहानिः। मूलं पुनर्व्रतारोपणं। अनवस्थाप्यं पाराश्चितं च अमीषां च दशानां स्वरूपं प्रपञ्चतः पीठिकायामुक्तं कल्पाध्ययने वा। ततस्तस्मादवधार्यं तदेवं सपयपरूवणेति गतमधुना अणुसज्जणा य दस चोद्दस अट्ठदुप्पसहे (३४६) इत्यस्य व्याख्यानमाह—

दस जा अणुसज्जंती चोद्दसपुव्वीए पढमसंघयणं। तेण परेण दुविहं जातित्थं ताव बोधव्वं ॥ ३५३ ॥

यावत्प्रथमं संहननं चतुर्दशपूर्वी च तावद्दशप्रायश्चित्तानि अनुषजन्तिस्म। एतौ च प्रथमसंहननचतुर्दशपूर्विणौ समकं व्यवच्छिन्नौ तयोश्च व्यवच्छिन्नयोरनवस्थाप्यं पाराश्चितं च व्यवच्छिन्नं। ततः परेणानवस्थाप्यपाराश्चितव्यवच्छेदादर्वाक् अष्टविधप्रायश्चित्तं तावदनुषजतु अनुवर्तमानं बोद्धव्यम्। यावत्तीर्थं तीर्थव्यवच्छेदकाले च दुःप्रसभो नाम सूरिर्भविष्यति तस्मिन् कालगते तीर्थे चारित्रं च व्यवच्छे-

दयति । यदप्युक्तं देंता वि न (३४२) दीसन्ति इत्यादि तत्राह—

दोसु उ वोच्छिन्नेसु अट्ठविहं देंतया करेंते य । न वि केई दीसंति वयमाणे भारिया चउरो ॥ ३५४ ॥

द्वयोरनवस्थाप्यपाराञ्चितयोरथवा प्रथमं संहननचतुर्दशपूर्विणो व्यवच्छिन्नयोरष्टविधं प्रायश्चित्तं ददतः कुर्वंतौ वा केचित् न दृश्यन्ते इति वदति परस्मिन् प्रायश्चित्तं चत्वारो भारिता गुरुमासाः ।

दोसु वि वोच्छिन्नेसु अट्ठविहं देंतया करेंता य । पच्चक्खं दीसंते जहा तहा मे निसामेहि ॥ ३५५ ॥

द्वयोरन्तिमयोः प्रायश्चित्तयोः प्रथमसंहननचतुर्दशपूर्विणोर्वा व्यवच्छिन्नयोरष्टविधं प्रायश्चित्तं ददतः कुर्वतश्च प्रत्यक्षं दृश्यन्ते यथा तथा मम कथयतो निशामय—

पंचेव य निग्गंथा खलु पुलाग बकुसा कुसील निग्गंथा । तह य सिणाया तेसिं पच्छित्त जहक्कमं वोच्छं ॥ ३५६ ॥

पंचैव खलु निर्ग्रन्था भवन्ति तद्यथा—पुलाको बकुशः कुशीलः निर्ग्रन्थः स्नातकश्च । एतेषां च स्वरूपं व्याख्या प्रज्ञप्तेरवसेयं । एतेषां प्रायश्चित्तं यथाक्रमं वक्ष्ये प्रतिज्ञां पूरयति—

आलोयण पडिक्कमणे मीसविवेगे तहेव विउस्सग्गे । एए छ पच्छित्ता पुलागनियंठस्स बोधव्वा ॥ ३५७ ॥

आलोचना १ प्रतिक्रमणं २ मिश्रं ३ विवेकः ४ तपः ५ व्युत्सर्ग ६ एतानि षट् प्रायश्चित्तानि पुलाकनिर्ग्रन्थस्य बोधव्यानि ।

बउसपडिसेवगाणं पायच्छित्ता हवंति सव्वेवि । थेराण भवे कप्पे जिणकप्पे अट्ठहा होंति ॥ ३५८ ॥

सेवकयोर्बकुशस्य प्रतिसेवनाकुशीलस्य च सर्वाण्यपि दशापि प्रायश्चित्तानि भवन्ति । तौ च बकुशप्रतिसेवनाकुशीलौ स्थविराणां

व्य. सू. ३ ॥ ४९ ॥ कल्पभवतो जिनकल्प उपलक्षणमेतत् । यथालन्दकल्पे च तयोः प्रायश्चित्तमष्टधा भवति अनवस्थाप्यपाराञ्चितयोरभावात् ।

आलोयणा विवेगो य नियंठुस्स दुवे भवे । विवेगो य सिणायस्स एमेया पडिवत्तितो ॥ ३५९ ॥

आलोचनाप्रायश्चित्तं विवेकप्रायश्चित्तमित्येते द्वे प्रायश्चित्ते निर्ग्रन्थस्य भवतः । स्नातकस्य केवल एको विवेकः एवमेताः पुलाकादिषु प्रतिपत्तयः ।

पंचेव संजया खलु नायसुएण कहिया जिणवरेणं । तेसिं पायच्छित्तं अहक्कमं कित्तइसामि ॥ ३६० ॥

ज्ञातसुतेन जिनवरेण वर्धमानस्वामिना पञ्चैव खलु संयताः कथितास्तेषां यथाक्रमं प्रायश्चित्तं कीर्तयिष्यामि । तदेव कीर्तयति—

सामाइयसंजयाणं पायछित्ता च्छेदमूलरहियट्ठा । थेराण जिणाणं पुण तवमंतं छव्विहं होइ ॥ ३६१ ॥

सामायिकसंयतानां स्थविराणां स्थविरकल्पिकानां च्छेदमूलरहितानि शेषाण्यष्टौ प्रायश्चित्तानि भवन्ति, जिनानां जिनकल्पिकानां पुनः सामायिकसंयतानां तपः पर्यन्तं षट्विधं प्रायश्चित्तं भवति ॥

छेदोवट्ठावणिए पायच्छित्ता हवंति सव्वेवि । थेराण जिणाण पुण मूलत अट्ठहा होइ ॥ ३६२ ॥

छेदोपस्थापनीये संयमे वर्त्तमानानां स्थविराणां सर्वाण्यपि प्रायश्चित्तानि भवंति, जिनकल्पिकानां पुनर्मूलपर्यन्तमष्टधा भवति,

परिहारविसुद्धीए मूलं ता अट्ठाति पच्छिता । थेराणं जिणाणं पुण छव्विहं छेयादिवज्जं वा ॥ ३६३ ॥

परिहारविशुद्धिके संयमे वर्तमानानां स्थविराणां मूलान्तान्यष्टौ प्रायश्चित्तानि भवन्ति, जिनानां पुनः च्छेदादिवर्ज्यं षड्विधं ।

आलोयणा विवेगो य तइयं तु न विज्जती । सुहुमे य संपराए अहक्खाए तहेव य ॥ ३६४ ॥

सूक्ष्मसंपराये यथाख्याते च संयमे वर्तमानानामालोचना विवेक इत्येवं रूपे द्वे प्रायश्चित्ते भवतस्तृतीयं तु न विद्यते, ततः प्रस्तुते किमायातमिति चेदत आह—

बउसपडिसेवया खलु इत्तरिच्छेया य संजया दोण्णि । जातित्थणुसंजत्ती अत्थि हु तेणं तु पच्छित्तं ॥३६५॥

निर्ग्रन्थचिन्तायां बकुशः प्रतिसेवकः प्रतिसेवनाकुशील इत्येतौ द्वौ निर्ग्रन्थौ संयतचिन्तायां इत्वरीत्वरसामायिकवान् च्छेदं च्छेदोपस्थाप्यश्चेति द्वौ संयतौ यावत्तीर्थं तावदनुषजतोऽनुवर्त्तेते तेन ज्ञायते । अस्ति सम्प्रत्यपि प्रायश्चित्तं, गतमस्तीति द्वारमधुना न दीसइ (३४६) धणिएण विणेति व्याख्यानार्थमाह—

जइ अत्थि न दीसंति केइ करेंति तत्थ वणिज्ज दिट्टंतो । संतमसंते विहिणा मोयंता दोवि मुच्चंति ॥३६६॥

चोदकः माह—यद्यस्ति प्रायश्चित्तं ततः कस्मात्केचित् कुर्वन्तो न दृश्यन्ते, । सूरिराह—उपायेन कुर्वन्ति ततो न दृश्यन्ते तथा चात्र धनिकेन दृष्टान्तो धारके सत्यसति च विभवे तौ च धारकौ द्वावपि सद्विभवासद्विभवौ विधिना मोच्यमानौ ऋणान्मुच्येते । एतदेव भावयति—

संभवविभवो उ जाहे मग्गितो ताहे देति तं सव्वं । जो पुण असंतविभवो तत्थ विसेसो इमो होइ ॥३६७॥

धनिकस्य द्वौ धारकौ संभवतस्तद्यथा—सद्विभवोऽसद्विभवश्च । तत्र यः सद्विभवः सदैव याच्यते तदैव तत्सर्वं दातव्यं ददाति । यः पुनरसद्विभवस्तत्रायं वक्ष्यमाणो विशेषो भवति । तमेवाह—

निरवेक्खो तिण्णि चयती अप्पाण धणागमं च धारणगं । सावेक्खो पुण रक्खइ अप्पाणधणं च धारणगं ॥३६८॥

धनिको द्विधा—सापेक्षो निरपेक्षश्च । तत्र सापेक्षो नाम यो धारकादसद्विभवात् धनमुपायेन गृह्णाति, निरपेक्षः कर्कशग्रहेण धनस्य गृहीता तत्र निरपेक्षस्त्रीणि त्यजति, तद्यथा—आत्मानं धनागमं धारकं च । सापेक्षः पुनस्त्रीण्यपि रक्षयति । आत्मानं धनं धारणकं च कथमित्याह—

जो उ असंते विभवे पाए घेत्तूण पडइ पाडेणं । सो अप्पाण धणंपि य धारणगं चेव नासेति ॥ ३६९ ॥

यो धनिको निरपेक्षोऽसद्विभवे असद्विभवस्य पादौ गृहीत्वा आत्मीयपादेन सह बध्वा पातेन पतति स आत्मानं धारणकं च नाशयति ततः स क्लिश्यमानो धनिकं जीविताद्व्यपरोप्य नश्येत् । यदि वात्मानं विनाशयेत् यद्वा उभयमपि ततस्त्रयस्यापि विनाशः ।

जो पुण सहती कालं सो अत्थं लभते रक्खई तं च। न किलस्सइ सयंपी एव उवातो उ सव्वत्थ॥ ३७०॥

यः पुनर्धनिको धारणकमसद्विभवं ज्ञात्वा उपायेनास्माद्धनमुपादेयमिति विचिन्त्य कालं सहते वक्ष्यमाणप्रकारेण कालं विलंबयति सोऽर्थं लभते तं च धारणकं रक्षति, न च स्वयमपि विलश्यति । एवमुपायः पुरुषेण सर्वत्र कर्तव्यः । अथ कथं कालं सहते इत्याह—

जो उ धारेज्ज वड्ढंतं असतं विभवा सयं । कुणमाणो उ कमंतु निव्विसे करिसावणं॥ ३७१ ॥

अणमप्पेण कालेणं सो तगं तु विमोयए । दिट्ठंते सो भणितो अत्थोवणउ इमो तस्स॥ ३७२ ॥

यो धारणको रूपकशतं दातव्यं धनिकानुमत्या प्रतिमासं वा काकिनी वृद्ध्या वर्धमानं धारयति । स्वयं वासद्विभवो धनिकस्य गृहे कर्म कुर्वन् कार्षापणं निवेशयति धनिकस्य प्रवेशयति सोऽल्पेन कालेन तत् ऋणं मोचयति । एष दृष्टान्तोऽयमर्थोपनयस्तस्य ।

संतविभवो वि तुल्ला धिसंघयाण हि जे उ संपन्ना । ते आवण्णा सव्वं वहंति निरणुग्गहं धीरा॥ ३७३ ॥

उ. १०. भा. ३६९–३७७ ॥ ५१ ॥

ये धृतिसंहननाभ्यां सम्पन्ना युक्ताः सद्विभवैस्तुल्यास्ते धीराः सर्वमापन्नप्रायश्चित्तं निरनुग्रहमनुग्रहरहितं वहन्ति ।

संघयण धिती हीणा असंतविभवेहिं होंति तुल्ला उ । निरवेक्खो जइ तेसिं देंति ततो ते विणस्संति ॥३७४॥

ये पुनर्धृतिसंहननाभ्यां हीनास्ते असद्विभवैस्तुल्यास्तेषां यदि निरपेक्षः सन् यन्निरवशेषं प्रायश्चित्तं ददाति ततस्ते विनश्यन्ति । तथाहि तत्प्रायश्चित्तं निरवशेषं वोढुमशक्नुवन्तस्तपसा कृशीकृता जीविताद‌पगच्छेयुः ।

ते तेण परिच्चत्ता लिंगविवेगं तु काउ वच्चंति । तित्थुच्छेदो अप्पा एगाणि य तेण चत्तो य ॥ ३७५ ॥

यदि वा ते प्रायश्चित्तभग्ना लिङ्गविवेकं कृत्वा व्रजन्ति ततस्तेन निरवशेषप्रायश्चित्तदात्रा परित्यक्ता यथैवमेके एवमन्येऽप्येवमपरेऽपि ततः सर्वसाधुव्यपगमतस्तीर्थस्योच्छेदस्तथा तेनाचार्येण निरवशेषं प्रायश्चित्तं साधूनां ददता प्रायश्चित्तभग्नभयात् साधूनामपगमत आत्मा एकाकीकृतः एकाकितया च त्यक्तश्च शब्दात् गच्छोऽपि त्यक्तस्तथाहि साधूनामपगमे बालवृद्धग्लानादीनामुपग्रहेन कोऽपि वर्तते । ततस्तेऽपि तेन तत्त्वतः परित्यक्तास्तथा अवधाविताः सन्तो ये दीर्घकालं संसारमादि (वि)हिण्डिष्यंते सोऽपि तन्निमित्त इति तस्य महत्पापं तदेव निरपेक्षस्य दोष उक्तः । सम्प्रति सापेक्षस्य गुणमाह—

सावेक्खो पवयणम्मी अणवत्थपसंगवारणाकुसलो । चारित्तरक्खणत्थं आवोच्छित्ती पउवि सज्जे ॥ ३७६ ॥

यः पुनराचार्यः प्रवचने सापेक्षोऽनवस्थाप्रसङ्गवारणाकुशलः स चारित्रस्य रक्षार्थं भवति तीर्थस्य चाव्यवच्छेदस्तथोपायेन साधयतीत्यर्थः उपायमेवाह—

कल्लाणगमावन्ने अतरंते जहक्कमेण काउं जो । दसकारेंति चउत्थे तद्दिगुणायंबिलतते वा ॥ ३७७॥

एक्कासणए पुरिमड्ढा निविगती चेव विगुणाविगुणा उ। पत्तेयासहु वा करेइ वा सन्निगासं तु ॥ ३७८ ॥

पञ्च अभक्तार्थाः पञ्च आचाम्लानि पञ्च एकाशनकानि पञ्चपूर्वार्धानि पञ्च निर्विकृतिकानि एतत् पञ्चकल्याणं तत् ज्येष्ठापन्ना यथाक्रमेण च कर्तुमशक्नुवन्तस्तान् दश चतुर्थान् कारयन्ति तथाप्यशक्नुवतस्तद्विगुणाचाम्लद्वान् तपः कारयति विंशतिमायामाम्लानि कारयन्तीत्यर्थः। एवमेकाशने पूर्वार्धे निर्विकृतीर्द्विगुणाः कारयन्ति। किमुक्तं भवति? विंशत्यायामाम्ले कारणाशक्तौ अशीति पूर्वार्द्धिकानि कारयन्ति। तत्राप्यशक्तौ षष्ठिशतं निर्विकृतिकानां कारयन्ति। एतत् पञ्चसु कल्याणेष्वेकैकं कल्याणं प्रत्येकमव्यवच्छित्त्य कर्तुमर्हस्यासमर्थस्य दातुमुक्तमथवायमन्यो विकल्पः करिति व सन्निगासं तु। सन्निकाशं सन्निभं वा कारयति। इयमत्र भावना—यत्तत्पञ्चकल्याणमापन्नस्तन्मध्यादाद्यं द्वितीयं तृतीयं वा कल्याणकमेकतरं यथाक्रमेण वहति शेषमायाम्लादिभिः प्रदर्शयति। पुनरन्यथानुग्रहप्रकारमाह—

चउतियदुगकल्लाणं एगकल्लाणगं च कारेती। जं जो उत्तरति तं तस्स देंति असहुस्स भासंति ॥ ३७९ ॥

यदि वा पञ्चकल्याणकमुक्तस्वरूपं यथाक्रमेण व्यवच्छित्त्या कर्तुमशक्नुवन्तं चतुःकल्याणकं कारयति। तदप्यशक्नुवन्तं त्रिकल्याणकं यथाप्यसमर्थतया द्विकल्याणकं कारयति, किं बहुना यत् यः कर्त्तुं शक्नोति, तस्य तद्ददति नाधिकमाबाधासंभवात् अथैकमपि कल्याणं कर्तुं न शक्नोति तदा तस्यासहस्य सर्वं भाषयित्वा एकभक्तार्थं दीयते। अथवा एकमायामाम्लं यदि वा एकमेकाशनकमथवैकं पूर्वार्धमथवा निर्विकृतिकं अथ न किंचिद्ददाति तदा अनवस्थाप्रसङ्गः। एतदेव स्पष्टयति—

एवं सदयं दिज्जति जेणं सो संजमे थिरो होति। न य सव्वहा न दिज्जति अणवत्थपसंगदोसातो ॥ ३८० ॥

एवममुना प्रकारेण सदयं सानुकम्पं दीयते प्रायश्चित्तं येन स संयमे स्थिरो भवति न च सर्वथा न दीयते, अनवस्थाप्रसङ्ग दोषात्।

उ. १०. भा. ३७८–३८४ ॥ ५२ ॥

अत्र दृष्टान्तो बालकतिलस्तेनकद्वयेन ॥ एको कप्पट्ठतो अंगोहलिं काऊण रमंतो तिल्लरासिम्मि निम्मज्जितो बालतिलकाऊण न केइ वारितो तिला शरीरे लग्गा ततो सो सतिलो घरमागतो जणणीए तिला दिट्ठा पक्खोडिया गहिया य ततो तिललोभेण पुणो अंगोहलेऊण दारगं पेसेइ। ततो कालेण तिले वि तेणावेइ। ततो सो पसंगदोसेण तेणो जातो रायपुरिसेहिं गहितो मारितो माउ दोसेण बालो वि एस तेणो जातो ति माऊथणच्छेया इमवराहं पाविया बितितो कप्पट्ठगो तहेव अंगोहलिं काऊण रमंतो तिलरासिंमि निमज्जितो सतिलो घरमागतो माऊए वारितो मा पुणो एवं कुज्जा। तिला य पक्खोडेऊण तिलरासिंमि पक्खित्ता सो कालंतरेण जीवियभोगाण अ भोगी जातो नेव जणणी थणच्छेयादियमवराहं पत्ता ॥ एतदेवाह—

दिट्ठंतो तेण एणं पसंगदोसेण जह वहं पत्तो। पावंति अणेगाइं मरणाइं अवारियपसंगा ॥ ३८१ ॥

अनवस्थाप्रसङ्गदोषे दृष्टान्तं स्तेनकेन बालकेन तिलापहारिणा यथा प्रसङ्गदोषतो वधं प्राप्तस्तथा साधवोऽप्यनिवारितप्रसङ्गा अनन्तानि मरणानि प्राप्नुवन्ति।

निब्भत्थणाए बितियाए वारितो जीवियाणं आभागी। नेव य थणच्छेयादी पत्ता जणणी य अवराहं ॥३८२॥

इय अणिवारिय दोसा संसारे दुखसागरमुवंती। विणियत्तपसंगा खलु करेंति संसारवोच्छेयं॥ ३८३ ॥

द्वितीयया बालं तिलान् शरीरे लग्नानादाय समागतं निभर्त्सनया वारितस्ततः स जीवितानां जीवितसुखानामाभागी जातो नैव च जननी स्तनच्छेदादिकमपराधं प्राप्ता इति एवममुना दृष्टांतद्वयगतेन प्रकारेणानिवारिता दोषाः संसारे दुःखसागरमुपयान्ति ॥

एवं धरती सोही देंती करेंता वि एवं दीसंति। जंपि य दंसणनाणे हि जा तित्थंति तं सुणसु ॥३८४॥

एवममुना प्रकारेण धरते विद्यते शोधिः तदा ददतः कुर्वन्तश्च शोधिमेवमुक्तप्रकारेण दृश्यन्ते । यदपि चोक्तं दर्शनज्ञानाभ्यां तीर्थं यातीति तदप्ययुक्तं यथा भवति तथा शृणुत युक्ततामेव कथयति--

एवं तु भणंतेणं सेणियमादी वित्थाविया समणा । समणस्स य जुत्तस्स य नत्थी नरएसु उववातो ॥३८५॥

यदि नाम ज्ञानदर्शनाभ्यां तीर्थं तर्हि प्रवचनं तच्च श्रमणेषु व्यवस्थितं तत एवं भणता त्वया श्रेणिकादयोऽपि श्रमणा व्यवस्थापिता-स्तेषामपि ज्ञानदर्शनभावान्न चैतदुपपन्नं यत् श्रमणस्य श्रमणगुणैर्युक्तस्य नास्ति नरकेषूपपातः । अथ च श्रेणिकादीनां संभवात् ।

जंपि जहु एक्कवीसं वाससहस्साणि होहिति तित्थं । ते मिच्छासिद्धी वि सव्वगतीसुं व होज्जाहि ॥ ३८६ ॥

यदपि सूत्रे च भणितं एकविंशतिवर्षसहस्राणि तीर्थमनुवर्तमानं भविष्यति इति तदपि तन्मतेन मिथ्या प्राप्नोति । षट्स्वापि समासु ज्ञानदर्शनभावतीश्चरकालमपि तीर्थानुषंजनप्रसक्ते र्यथा सर्वास्वपि च गतिषु सिद्धिरप्येवमनिवारितप्रसरा भवेत् सम्यग्दर्शनज्ञानयुक्तानां चारित्ररहितानां सर्वगतिष्वपि जीवानां भावात्, । ये चानुत्तरोपपातिनो देवास्ते नियमस्तद्भवसिद्धिगामिनो भवेयुः तेषामनुत्तरज्ञानदर्शनो-पेतत्वात् । न चैतादिष्टं तस्मादिदमागतं यावच्चारित्रं (ताव त्तीथम् ?)

पायच्छित्ते असंतंभि चरित्तंपि ण वट्टती। चरितंमिअसंतंमि तित्थे नो सचरित्तया ॥ ३८७ ॥

असति अविद्यमाने प्रायश्चित्ते चारित्रं न तिष्ठति, प्रायश्चित्तमन्तरेण चारित्रस्य शुद्धेरभावात् चारित्रे चासति तीर्थस्य न चारित्रता ।

अचरित्तयाए तित्थस्स निव्वाणंमि न गच्छइ । निव्वाणंमि असंतंमि सव्वा दिक्खा निरत्थया ॥ ३८८ ॥

तीर्थस्याचारित्रतायां साधुर्निर्वाणं न गच्छति, असति च निर्वाणे सर्वा दीक्षा निरर्थका—

न विणा तित्थं नियंट्ठेहि नियंट्ठा वा अतित्थगा। छक्कायसंजमो जाव ताव अणुसज्जणा दोण्हं ॥ ३८९ ॥

निग्रन्थैर्विना तीर्थं न भवति, तेनापि निर्ग्रन्था अतीर्थिकास्तीर्थरहिता भवन्ति परस्परव्यवच्छिन्नतया एकस्यापरस्य भावात् निर्ग्रन्थग्रहणं संयतानामुपलक्षणं तत एतदपि द्रष्टव्यं । संयतैर्विना न तीर्थं नापि तीर्थमन्तरेण संयता निर्ग्रन्थाः संयताश्च प्रथमसंहननचतुर्दशपूर्वधरव्यवच्छेदेऽपि विद्यन्ते। यतो यावत् षट्कायसंयमस्तावत् द्वयानामनुषंजनानुवर्तमाना समास्ति षट्कायसंयमश्च प्रत्यक्षतोऽद्यापि लभ्यते ततः सन्ति निर्ग्रन्थाः सन्ति संयता इति प्रतिपत्तव्यं, तत्सत्वप्रतिपत्तौ च तीर्थं सचारित्रमित्यपि प्रत्येकं भव्यं चारित्रे सति प्रायश्चित्तमिति, अन्यच्च,

सव्वण्णुहिं परूविय छक्कायमहव्वया य समितीतो। सव्वेव य पन्नवणा संपति काले वि साहूणं ॥३९०॥

ततो वच्चति तित्थं दंसणनाणेहिं न य सिद्धं तु। निज्जवगा वोच्छिन्ना जंपि य भणियं तु तं न तहा ॥३९१॥

पूर्वसाधूनां सर्वज्ञैश्चारित्रस्य प्रतिपत्तये रक्षणाय च षट्कायानां महाव्रतानि समितयश्च प्ररूपिताः। सैव च प्रज्ञापना सम्यगाराध्यतया सम्प्रति कालेऽपि साधूनामस्ति, तत उपसम्पन्नं सम्प्रत्यपि चारित्रमस्ति। एवं च सिद्धं न तीर्थं ज्ञानदर्शनाभ्यां व्रजति, किन्तु ज्ञानदर्शनचारित्रैरिति; यदप्युक्तं निर्यापका व्यवच्छिन्ना इति तदपि न तथा कथमिति चेदत आह,

सुण जह णिज्जवगत्थीहि दीसंति जहा य णिज्जविज्जंता। इह दुविहा णिज्जवगा अत्ताण परे य बोधव्वा ॥३९२॥

श्रृणु यथा निर्यापकैर्निर्याप्यमाना दृश्यंते निर्यापकैर्निर्याप्यमाना इह द्विविधा निर्यापकास्तद्यथा—आत्मनः परस्य च उभयानप्याह—

व्य. सू. ३ पातोवगमे इंगिणि दुविहा खलु होंति आयनिज्जवगा । निज्जवगा उ परेण उ भत्तपरिन्ना य बोधव्वा ॥३९३॥

आत्मनिर्यापकाः खलु द्विविधा भवन्ति तद्यथा—पादपोपगमे इंगिनीमरणे च परेण पुनर्निर्यापना भक्तपरिज्ञायां बोद्धव्या ।

॥ ५३ ॥ पाउवगमइंगिणि दोन्नि विचिट्ठं तु भावमरणाइं । भत्तपरिण्णाए विहिं वुच्छामि अहाणुपुव्वीए ॥ ३९४ ॥

पादपस्योपगमो यस्य तत् पादपोपगमं इङ्गिनीमरणं च द्वे अपि तावन्मरणे तिष्ठतः पश्चात् वक्ष्यमाणत्वात् सम्प्रति भक्तपरिज्ञाया-विधिमानुपूर्व्या वक्ष्यामि । प्रतिज्ञातमेव निर्वाहयति—

पव्वज्जादीकाउं नेयव्वं ताव जा अवोच्छित्ती । पंच तुलेऊणप्पा सा भत्तपरिण्णं परिणतो उ ॥ ३९५ ॥

प्रव्रज्यामादिं कृत्वा तावन्नेतव्यं यावदव्यवच्छित्ति किमुक्तं भवति ? प्रथमतः प्रव्रज्यां तदनन्तरं ग्रहणासेवनरूपां शिक्षां, ततः परं पञ्चमहाव्रतानि तदनन्तरमर्थग्रहणं ततोऽनियतो वासस्ततः परिपूर्णां गच्छस्य निष्पत्तिं कृत्वा तदनन्तरं तवेण सत्तेणसुत्तेण बलेण य । इत्येवं रूपाभिः पञ्चभिस्तुलनाभिरात्मानं तोलयित्वा भक्तपरिज्ञां प्रति परिणतो भवति ।

सपरक्कमे य अपरक्कमे य वाघाए आणुपुव्वीए । सत्तत्थजाणएण समाहिमरणं तु कायव्वं ॥ ३९६ ॥

भक्तपरिज्ञारूपं नाममरणं द्विधा सपराक्रममपराक्रमं च । तत्र सपराक्रमं द्विविधं व्याघातिमं निर्व्याघातं च । तत्र सपराक्रमे एकैकस्मिन् व्याघाते कर्मणि घञ् प्रत्ययानयनात् व्याघातिमे चशब्दान्निर्व्याघाते च समुपस्थिते सूत्रार्थज्ञापकेन समाधिमरणं कर्तव्यं । एतदेव व्याचष्टे—

भिक्खवियारसमत्थो जो अन्नगणं च गंतु वाएइ । एस सपरक्कमो खलु तव्विवरीतो भवे इयरो ॥३९७॥

यः स्वस्य परस्य च निमित्तं भिक्षायां विचारे च गन्तुं समर्थो यदि वान्यगणं गत्वा वाचयति सभक्तप्रत्याख्यानं प्रतिपित्सुः पराक्रमस्तद्विपरीतो भिक्षादावसमर्थो भवति इतरोऽपराक्रमस्तद्गतं मरणमपि यथाक्रमं सपराक्रममपराक्रमं च ।

एक्केक्कं तु दुविहं निव्वाघायं तहेव वाघायं । वाघातो वि य दुविहो कालतियरो इयरो वा ॥३९८॥

तत्सपराक्रमगपराक्रमं च मरणमेकैकं द्विविधं निर्व्याघातं व्याघातं च । तत्र व्याघातो नाम यथा अच्छभल्लेन कालादौ (ओ?) ष्टौ च खादितौ, अथवा रोगे व्याघातः ततो मरणं प्रतिपद्यते, । निर्व्याघातं यथोक्तव्याघातरहितं । व्याघातोऽपि च द्विविधः कालातिचार इतरश्च । कालमतिचरति अतिक्रामतीति कालातिचारः कालसहो । यतश्चिरेण मरणं यथा पूतिगोनाशेन दष्टस्य तं दष्टकालमतीत्य-विंशति रात्रिंदिवादिषु मरणं, इतरः कालानतिचारो यत्तद्दिवसमेव मर्तुकामो भक्तं प्रत्याचष्टे इति ॥

तं पुण अणुगंतव्वं दारेहिं इमेहिं आणुपुव्वीए । गणनिसरणादिएहिं तेसि विभागं तु वुच्छामि ॥ ३९९ ॥

तेन पुनर्निर्व्याघातिभिर्वक्ष्यमाणैर्गणान्निःसरणादिद्वारैरानुपुर्व्या क्रमेणानुगन्तव्यं तेषां च द्वाराणां विभागं वक्ष्यामि । तमेव वक्तुकाम आह—

गण निसरणे परगणे सिति संलेह अगीय असंविग्गो । एगाभोगण अण्णे अणापुच्छपरिच्छ आलोए ॥४००॥
ठ्ठाण वसहीए सत्थे निज्जवगा दव्व दायणा चरिमे । हाणी अपरियंतानिज्जर संथारुवत्तणादीणि ॥ ४०१ ॥
सारेत्तणयकवयं निव्वाघाएण चिंधकरणं तु । अंतो बहि वाघातो भत्तपरिन्नाए कायव्वो ॥ ४०२ ॥

गणात् स्वगणान्निस्सरणा बक्तव्या परगणगमनं । तथा सितित्ति द्रव्यभावरूपानिः श्रेणिर्वक्तव्या । तथा संलेख संलेखना तथा अगी-

व्य. सू. तस्य अगीतार्थस्य पार्श्वे न भक्तप्रत्याख्यातव्यं तथा असंविग्गोत्ति । असंविग्नस्यापि समीपे न प्रत्याख्यातव्यं । तथा एगत्ति एको निर्यापको
३ न कर्तव्यः । किन्तु बहवः, परतो वा भक्तं प्रत्याख्यातुकामस्य विषये आभोगनं कर्तव्यम् । तथा अन्यो यदि भक्तं प्रत्याख्यातुमुद्यतस्तर्हि यदि
॥ ५४ ॥ निर्यापकाः पूर्यन्ते तदा स प्रतीष्यते, शेषकालं नेति, तथा आचार्येण गच्छस्यानापृच्छया स भक्तप्रत्याख्यानं न प्रतिपादयितव्यः । तथा तेन
१८ भक्तं प्रत्याख्यातुकामेन गच्छस्य गच्छेनापि तस्य परीक्षा कर्तव्या । तथा भक्तपरिज्ञां प्रतिपत्तुकामेन नियत आलोचना दातव्या । तथा
प्रशस्ते स्थाने प्रशस्तायां वसतौ भक्तपरिज्ञा प्रतिपत्तव्याः । तथा निर्यापका गुणसम्पन्नाः समर्पणीयाः । तथा चरमकाले तस्य भक्तप्रत्या-
ख्यातुकामस्य द्रव्यदर्शनं प्रधानसमस्ताहारद्रव्योपदर्शनं विधेयं । हाणित्ति भक्तं प्रत्याख्यातुकामस्य प्रतिदिवसमाहारस्यहानिर्विधेया तथा
अपरिश्रान्ताः सर्वकर्मणि प्रतिचारका वर्तन्ते । निज्जरत्ति निर्जरा वक्तव्या तथा संस्तारको यादृशो भवति कृतभक्तप्रत्याख्यानस्यहाकर्तव्य-
स्तादृशो वक्ष्यते । तथा तस्य कृतभक्तप्रत्याख्यानस्योद्वर्तनादीनि यथा समाधिकरणीयानि तथा प्रथमद्वितीयपरीषहाभ्यां त्याजितः
२२ स्मारयित्वा स्वं स्वरूपं (मा)नर्थत्वादिलक्षणं कवचं कवचभूतमशनं प्रयोक्तव्यम् । तथा जीवतो मृतस्य च तस्य चिन्हकरणं विधेयं, एवं
निर्व्याघातेन भक्तपरिज्ञाव्याघाताभावेन प्रतिपत्तव्यं । अथान्तर्ग्रामादिबहिरुद्यानादिषु भक्तपरिज्ञाया व्याघातः संजातस्ततोगीतार्थानामुपायो
भवति कर्तव्यः । एष द्वारगाथा । साम्प्रतमेतदेव विवरीषुः प्रथमतो गणनिस्सरणद्वारमाह—

२६ **गणनिसरणंमि उ विही जो कप्पे वण्णितो समासेणं। सो चेव निरवसेसो भत्तपरिण्णाए दसमंमि ॥४०३॥**

गणनिस्सरणे यो विधिः कल्पे कल्पाध्ययने सप्तविधः सप्तप्रकारो वर्णितः स एव व्यवहारे दशमे उद्देशके भक्तपरिज्ञायां भक्तज्ञाना-
धिकारो निरवशेषो वक्तव्यः । गणनिस्सरणं द्वारं गतमिदानीं परगणद्वारं परगणे गत्वा भक्तप्रत्याख्यानं कर्तव्यम् ।

उ. १०. भा. ४०३–४०७ ॥ ५५ ॥

किं कारणं चंकमणं थेराण इहं तवो किलंताणं । अब्भुज्जयंमि मरणे कालुणिया ज्झाणवाघातो ॥ ४०४ ॥

किं कारणं स्वगणादपक्रमणं क्रिया सूरिराह—स्थविराणामाचार्याणां संलेखनातपोभिः क्लान्तानामिह स्वगणे अभ्युद्यते भक्तपरिज्ञालक्षणमरणे समुपस्थितानां शिष्याणां आचार्यानुरागेण रोदनक्रन्दनादीनि कुर्युः । रोदनादिकं च तेषामाकर्ण्याश्रुपातं दृष्ट्वा तेषामुपरि कारुण्यमुपजायते । ततो व्याघातः । अन्यच्च.

सगणे आणाहाणी अप्पत्ति य होइ एवमादीयं । परगणगुरुकुलवासो अप्पत्ति य वज्जितो होइ ॥ ४०५ ॥

यो गणधरः स्थापितस्तस्याज्ञां केचित् कुर्वन्ति तथा केषांचिदुपकरणनिमित्तमप्रीतिरादिशब्दात् गणभेदो बालादीनामुचिताद्यकरणदर्शनमित्यादि परिग्रहः । तत एवं स्वगणे आज्ञाहानिरप्रीतिरसेवनादिकं ध्यानव्याघातकारणमुपतिष्ठते । ततः परगणे गत्वा भक्तप्रत्याख्यानं प्रतिपद्यते । यत एवं गुरुकुलवास आसेवितो भवति । किं विशिष्ट इत्याह—प्रीतिवर्जितोऽप्रीतिश्च समस्तापि परिहृता भवतीति भावः । अप्रीत्यादिकं यथा स्वगणे भवति तथा प्रदर्शयति ।

उवगरणनिमित्तं तु वुग्गहं दिस्सवा विगणभेयं । बालादी थेराण व उच्चियाकरणंमि वाघातो ॥ ४०६ ॥

उपकरणनिमित्तं साधूनामाचार्ये कृतभक्तप्रत्याख्याने व्युद्ग्रहः कलहो भवति । अथवा तं गणधरं केचिन्न मन्यन्ते ततः स्वस्वपक्षे परिग्रहो गणभेदस्तत एवमुपकरणनिमित्तं गणभेदं दृष्ट्वा उपलभ्य तथा बालादीनां बालवृद्धासहग्लानादीनां स्थविराणां चात्र विकरणे उचितकरणादर्शनेऽप्रीतिरुपजायते । तया चाप्रीत्या ध्यानव्याघातः । अयं च परगणे प्रतिपन्ने गुणः ।

सिणेहो पेलवो होइ निग्गते उभयस्स उ । आहच्च वावि वाघातो वा सेहादि विउब्भमो ॥४०७॥

स्वगणान्निर्गतोभयस्यापि गणस्याचार्यस्य वा स्नेहः परस्परं पेलवः प्रतनुर्भवति । अन्यच्च आहच्च—काचित् प्रथमपरीषहेनत्थाजितस्य भक्तपरिज्ञां यो व्याघातेऽपि विलोपः स्यात्, तस्मिन् व्याघातेन स्वगणात् शैक्षकादीनां व्युद्गमो जायते आघातपरिज्ञानाभावात् । अथवा विपरिणामोऽपि स्यात्, तथाहि स्वगुणे स्थितं भग्नपरिज्ञं जानन्ति । ज्ञात्वा च सर्वा अपि प्रतिज्ञा एतेषामीदृशा एवेति विपरिणामं गत्वा संयमं लोपयन्ति । सम्प्रति सीतिद्वारमाह—

दव्वसिती भावसिती अणुयोगधराण जेसिमुवलद्धा । न हु उद्धगमणकाट्ठा हेट्ठिल्लपयं पसंसंति ॥४०८॥

संजमट्ठाणेणं कंडगाणालसाविती विसेसाणं । उवरिल्लपयकमलं भावसिती केवलं जाव ॥ ४०९ ॥

सितिनाम ऊर्ध्वमधो वा गच्छतः सुखोत्तरोवतारहेतुः काष्ठादिमयः पन्थाः । सा द्विधा—द्रव्ये भावे च । तत्र द्रव्येशितिर्निःश्रेणिः सा द्विधा ऊर्ध्वगमने च तत्र अधोगमने च तत्र ययाधस्तनात् भूमिग्रहादिष्ववतीर्यते साऽधो गमने, ययोर्ध्वपरिमाणे आरुह्यते सा ऊर्ध्वगमने, भावशीतिरपि द्विधा प्रशस्ताऽप्रशस्ता च । तत्र यैर्हेतुभिस्तेषामेव संयमस्थानानां संयमकंडकानां लेश्यापरिणामविशेषाणां वा अधस्तात् संयमस्थानेष्वपि गच्छति, सा अप्रशस्ता भावशीतिः यैः पुनर्हेतुभिस्तेषामेव संयमादिस्थानानामुपरितनेषूपरितनेषु विशेषेष्वध्यारोहति, सा प्रशस्तोच्चोपरितन एव क्रमेण भावशीतिस्तावद्द्रष्टव्यं । यावत्केवलज्ञानं; तत्र येषामनुयोगधराणामाचार्याणामेवं द्रव्ये भावे च शीतिरुपलब्धा भवति, ते न हु नैव ऊर्ध्वगमने कार्ये कर्तव्येऽधस्तनपदं प्रशंसन्ति । न तासु सपदगमनायाशुभव्यवसायप्रवृत्तिमातन्वते किंतु शुभेषु व्यवसायेष्वारोहन्ति । गतं सीतिद्वारं । संलेखना द्वारमाह—

उक्कोसा य जहन्ना दुविहा संलेहणा समासेण । छम्मासा उ जहण्णा उक्कोसा बारससमा उ ॥ ४१० ॥

उ. १०. भा. ४०८–४१३ ॥ ५६ ॥

संलेखना समासेन द्विविधा प्रज्ञप्तास्तद्यथा—उत्कृष्टा जघन्या चशब्दात् मध्यमा च । तत्र जघन्या षण्मासा उत्कृष्टा द्वादशसमा द्वादशवर्षा ।

चिट्ठउ जाव जहण्णा, उक्कोसं तत्थ ताव वोच्छामि । जं संलहिऊण मुणी साहंती अत्तणो अत्थं ॥४११॥

तत्र तयोर्जघन्योत्कृष्टयोर्मध्ये जघन्यतो वेति । अनुपश्चाद्वक्ष्यमाणत्वादुत्कृष्टं तावद्वक्ष्यामि यदित्यव्ययं यथा मुनय आत्मानं संलिख्यात्मनोऽर्थं साधयन्ति तामेवाह—

चत्तारि विचित्ताइं विगई निज्जूहियाइं चत्तारि । एगंतरमायामे नाति विगिच्छेय विगेहे ॥ ४१२ ॥

चत्वारि वर्षाणि विचित्राणि विचित्रतपांसि करोति, । किमुक्तं भवति ? चत्वारि वर्षाणि यावत्कदाचित् चतुर्थं कदाचित् षष्ठं कदाचिदष्टममेवं दश द्वादशादीन्यपि करोतिं, कृत्वा च पारणकं सर्वकामगुणितेनाहारेण पारयति ततः परमन्यानि चत्वारि वर्षाण्युक्तप्रकारेण विचित्रतपांसि करोति । विकृतिनिज्जूहितानि किमुक्तं भवति विचित्रं तपः कृत्वा पारणके निर्विकृतिकं भुङ्क्ते । उत्कृष्टरसवर्जं च ततः परतोऽन्ये द्वे वर्षे एकान्तरमायामं करोति । एकान्तरं चतुर्थं कृत्वा आयामेन पारयति । एवमेतानि दश वर्षाणि गतानि एकादशस्य वर्षस्यादेशान् नातिविकृष्टं तपः कृत्वा आयामेन परिमितं भुंक्ते, नातिविकृष्टं नाम तपश्चतुर्थं षष्ठं वावगन्तव्यम् । ततः परमन्यान् विकृष्टं तपः कृत्वा मा शीघ्रमेव मरणं यायासमिति कृत्वा पारणके परिपूर्णंध्राण्या आयामं करोति विकृष्टं नामाष्टमादिकं साम्प्रतमेतदेव व्याचिख्यासुराह—

संवच्छराणि चउरो होंति विचित्तं चउत्थमादीयं । काऊण सव्वगुणियं पारेई उग्गमविसुद्धं ॥ ४१३ ॥

व्य. सू. ३ ॥ ५६ ॥

आदिमानि चत्वारि संवत्सराणि विचित्रं तपः चतुर्थादिकं भवति । तच्च कृत्वा पारयति भुंक्ते सर्वगुणितं सर्वगुणितमाहारमुद्गमविशुद्धम् ।

पुणरवि चउरण्णे ऊ विचित्तकाऊण विगतिवज्जं तु । पारेइ सो महप्पा णिद्धं पणियं च वज्जेइ ॥ ४१४ ॥

पुनरप्यन्यानि चत्वारि वर्षाणि विचित्रं तपः कृत्वा स महात्मा विकृतिवर्जे पारयति । तत्रापि स्निग्धं प्रणीतं चोत्कृष्टरसं वर्जयति ।

अण्णातो दोण्णि समा चउत्थकाऊण पारेति । आयामं कज्जिएणं तु ततो अवक्कसमं इमं कुणइ ॥४१५॥

अन्यद्वे समे वर्षे चतुर्थं कृत्वा आयामं पारयति । एवं दश वर्षाणि गतानि । ततः परमन्यामेकां समां वर्षमिमां वक्ष्यमाणां काञ्जिकेनायामपारणकेन करोति, कथमित्याह—

तत्थेकं छम्मासं चउत्थ छट्ठं तु काउ पारेइ । आयंबिलेण नियमा बिइए छम्मासिए विगिट्ठं ॥ ४१६ ॥

अट्ठमदसमदुवालसकाऊणायंबिलेण पारेइ । अन्नेकहायणं तू कोडिसहियं तु काऊण ॥ ४१७ ॥

तत्र एकादशे वर्षे एकमाद्यं षण्मासं यावत् चतुर्थं षष्ठं वा कृत्वा नियमादायामेन पारयति । द्वितीये षण्मासे विकृष्टमष्टमं दशमं द्वादशं वा कृत्वा आयामाम्लेन पारयति । एवमेकादशवर्षाणि गतानि । अन्यमेकं द्वादशं हायनं कोटीसहितं कृत्वा किमित्याह—

आयंबिल उसुणोदेण परिहावेंतो आणुपुव्वीए । जह दीवे तेल्लवत्ती खउसमं तह सरीराउ ॥ ४१८ ॥

आयामो च उण्णोदकेन पारयति । अयमत्र सम्प्रदायो—द्वादशे वर्षे कोटी सहितं प्रत्याख्यानं चतुर्थविषयं कृत्वा प्रथमं पारण-

उ. १०. भा. ४१४–४२१ ॥ ५७ ॥

कमायामेनोष्णोदकेन करोति, द्वितीयं पारणकं निर्विकृतिकेन, तृतीयं पुनरायामेन यथोक्तरूपेण चतुर्थं निर्विकृतिकेन। एवमेकान्तरितं पारणकेष्वायामं करोति। कोटीसहितं नाम प्रथमदिवसे पुनरभक्तार्थं कृत्वा पारयति। एतच्चतुर्थे कोटीसहितं प्रत्याख्यानं। एवं षष्ठाष्टमादि कोटीसहितान्यपि भावनीयानि अथवायमन्यो द्वितीयः प्रकार एकस्मिन् दिने चतुर्थं कृत्वा द्वितीये दिवसे पारयति तृतीये दिवसे पुनश्चतुर्थं करोति चतुर्थे दिवसे पारयति, एतच्चतुर्थकोटीसहितमेवं षष्ठं कृत्वा पारयति पुनः षष्ठं करोति, ततः पारयति, एवमष्टमादिकोटीसहितान्यपि भावनीयानि। हावेंतो आणुपुव्वीए इति तस्मिन् द्वादशे वर्षे पारणकेषु यथाक्रममेकैकं कवलं हापयन् पारयति यावदेकं कवलं। ततः शेषेषु पारणकेषु क्रमश एकेन शिक्थेनोनमेकं कवलमाहारयति। द्वाभ्यां शिक्थाभ्यां त्रिभिः शिक्थैरेवं यावदन्ते एकसिक्थमाहारयति। कस्मादेवं करोतीति चेदत आह—यथा दीपे सममेककालं तैलवर्त्तिक्षयं भवति तथा शरीरायुषः समकं क्षयः स्यादिति हेतोः।

पच्छित्तहायणे रूवचउरो धारे त्तु तेल्लयं इसा। निसिरेज्जा खलमल्ले किं कारणगल्लधरणं तु ॥ ४१९ ॥
लुक्खता मुहजत्तं माहु खुभेज्जइ तेण धारेइ। माहु नमोक्कारस्स अपच्चलो सो हवेज्जाहि ॥ ४२० ॥

तस्मिन् पश्चिमे द्वादशे हायने येऽन्तिमाश्चत्वारो मासास्तेष्वेकैकस्मिन् पारणके एकान्तरितं तैलं गंडूषं चिरकालं धारयति। धारयित्वा खेलमल्लके सक्षारे निसृजति त्यजति। ततो वदनं प्रक्षालयति। किं कारणं गल्ले गंडूषधारणं क्रियते उच्यते—मा मुखयन्त्रं रूक्षत्वाद्वातेन क्षुभ्येतैकत्र संपिण्डीभूयते तथा च सति मा स नमस्कारस्य भणनेऽप्रत्यलोऽसमर्थो भवेदिति हेतोर्गल्ले तैलधारणं करोति।

उक्कोसगा उ एसा संलेहा मज्झिमा जहन्ना या। संवच्छर छम्मासा एमेव य मासपक्खेहिं ॥ ४२१ ॥

एषा अनन्तरोदिताः संलेखा संलेखना उत्कृष्टा भणिता। मध्यमा संलेखना संवत्सरप्रमाणा एव प्रागुक्तेन प्रकारेण द्वादशभि-

मासैः परिभावनीया—जघन्या एषा षण्मासा द्वादशभिः पक्षैर्वर्षस्थाने मासान्पक्षांश्च स्थापयित्वा तपोविधिः प्रागिव निरवशेष उभयत्रापि भावनीय इति भावः ।

एत्तो एगतरेणं, संलेहणं खवेसु अप्पाणं । कुज्जा भत्तपरिण्णं इंगिणि पाओवगमणं वा ॥४२२॥

एतेषामुत्कृष्टमध्यमजघन्यानां संलेखनानामेकतरेण संलेखनेनात्मानं क्षिपयित्वा कुर्यात् भक्तपरिज्ञामिङ्गिनीमरणं पादपोगमनं वा, गतं संलेखनाद्वारमधुना अगीतद्वारमाह—

अग्गीयसगासंमी भत्तपरिण्णं तु जो करेज्जाहि । चउ गुरुगा तस्स भवे किं कारणिज्जेणिमे दोसा ॥४२३॥

गीतार्थस्य समीपे भक्तप्रत्याख्यातव्यं, यस्त्वगीतस्वागीतार्थस्य सकाशे समीपे भक्तपरिज्ञा भक्तप्रत्याख्यानं करोति तस्य प्रायश्चित्तं चत्वारो गुरुकाः किं कारणमुच्यते येन कारणेन इमे वक्ष्यमाणादोषास्तेन कारणेन तत्र तानेव दोषानाह—

नासेती अग्गीतो चउरंगं सव्वलोयसारंगं । नट्ठंमिय चउरंगे न हू सुलभं होइ चउरंगं ॥४२४॥

अगीतो अगीतार्थो निर्यापकस्तस्यकृतभक्तप्रत्याख्यानस्य चतुरङ्गं चतुर्णामंगानां समाहारश्चतुरङ्गं वक्ष्यमाणं कथंभूतमित्याह—सर्वलोकसाराङ्गं अङ्गवरं प्रधानमित्यनर्थान्तरं सर्वेषामपि त्रयाणामपि लोकानां यानि अङ्गानि तेषां सारमिति विशिष्टमङ्गं प्रधानं सर्वलोकसारांगं नष्टे च चतुरङ्गे न पुनः सुलभं प्रापं भवति चतुरङ्गं, किन्तु चुल्लकादिदृष्टान्तैरतिशयेन दुःप्रापं ततोऽगीतस्य समीपे भक्तं न प्रत्याख्येयम्—

किं पुण तं चउरंगं जं नट्ठं दुलहं पुणो होइ । माणुस्सं धम्मसुती सद्धा तव संजमे विरियं ॥ ४२५ ॥

उ. १०. भा. ४२२-४३० ॥ ५८ ॥

किं पुनस्तच्चतुरङ्गं यन्नष्टं सत् पुनर्दुर्लभं भवति । सूरिराह—मानुष्यं मानुषत्वं धर्मश्रुति धर्मश्रवणं श्रद्धा तपसि संयमे च वीर्यमिति।

किह नासेति अगीतो पढमबितिएहिं अट्टितो सो उ । उहासे कालियाए तो निद्धम्मोत्ति उज्झेज्जा ॥ ४२६ ॥

कथं केन प्रकारेण सोऽगीतार्थस्तस्य चतुरङ्गं नाशयति । सूरिराह प्रथमद्वितीयाभ्यां क्षुत्पिपासालक्षणाभ्यां परीषहाभ्यामर्दितः पीडितः स भक्तप्रत्याख्याता कदाचित् कालिकायां रात्रौ भक्तं च पानं च अवभाषेत, याचेत । ततः सोऽगीतार्थो न कल्पते इति कृत्वा न दद्यात्, चिन्तयति च भक्तं प्रत्याख्याय पुनर्याचते भक्तं तत्रापि रात्रौ एष निर्धर्मा असयताभूत इति कृत्वा तं त्यजेत् त्यक्त्वा गच्छेत्।

अंतो वा बाहिं वा दिवा य रातो य सो विचित्तो उ । अट्ट दुहट्टवसट्टो पडिगमणादीणि कुज्जाहि ॥४२७॥

अन्तरुपाश्रयस्य यदि वा बहिरुपाश्रयस्य दिवा वा रात्रौ वा तेनागीतार्थेन विविक्तः सन् आर्तः दुःखार्तः वशार्तः सः प्रतिगमनादीनि प्रतिगमनं नाम प्रतिभञ्जनं व्रतमोक्षमित्यर्थः । आदिशब्दात् मृत्वा कुगतिविनिपातान्वा कुर्यात्तांश्च कुगतिविनिपातानेवाह—

मरिऊण ट्टज्झाणो गच्छे तिरिएसु वणयरेसुं वा । संभरिऊण य रुट्ठो पडिणीयत्तं करेज्जाहि ॥ ४२८ ॥

स आर्तध्यानो मृत्वा तिर्यक्षु वा तिर्यग् योनिषु गच्छेत् यदि वा वनचरेषु वानमन्तरेषु मध्ये स समुत्पद्येत्तत्र जातिं स्मृत्वा त्यक्तोऽहं तस्यामवस्थायामिति रुष्टः सन् बहुविधं प्रत्यनीकत्वं कुर्यात् ।

अहवा विसवरीए मोयं दिन्नाहि जायमाणस्स । सो दंडियादि हुज्जा रुट्ठो साहे निवादीणं ॥ ४२९ ॥

कुज्जा कुलादि पत्थारं सो वा रुट्ठो उ गच्छे । मिच्छत्तं तप्पयं व दीहं भमेज्ज संसारकंतारे ॥ ४३० ॥

अथवा सर्वपर्यापनीयं याचमानस्य रात्रौ पानीयं नास्तीति मोक्तं मश्रवणं सोऽगीतार्थो दद्यात् । स च दण्डिकादीनां सम्बन्धी निष्क्रान्तः स्यात् ततः स धातुवैषम्येन रुष्टः सन् अवधावेत् । अवधाव्य च नृपादीनां कथयेत्ततः प्रवचनस्य महानुड्डाहः । यदि वा स राजादिस्तत्पक्षपतितः सोऽपि वा स्वयं रुष्टकुलादिप्रस्तारं कुलस्य गणस्य वा विनाशं कुर्यात् । यद्यपि च एवमादयो दोषा न भवन्ति । तथा प्रथमद्वितीयपरीषहाभ्यां परितप्यमानोऽसमाधिना मृतो दुष्कर(रा)मपि कृत्वान्तक्रियां कल्पविमानोपपत्तिं वा न प्राप्नुयात् । किन्तु वानमन्तरादिषूपपद्येत यदि वा कषायपीडितो दृष्टिविषः सर्पो जायेत । गच्छे मिच्छत्तमिति इह भवे वा मिथ्यात्वं गच्छेत् तत्प्रत्ययं च मिथ्यात्वप्रत्ययं च दीर्घसंसारकान्तारं भ्रमेत्

सो उ विविंचिय दिट्ठो संविग्गेहिं तु अन्नसाहूहिं । आसासियमणुसिट्ठो मरणो वि पडिवन्नं ॥ ४३१ ॥

स प्रत्याख्यातभक्तो भक्तं याचमानो अगीतार्थः साधुर्विविक्तः परित्यक्तोऽन्यैः संविग्नैर्गीतार्थसाधुभिर्दृष्टस्ततस्तैराश्वासित आश्वास्य च अनुशिष्टोऽतिशयेन दूरमुत्साहितस्ततो यत् अभ्युद्यतमरणं त्यक्तं तत्पुनरपि तेन प्रतिपन्नं ततः सुगतिभागी जातः ।

एए अन्ने य तहिं व दोसा य पच्चवाया य । एएहिं कारणेहिंऽगीयत्थ न कप्पति परिण्णा ॥ ४३२ ॥

यस्मादेतेऽनन्तरोदिता अन्ये चानुक्ता बहवो दोषाः प्रत्यवायाश्चागीतार्थस्य समीपे भक्तपरिज्ञाप्रतिपत्तौ तस्मादेतैः कारणैरगीतार्थस्य समीपे परिज्ञा भक्तपरिज्ञा न कल्पते । संविग्नगीतार्थानां च समीपे बहवो गुणास्तस्मात्तन्मार्गणा कर्तव्या । सा च द्विधा—क्षेत्रतः कालतश्च । तत्र क्षेत्रतस्तामाह—

पंच व छ सत्तसए अहवा एत्तो वि सातिरेगतरे । गीयत्थपायमूलं परिमग्गेज्जा अपरितंतो ॥ ४३३ ॥

उ. १०. भा. ४३१-४३८ ॥ ५९ ॥

पञ्च षट् सप्त वा योजनशतान्यथवा इतोऽपि सातिरेकतराणि योजनशतानि संविग्नपादमूलमपरिश्रान्तो अनिवृत्तो मृगयते । उक्ता क्षेत्रतो मार्गणा । कालत आह—

एक्कं च दोव तिन्नि च उक्कोसं बारसेव वासाणि । गीयत्थ पायमूलं परिमग्गेज्जा अपरितंतो ॥ ४३४ ॥

एको द्वे त्रीणि वा उत्कर्षतो द्वादशवर्षाणि यावदपरिश्रान्तो अनिर्विण्णो गीतार्थपादमूलं परिमृगयते ।

गीयत्थ दुल्लभं खलु पडुच्च य काले तु मग्गणा एसा । ते खलु गवेसमाणा खेत्ते काले य परिमाणं ॥४३५॥

गीतार्थो दुर्लभो यस्मिन् काले तं गीतार्थदुर्लभं कालं प्रतीत्याश्रित्य एषानन्तरोदिता क्षेत्रतः कालतश्च मार्गणाभिहिता ते खलु गीतार्थं गवेषयन्तः क्षेत्रविषये कालविषये च परिमाणमुत्कृष्टमेतावत् कुर्वन्ति ।

तम्हा गीयत्थेणं पवयण गहियत्थ सव्वसारेणं । निज्जवगेण समाही कायव्वा उत्तमट्ठंमि ॥ ४२६ ॥

यस्मात् क्षेत्रतः कालतश्च गीतार्थमार्गणायामेतावानादरः कृतस्तस्मात्तेन गीतार्थेन प्रवचनगीतार्थसर्वसारेण प्रवचनस्य गृहीतोऽर्थस्य सर्वसारो येन स तथा तेन निर्यापकेण उत्तमार्थे व्यवस्थितस्य समाधिः कर्तव्या । गतमगीतार्थद्वारमसंविग्नद्वारमाह—

असंविग्गसमीवे वी पडिवज्जंतस्स होइ गुरुगा उ । किं कारणं तु जहिं जम्हा दोसा हवंति इमे ॥ ४३७ ॥

असंविग्नसमीपेऽपि भक्तपरिज्ञां प्रतिपद्यमानस्य भवन्ति चत्वारो गुरुकाः प्रायश्चित्तं । किं कारणं यत्र यस्मादिमे वक्ष्यमाणा दोषा भवन्ति तानेवाह—

नासेति असंविग्गो चउरंगं सव्वलोयसारंगं । नट्ठंमि उ चउरंगे न हु सुलभं होंति चउरंगं ॥४३८॥

व्य. सू. ३ ॥ ५९ ॥

नाशयत्यसंविग्नश्चतुरङ्गं मानुषत्वादिरूपं सर्वलोकसाराङ्गसर्वलोकप्रधानतराङ्गेन हु नैव सुलभं प्रापं भवति चतुरङ्गं कथं नाशयतीत्यत आह—

आहाकम्मि य पाणग पुप्फासीया बहु जणे णायं। सेज्जा संथारो वि य उवही वि य होइ अविसुद्धो ॥४३९॥

असंविग्नो बहुजनस्य यथा तथा वा ज्ञातं करोति यथा एष कृतभक्तप्रत्याख्यानस्ततः स आधाकर्मिकं पानमानयति पुष्पाणि च ढौकयति। सेचनं च चन्दनादिना करोति। तथा शय्या संस्तारक उपधिश्च तेनानीतोऽविशुद्धो भवति।

एते अन्ने य तहिं बहवे दोसा य पच्चवाया य; एएण कारणेणं असंविग्गे न कप्पइ परिन्ना ॥ ४४० ॥

एतेऽनन्तरोदिताऽन्ये चानुक्ता बहवो दोषाः प्रत्यवायाश्च तत्र प्रत्यवायाः प्रागिवासमाधिमरणतो वानमन्तरेषूत्पादितो नृपादिकथनतो वा वेदितव्या एतेन कारणेनासंविग्नेऽसंविग्नस्य समीपे परिज्ञा न कल्पते। किन्तु संविग्नस्यान्तिके ततः क्षेत्रतः कालतश्च मार्गणामाह—

पंचेव छ सत्तया अहवा एत्तो वि सातिरेगं। संविग्गपायमूलं परिमग्गिज्जा अपरितंतो ॥४४१॥

इयं क्षेत्रतः कालत आह—

एक्कं व दोव तिण्णि व उक्कोसं बारसेव वासाणि। संविग्गपायमूलं परिमग्गिज्जा अपरितंतो ॥४४२॥

संविग्ग दुल्लभं खलु कालं तु पडुच्च मग्गणा एसा। ते खलु गवेसमाणा खेत्ते काले य अपरिमाणं ॥४४३॥

यस्मादेवं क्षेत्रतः कालतश्च मार्गणायामादरः कृतः।

तम्हा संविग्गेणं पवयणगहियत्थ सव्वसारेणं । निज्जवगेण समाही, कायव्वा उत्तमट्ठंमि ॥ ४४४ ॥

गाथा चतुष्टयमपि प्राग्वत् । गतं संविग्नद्वारमिदानीमेकद्वारमेको निर्यापको न कर्तव्यः । किन्तु बहवोऽन्यथा विराधनादिदोषप्रसङ्गात्तमेवोपदर्शयति,

एक्कंमि उ निज्जवग्गे विराहणा होइ कज्जहाणी य । सो सेहा वि य चत्ता पावयणं चेव उड्डाहो ॥ ४४५ ॥

एकस्मिन् निर्यापके संयमविराधना आत्मविराधना च भवति, । तथा हि—कृतभक्तप्रत्याख्याननिमित्तं पानकग्रहणायाटन् यदा क्वापि न लभते, तदा माभूत् पश्चात् ग्लानस्यासमाधिरित्याधाकर्मिकमपि पानकं गृह्णीयादिति संयमविराधना, निरन्तरमेकस्य क्लिश्यमानस्यात्मविराधना तथा कार्यहानिश्च भवति । तथाहि मरणसमये समाध्युत्पादनाय सोपेक्षते । स च कदाचित्तत्समये पानकादिनिमित्तमन्यत्र गतो भवेत् तथा स भक्तप्रत्याख्यानस्त्यक्तः शैक्षा अपि च त्यक्ताः प्रवचनतस्त्यक्तमुड्डाहश्चोपजायते । एतद्विभावनार्थमाह—

तस्सट्ठ गतोहासणादि अदाणे सो परिच्चत्तो । दाउं व अदाउं वा भवंति सेहा व निद्धम्मा ॥ ४४६ ॥

तस्य प्रत्याख्यानभक्तस्यार्थाय पानकादीनां मार्गणाय गतो निर्यापकस्तस्य समीपे शैक्षकोऽपरिणतो वा मुक्तस्तस्य समीपे उहासणेति भक्तं याचितं ते च शैक्षकादयो न कल्पते। एतस्य च भक्तं कृतप्रत्याख्यानत्वादिति न ददति अदाने च सोऽसमाधिना मरणं प्राप्नुयादिति स परित्यक्तः ते च शैक्षा दत्वा अदत्वा वा निर्धर्माणो भवन्ति । तथाहि तेषामेवं चित्तमुपजायते यथा स्थापनामात्रं प्रत्याख्यानं यथा चैतदेवमेव हिंसादिप्रत्याख्यानान्यपि ततः कल्पन्ते हिंसादयोऽपीति निर्धर्माणो जायंते ।

कूयइ अदिज्जमाणे, मारेन्ति बलत्ति पवयणं चत्तं

सेहा य पडिगया जणे अवण्णं पयासेंति ॥ ४४७ ॥

तैः शैक्षकैरेवादीयमाने भक्ते स महता शब्देन कूजति यथा मामेते बलान्मारयन्ति इत्येवमुक्तेन प्रकारेण प्रवचनं त्यक्तं, । तथा शैक्षा ये प्रतिगताः प्रतिभग्नाः सन्तो जनेऽवज्ञां प्रकाशयन्ति । एष उड्डाहः । गतमेकद्वारमाभोगेन द्वारमाह—

परतो सयं व नच्चा पारगमिच्छत्ति अपारगे गुरुगा । असती खेमसुभिक्खे निव्वाघाएण पडिवत्ती ॥४४८॥

भक्तं प्रत्याख्यातुकामः कोऽपि समागतस्ततः आचार्येणाभोगः कर्तव्यो यावदस्य भक्तप्रत्याख्यानं समाप्तिमुपयाति तावदशिवाद्युपद्रवो नगरादीनां वोत्थानं भविष्यति किं वा नेति, तच्च कथं ज्ञातव्यं ते (तत्)स्वयमाचार्यस्यातिशयोऽस्ति तेन ज्ञातव्यं, यदि वा निमित्तमासोगमीमथवा स्वयं देवता कथयति यथा कंचणपुर गाथा ४५० इत्यादि। अथ स्वतोऽतिशयो निमित्तं वा नास्ति तर्हि येषां ते स्वयं प्रष्टव्याः एवं स्वतः परतो वा अशिवादीनां नगरोत्थानादीनां वा भावमवबुद्ध्य पुनरिदं ज्ञातव्यं । किमेष प्रत्याख्यानस्य पारगो भविष्यति किं वा नेति । तत्र यदि पारगतो ज्ञायते ततस्तं पारगमिच्छन्ति अथ चापारगं नेच्छन्ति, तथा अपारगे इष्यमाणे प्रायश्चित्तं चत्वारो गुरुकाः । अथ स्वस्य परस्य चातिशयादिर्न विद्यते ततोऽसति अविद्यमाने आभोगे यदि क्षेमं सुभिक्षं तदा निर्व्याघातेन प्रतिपत्तिः कारयितव्या, वर्षाकाले प्रतिपत्तिः कार्यते इत्यर्थः । एतदेवाह—

सव्वेव चिरं वासो वासावासे भवसि णं । तेण तस्स विसेसेण वासासु पडिवज्जणा ॥ ४४९ ॥

वर्षारात्रे वर्षोदकर्दमादिकारणतश्चतुरः पञ्चषट् वा मासानुग्रामादीनामुत्थानं न भवति, क्षेमं सुभिक्षं च स्वभावो वर्तते तपस्विनां च वर्षावासे चिरं वासः स्वयमेव प्रवृत्तस्तेन कारणेन तस्य भक्तप्रत्याख्यातुकामस्य विशेषतो भक्तप्रत्याख्यानप्रतिपादनके कर्तव्या, पूर्वमिद-

उ. १०. भा. ४४७-४५१ ॥ ६१ ॥

मुक्तं स्वयं देवता कथयति तच्च निदर्शनमाह—

कंचणपुरगुरु अन्ना देवय रुवणा य पुच्छ कहणा य । पारणगखीररुहिरं आमंतण संघानसणया ॥ ४५० ॥

कलिङ्गेषु जनपदेषु काञ्चनपुरे नगरे बहुश्रुताः बहुशिष्यपरिवाराः केचिदाचार्याः विहरंति, ते अन्यदा शिष्येभ्यः सूत्रपौरुषीं अर्थपौरुषीं च दत्वा संज्ञाभूमौ गतास्ते च गच्छन्तोऽपांतराले अतिशये महापादपस्याधः कांचिदेवतां स्त्रीरूपेण रुदन्तीं पश्यन्ति । एवं द्वितीयतृतीयदिनेऽपि ततो गुरुभिर्जातशङ्कैः पृष्टं कस्मात् रोदिषि । तस्याः कथनमहमेतस्य नगरस्याधिष्ठात्री । एतच्च सर्वं नगरमचिराज्जलप्रवाहेण विनंक्ष्यति । अत्र च बहवः स्वाध्यायवन्तो वर्तन्ते ततो रोदिमि । कोऽत्र प्रत्यय इति पृष्टे सा प्राह—अमुकस्य क्षपकस्य पारणके क्षीरं रुधिरं भविष्यति, तच्च यत्र गतानां स्वभावीभूतं भविष्यति तत्र क्षेमम् वसितव्यमिति । एवमुक्ता सा, एतद्द्वितीयदिने क्षपकस्य पारणके क्षीरं रुधिरीभूतं । ततः समस्तस्यापि संघप्रधानवर्यस्यामंत्रणं पर्यालोचनं च ततोनशनं समस्तस्यापि सङ्घस्येति । यदि पुनरशिवाद्युत्थाने विज्ञाते यदि भक्तं प्रत्याख्यापयति तदा सगच्छसाधवः प्रवचनं च तेन त्यक्तं कथमित्याह—

असिवादीहिं वहंता तत्थ च कारणं च संजया चत्ता । उवहिं विणायच्छड्डूण चत्तो सो पवयणं चेव ॥४५१॥

यदि अशिवाद्युपद्रवं ग्रामाद्युत्थानं च ज्ञात्वा भक्तं प्रत्याख्यापयति तदा तस्मिन् निर्यापिते एवाशिवाद्युत्थाने जाते यदि संयतास्तत्प्रतिबन्धतो न निर्गच्छन्ति । गच्छन्तो वा यदि तं कृतभक्तप्रत्याख्यानं तस्योपकरणं च वहंति तदा ते संयता अशिवादिभिः कारणैस्तमुपकरणं च वहन्तस्त्यक्ताः अथोपधिं विनिर्वहन्ति त्यक्त्वा वा सर्वथा पलायन्ते तदा स भक्तप्रत्याख्याता परित्यक्तः । स च त्यक्तः सन् उड्डाहं कुर्यात् । मां त्यक्त्वा ते गता इति तदा प्रवचनस्य महती हीलनेति प्रवचनं त्यक्तं तस्मादशिवाद्युत्थाने अपारगे च तस्मिन् ज्ञाते स भक्तं न प्रत्या-

ख्यातयितव्यः । गतमाभोगेन द्वारमिदानीमन्यद्वारमाह—

एगो संथारगतो बिइतो संलेहे तइय पडिसेहो, अपहुच्चंत समाही तस्स वा तेसिं च असतीए ॥ ४५२ ॥

यदि तत्र द्वौ जनावग्रे स्तस्तद्यथा एकः संस्तारगतः संस्तारगतो नाम संलिख्यकृतप्रत्याख्यानो द्वितीयः संलिखति संलेखनां करोति
१८ तथा तृतीयो यद्यन्य उपतिष्ठति तर्हि तस्य तृतीयस्य प्रतिषेधः कर्तव्यः। किं कारणमिति चेदत आह—अपहुच्चंतेत्यादि, न प्रभवन्ति न प्राप्यन्ते त्रया-
णामपि योग्या निर्यापका न च संस्तरन्ति । ततोऽप्रभवः अप्राप्यमाणेषु तेषु संस्तारणस्यास्य वा सति तस्य तृतीयस्य तयोर्वाग्रेतनयोस्तेषां वा
निर्यापकाणां असमाधिरुपजायते । प्रथमं सन्ति बहवो निर्यापकाः संस्तरन्ति च तदा न कश्चिदनन्तरो दोषः प्रसजतीति तृती-
यमपि प्रतीच्छन्ति ।

२२ **हवेज्ज जइ वाघातो बितियं तत्थ ठावए । चिलिमिलि अंतरा चेव बहिं विंदावए जणं ॥ ४५३ ॥**

यदि तस्य कृतभक्तप्रत्याख्यानस्य व्याघातो भवेत् व्याघातो नाम प्रत्याख्यानेनासंस्तरणं स च बहिः सर्वत्र ज्ञातो दृष्टश्च भूयसा
लोकेन एष कृतभक्तप्रत्याख्यान इति, ततः एषा यतना कर्तव्या । योऽसौ द्वितीयः संलेखनां कुर्वन् तिष्ठति स तत्र स्थाप्यते तस्यान्तरा
चिलिमिली कर्तव्या। ततो यदि ये ज्ञातो दृष्टः ते वन्दकाः समागच्छेयुः तदा स तेषां न दर्शयितव्यः किन्तु ते भण्यन्ते बहिः स्थिता यूयं वन्द-
२६ ध्वमिति । एवं बहिः स्थितं जनं वन्दापयेत् । गतमन्यद्वारमिदानीमनापृच्छा द्वारमाह—

अणापुच्छा एगस्स पडिच्छेवं जती गुरू गुरुगा। चत्तारि वि विन्नेया गच्छमणिच्छंते जं पावे ॥ ४५४ ॥

गच्छस्यानापृच्छया यदि तं भक्तं प्रत्याख्यातुकामं गुरुः प्रतीच्छति अभ्युपगच्छति तदा तस्य प्रायश्चित्तं चत्वारो गुरुका विज्ञेयाः

उ. १०. भा. ४५२-४५७ ॥ ६२ ॥

गच्छे वाऽनिच्छति स भक्तप्रत्याख्याता यत्प्राप्नोति असमाधिप्रभृतिकं तन्निमित्तमपि तस्य प्रायश्चित्तं (ततः) गच्छ आपृष्टव्यः। किं कारणमिति चेदुच्यते । स गच्छसाधवः सर्वं परिभ्रमन्तो जानते, यथा एतस्मिन् क्षेत्रे एतत्सुलभमेतत् दुर्लभं ततो गुरवः पृच्छति किमेतस्मिन् क्षेत्रे यानि कृतभक्तप्रत्याख्यानस्य समाधिकरणानि द्रव्याणि तानि सुलभानि किं वा दुर्लभानि । तत्र यदि सुलभानि तत् भक्तप्रत्याख्यानं प्रतिपाद्यते । अथ दुर्लभानि तर्हि प्रतिषिध्यते । अन्यत्र गत्वा प्रतिपद्यस्वेति, अनापृच्छायां दोषानाह—

पाणगादीणि जोगाणि जाणि तस्स समाहिए । अलंभे तस्स जा हाणी परिक्केसा य जायणे ॥४५५॥

असंथरं अजोग्गा वा जोग्गावाही व ते भवे । एसणाए परिक्केसा जाया तस्स विराहणा ॥४५६॥

गणस्यानापृच्छायां यानि तस्य कृतभक्तप्रत्याख्यानस्य समाहिते समाधाननिमित्तानि पानकादीनि योग्यानि आदिग्रहणेन भक्त-परिग्रहः तेषामलाभे तस्य प्रत्याख्यातुः यदि निःसमाधिः परिभ्रंश उपजायते, यश्च गच्छसाधूनां योग्या पानकादेर्याचने परिमार्गणे परिक्लेशस्तथा असंस्तरः संस्तरणाभावे यः परिक्लेशो अयोग्या वा तत्र निर्यापका भवेयुः योगवाहिनोप्येते तत्र योगवाहिनां समाधिकार-काणि पानकादीन्युद्गमानि शुद्धानि मृगयमाणानां यः परिक्लेशो वाऽयोग्यनिर्यापकसंपर्कतस्तस्य कृतप्रत्याख्यानस्य विराधना अनागाढादि-परितापना असमाधिमरणादिकं तत्सर्वं तन्निमित्तमतो गच्छस्य पृच्छा कर्तव्या । गतमनापृच्छाद्वारमधुना परीक्षाद्वारमाह—

अपरिच्छाएंपि गुरुगा दोण्हवि अन्नोन्नयं जहा कमसो । होइ विराहणा दुविहा एक्को एक्को व जं पावे ॥४५७॥

यो भक्तं प्रत्याख्यातुकामस्तेन गच्छसाधवः परीक्षितव्याः किमेते भाविता इति गच्छसाधुभिरपि स परीक्षणीयः । किमेष निस्तारको भवेत् किं वा नेति, आचार्येणापि परीक्षितव्यः । अन्योन्यं पुनर्यथा क्रमशो वक्ष्यमाणक्रमेणापरीक्षणे द्वयोरपि गच्छस्य भक्तं प्रत्याख्यातु-

कामस्य च प्रायश्चित्तं प्रत्येकं चत्वारो गुरुकाः । तथा अपरीक्षणे भवति द्विविधा विराधना, आत्मविराधना संयमविराधना च, तत्र गच्छस्यात्मविराधनाऽसमाधिमरणतः प्रत्यवायसंभवात् भक्तप्रत्याख्यातुः आत्मविराधना असमाध्युत्पादात् संयमविराधना गच्छस्याभावितत्वेन एषणाया असंभवात् । एको एको व जं पावे एको गच्छे यमनर्थं प्राप्नोति एको वा स प्रक्तप्रत्याख्याता तन्निमित्तमपि तस्य प्रायश्चित्तमापद्यते—

तम्हा परिच्छणं तु दव्वे भावे य होइ दोण्हंपि । संलेहे पुच्छदायण दिट्ठंतो अवच्चकोंकणए ॥४५८॥

यत एवमपरीक्षणे प्रायश्चित्तं दोषाश्च तस्माद्द्वयोरपि परस्परं द्रव्ये भावे च भवति परीक्षणं तत्रैवं भक्तं प्रत्याख्यातुकामेन परीक्षानिमित्तं गच्छसाधवो भणिता यथा आनयत मम योग्यं कलमशालिकूरं क्वथितं क्षीरं, ततो भक्ष्येऽथवाऽन्यद्भोजनं प्रणीतं यत्स्वभावतो रुचिकरं तत् आनयतेति याचते तत्रैवं याचने यदि ते हसन्ति कृष्णमुखा वा जायन्ते तदा ज्ञेयमभाविता एते इति तेषां समीपे न प्रत्याख्यातव्यमथ ते ब्रुवते यद् भणसि तत् कुर्म इति तदा ज्ञेयं योग्या एते इति, तथा गच्छसाधुभिः परीक्षानिमित्तं कलमशालिकूरप्रभृतिकमुत्कृष्टं द्रव्यमानेतव्यं, तस्मिन्नानीते यदि स ब्रूते—अहो सुन्दरमानीतं भुञ्जेऽहमिति तदा ज्ञातव्यमेष आहारलुब्ध इति न निस्तरिष्यति वक्तव्यश्च स यदा त्वमाहारगृद्धिं त्यक्ष्यसि तदा ते भक्तपरिज्ञायां योग्यता भविष्यति नान्यदा । अथ स तमुपनीतमाहारं जुगुप्सते किं ममैतेनाहारितेन पर्याप्तं नाहमाहारयामीति तदा ज्ञातव्यमेष निस्तरिष्यति तस्मिन् वक्तव्यं प्रत्याख्याहि, वयं ते निर्यापका इति इह तु याचितस्य द्रव्यसम्पादनमसम्पादनं च सा गच्छस्य द्रव्यतः परीक्षा यत्पुनः सकषायित्वमकषायित्वं वा ज्ञायते तद्भावपरीक्षणं । तथा भक्तप्रत्याख्यातुरप्यानीतसुन्दरस्य ग्रहणमग्रहणं वा द्रव्यतः परीक्षणं, भावतो गृद्ध्यगृद्धिपरिज्ञानामिति आचार्यस्य तत्परीक्षणमाह संलेहपुच्छइत्यादि यदा स आचार्याणामुपस्थितो भवति भक्तप्रत्याख्यातेनाहं तिष्ठामि । तदा स आचार्येण प्रष्टव्यः किमत्र संलिखितं त्वया न वेति ततः

स चिन्तयति पश्यति मे अस्थिचर्मावशेषं शरीरं तथापि प्रश्नयति संलिखितं न वेति । एवं चिन्तयित्वा क्रोधे दर्शिते क्षिप्रमङ्गुलिं भंक्त्वा दर्शयति पश्य, यत्र किंचिन्मद्यं (रक्तं) मांसं वा द्रक्ष्यसि भवति संलिखितं किं वा नेति। एवमुक्ते गुरुराह—न तेद्रव्यसंलेखं पृच्छामि कृशशरीरं-मत्यक्षत एवोपलभ्यमानत्वात् । किन्तु भावसंलेखं । स चाद्यापि न विद्यते इति भावसंलेखं कुरु । श्रूयतां चात्र दृष्टान्तोऽमात्यकोंकणकविषये । साम्प्रतमेनामेव गाथां व्याचिख्यातुर्गच्छपरीक्षामाह—

कलमोयणपयकढियादि दव्वे आणेहि मित्ति उदिते । भावे कसाइज्जंती तेसि सगासे न पडिवज्जे ॥४५९॥

कलमोदनं कलमशालिकूरं पयो दुग्धं क्वथितमादिशब्दात् अन्यस्याप्यभीष्टस्य भोजनस्य परिग्रहो मम योग्यमानयतेति द्रव्ये उदिते यदि भावे भावतः कषायन्ति कषायं कुर्वन्ति । ततस्तेषां समीपे भक्तपरिज्ञां न प्रतिपद्यते, अयोग्यत्वात् ।

अह पुण विरूवरूवे आणीय दुगुंच्छियभणंतन्नं । आणेसुवत्ति ववासिए पडिवज्जति तेसि तो एसो ॥४६०॥

अथ पुनर्विरूपरूपे अनेकप्रकारे आहारे आनीते जुगुप्सते भणन्ते भणंत्यन्यमाहारमानयामस्तथैव नेतुं व्यवसितस्तेषां पार्श्वे प्रतिपद्यते । यथाभिलषितवस्तुसम्पादकतया तेषां योग्यत्वात् । सम्प्रति गच्छस्य तत् परीक्षामाह—

कलमोयणे अपयसा अन्नं च सभाव अणुमयं जस्स । उवणीयं जो कुत्थइ तं तु अलद्धं पडिच्छंति ॥४६१॥

कलमोदनं कलमशालिकूरं पयसा सहोपनीतमिति अन्यद्वा तस्य स्वभावतोऽनुमतं तस्य तदुपनीतं सत् यः कुत्सते (कुत्सयते) निन्दति किं ममैतेन कार्यमिति तमलुब्धमिति ज्ञात्वा मतिच्छन्ति । यस्तु कलमौदनादिके उपनीते अहो सुन्दरमहं भुञ्जे इति स लुब्ध इति न मत्येषणीयः । आचार्यस्य तत्परीक्षामाह—

अज्जो संलेहो ते किं कतो न कओत्ति एवमुदीयंमि । भत्तं अंगुलिदावे पेच्छह किं कतो न कतो ॥४६२॥

अयं संलेखस्त्वया किं कृतो न कृतो वेत्येवमुदिते अङ्गुलिं भंक्त्वा दर्शयति । प्रेक्षस्व किं कृतः कि वा न कृत इति तत आचार्य आह–

न हु ते दव्वसंलेहं पुच्छि पासामि ते किसं । कीसे ते अंगुली भग्गा भावसंलेहमाउरो ॥ ४६३ ॥

न हु नैव ते तव द्रव्यसंलेखं पृच्छामि यतः पश्यामि ते कृशं शरीरं तस्मात्किमिति त्वया अङ्गुलिर्भग्ना पृच्छामि भावसंलेखं,मा क्रोधवशादातुरो भव । सम्प्रति दिट्ठंतोऽमच्चकोंकणए इत्येतद्भावयति

रण्णा कोंकण मच्चा दोवि निव्विसया कया । दोङ्गिए कंचियं छोढुं कोंकणे तक्खणा गतो ॥ ४६४ ॥

भंडीओ वइल्लएकाए अमच्चो जा भरेति उ । ताव पुन्नं तु पंचाहं नलिए निहणं गतो ॥ ४६५ ॥

केनापि राज्ञा एकः कोंकणकोऽपरोऽमात्य एतौ द्वावपि कस्मिंश्चिदपराधे समकमाज्ञप्तौ । यदि पञ्चाहाभ्यन्तरे निर्विषयौ न व्रजतस्ततोऽवश्यं वध्याविति तत्र कोङ्कणको दोग्धिके तुम्बके काञ्जिकं काञ्जिकपर्यासि क्षिप्त्वा तत् क्षणात् गतः अमात्यः पुनर्यावत् भण्डी ग्रन्थी बलीवर्दान् कायानुकापौती बिभर्त्ति तावत् पूर्णं पञ्चाहमिति नलिके शूलिकामारोपितो निधनं गतो विनाशं प्राप्तः, । यथा सोऽमात्यः कुडम्बोपकरणप्रतिबद्धो विनाशमुपगतः । एवं त्वमपि भावप्रतिबद्धो नाराधनाजीवितं प्राप्स्यसि तस्मात् ।

इंदियाणि कसाए य गारवे य किसे कुरु । न चेयं ते पसंसामो किसं साहु सरीरगं ॥ ४६६ ॥

इन्द्रियाणि चक्षुरादीनि कषायान् क्रोधप्रभृतीन् गौरवाणि ऋद्धिगौरवप्रमुखाणि कृशानि (कुरु) न चेदं ते साधोः कृशं शरीरकं प्रशं-

उ. १०. भा. ४६२-४७१ ॥ ६४ ॥ सामो भावसंलेखव्यतिरेकेण द्रव्यसंलेखस्यापि किञ्चित्करत्वात् । गतं संलेखनाद्वारमिदानीमालोचनाद्वारमाह—

आयरियपायमूलं गंतूणं सइ परक्कमे; ताहे सव्वेण अत्तसोही कायव्वा एस उवएसो ॥ ४६७ ॥

ततो द्रव्यसंलेखना भावसंलेखनानन्तरं भक्तं प्रत्याख्यातुकामेन सर्वेण स्वयं शोधिं जानताऽजानता च सति पराक्रमे आचार्यपादमूले गत्वा शोधिः कर्तव्या । एष तीर्थकृतां गणभृतां चोपदेशः तत्र स्वयं शोधिं जानन्तः प्रत्याह—

जह सकुसलो वि वेज्जो अन्नस्स कहेइ अत्तणो वाहिं । वेज्जस्स य सो सोउंतो पडिक्कमं समारभते ॥४६८॥

जाणंतेण वि एवं पायच्छित्तविहिमप्पणो निउणं । तह वि य पागडतरयं आलोएयव्वयं होइ ॥ ४६९ ॥

यथा सुकुशलोऽपि वैद्योऽन्यस्यात्मनो व्याधिं कथयति सोऽपि वैद्यस्य श्रुत्वा व्याधिकथनं ततः प्रतिकर्म समारभते । एवं प्रायश्चित्तविधिमात्मनो निपुणं जानतापि तथापि प्रकटतरमालोचयितव्यं भवतीति कृत्वा अन्यस्य समीपे आलोचयितव्यं । ततोऽप्यनेन किं कर्तव्यमत आह—

छत्तीसगुणसमन्नागएण तेण वि अवस्स कायव्वा । परपक्खिया विसोही सुट्ठुविवहार कुसलेणं ॥ ४७० ॥

तेनाप्यनेनाचार्येण षट्त्रिंशद्गुणसमन्वागतेन षट्त्रिंशद्गुणा अट्ठविहा गणिसंपय इत्यादिना प्रागेवाभिहिताः । सुट्ठुअपि व्यवहारकुशलेन परपाक्षिका परपक्षे गता विशोधिरवश्यं कर्तव्या । कथं पुनरात्मनः शोधिजातमप्यालोचयेदित्याह—

जह बालो जंपंतो कज्जमकज्जं च उज्जुयं भणइ । तं तह आलोइज्जा मायामयविप्पमुक्को उ ॥४७१॥

अथ बालो जल्पन् कार्यमकार्यं च ऋजुकममायं भणति तथा मायामदविप्रमुक्तस्तत्कार्यमकार्यं वा गुरोः पुरत आलोचयेत् । सम्प्रति मायानिर्घातने उपदेशमाह—

उप्पन्ना उप्पन्ना माया अणुमग्गतो निहंतव्वा । आलोयणनिंदणगरहणेहिं न पुणो अवितहेत्ति ॥ ४७२ ॥

उत्पन्ना उत्पन्ना माया मार्गतः पृष्ठो लग्नेन आलोचननिन्दनगर्हणैर्निहन्तव्या । कथमित्याह—न पुनरेवं द्वितीयं वारं करिष्यामीति प्रतिपत्त्या, संप्रत्यालोचनायां ये गुणा भवन्ति तानुपदर्शयति;

आयारविणयगुण कप्पदीवणा अत्तसोहि उजुभावो । अज्जवमद्दवलाघव तुट्ठीपल्हायजणणं च ॥ ४७३ ॥

आलोचनायां दत्तायामाचारः पञ्चविध आसेवितो भवति, विनयगुणश्च प्रवर्तितो भवति, कल्पदीपनानामवश्यमालोचयितव्यो अतीचार इत्यस्य कल्पस्य प्रकाशनमन्येषामुपदर्शनं, ततस्तेऽप्यन्ये एवं कुर्वन्ति । तथा आत्मनो विशोधिर्निःशल्यता कृता भवति । तथा ऋजुसंयमस्तस्य भावो भवनं तत्कृतं भवति, । तथा आर्यभवमार्यत्वं, मार्दवममानत्वम् लाघवमलोभत्वमेतानि कृतानि भवन्ति । तथा आलोचिते सति निःशल्यीभूतोऽहमिति तुष्टिरुपजायते । तथानालोचितेऽतीचारे सशल्योऽहमिति या मनस्यऽधृतिः (तस्याः) परिदाहापगमात् प्रल्हादजननं प्रल्हादोत्पादः, शीतीभवनं भवति । कः पुनः सोऽपि अतिचारः कुतो वा प्रभृत्यालोचयितव्यमत आह—

पव्वज्जादी आलोयणा उ तिण्हं चउक्कगवि सोही । जह अप्पणो तह परे कायव्वा उत्तमट्ठंमि ॥ ४७४ ॥

त्रयाणां ज्ञानदर्शनचारित्राणां अतीचारेषु प्रव्रज्यादेरारभ्य यावदुत्तमार्थाभ्युपगमस्तावदालोचना दातव्या कथमित्याह—चतुष्कविशोध्या एकैकस्मिन् द्रव्यतः क्षेत्रतः कालतो भावतश्चातीचारविशुद्ध्या पुनः कथमित्याह—यथात्मनः सम्यक् ज्ञेयतया तिष्ठति तथा परस्मिन्

आलोचना कर्तव्या देशतः सर्वतो न किंचिदपि गूहीतव्यमिति भाव उत्तमार्थे उत्तमार्थप्रतिपत्तौ कर्तव्यतायां तत्र ज्ञाननिमित्तं द्रव्यतोऽतीचारालोचनामाह—

नाणनिमित्तं आसेवियं तु वितहं परूवियं वावि । चेयणमचेयणं वा दव्वं सेसेसु इमगं तु ॥ ४७५ ॥

ज्ञाननिमित्तं सचित्तं अचित्तं द्रव्यमुद्गमाद्यशुद्धं तथा सचेतनमचेतनं वा वितथं प्ररूपितं भवेत्तद्यथा—सचित्तमचित्तं वा सचित्तमिति एतत् द्रव्यतोऽतीचारालोचनं शेषेषु तु क्षेत्रादिष्विदमतीचारालोचनं तदेवाह—

नाणनिमित्तमद्धाणमेति उमे य अच्छाति तदट्ठा । नाणं व आगमेस्संति कुणंति परिकम्मणं देहे ॥ ४७६ ॥

पडिसेवति विगतीतो मज्झदव्वो व एसाति वि वत्ती । वायंतस्सवि किरियाइ कया पणगाइहाणीए ॥४७७॥

ज्ञाननिमित्तमध्वानं पन्थानामिति प्रतिपद्यते अध्वानं प्रतिपन्ने च यत्सचित्तमकल्पिकमयतनया यतनया वा च तत् आलोचयति, । इदं क्षेत्रतोऽतीचारालोचनं । तथाऽवमेऽपि दुर्भिक्षेऽपि तदर्थं ज्ञानार्थं तिष्ठति, तत्र च तिष्ठता यदकल्पिकमासेवितमयतनया यतनया वा तदालोचयति, इदं कालतोऽतीचारालोचनम् । भावत आह—नाणं चेत्यादि ज्ञानमहमागमिष्यामि ग्रहीष्यामीति हेतोर्देहे शरीरस्य परिकर्म करोति, यथा व्याख्याप्रज्ञप्तेर्महाकल्पश्रुतस्य वा योगं वोढुकामो घृतं पिबति, प्रणीतं चाहारमुपभुङ्क्ते । तत्र या अयतना कृता, अथवा कश्चिद्रोग आसीत् । मा स तत्काले उद्रेकं यायादिति परिकर्म करोति, तच्च कुर्वता या अयतना कृता निर्विकृता विकृतीर्नानाप्रकारा निरन्तरं प्रतिसेवते तत्रापि या अयतना कृता मेध्यानि द्रव्याणिनामयैर्मेधा उपक्रियते । तानि द्रव्याणि एषयता परिमार्गयता पिबता वा या अयतना व्यधायि तथा वाचयतो वाचनाचार्यस्य पञ्चकादिहान्या क्रिया कृता अपि शब्दात्पञ्चकादिहान्यातिक्रमेण वा या कृता क्रिया तामप्यालोचयन्ति । तदेवं

ज्ञाननिमित्तं द्रव्याद्यतीचारालोचनमुपदर्शितमधुना दर्शननिमित्तं चारित्रनिमित्तं चाह—

एमेवदंसणम्मि वि सद्दहणा नवरि तत्थ नाणत्तं । एसण इत्थी दोसो वयातिचरणे सिया सेवा ॥ ४७८ ॥

एवमेव अनेनैव प्रकारेण ज्ञानगतेन प्रकारेण दर्शनेऽपि दर्शननिमित्तमपि द्रव्याद्यतीचारजातमालोचयितव्यं नवरं तत्र नानात्वं दर्शनं नाम श्रद्धानं चरणेऽपि चारित्रेऽपि स्यादियमतीचारता सेविता, तद्यथा—एषणायामेषणाविषये दोषोपेतवसतिविषये व्रतविषयो वेति । सम्प्रति तिण्हं चउक्कमविसोही (४७४) इत्यस्यान्यथा व्याख्यातुमाह—

अहवा तिगसालंबेण दव्वमादी चउक्कमाहच्च । आसेवियं निरालंतोव्व आलोअए तं तु ॥ ४७९ ॥

अथवेति प्रकारान्तरे त्रिकसालंबेनोपेतेन द्रव्यादिचतुष्कं द्रव्यक्षेत्रकालभावलक्षणमाहच्च कदाचित् । अकल्पनीयमयतनया यतनया वा सेवितमथवा निरालम्बको ज्ञानाद्यालम्बनरहितो द्रव्यादिचतुष्कमकल्पिकमासेवितवान् । एतेनैतत् ख्यापितं यत् प्रतिसेव्यते किञ्चिदकल्पिकं तत् दर्पतः कल्पतो भावतः परमपरप्रकारान्तरमस्तीति एतत् आलोचयेत् ।

पडिसेवणातियारा जइ वीसरिया कहं चिहुज्जाणु । तेसु कह वट्टियव्वं सल्लुद्धरणंपि समणाणं ॥ ४८० ॥

प्रतिसेवनातिचारा यदि कथमपि विस्मृता भवेयुस्तेषु शल्योद्धरणे कर्त्तव्ये कथं श्रमणेन वर्तितव्यं। सूरिर्वर्तनप्रकारमाह—

जे मे जाणंति जिणा अवराहे जेसु जेसु ट्ठाणेसु । तेहिं आलोएउं उवट्ठितो सव्वभावेणं ॥ ४८१ ॥

एवं आलोएंतो विसुद्धभावपरिणामसंजुत्तो । आराहओ तह वि सो गारव पडिकुंचणा रहितो ॥ ४८२ ॥

यान्ममापराधान् येषु येषु स्थानेषु जिनाः केवलिनो भगवन्तो जानन्ति तानहं सर्वभावेन सर्वात्मना आलोचयितुमुपस्थितः परं न

स्मरामि वचसा न प्रकटीकर्तुं शक्नोमि, । तस्माज्जिनदृष्टान्तमेव प्रमाणमित्यालोचयितव्यं । यद्यप्येवं संमुग्धाकारमालोचयति । तथापि स गौरवप्रतिकुञ्चनारहितो विशुद्धेन भावपरिणामेन संयुक्त एवमालोचयेत् आराधकः प्रतिकुञ्चना नाम माया, गतमालोचनाद्वारमधुना प्रशस्तस्थानद्वारमाह—

ट्ठाणं पुण केरिसगं होइ पसत्थं तु जस्स जं जोग्गं । भण्णति जत्थ न होज्जा कारणस्स उ तस्स वाघातो ॥४८३॥

तस्य भक्तं प्रत्याख्यातुर्यत्प्रशस्तं योग्यस्थानं तत् कीदृशं सूरिराह—भण्यते यत्र तस्य कृतभक्तप्रत्याख्यानस्य ध्यानव्याघातो भवति तान्युपदर्शयति ।

गंधव्वनट्टजस्सो स्स चक्कजन्तग्गिकम्म पुरुसे य नंतिक्क रयग देवडडोंब पाहिडिग रायपहे ॥ ४८४ ॥

चारगकोट्टग वट्टाण, कप्पपुप्फदगसमीवं मि, आरामे अहवियटे नागघरे पुव्वभणिए य ॥ ४८५ ॥

गन्धर्वशालायां यत्र गन्धर्विकाः संगीतं कुर्वन्ति तत्र गन्धर्वशालासमीपे वा न स्थातव्यं ध्यानव्याघातभावात् । तथा नृत्यशालासमीपे वा तत्राप्युक्तदोषसंभवात् । तथा जङ्गो हस्ती अश्वस्तुरङ्गमो हस्तिशालासमीपे वा तुरंगमशालासमीपे वा हस्तिकादिविरूपशब्दश्रवणतो ध्यानव्याघातभावात् तथा चक्रशालायां तिलपीडनशालायां तिलपीडनशालासमीपे वा जन्तत्ति इक्षुयंत्रशालायाम् इक्षुपीडनशाला समीपे वा तिलादिदर्शनतः कर्मकरगानशब्दश्रवणतो वा ध्यानभङ्गोपपत्तेः अग्निकर्म लोहकारकर्म तच्छाला अग्निकर्मलोहकारकर्मशालायां अग्निकर्मशालासमीपे वा पुरुषः कुंभकारः कुंभकारशालायां कुंभकारशालासमीपे वा अग्निपरितापतो लोहकुट्टनादिशब्दश्रवणतो बाध्यते व्याघातसंभवात् तथा नन्तिक्काः छिपास्तच्छालासमीपे वा रजकशालायां रजकशालासमीपे वा देवडशालायां समीपे वा जुगुप्सादोषात्

डोम्बालंखकास्तेऽपि गायन्ति । अथवा चण्डालविशेषगायना डोम्बास्तेषां शालायां तच्छालासमीपे वा जुगुप्सादोषात् । गानशब्दश्रवणतो ध्यानव्याघातभावाच्च तथा पाडहिकशालायां पाडहिकसमीपे वा वादित्रशब्दश्रवणतो ध्यानव्याघातः राजपथे राजपथ समीपे वा राज्ञ आगच्छता गच्छता वा समृद्धिदर्शनतो निदानकरणप्रसक्तेः, तथा चारको गुप्तिगृहं तत्र तस्य समीपे धारयता शब्दश्रवणतो ध्यानव्याघातभावात् कोष्ठ्रका नाम वट्टानां शाला, कोष्ठ्रके कोष्ठ्रकसमीपे वा वट्टा अपि गायन्ति, विरूपरूपाणि च भाषन्ते, ततो ध्यानव्याघातः, तथा कल्पपालाः सुरादिविक्रयकारिणो मद्यपा वा तेषां शालायां तच्छाला समीपे वा यतस्तत्र मत्तप्रमत्ता गायन्ति पूत्कुर्वन्ति ततो ध्याने व्याघातसंभवः तथा क्रकचके यत्र काष्टानि क्रकच्यन्ते क्रकचसमीपे वा । काष्ठक्रकचशब्दश्रवणतः कारपत्रिकगानशब्दश्रवणतो ध्यानभ्रंशोपपत्तेः पुप्फफलदगसमीवम्मित्ति पुष्पसमीपे फलसमीपे उदकसमीपे वा पुष्पादिदर्शनतः तद्विषयाभिलाषोपपत्तेः । तथा आरामे तत्राप्यनन्तरोदितदोषप्रसङ्गात् यथा विकटं नाम असंगुप्तद्वारम्(च)। तत्र पानके पाने कायिक्यादि परिस्थापने च सागारिकसंभवात् तथा नागगृहे उपलक्षणमेतत् । यक्षगृहादिषु तत्रापि भूयसां लोकानां नानाविधविकुर्वितवेषाणामागत्यागत्यगाननर्तनकरणात्तथा च सति ध्याने व्याघातसंभवः । यदि वा नागादयोऽनुकम्पया प्रत्यनीकतया विमर्शेन वा अनुलोमान् प्रतिलोमान्वा उपसर्गान् कुर्युः । पूर्वभणिते च प्राक्कल्पाध्ययनाभिहिते च भक्तप्रत्याख्यातुकामे तदेव भावयति ।

पढमबिइएसु कप्पे उद्देसेसु उवस्सया जे उ । विहिसुत्ते य निसिद्धा तव्विवरीए गवेसेज्जा ॥ ४८६ ॥

कल्पे कल्पाध्ययने द्वितीयतृतीययोरुद्देशयोर्विधिसूत्रे च आचाराङ्गे शय्याध्ययने अवग्रहप्रतिमास्थाननिषीदनके च ये उपाश्रया निषिद्धास्तेषुनस्थातव्यं । किन्तु तद्विपरीतान प्रदेशान् गवेषयेत् । तथा

उज्जाणरुक्खमूले सुन्नघरअनिसट्ठ हरिय मग्गे य । एवं विहे न ट्ठायइ हुज्जा समाहीए वाघातो ॥ ४८७ ॥

उद्याने वृक्षमूले शून्यगृहे अनिसृष्टे अननुज्ञाते हरिते हरिताकुले मार्गे च अन्यस्मिन्नपि च एवंविधे स्थाने न तिष्ठति भक्तप्रत्याख्याता, यतस्तत्र समाधेः व्याघातो भवति । गतमप्रशस्तस्थानद्वारमधुना प्रशस्तवसतिद्वारमाह—

इंदियपडिसंचारो मणसंखोभकरणं जहिं नत्थि, चाउस्सालादि दुवे, अणुन्नवेऊण ट्ठायन्ति ॥ ४८८ ॥

यत्र इन्द्रियप्रतिसंचारो न भवति, किमुक्तं भवति ? यत्र अनिष्टा इष्टा वा शब्दा न श्रूयन्ते, नापीष्टानिष्टानि रूपाणि । एवं गन्धादिष्वपि भावनीयं । मनःसंक्षोभकरणं च तत्र नास्ति, तत्र चतुःशालादिके द्वे वसती अनुज्ञाप्य प्रतिग्राह्ये आदिशब्दात् त्रिशालद्विशालादिपरिग्रहः वसतिद्वयं च गृहीत्वा एकत्र भक्तप्रत्याख्याता स्थाप्यते अपरत्र शेषा गच्छ साधवः किं कारणमिति चेदुच्यते अशनादीनां गन्धेन भक्तप्रत्याख्यातुरभिलाषो माभूदिति हेतोः ।

पाणगजोग्गाहारे उ ठन्ति से तत्थ जत्थ न उ इंति । अपरिणया व सो वा अप्पच्छयगेहिं रक्खट्ठा ॥४८९॥

पानकं योग्यमाहारं च से भक्तप्रत्याख्यातुस्तत्र प्रदेशे वृषभाः स्थापयन्ति यत्र न तु नैव अपरिणताः साधवः स वा भक्तप्रत्याख्याता समागच्छन्ति । किं कारणं तत्र स्थापयन्तीत्यत आह—अप्रत्ययगृद्धिरक्षार्थं कृतभक्तप्रत्याख्यानेऽस्य दीयमानं दृष्ट्वा माभूदपरिणतानामप्रत्ययो भक्तप्रत्याख्यातस्तु तत् दृष्ट्वा गृद्धिरिति हेतोः । अत्राह—यदि तेन भावतस्त्यक्त आहारस्ततः कथं तस्य गृद्धिरुपजायते । तत आह—

भुत्ता भोगी पुरा जोवि गीयत्थो वि य भाविओ । संते साहारधम्मेसु सो पि खिप्पं तु खुब्भए ॥ ४९० ॥

योऽपि पुरा पूर्वं भुक्तभोगी गीतार्थो भावितोऽपि च सोऽपि सत्सु आहारधर्मेषु आहारग्रहणधर्मेषु क्षिप्रं शीघ्रमाहारदर्शनतः क्षुभ्यति, स्वप्रतिज्ञां विलुप्याहारं याचते । तथा

पडिलोमाणुलोमा वा विसया जत्थ दूरतो । ठ्ठवेत्ता तत्थ से निच्चं कहणा जाणगस्स वि ॥ ४९१ ॥

यत्र प्रतिलोमा अनुलोमा वा विषयाः दूरतस्तत्र तं स्थापयित्वा से तस्य जानतोऽपि नित्यं कथना भवति । गतं वसतिद्वारमिदानीं निर्यापकद्वारमाह—

पासत्थोसन्नकुसीलट्ठाण परिवज्जिया उ निज्जवगा । पियधम्म वज्जभीरू गुणसम्पन्ना अपरितंता ॥ ४९२ ॥

पार्श्वस्थाऽवसन्नकुशीलस्थानपरिवर्जिताः प्रियधर्माणोऽवद्यभीरवो गुणसम्पन्ना अपरित्रान्ता अपरिश्रान्ता निर्यापका अथ पुनस्ते निर्यापकास्तस्य कृतभक्तप्रत्याख्यानस्य किं कुर्वन्ति कियंतो वा इष्यन्ते—

उव्वत्त १ दार २ संथार ३ कहग ४ वादीअ ५ अग्ग दारम्मि । ६
भत्तो ७ पाण ८ विआरे ए कहग १० दिसा १२ जे समत्था य ॥ ४९३ ॥

ये तं कृतभक्तप्रत्याख्यानं उद्वर्तयन्ति परावर्तयन्ते च चत्वारः (१) ये अभ्यन्तरमूले तिष्ठन्ति तेऽपि चत्वारः संस्तारककारका अपि चत्वारो ३ येऽपि तस्य धर्मं कथयन्ति, तेऽपि चत्वारः ४ वादिनो लोकस्योल्लुण्ठवचनप्रातिकारिणश्चत्वारः ५ अग्रद्वारे ये तिष्ठन्ति तेऽपि चत्वारः ६ ये योग्यं भक्तमानयन्ति ते चत्वारः ७ पानकस्यापि तद्योग्यास्यानेतारश्चत्वारः ८ उच्चारपरिष्ठापकाश्चत्वारः ९ प्रश्रवणपरिष्ठापका अपि चत्वारः । १० बहिर्लोकस्य धर्मकथकाश्चत्वारः ११ चतसृष्वपि दिक्षु साहस्रमल्लाश्चत्वारः । १२ एते द्वादशचतुष्कका अष्टा-

उ. १०. भा. ४९१–४९७ ॥ ६८ ॥ चत्वारिंशद्भवन्ति कीदृशा पुनरमी निर्यापका इत्यत आह—

जो जारिसतो कालो भरहेरवएसु होइ वासेसु । ते तारिसया तइया अडयालीसं तु निज्जवगा ॥ ४९४ ॥

यो यादृशः कालो भरतेष्वैरावतेषु च वर्षेषु भवति ते तादृशास्तत्कालानुरूपिणो निर्यापका अष्टचत्वारिंशदवसातव्याः ।

एए खलु उक्कोसा परिहायंता हवंति तिन्नेव । दो गीयत्था तईए असुन्नकरणं जहन्नेणं ॥ ४९५ ॥

एतेऽनन्तरोदितसंख्याकाः खलु उत्कर्षा उत्कृष्टास्तथैककपरिहान्या परिहीयमानास्तावद्भवन्ति यावज्जघन्येन कृतभक्तप्रत्याख्यानेन सह त्रयः । तत्र द्वौ गीतार्थौ निर्यापकौ तृतीयो भक्तप्रत्याख्याताः तत्रायं च विधिरेकस्य गीतार्थस्य भक्तपानमार्गणाय गमनं, द्वितीयेन तृतीये तृतीयस्य भक्तप्रत्याख्यातुरशून्यकरणमेकस्तत्पार्श्वे तिष्ठत्यपरो भक्तपाने मार्गणाय गच्छतीति भावः । गतं निर्यापकद्वारमधुना दव्वदायणे चरिमे इत्यस्य द्वारस्य व्याख्यानार्थमाह—

तस्स य चरिमाहारो इट्ठो दायव्वो तन्हाछेयट्ठा । सव्वस्स चरिमकाले अतीव तण्हा समुप्पज्जे ॥ ४९६ ॥

भक्तप्रत्याख्यायस्य सर्वस्यापि चरमकाले अतीवतृष्णा आहारकांक्षा समुत्पद्यते तेन तस्य भक्तं प्रत्याख्यातुकामस्य तृष्णाच्छेदार्थमाहारकांक्षा व्यवच्छेदाय इष्टश्चरमाहारो दातव्यः ।

नवविगति सत्तउयणा अट्ठारसवंजणुच्च पाणं च । अणुपुव्विविहारीणं समाहिकामाण उवहरिउं ॥ ४९७ ॥

नवविकृतयोऽनवगाहिमदशमाः शाल्यादिभेदतः सप्तविध ओदनोऽष्टादशव्यञ्जनानि शास्त्रप्रसिद्धानि उच्चरमतिप्रशस्यं पानं द्राक्षापानादि एतत्सर्वमनुपूर्वी विहारिणामानुपूर्व्या शनैराहारमोचनेन भक्तप्रत्याख्यानं प्राप्तवतां समाधिकामानां समाधिमभिलषतां समाधि-

व्य. सू. ३ ॥ ६८ ॥ करणनिमित्तमुपहृत्य दत्वा तस्य तृष्णाव्यवच्छेदः क्रियते अथवा ।

कालसहावाणुमतो पुव्वं झुसितो सुओ व दिट्ठो वा । ज्झोसिज्जइ सो से तह जयणाए चउव्विहाहारो ॥४९८॥

कालानुमतः स्वभावानुमतश्च तेन यः पूर्वमाहारो योषितः सेवितः स कथं साधुभिर्ज्ञातव्यः । ईदश एतस्य काल स्वभावानुमतः आहारः श्रुतो वा कस्यापि कथनतो दृष्टो वा कदाचित्साक्षाद्दर्शनात् परिज्ञातो यथैतस्य ईदश आहारो रोचत इति । स चतुर्विधोऽशनपान-खादिमस्वादिमरूपो यतनया प्रथमत उद्गमादि शुद्धस्य लाभे पञ्चकपरिहान्या याचित्वा से तस्य भक्तं प्रत्याख्यातुकामस्य जोष्यते दीयत इत्यर्थः । अथ को गुणस्तस्य चरमाहारेण दत्तेनेत्यत आह—

तन्हाछेयम्मि कए न तस्स तहियं पवत्तए भावो । चरमं च जे स भुंजइ सद्धा जणणं दुपक्खेवि ॥४९९॥

तेन चरमाहारेण प्रदत्तेन तृष्णाच्छेद आहारकांक्षा व्यवच्छेदे कृते न भूयस्तत्राहारविषये तस्य भाव इच्छाया प्रवर्तते । वक्ष्य-माणवैराग्यभावनाप्रवृत्तेः तथा चरमाहारमेष भुङ्क्ते इति श्रद्धाजननं द्विपक्षेऽपि भक्तप्रत्याख्यातीनिर्यापकाणां चेत्यर्थः । तथाहि भक्तप्रत्या-ख्याता इदं चिन्तयति । अयमभ्युद्यतमरणसमुद्रस्य तीरं प्राप्तो दुर्लभमेतत् निस्तीर्णोऽहं संसारादिति गाढतरं ध्यानमुपागतो भवति निर्यापका अप्येवं चिन्तयन्ति—वयमेवाभ्युद्यतमरणस्य तीरे प्राप्ता भविष्यामो यस्मादेतस्य चरमाहारदाने गुणास्तस्मादवश्यं स दातव्यः । अथ तृष्णाव्यवच्छेदः केनाकारेण तस्य वैराग्यभावना प्रवर्तत इति आह—

किं च तन्नोवभुत्तं मे परिणामासुइं सुइं । दिठसारो सुहं ज्झाति चोयणे सेव सीयति ॥ ५०० ॥

चरमाहारे प्रदत्ते तृष्णाव्यवछेदे च जाते स एवं वैराग्यमापन्नश्चिन्तयति । किं वा तदस्ति भोज्यं यत्पूर्वगृहवासे प्रव्रज्यापर्याये

वा मया नोपभुक्तं परं शुध्यति तत् भुक्तं परिणामात् परिणामवशेन अशुचिः संजायते तथा आहारसंज्ञोपयुक्तो जीवः कर्मणा बन्धको भवति,। तथा आहारगृद्धे निर्वृत्तः सुखभागी, एवं प्रत्यक्षत आगमतश्च दृष्टः सार उपलब्धतत्व सुखं धर्मध्यानं ध्यायते, तथा यदि च आहारे प्रवृत्ते भूयः तत्रैवानुबन्धतः प्रसीदति तदेतस्य तदा सीदत एषैवाधिकृतश्लोकार्थरूपा चोदना प्रज्ञापना कर्तव्या झोसिज्जइ सो से तह जयणाए चउव्विहाहारो (४९८) इत्यस्य व्याख्यानमाह—

तिविहं तु वोसिरोहिइ सो ताहे उक्कोसगाइं दव्वाइं । मग्गित्ता जयणाए चरमाहारं पदंसंति ॥ ५०१ ॥

त्रिविधं मनसा वाचा कायेन भक्तं प्रत्याख्यातुकाम आहारं व्युत्स्रक्ष्यति । तत उत्कृष्टानि द्रव्याणि यतनया उद्गमादिशुद्धलाभे पञ्चकपरिहान्या याचित्वा चरममाहारं तस्य प्रदर्शयन्ति ।

पासित्तु ताणि कोई तीरप्पत्तस्स किं मम तेहिं । वेरग्गमणुप्पत्तो संवेगपरायणो होइ ॥ ५०२ ॥

तानि उत्कृष्टानि द्रव्याणि दृष्ट्वा कश्चित्तीरप्राप्तस्याभ्युपगमरणसमुद्रपारमुपागतस्य ममैतै किं कार्यमित्येवं वैराग्यमनुप्राप्तः संवेगपरायणः सर्वथा निवृत्ताहाराभिलाषो भयति ।

सव्वं भोच्चा कोई मणुन्नरसपरिणतो भवेज्जाहि । तं चेवणुबंधंतो देसं सव्वं च गेहीए ॥ ५०३ ॥

कोऽपि पुनः सर्वमुत्कृष्टं भुक्त्वा मनोज्ञरसपरिणत उत्कृष्टरसगृद्धो भवति । ततो देशं सर्व्वं वा गृद्ध्यात्तमेवोत्कृष्टमाहारमनुबध्नन् अभिलषन् तिष्ठति ।

विगतीं कयाणुबंधे आहारणुबंधिणाएवोच्छेदो । परिहायमाणदव्वे गुणवुङ्कि समाहि अणुकंपा ॥ ५०४ ॥

विकृतीषु कृतो योऽनुबन्धस्तस्मिन् सति आहारानुबन्धनायां च सत्यां तस्य विकृत्यनुबन्धस्याहारानुबन्धस्य च किंच नोवभुत्तं मे परिणामासुइं (५००) इति प्रकारेण व्यवच्छेदः कर्तव्यः। सम्प्रतिहानिद्वारमाह–परिहायमाणा इत्यादि यानि चरमाहारद्रव्याण्यानीतानि तानि तद्विषयमनुबन्धं कुर्वन्तः परिणामतो द्रव्यतश्च परिहीयमानानि कर्तव्यानि। अथ कि कारणं यदाहारे अनुबन्धं कुर्वन्तो भक्तं पानं च दीयते। उच्यते–गुणवुड्ढिसमाहिअणुकंपा इति स भक्तं प्रत्याख्यातुकामोऽनुकम्पनीयोऽनुकम्पमानस्यासमाधिमरणप्रसक्तेस्ततोऽनुकम्पते, आहारे प्रदत्ते सति तस्य समाधिरुपजायते। समाधितश्च प्रज्ञापयितुं शक्यः प्रज्ञापितश्चाहारव्यवच्छेदं करिष्यति। ततोऽभ्युद्यतमरणे गाढं ध्यानोपगतस्य गुणवृद्धिः कर्मनिर्जरा भवति। अथ चरमाहारे द्रव्याणां परिणामतो द्रव्यतश्च परिहानिः कथं कर्तव्येत्यतआह—

दविय परिणामतो वा हवंति दिणेदिणे जाव तिन्नि। बिंति न लब्भंति दुलभे सुलभंमि अहो इमा जयणा॥५०५॥

चरमाहारद्रव्याणि द्रव्यसंख्यया परिमाणतश्च दिने दिने तावत्त्रीणि दिनानि तत्र परिणामतो दिने दिने स्तोकतरमानयंति। द्रव्यपरिहानिः पुनरेवं। यदि क्षीरं चरमाहारार्थतया समानीतं ततो द्वितीयदिवसे तन्नानयन्ति किन्तु दध्यादिकं। अथ चरमाहारार्थतया दध्यानीतं ततो द्वितीयदिने क्षीराद्यानयन्ति, न तु दधि। एवं द्रव्यपरिहानिस्त्रीन् दिवसान् ततः परतः किञ्चिदानीयते। तत्र दुर्लभद्रव्यविषये एवं ब्रुवते न लभ्यते, सुलभे तु द्रव्य इयं वक्ष्यमाणा यतना भवति। तामेवाह—

आहारे ताव च्छिंदाहि गेहिं तोणिं चइस्ससि। जं वा भुत्तं न पुव्वं ते, तीरं पत्तो तमिच्छसि॥५०६॥

आहारे आहारविषयां तावत् गृद्धिंच्छिद्धि ततः शरीरं त्यक्ष्यसि नान्यथा यथा पूर्वं त्वया निस्पृहतया न भुक्तस्तदानीमभ्युद्यतमरणसमुद्रस्य तीरं प्राप्त इच्छसि एवमनुशासनेन तस्याहाराकांक्षा विनिवर्त्यते। गतं हानिद्वारमिदानीं अपरित्रान्तद्वारमाह—

उ. १०. भा. ५०६–५११ ॥ ७० ॥

वट्टंति अपरितंता दिया व रातो व सव्वपडिकम्मं । पडियरगा गुणरयणा कम्मरयं णिज्जरेमाणा ॥ ५०७ ॥

प्रतिचरका गुणरत्नाः रजो निर्जरयतस्तस्य कृतभक्तप्रत्याख्यातस्य प्रतिकर्मणि दिवारात्रौ वा परित्रान्ता वर्तन्ते ।

जो जत्थ होइ कुसलो सो उ न हावेइ तं सइ बलंमि । उज्जुत्ता सन्नियोगे तस्स वि दीवेंति तं सद्धां ॥५०८॥

यो यत्र प्रतिकर्मणि भवति कुशलः, स तत् प्रतिकर्म सति बले न हापयति । किन्तु सर्वेपि स्वस्वनियोगे उद्युक्तास्तथा वर्तन्ते, तद्यथा तस्यापि कृतभक्तप्रत्याख्यानस्य तामभ्युपगतमरणसमुद्रतीरप्राप्तत्वविषयां श्रद्धां दीपयति ।

देहवियोगो खिप्पं वहेज्ज अहवा वि कालहरणेणं । दोण्हंपि निज्जरा वद्धमाणगच्छो उ एयट्ठा ॥ ५०९ ॥

तस्य कृतभक्तप्रत्याख्यानस्य देहवियोगः क्षिप्रं वा भवेदथवा कालहरणेन तथापि स्वस्वनियोगाद्युक्तैस्तैर्भवितव्यं, एवं च द्वयानामपि प्रतिचारकाणां प्रतिचर्यस्य च प्रवर्धमाना निर्जरा कर्मनिर्जरा भवति, । गच्छो ह्येतदर्थं परस्परोपकारेणोभयेषां निर्जरा स्यादित्येवमर्थमासेव्यते गतं परित्रान्तद्वारमधुना निर्जराद्वारमाह—

कम्ममसंखेज्जभवं खवेइ अणुसमयमेव आउत्तो । अन्नतरगम्मि जोगे सज्झायंमी विसेसेणं ॥ ५१० ॥

अन्यतरस्मिन् योगे प्रतिलेखनादिरूपे आयुक्तः उपयुक्तः सन् अनुसमयमेव प्रतिक्षणमेव कर्म असंख्येयभवोपार्जितं क्षपयति, । कर्मणोऽनन्तकालमनवस्थानाभावादसंख्येयभवमित्युक्तं स्वाध्याये पुनरायुक्तः सन् विशेषेण कर्म क्षपयति ।

कम्ममसंखेज्जभवं खवेइ अणुसमयमेव आउत्तो । अन्नतरगंमि जोगे काउस्सग्गे विसेसेणं ॥ ५११ ॥

कम्ममसंखेज्जभवं खवेइ अणुसमयमेव आउत्तो। अन्नतरगंमि जोगे वेयावच्चे विसेसेण ॥ ५१२ ॥

॥७०॥ कम्ममसंखेज्जभवं खवेइ अणुसमयमेव आउत्तो । अन्नतरगम्मि जोगे विसेसउ उत्तमटुंमि ॥ ५१३ ॥

गाथात्रयमपि प्राग्वत् । नवरमुत्तमार्थे प्रतिपन्नस्य वैयावृत्ये च विशेषतः कर्मनिर्जरा भवतीति विशेषत उभयत्रापि यतितव्यं । निर्जराद्वारं संस्तारकद्वारमाह—

संथारो उत्तमट्ठे भूमीसिलाफलगमादि नायव्वा; संथारपट्टमादी दुगवीराई बहूवावि ॥ ५१४ ॥

उत्तमार्थे व्यवस्थितस्य संस्तारको दातव्यो भूमिर्भूमिरूपः, शिला वा प्रधानशिलातलरूपः । एतौ द्वावपि अस्फुटता च झुषिरौ कर्तव्यौ, तत्र स्थितो वा निषन्नो वा यथासमाधि तिष्ठतु, फलकं वा संस्तारको ज्ञातव्यः, । तच्च फलकमेकाङ्गिकमानेतव्यं, तस्याभावे द्व्यादि फलकात्मकः । तस्याप्यभावे निरन्तरकं त्र्यात्मको ज्ञातव्यः एतत् आदिशब्दस्य व्याख्यानं, । इदानीमास्तरणमाह—संस्तारकोत्तरपट्ट इत्येतत्प्रस्तरणमुत्सर्गतो अपवादत आह—बहूवावि यदि सोत्तरपट्टसंस्तारकमात्रे तस्यासमाधिरुपजायते तदा बहून्यपि प्रस्तार्यते तस्य कल्पप्रभृतीति—

तह वि असंथरमाणे कुसमादीणिंसु अझुसिरतणाई । ते ससइ संथाराण झुसिरतणाइ ततो पच्छा ॥५१५॥

अथ कल्पप्रभृति संस्तरणेपि तस्यासमाधिरुपजायते तदा कुशादीनि दर्भादीनि अझुषिराणि तृणानि प्रस्तार्यन्ते, । तेषामसत्यभावे असंस्तरणे वा सति ततः पश्चात् झुषिराणि अपि तृणान्यानीयन्ते ।

कोअव पावारग नवय तूलिआलिंगिणी अभूमीए । एमेव अणहियासे संथारमाइपल्लंके ॥ ५१६ ॥

यदि तृणेष्वपि प्रस्तारितेषु न समाधिस्तदा कोयवो देअट्ठीए प्रस्तार्यते तत्रापि समाधिरनुत्पादे प्रावरणकस्तत्राप्यसमाधौ नवतं जीर्णं तत्रापि समाध्यलाभे तूली आलिङ्गिनी चोभयतः प्रस्तार्यते । एतत्सर्वं भूमौ कर्तव्यमथैवमपि नाध्यास्ते न समाधिं प्राप्नोति तदा संस्तारकादिपूर्वक्रमेण पल्यङ्के प्रस्तारणीयं यावत्पर्यन्ते तूलिका उभयत आलिङ्गिनी वा गतं संस्तारकद्वारमिदानीमुद्वर्तनादिद्वारमाह—

पडिलेहणसंथारं पाणगउच्चत्तणाइ निग्गमणं । सयमेव करेइ सहू असहूस्स करेंति अन्ने उ ॥ ५१७ ॥

यो भक्तप्रत्याख्याता सहः समर्थः स स्वयमेवात्मीयस्योपकरणस्य प्रत्युपेक्षणं संस्तारकं संस्तारकप्रदानं पानकं पानकरणमुद्धर्तनादि उद्वर्त्तनाप्रवर्तनेऽन्तः प्रदेशात् बहिः प्रदेशादन्तः प्रवेशनं करोति । असहस्य असमर्थस्य पुनः अन्ये सर्वं कुर्वन्ति, कथमित्याह—

कायोवचितो बलवं निक्खमणपवेसणं च से कुणइ । तह अविसहमाणं संथारगयं तु संचारे ॥ ५१८ ॥

कायेन (यो) शरीरेणोपचितो बलवान् स तस्यान्तः प्रदेशाद्बहिर्निष्क्रमणं बहिःप्रदेशान्तः प्रवेशनं करोति, च शब्दादन्यच्चोद्वर्तनादिकं प्रवर्तनादिकं संचार्यमाणोऽपि सोऽवष्टंभतः संचार्यते । अथ तथापि स न विसहते न समाधिं प्राप्नोति तदा तं तथाप्यविषहमाणं संस्तारगतं संचारयन्ति—

संथारो मउओ तस्स समाहिहेउं तु होइ कायव्वो । तह वि य अविसहमाणो समाहिहेउं उदाहरणं ॥ ५१९ ॥

समाधिहेतोः समाधेरुत्पादनाय यस्तस्य संस्तारको मृदुको भवति कर्तव्यो यावत्पल्यङ्के तूल्या आलिङ्गनपट्टिकायाश्च समास्तरणमिति

व्य. सू. ३ ॥ ७१ ॥ तथापि अविषहमाणे समाधिमलभमाणे समाधिहेतोः समाधिसम्पादनाय इदं वक्ष्यमाणमुदाहरणं प्रोत्साह्यतेऽनेनेत्युदाहरणं प्रोत्साहनं कर्तव्यं । तदेवाह—

धीरपुरिसपण्णत्ते सप्पुरिसनिसेविए परमरम्मे । धण्णा सिलायलगया निरवेयक्खा निवज्जन्ति ॥५२०॥

१८ धन्याः केचन धीरपुरुषप्रज्ञप्ते तीर्थकरगणधरप्ररूपिते सत्पुरुष निषेविते तीर्थकरादिभिरासेविते परमरम्ये शिलातले गता व्यवस्थिता निरपेक्ष्याः परापेक्षारहिता निर्वाप्यन्ते नितरामभ्युद्यतमरणं प्रपद्यन्ते ।

जति ताव सावयाकुल गिरिकंदर विसमकडयदुग्गेसु । साहेत्ति उत्तिमट्ठं धितिधणियसहायगा धीरा ॥५२१॥

किं पुण अणगारसहायगेण अण्णेणं संगहबलेण । परलोइए न सक्का साहेउं उत्तमो अट्ठो ॥ ५२२ ॥

२२ यदि तावत् धृतिरेव केवला धणियमत्यर्थं सहायो येषां ते धृतिधनिनः सहायका धीराः स्वापदाकुलेषु गिरिकन्दरेषु विषमेषु कटकेषु विषमेषु च दुर्गेषु उत्तमार्थं साधयन्ति । किं पुनरनगारसहायकेन परलोकेन परलोकार्थिनो अन्योन्यसंग्रहबलेन शक्य साधयितुमुत्तमार्थ इति ।

जिणवयणमप्पमेए महुरं कन्ना हुतिं सुणेतूणं । सक्का हु साहू मज्झे संसारमहोयहिं तरिउं ॥ ५२३ ॥

२६ जिनवचनमप्रमेयं मधुरं ललितपदविन्यासात्मकत्वात् कर्णयोराहुतिमिव कर्णाहुतिं पावकस्य घृताहुतिरिव कर्णयोराप्पा(प्या)यमिति भावः शृण्वतां साधुमध्ये स्थितानां अक्लेशेन शक्यः संसारमहोदधिः तरितुमिंति

सव्वे सवट्ठाए सव्वन्नू सव्वकम्मभूमीसु । सव्वगुरु सव्वमहिया सव्वे मेरुंमि अहिसित्ता ॥ ५२४ ॥

सव्वाहिं वि लद्धीहिं सव्वे वि परीसहे पराइत्ता । सव्वे वि य तित्थयरा पातोवगया उ सिद्धिगया॥५२५॥

सर्वे सर्वज्ञाः सर्वासु कर्मभूमिषु सर्वस्यामद्धायामतीतानागतरूपायां सर्वगुरवः सर्वमहिताः सर्वे मेरावभिषिक्ताः सर्वे आमर्षौषध्यादिभिर्लब्धिभिरुपेताः सर्वे च तीर्थकराः तीर्थप्रवर्तनशीलाः सर्वान् परीषहान् पराजित्य पादपोपगताः सिद्धिं गताः ।

अवसेसा अणगारा अतीय पडुप्पन्नणागया सव्वे । केइ पादोवगया पच्चक्खाणं गिणिं केई ॥ ५२६ ॥

सर्वेऽपि च अनगाराः अतीताः प्रत्युत्पन्ना अनागताश्च केचित्प्रथमसंहननोपेताः पादपोपगताः केचित्प्रत्याख्यानं भक्तपरिज्ञां केचिदिङ्गिनीं प्रतिपन्नाः ।

सव्वातो अज्जातो सव्वे वि य पढमसंघयण वज्जा । सव्वे य देसविरया पच्चक्खाणेण उ मरंति ॥ ५२७ ॥

सर्वा अप्यार्यिकाः सर्वेऽपि च प्रथमसंहननवर्जाः सर्वेऽपि च देशविरताः प्रत्याख्यानेन भक्तपरिज्ञारूपेण वा म्रियंते ।

सव्वसुहप्पभवा उ जीवियसारा उ सव्वजणगातो । आहाराउ रयणं न विज्जइ हु उत्तमं लोए ॥ ५२८ ॥

सर्वस्य सुखस्य प्रभव उत्पादकारणं सर्वसुखप्रभवस्तस्मात् जीवितसारादन्नं वै प्राणा इति वचनात्सर्वस्य गतो जनकः तस्मादाहारमन्तरेण कस्याप्युत्पत्तेरभावात् । इत्थंभूतादाहाराद्, अन्यदुत्तमं रत्नं लोके न विद्यते किन्त्वाहार एव सर्वोत्तमं रत्नं रत्नत्वमेव भावयति।

विग्गहगए य सिद्धे य मोत्तुं लोयंमि जत्ति या जीवा। सव्वे सव्वावत्थं आहारे हुंति उवउत्ता॥ ५२९ ॥

विग्रहगतान् विग्रहगत्यापन्नान् सिद्धांश्च मुक्त्वा शेषा यावन्तो लोके जीवास्ते सर्वे सर्वावस्थं सर्वास्ववस्थास्वाहारे उपयुक्ता भवन्ति। तत आहारः परमन्नम् ।

तं तारिसयं रयणं सारं जं सव्वलोअरयणाणं । सव्वं परिच्चइत्ता पादोवगया पविहरंति ॥ ५३० ॥

यत्सर्वलोके रत्नानां मध्ये सारं तेषु सत्स्वपि तृप्तेरभावात् आहाररूपं रत्नं तत्तादृशं सर्वं परित्यज्य धन्याः पादपोपगताः प्रविहरन्ति।

एयं पादोवगमं निपरिकम्मं जिणेहिं पण्णत्तं । जं सोऊण खमओ ववसायपरक्कमं कुणइ ॥ ५३१ ॥

१८ एतत्पादपोपगमं मरणं जिनैर्निःप्रतिकर्म प्रज्ञप्तं यत् श्रुत्वा क्षपको व्यवसायपराक्रमं करोति । गतमुद्वर्तनादिद्वारमधुना सारेऊण य कयमितिद्वारव्याख्यानार्थमाह—

कोई परीसहेहिं वाउलिं वेयणट्टिउ वावि। उहासेज्जकयाती पढमं बितीयं च आसज्ज ॥ ५३२ ॥

कश्चित्प्रथमद्वितीयपरीषहाभ्यां व्याकुलितो ध्यानाच्चालितो यदि वा वेदनया पीडया अर्दितः पीडितोऽवभाषेत याचेत्कदाचित्
२२ प्रथममनशनं द्वितीयं वा पानकमासाद्याधिकृत्य ततः किं कर्तव्यमत आह—

गीयत्थमगीयत्थं सारेउं मतिविवोहणं काउं ।तो परिबोहयछट्ठे पढमे पगयं सिया बिइए ॥ ५३३ ॥

स भक्तप्रत्याख्यानः कदाचित् प्रान्तदेवतयाधिष्ठितोवभाषेत, ततः परिज्ञाननिमित्तं स्मरणं कारयितव्यः भण्यते त्वं गीतार्थोऽगीतार्थो वा अथवा दिवसो वर्त्तते रात्रि वा तत्र यदि समस्तमवितथं ब्रूते,तदा ज्ञायते न प्रांतदेवतयाधिष्ठितः किन्तु परीषहत्याजितो याचते,
२६ तदेवं गीतार्थमगीतार्थं चात्मानं स्मारयित्वा स्मरणोत्पादनेन यथावस्थितमतिविबोधनं कृत्वा ततः प्रतिबोध्य षष्ठे रात्रिभोजने प्रथमे अशने प्रकृतं स्यात् । द्वितीये वा पानके किमुक्तं भवति । अशने पानके च याचिते तस्य भक्तपानात्मकः कवचभूत आहारो दातव्यः । अथ किं कारणं प्रत्याख्याप्य पुनराहारो दीयते । तत आह—

उ. १०. भा. ५३०-५३८ ॥ ७३ ॥

हंदि परीसहचमू जोहेयव्वा मणेण काएण । तो मरणदेसकाले कवयभूओ उ आहारो ॥ ५३४ ॥

हंदीति चोदकामन्त्रणे ! हे चोदक परीषहचमूः परीषहसेना मनसा कायेनोपलक्षणमेतत् वाचा च योधेन योधयितव्या ततस्तस्याः पराजयनिमित्तं मरणदेशकाले मरणसमये योधस्य कवचभूत आहारो दीयते । एतदेव विभावयिषुरिदमाह—

संगामदुगं महसिलरहं मुसले चेव परूवणा । असुरसुरिंदावरणं, चेडग एगो गहं सरस्स ॥ ५३५ ॥

चेटकस्य कोणिकस्य च परस्परं विग्रहे कोणिकपक्षे संग्रामद्वयमसुरेन्द्रोऽमरः कृतवान् तद्यथा—महाशिलाकंटकं रथमुशलं च तस्य प्ररूपणा यथा व्याख्याप्रज्ञप्तौ तथा कर्तव्या । असुरेन्द्रेण च शक्रेण कोणिकस्यावरणं कृतं कठिनवज्रमयप्रतिरूपके स क्षिप्त इत्यर्थः । ततश्चेटकस्य एकः सारथिः कोणिकवधाय शरस्य कनकप्रवहणविशेषरूपस्य यद्ग्रहं कृतवान् । एतदेव स्पष्टयति ।

महसिलकंटे तहियं वट्टंते कोणिउ उरहिएण । रक्खग्गविलग्गेण पट्टे पहउ उ कणगेणं ॥ ५३६ ॥

उप्फिडिउ सो कणगो कवयावरणंमि तो तउ पडिउ ॥ तो तस्स कोणिएण सीसं च्छिन्नं खुरप्पेणं ॥ ५३७ ॥

ततो महाशिलाकण्टके संग्रामे वर्तमाने कोणिकश्चेटकस्य रथिकेन निरन्तरशरमोक्षणतः आच्छादितः परं ते सर्वेऽपि शराः कठिनप्रतिरूपकेऽभ्यव्य बहिः पतितं ततो वृक्षमारुह्य तद्विलग्नेन कोणिकः पृष्ठे कनकेन प्रवहणविशेषेण प्रहतः सोऽपि कवचावरणे कठिनप्रतिरूपके उत्स्फिट्य पतितः ततः कोणिकेन तं तथाध्यवसायं वृक्षविलग्नमवलोक्य कोपावेशात्तस्य शिरः क्षुरप्रेण च्छिन्नम् ।

दिठंतस्सोवणउ कवयत्थाणी इहं तहाहारो । सत्तू परीसहा खलु आराहणरज्जथाणीया ॥ ५३८ ॥

एषो अनन्तरोदितो दृष्टान्तोऽयं तस्योपनयः—कवचस्थानीय इह तथा रूप आहारः, शत्रवः परीषहा राज्यस्थानीया आराधना यथा

शत्रुपराजयाय कवचमारोप्यते सङ्ग्रामे, तथा परीषहजयाय मरणकाले दातव्य आहारः । अत्रैव दृष्टान्तान्तरमाह—

जह वा उंढिय पादे पाउं काऊण हत्थिणो पुरिसे । आरुहइ त(ह)प्परिण्णी आहारेणं तु ज्झाणवरं ॥५३९॥

यथा वा कोऽपि हस्तिनमारोढुमशक्तो हस्तिनं पादमाकुञ्चापयति, आकुञ्चाप्य तस्मिन् पादे आत्मीयं पादं कृत्वा हस्तिनमारोहति तथा परिज्ञी भक्तपरिज्ञावान् आहारेण ध्यानवरमुत्तमं ध्यानमारोहति ।

उवकरणेहिं विहूणो जह वा पुरिसो न साहए कज्जं । एवाहार परिण्णी दिट्ठंता तत्थिमे हुंति ॥ ५४० ॥

यथा पुरुष उपकरणैर्दात्रादिभिर्विहीनो न साधयति लवनादिकं कार्यमेवमाहारमन्तरेण परिज्ञी भक्तपरिज्ञावान् परीषहपराजयं, तत्रेमे वक्ष्यमाणा दृष्टान्ता भवन्ति । तानेवाह—

लावए पावए जोहे संगामे पंथगेवि य । आउरे सिक्खए चेव दिट्ठंतो कवएवि य ॥ ५४१ ॥

दात्तेण नावाए आउह पहेणोसहेहिं च । उवकरणेहिं च विणा जह संखमसाहगा सव्वे ॥ ५४२ ॥

यथा प्रथमश्लोकोक्ता लावकादयः सर्वे यथासंख्यं दात्रादिभिर्द्वितीयगाथोक्तैर्विना न साधकास्तथाहि लावको दात्रेण विना लवितुं न शक्नोति प्लावको नावा विना नद्यादिकं लङ्घयितुं, संग्रामयोध आयुधैर्विना शत्रुपराजयं, पथिकः पन्थानं गन्तुं उपानद्भ्यां विना, आतुरः प्रगुणी भवितुमौषधैर्विना, शिष्यको वादित्रकर्मादि वादित्रादिभिरुपकरणैर्विना ।

एवाहारेण विणा समाहिकामो न साहए समाहिं । तम्हा समाहि हेऊ दायव्वो तस्स आहारो ॥ ५४३ ॥

एवं समाधिकाम आहारेण विना समाधिं न साधयति यस्मात्समाधिहेतोस्तस्याहारो दातव्यः । अत्राक्षेपपरिहारावाह—

सरीरमुज्झियं जेणं को संगो तस्स भोयणे। समाधिसंधणा हेउं दिज्जए सो उ अन्नए ॥ ५४४ ॥

अथ येन शरीरमुज्झितं तस्य भोजने कः संयोगो येन तत् याचते, उच्यते न च जीविताशानिमित्तमाहारं याचते, किन्तु समाधिमसहमानस्तत एतदस्माभिर्ज्ञात्वा मा तस्यासमाधेर्व्याघातो भूयादिति समाधिसन्धानहेतोः आहारे अन्तःसमये दीयते केन विधिनेत्यत आह—

सुद्धं एसित्तु ठ्ठावेंत्ति हाणीतो वा दिणे दिणे। पुव्वुत्ताए उ य जयणाए तं तु गोवेति अन्नेहिं ॥ ५४५ ॥

शुद्धमुद्गमादिदोषरहितमेषित्वा गवेषित्वा स्थापयन्ति। हानौ वा शुद्धालाभे दिने दिने पूर्वोक्तया पञ्चकहानिलक्षणया यतनया गवेषयित्वा तत् अन्यत्र गोपयन्ति गोपयित्वा यदि प्रतिदिनसंशुद्धस्य यतनया वा अलाभे पर्युषितमपि क्रियते। ततो यथावसरं प्रयच्छन्ति।

सम्प्रति चिह्नकरणद्वारमाह—

निव्वाघाएणेवं कालगए विगिंचणाए विहि पुव्वं। कायव्वं चिंधकरणमचिंधकरणे भवे गुरुगा ॥ ५४६ ॥

एवमुक्तेन प्रकारेण निर्व्याघातेन व्याघाताभावेन कालगते तस्य विधिपूर्वं विवेचना परिष्ठापना कर्तव्या, तथा कर्तव्यम् चिह्नकरणमचिह्नकरणे चिह्नकरणस्याभावे प्रायश्चित्तं चत्वारो गुरुकाः। तच्च चिह्नकरणं द्विधा शरीरे उपकरणे च तत्र शरीरे भक्तं प्रत्याख्यातुकामेन लोचः कर्तव्यो, यदि प्रत्याख्यातेऽपि भक्ते परं जीवतो लोचं वर्धते तथाप्यवश्यं लोचं करोति कारयति वा, उपकरणे रजोहरणमस्य समीपे क्रियते चोलपट्टश्चाग्रतो मुखे च मुखपोतिका चिह्नकरणाभावे दोषानाह—

सरीरे उवगरणंमि य अचिंधकरणंमि सो उ राइणिओ। मग्गणगवेसणाए गामाणं घायणं कुणइ ॥ ५४७ ॥

शरीरे उपकरणे च अचिह्नकरणे चिह्ने अकृतेऽयमन्यो दोषः । स कालगतो रत्नाधिकः स्यात् । तं चाकृतचिन्हं भद्राकृतं दृष्ट्वा केचित् गृहस्थाश्चिन्तयन्ति केनाप्येष गृहस्थो बलात्कारेण मारयित्वा त्यक्तः । ततस्तैर्दण्डिकस्य कथितं सोऽपि दण्डिकः श्रुत्वा कैश्चिन्मारितो भवेदिति तेषां मार्गणगवेषणार्थं तत्प्रत्यासन्नग्रामाणां पञ्चानां दशानां वा घातनं दण्डनं कुर्यात् । सम्प्रति अन्तर्बहिर्व्याघात इति द्वारमाह—

न पगासिज्ज लहुत्तं परीसह उदएण हुज्ज वाघातो । उप्पण्णे वाघाते जो गीयत्थाण उववातो ॥ ५४८ ॥

स भक्तप्रत्याख्याता गृहिणां न प्रकाश्यते। यतः कदाचित्परीषहस्योदयेन प्रत्याख्यानस्य व्याघातो विलोपः स्यात्, ततः समस्तस्यापि प्रवचनस्य लघुता जायते, उत्पद्यते च व्याघाते यो गीतार्थानामुपायः स प्रयोक्तव्य इति वाक्यशेषः ।

को गीयाण उवाओ संलेहगतो उ विज्जए अन्नो । अत्थहतो जो अन्नो इतरे उ गिलाण पडिकम्मं ॥५४९॥

वसभो वा ट्ठाविज्जइ अण्णसास्सतीए तंमि संथारे । कालगउत्तिय काउं संज्झाकालम्मि नीणन्ति ॥ ५५० ॥

भक्तप्रत्याख्याता द्विविध एकोऽनेकश्च । ते द्विविधा ज्ञाता अज्ञाताश्च । ज्ञातो नाम दण्डिकादीनां प्राकृतजनानां च विदितस्वरूपो यथा यावज्जीवमेव भक्तं प्रत्याख्यातवान् तद्विपरीतोऽज्ञातः। तत्र यदि ज्ञातो भक्तपरिज्ञां न निस्तरति,तदा को गीतार्थानामुपायः प्रयोक्तव्यः? उच्यते—तदा स जवनिकान्तरितः स्थापितो यो वान्य उत्सहते स स्थाप्यते इतरस्य तु भक्तपरिज्ञाव्याघातवतो ग्लानपरिकर्म क्रियते । अथान्यसंलेखगतो न विद्यते नाप्यन्यः कश्चिदुत्सहते तदान्यस्यासत्यभावे वृषभः स्थाप्यते । तस्मिन् पूर्वभक्तप्रत्याख्यायकसक्ते संस्तारे ततो जवनिकान्तरितया लोकवन्दापनादि यतनया स करोति । यस्तु भक्तपरिज्ञाविलोपवान् सोऽल्पसागारिकमेकांते ध्रियते धृतस्य च ग्लानपरिकर्म तावत् क्रियते यावत् प्रथमालिकां करोति ततो जनमध्ये रात्रौ स कालगत इति प्रकाशः । स्वयं गमनेन सहायप्रदानतो वा सन्ध्याकाले

उ. १०. भा. ५४८–५५४ ॥ ७८ ॥

तं निष्काशयन्ति। एतदेव भावयति—

एवं तन्नायम्मी दंडगमादीहिं होइ जयणा उ । सयं गमणपेसणं वा खिंसण चउरोणुग्घाया ॥ ५५१ ॥

एवमुक्तेन प्रकारेण दण्डिकादिभिर्ज्ञायते भवति यतना ज्ञातव्या प्रथमालिकाकरणे च स्वयं सर्वेषां साधूनां गमनं भवति । यदि वा स सहायस्यान्यत्र तस्य प्रेषणं यस्तु तं भक्तपरिज्ञाव्याघातवन्तं खिंसयति भक्तप्रत्याख्यानप्रतिभग्न एष इति तस्य प्रायश्चित्तं चत्वारो मासा अनुद्घाता गुरुकाः । यस्तु न ज्ञातः स यदि न निस्तरति तथापि न प्रवचनस्योड्डाहः । गतं सपराक्रमं भक्तप्रत्याख्यानमपराक्रमयात्राह—

सपरिक्कमे जो उ गमो नियमा अपरक्कमंमि सो चेव । नवरं पुण नाणत्तं खीणे जंघाबले गच्छे ॥५५२॥

सपराक्रमे भक्तप्रत्याख्याने यो गमोऽभिहितः स एवापराक्रमेऽपि नियमाद्वेदितव्यो नवरं पुनरिदं नानात्वमपराक्रमं क्षीणे जङ्घाबले भवति स्वगच्छे च । तथाहि क्षीणजङ्घाबले वृद्धत्वेन मर्तुकामः स गच्छे भक्तं प्रत्याचष्टे । सम्प्रति व्याघातिममाह—

एमेव आणुपुव्वी रोगायंकेहिं नवरि अभिभूतो । बालमरणंपि सिया मरिज्जउ इमेहिं हेऊहिं ॥ ५५३ ॥

एवमेवानेनैव प्रकारेणानुपूर्व्या क्रमेण व्याघातिमं प्रतिपत्तव्यं नवरं रोगातंकैरभिभूतः सन् तत् प्रतिपद्यते । एतावान् विशेषः, यदि पुनरेभिर्वक्ष्यमाणैर्हेतुभिर्म्रियेत तदा तत् व्याघातिमं बालमरणमपि स्यात् । तानेव हेतुनाह—

वालच्छभल्ल विसविसूइकाए आयंकसन्निकोसलए । ऊसास गद्ध रज्जु उम सिवे घाए संबद्धो ॥ ५५४ ॥

व्यालो गोनसादिरच्छभल्लऋक्षो विषं विसूचिकाश्च प्रतीताः आतङ्कक्षयादिव्याधिः संज्ञिकोशलके कोशलश्रावके प्रत्यनीके संजात उच्छ्वासविरोधो गृध्रप्रष्टकरणरज्वा उत्कलंबनं अवमे दुर्भिक्षे अशिवे घातो विद्युदादिभिरभिघातः । संबद्धं वातेन हस्तपादादिजातमेतैर्हेतु-

व्य. सू. मिथ्यांघातिमं बालमरणमपि भवति । कथमित्याह—

३ बालेण गोणसादी खदितो हुज्जा सडिउमारद्धो । कन्नोट्ठनासिगादी विभंगया वच्छभल्लेहिं ॥ ५५५ ॥

॥ ७५ ॥ व्यालेन गोनसादिना स खादितो भवेत्ततः शटितुमारब्धवान् बालमरणमपि कुर्यात्, यदि वा अच्छभल्लेन रुक्षेण कर्णौष्ठनासिका-

१८ दीनि विभग्नानि भवेयुस्ततो बालमरणमाश्रयतो विहादिहेतूनाह—

विसेण लद्धो होज्जा वा विसूइगा वा से उट्ठिया । आयंको वा कोई खइमादी उट्ठिया होज्जा ॥ ५५६ ॥

तिण्णिउ वारा किरिया तस्स कय हवेज्ज नो उ उवसंतो । जहवोमे कोसलेणं सण्णिणा पंचसयाइं साहूणं॥ ५५७॥

२२ रुद्धाइं अहंजं, भत्तं तु तुज्झ दाहामो; लाभंतरं च नाउं लद्धेणं धण्णविक्कीयं ॥ ५५८ ॥

विषेण वा कश्चित् लब्धो भवेत् विसूचिका वा से तस्य उपस्थिता । आतङ्को वा कोऽपि क्षयादिस्तस्योत्थितो भवेत् तस्य च त्रीन् वारान् क्रिया कृता परं नोपशान्तस्ततो बालमरणं प्रतिपद्यते । तथा वा अवमे दुर्भिक्षे कोशलेन संज्ञिना श्रावकेण साधूनां पञ्चशतान्यन्यत्र गच्छन्ति निरुद्धानि, यथाहं भक्तं युष्माकं दास्यामि । तेन च पापीयसा लुब्धेन लाभान्तरालं लाभविशेषं ज्ञात्वा धान्यं विक्रीतं ।

२६ ततः । किमित्याह—

तेनो उ वित्तिच्छेयं ऊसासनिरोहमादीणि कयाइ । अणहीयसिं तेहिं तु वेयणसाहूहिं उमंमि ॥ ५५९ ॥

ज्ञात्वा वृत्तिच्छेदं दुर्भिक्षे वेदनामनध्यासीतैरसहमानैरुच्छ्वासनिरोधादीनि कृतानि केचिदुच्छ्वासनिरोधकरणतोऽपरे गृध्रपृष्ठकरणतोऽन्ये रज्वा वैहायसविधानतो बालमरणं प्रतिपन्नवन्तः

अभिघातो वा विज्जु गिरिभित्ती कोणयाइ वा हुज्जा। संबद्धहत्थपायाइ तेण वातेण होज्जाहि ॥ ५६० ॥

प्रतिघातो विद्युता गिरिभित्तेः पतन्त्या गिरिकोणकाद्वा पततो भवेत्ततो बालमरणमथवा हस्तपादादयो वातेन सम्बद्धा भवेयुः। तत्र आश्रयते बालमरणं तथा चाह—

एएहिं कारणेहिं पंडियमरणं तु काउसमत्थो। ऊसासगद्धपट्ठं रज्जुग्गहणं व कुज्जाहि ॥ ५६१ ॥

एतैरनन्तरोदितैर्व्यालभक्षणप्रभृतिभिः कारणैः पण्डितमरणं यथोक्तप्रत्याख्यानरूपं कर्तुमसमर्था उच्छ्वासनिरोधं गृध्रपृष्ठं रज्जुग्रहणं या कुर्युः। अथ किमिति ते व्यालभक्षितादय आत्मानं घातयन्ति। उच्यते—

आणुपुव्विविहारीणं उस्सग्ग निवाइयाणं जा सोही। विहरंतए न सोही भणिया आहारलोवेण ॥५६२॥

ये व्यालाच्छभल्लादि कृतव्याघातरहितास्तेषामानुपूर्व्या ऋतुबद्धे मासकल्पेन वर्षावासचतुर्मासकल्पेन विहारिणामुत्सर्ग निपातिनामुत्सर्गनिपातिनामुत्सर्गेण संयममनुपालयतां या चारित्रशोधिर्भवति सा व्यालाच्छभल्लादि व्याघातवति विहरति न भणिता शोधिर्न भवतीत्यर्थः कस्मान्न भवतीत्यत आह—आहारलोपेन ते हि व्यङ्गत्वादिकारणेन न शक्नुवन्ति परिपूर्णामुत्तरगुणविशुद्धिं कर्तुं, ततो यथावस्थिताहारविलोपतो बालमरणमभ्युपगच्छन्ति तदेवमुक्तं भक्तप्रत्याख्यानमिदानीमिङ्गिनीमरणमाह—

पव्वज्जादी काउं नेयव्वं जाव होत वोच्छित्ती। पंचतुलेऊण ततो इंगिनीमरणं परिणओ उ ॥ ५६३ ॥

प्रव्रज्यादिकं प्रव्रज्याशिक्षाग्रहणं व्रतारोहणमर्थग्रहणमनियतं वासं गच्छस्य परिपूर्णस्य निष्टत्तिं गच्छनिष्टत्तिकरणेन च तीर्थस्याव्यवच्छेदः कृतस्तत आह तावत् ज्ञातव्यं यावद्भवति (अ) व्यवच्छित्तिः। तत्पर्यन्तं कृत्वा पञ्च च तपः । सूत्रसत्वैकत्वबललक्षणानि तोल-

यित्वा स इङ्गिनीमरणं परिणतः प्रतिपन्नो भवति । अथ भक्तपरिज्ञातोऽस्याः को विशेष इत्याह—

आयप्परपडिकम्मं भत्तपरिन्नाए दो अणुन्नाया । परिवज्जिया इंगिणि चउव्विहाहारविरई या ॥५६४॥

भक्तपरिज्ञायां द्वे अपरिज्ञाते तद्यथा—आत्मना स्वयं परिकर्म परेण च, इङ्गिनी पुनः परिवर्जिता परेण परिकर्म न कार्यते तथा भक्तपरिज्ञायां चतुर्विधस्य त्रिविधाहारस्य विरतिर्भवति । इङ्गिन्यां तु नियमाच् चतुर्विधाहारविरतिः । परपरिकर्मविवर्जनमेव भावयति—

ट्ठाणनिसीय तुयट्टण इत्तरियाइं जहा समाहीए । सयमेव य सो कुणती उवसग्गपरीसह हियासी ॥ ५६५ ॥

संघयणधितीजुत्तो नवदसपुव्वा सुएण अंगा वा । इंगिणिपातोवगमं नीहारी वा अनीहारी ॥ ५६६ ॥

स्थानमूर्ध्वस्थानं, निषदनमुपवेशनं, त्वग् वर्तनं शयनं, एतानि, चत्वारकाणि स यथा समाधिः स्वयमेव करोति न तु परतः कारयति। तथा दीव्यादीन् उपसर्गान् चक्षुरादिपरीषहांश्च सम्यगध्यास्ते सहते, । तथाहि—चतुर्विधाहारप्रत्याख्यानान्नास्यपानकमपि भवति, नाप्यपवादतश्चरमाहारदानमिति तथा संहनने तु त्रयाणामाद्यानामन्यतमेन धृत्या च युक्तस्तथा श्रुतेन सूत्रतो यस्य पूर्वाणि नव दश वा केवलानि अङ्गानि स इङ्गिनीमरणं प्रतिपद्यते । गतमिङ्गिनीद्वारमधुना पादपोपगमनमुच्यते तदपि प्रव्रज्यादितीर्थाव्यवच्छेदपर्यन्तं कृत्वा पञ्च तपः सूत्रादि तोलयित्वा च प्रतिपद्यते । तत्र नियमतो निःप्रतिकर्म निश्चलं या,तथाहि—ऊर्ध्वस्थानेन उपवेशनेन पार्श्वेण वाऽन्येन वा येन स्थानेन स्थितः स यावज्जीवमपि तेन स्थानेन तिष्ठति न पुनरन्यत्स्थानं तस्य कर्तुं तस्य स्वप्रयोगेण कल्पते । तच्च द्विधा—निर्हारिमं नाम यत् ग्रामादीनामन्तः प्रतिपद्यते ततो हि मृतस्य स ततस्तस्य शरीरं निष्काशनीयं भवति । अनिर्हारितं नाम यत् ग्रामादीनां बहिः प्रतिपद्यते, । सम्प्रति पादपोपगमस्य निरुक्तमाह—

पातोवगमं भणियं समविसमे पायवो जहा पडितो । नवरं परप्पउगा कंपेज्ज जहा चल तरुव्व ॥ ५६७ ॥

पादपपोगमं नाम भणितं यथा समे विषमे वा पादपः पतितस्तथैवावतिष्ठते तथा यो यथा समे विषमे वा पतितः स यावज्जीवं तथा तिष्ठति । नवरं परप्रयोगात् कम्पेत यथा तरुः परप्रयोगाच्चलः। पादपस्येवोपगमोऽभ्युपगमः पतनस्य यत्र तत्तथेति व्युत्पत्तिः ।

तसपाणबीयरहिए विच्छिन्नवियार थंडिल विसुद्धे । निद्दोसा निद्दोसे अवेंति अब्भुज्जया मरणं ॥५६८॥

विशुद्धे स्थण्डिले निर्दोषे निर्दोषत्वमेवाह—त्रसप्राणबीजरहितेऽविस्तीर्णविचारे विपुलप्रचारे यत्र कृष्यमाणस्याप्यस्थण्डिलगमनदोषा न भवन्ति । तत्र निर्दोषाः साधवोऽभ्युद्यतमरणं पादपोपगमनमरणमुपयन्ति प्रतिपद्यन्ते ।

पुव्वभवियवेरेणं देवो साहरति कोवि पायाले । मासो चरमसरीरो न वेयणं किंचि पाविहिति ॥५६९॥

पूर्वभवकर्मवैरेण कोऽपि देवस्तं प्रतिपन्नपादपोपगमनं पातालकलशेषु संहरेत् । नासौ चरमशरीरे न कांचिदपि वेदनां प्राप्स्यतीति कृत्वा स तथा हृतः सम्यक् तमुपसर्गं सहते । न केवलमेनमन्यानपि तथा चाह—

उप्पन्ने उवसग्गे दिव्वे माणुस्सए तिरिच्छे य । सव्वे पराइणित्ता पाओवगया परिहरन्ति ॥५७०॥

उत्पन्नान् उपसर्गान् दिव्यान्मानुषान् तैरश्चांश्च सर्वान् पराजित्य पादपोपगताः प्रवितरन्ति ।

जह नाम असीकोसे अण्णो कोसे असीवि खलु अण्णे । इय मे अन्नो देहो अन्नो जीवोत्ति मन्नेति ॥५७१॥

यथा नाम असिः खड्गं कोशे प्रत्यागारे वर्तते । तत्रान्यः पृथग् खलु कोशोऽन्यो असिरिति । एवममुना दृष्टांतप्रकारेण ममान्यो देहोऽन्यो जीवः पर अ प्रभवति देहेन जीव इति न काचिन्मे क्षतिरिति मन्यते । तथा मननाच्च सम्यक् उपसर्गान् सहते ।

व्य. सू. ३ ॥ ७७ ॥

पुव्वावरदाहिणउत्तरेहिं वाएहिं आवयंतेहिं । जह न वि कंपइ मेरू तह ते ज्झाणाओ न चलंति ॥ ५७२ ॥

यथा मेरुः पूर्वापरदक्षिणोत्तरैर्वा तैरापतद्भिर्न च कम्पते तथा ते पादपोपगता उपसर्गनिपातेऽपि ध्यानान्न चलन्ति ।

पढमंमि य संघयणा वट्टंतो सेलकुड्डसमाणा । तेसिं पिय वुच्छेदो चोद्दसपुव्वीण वुच्छेए ॥ ५७३ ॥

प्रथमे च ऋषभनाराचलक्षणसंहनने वर्तमाना धृत्या शैलकुडयसमानाः पादपोपगमनं प्रतिपन्नाः पादपोपगमनं प्रतिपद्यन्ते। तेषामपि च पादपोपगमप्रतिपत्तॄणां चतुर्दशपूर्विव्यवच्छेदे व्यवच्छेदो भवेत् ।

दिव्वमणुया उ दुग तिग अस्से पक्खेवगं सिया कुज्जा । वोसट्ठ चत्तदेहो अहाउयं कोइ पालेज्जा ॥५७४॥

देवा मानुष्या वा अनुलोमानि प्रतिलोमानि वा द्रव्याणि द्विकमनुलोमप्रतिलोमलक्षणोभयसहितं तदेवत्रिकमथवा सचित्तमचित्तं वा द्विकं तदेव हि मिश्रसहितं त्रिकं तस्य द्विकस्य त्रिकस्य वा आस्ये मुखे प्रक्षेपं कुर्युः । स तेन द्वारेण मुखे प्रक्षिप्तेन व्युत्सृष्टः प्रतिबन्धाभावतस्त्यक्तपरिकर्मकरणतो देहो येन स व्युत्सृष्ट त्यक्तदेहः । कोऽपि यथायुर्यथावस्थितमात्मीयमायुः पालयति द्विकत्रिकाहारव्याख्यानार्थमाह——

अणुलोमा पडिलोमा दुगं तु उभयसहिया तिगं होति । अहवा चित्तमचित्तं दुगं तिगं मीसगसमग्गं॥५७५॥

अनुलोमानि द्रव्याणि प्रतिलोमानि चेति द्विकं तान्येवोभयसहितानि त्रिकमथवा सचित्तमचित्तमिति द्विकं तदेव मिश्रसमग्रं त्रिकमिति ।

पुढ विदग अगणिमारुय वणस्सइ तासु कोवि साहरइ । वोसट्ठचत्तदेहो अहाउयं कोवि पालेज्जा ॥ ५७६ ॥

कोऽपि पादपोपगमं प्रतिपन्नं पृथिव्यां पृथिवीकायमध्ये उदके अप्काये‌ऽग्नौ मारुते वायुकाये वनस्पतिषु त्रसेषु च संहरन्ति । स च

तथा संहृतो व्युत्सृष्टत्यक्तदेहो यथायुः कोऽपि पालयति ।

एगंतनिज्जरा से दुविहा आराहणा धुवा तस्स । अंतकिरियं व साहू करेज्ज देवोववत्तिं वा ॥ ५७७ ॥

एकान्तेन स तथास्थितस्य निर्जरा भवति तथा तस्य धुवा द्विविधा सिद्धिगमनयोग्या कल्पोपपत्तियोग्या चाराधना यया साधुरन्तक्रियां वा कुर्यात् देवोपपत्तिं वा ।

मज्जणगंधं पुप्फोवयार परिचारणं सिया कुज्जा । वोसट्ठ चत्तदेहो अहाउयं कोइ पालेज्जा ॥ ५७८ ॥

केचित् रूपातिशयलुब्धाः तस्य कृतपादपोपगमस्य मज्जनं स्नानं ततः पटवासादिगन्धं तदनन्तरं पुष्पोपचारं ततः परिचारणं गले लगित्वा परिशयनपरिचुम्बनादिरूपं स्यात् । कदाचित् कुर्यात् । तत्र स व्युत्सृष्टत्यक्तदेहो यथायुः कोऽपि पालयति । अरिक्तद्विष्टः सन् सम्यक्तत्सहमानो यावज्जीवमवतिष्ठते ।

पुव्वभविय पेम्मेण देवो देवकुरु उत्तरकुरासु । कोई तु साहरेज्ज सव्वसुहा जत्थ अणुभावा ॥ ५७९ ॥

पूर्वभविकेन प्रेम्णा कोऽपि देवो यत्र अनुभवाः सर्वे शुभास्तासु देवकुरुषूत्तरकुरुषु वा संहरेत् । स च तथा तत्र संहृतो व्युत्सृष्टत्यक्तदेहो यथायुः कोऽपि पालयति ।

पुव्वभवियपेम्मेणं देवो साहरइ नागभवणंमि । जहियं इट्ठा कंता सव्वसुहा होंति अणुभावा ॥ ५८० ॥

पूर्वभविकेन प्रेम्णा कोऽपि देवो यत्र सर्वेषु शुभा अनुभावा इष्टाः कान्ताश्च भवन्ति । तत्र नागभवने संहरेत् । सोऽपि तत्र तथैवावतिष्ठते ।

बत्तीसलक्खणधरो पातोवगतो य पागडसरीरो । पुरिसव्वेसिणि कण्णा राइ विइण्णा उ गेण्हेज्जा ॥५८१॥

द्वात्रिंशल्लक्षणधरः पादपोपगतः सन् प्रकटशरीरो जातस्तं पुरुषद्वेषिणी कन्या राजवितीर्णा राज्ञा अनुज्ञाता सती गृह्णीयात् । गृहीत्वा किं करोत्यत आह—

मज्जणगंधं पुप्फोवयारपरिचारणं सयं कुज्जा । वोसट्ठ चत्तदेहो अहाउयं कोवि पालेज्जा ॥ ५८२ ॥

अस्य व्याख्या प्राग्वत् । तथा—

नवंगसुत्त परिबोहियाए अट्ठारसतिविसेसकुसलाए । बायत्तरिकला पंडियाए चोसट्ठि महिलागुणेहिं ॥५८३॥

द्वे अक्षीणि द्वौ कर्णौ द्वौ नाशापुटौ द्विजिह्वा स्पर्शने नवमं मनः । एतानि नव अङ्गानि यावदद्यापि यौवनं न भवति तावत्सुप्तानि भवन्ति । न खलु तदानीमेतेषामतीवाऽभिष्वङ्गा सुखं भवति, ततः सुप्तानीति व्यपदिश्यन्ते । यौवने तु प्राप्तकलस्य गुणेन प्रतिबुद्धानि जायन्ते । नवाङ्गानि सुप्तानि प्रतिबोधितानि यया सा तथा तया तथा अष्टादश देशीभाषास्तासु मध्ये यस्य यत्र कामरतिविशेषस्तत्र कुशलतया तथा द्वासप्तप्रतिकलापण्डितया चतुःषष्ट्या महेलागुणैरुपेतया, नवाङ्गादि व्याख्यानं तावदाह—

दो सोआ नेत्तमादी नवंग सुत्ता हवंती एए उ । देसी भास ट्ठारसती विसेसा उ इगवीसं ॥ ५८४ ॥

कोसल्लमेक्कवीसंइविहं तु गुणेहिं जुत्ताए । रूवजोव्वणविलास लावन्नकलियाए ॥ ५८५ ॥

द्वे श्रोत्रे द्वे नेत्रे आदिशब्दान्नाशान्नाशापुटद्वयजिह्वास्पर्शन मनसां परिग्रह एतानि नवकं नवसंख्यानि सुप्तानिभवंति, देशीभाषा अष्टादश ताः शास्त्रप्रसिद्धा रतिविशेष एकोनविंशतितमः, । तत्र कोशलमेकविंशतिविधं शास्त्रप्रसिद्धं । एवमादिभिर्गुणैर्युक्तया तथा रूप-

यौवनाविलासलावण्यकलितया च ।

चउकण्णंमि रहस्से रागेणं रायदिन्नपसराए । तिमिमयरेहिं व उदही, न खोभिओ जो मणो मुणिणो ॥५८६॥

जाहे पराजिया सा न समत्था सीलखंडणं काउं । नेऊण सेलसिहरं तो से सिलमुंचए उवरिं ॥ ५८७ ॥

चतुःकर्णे रहस्ये रागेणानुरागेण राजदत्तप्रसरया गृह्यते गृहीत्वा चानेकप्रकारसंक्षोभ आपद्यते तत्र यन्मुनेर्मनस्तत् न याति, । तिमिमकरैर्वोदधिर्न क्षोभितः ततो यदा सा पराजिता न शीलखण्डनं कर्तुं समर्था तदा रोषात् शैलशिखरं नीत्वा से तस्योपरि शिलां मुञ्चति ।

एगंतं निज्जरा से दुविहा आराहणा धुवा तस्स । अंतकिरियं व साहू करेज्ज देवोववत्तिं य ॥ ५८८ ॥

इयं प्राग्वत् ॥

मुणिसुव्वयंतेवासी खंदगदाहे य कुंभगारघडे । देवी पुरंदरजसा दंडयपालक मरुओ य ॥ ५८९ ॥

कुम्भकारकृते नगरे दण्डकिर्नाम राजा तस्य देवी पुरन्दरयशाः । पालको नाम मरुकः पुरोहितः । तत्र भगवतो मुनिसुव्रतस्वामिनो अन्तेवासी स्कन्दको नाम विहारक्रमेण गतः स स्वशिष्याणां यन्त्रपीडनेन मरणं विशेषतो बालक्षुल्लकस्योपलभ्य संजातकोपो यंत्रपीडनमारितोऽग्निकुमारेषूत्पद्यजातिं स्मृत्वा समस्तस्यापि देशस्य दाहं कृतवान् शिष्यास्तु समाधिं प्राप्ता मृत्युमुपागतास्तथा चाह—

पंचसया जंतेण रुट्ठेण पुरोहिएण मलियाइं । रागद्दोसतुलग्गं समकरणं चित्तयत्ताणं ॥ ५९० ॥

रागद्वेषतुलाग्रं समकरणं समभावं चिन्तयतां साधूनां पञ्चशतानि रुष्टेन पुरोहितेन यन्त्रेण मलितानि (पीलितानि) तथापि न तेषां

मनागपि ध्यानविक्षोभोऽभवत् । एवमन्यैरपि सोढव्यं तथा चाह—

जं तेण ककएण सत्थेण व सावएहिं विविहेहिं । देहे विद्धिस्संते न हु ते ज्झाणाओ फिट्टंति ॥ ५९१ ॥

यन्त्रेण क्रकचेन शस्त्रेण वा खड्गादिना स्वापदैर्वा विविधैः शृगालिकाप्रभृतिभिर्देहं विध्वस्यमाने न हु नैव ते पादपोपगता ध्यानात् स्फिटन्ति परिभ्रश्यन्ति ।

१८ **पडिणीययाए कोई अग्गिं से सव्वतो पदेज्जाहि । पादोवगए सन्ते जह चाणक्कस्स व करीसे ॥ ५९२ ॥**

पादपोपगते सति कोऽपि प्रत्यनीकतया से तस्य सर्वतः सर्वासु दिक्षु अग्निं प्रदद्यात् । यथा चाणकस्य करीषमध्ये व्यवस्थितस्य सुबंधुनामामात्यः सर्वतोऽग्निं प्रदीपितवानिति

पडिणीययाए कोई व मंसे कीलएहिं विहुणत्ता । महुघयमक्खिय देहं पिपीलियाणं तु देज्जाहि ॥ ५९३ ॥

२२ प्रत्यनीकतया कोऽपि से तस्य पादपोपगमनस्य कीलकैर्लोहमयैश्चर्मविधून्य तदनन्तरं तं मधुघृतम्रक्षितदेहं कृत्वा पिपीलिकानां दद्यात् । तथापि सम्यक् सहेत तत्र सहने दृष्टान्तमाह—

जह सो चिलायपुत्तो वोसट्ठ निसट्ठ चत्तदेहो उ । सोणियगंधेण पिवीलियाहिं चालंकिओ धीरो ॥५९४॥

यथा स चिलातीपुत्रो निसृष्टमतिशयेन व्युत्सृष्टत्यक्तदेहः शोणितगन्धेन पिपीलिकाभिश्चालाङ्कृतश्चालिनीकृतो धीरो मनागपि

२६ ध्यानाच्चलितवान्न; एवं सर्वैरपि सोढव्यम् । अन्यदृष्टान्तमाह—

जह सो कालायवेसितो वि मोग्गल्लसेलसिहरम्मि । खइओ विउव्विऊणं देवेण सियालरूवेण ॥ ५९५ ॥

यथा स ब्रह्मचर्याध्ययनप्रसिद्धकालादवैश्यो मोद्गलशैलशिखरे स्थितो देवेन शृगालरूपं विकुर्वित्वा(य) शृगालरूपेण खादितो भक्षितः तथापि स सम्यगधिसोढवान् । एवं सर्वैरपि सोढव्यम् ।

जह सो वंसिपएसी वोसट्ठ चत्तदेहो उ । वंसीपत्तेहिं विणिग्गएहिं आगासमुक्खित्तो ॥ ५९६ ॥

साधुरेकः पादपोपगतः स प्रत्यनीकैरुत्क्षिप्य वंशीकुडगस्योपरि मुक्तोऽधस्ताच्च वंशा उत्थितास्तैर्वंशैःप्रवर्धमानैः स साधुर्विद्धो दूरमुत्क्षिप्य आकाशं प्रापितः सम्यक् सोढवान् अक्षरगमनिका त्वेवम्—यथा स वंशी वंशीप्रदेशैः क्षिप्तो निसृष्टमतिशयेन व्युत्सृष्टस्त्यक्तदेहो वंशी पत्रैरंकुररूपैर्विनिर्गतैर्दूरमाकाशमुत्क्षिप्तो वेदनां सोढवान् । एवं सर्वैरपि सोढव्यम् ।

जहवंतीसुकुमालो वोसट्ठनिसट्ठ चत्तदेहो ऊ । धीरो सपेल्लयाए सिवाए खतितो तिरत्तेण ॥ ५९७ ॥

यथा अवन्तिसुकुमालो व्युत्सृष्टत्यक्तदेहो धीरः सपेल्लयाए पेल्लकसहितया बालसपुत्रभाण्डसहितया शिवया शृगाल्या त्रिरात्रेण रात्रित्रिकेण भक्षितः सम्यक् सोढवान् । एवमन्यैरपि सोढव्यम् ।

जह ते गोहट्ठाणे वोसट्ठनिसट्ठ चत्तदेहागा, उदएण चोज्झमाणा वियरम्मि उ संकरे लग्गा ॥ ५९८ ॥

ग्रामासन्नप्रदेशे केचित्साधवः पादपोपगतास्तता यथा ते गोष्टस्थाने प्रदेशविशेषे निसृष्टं निस्सहतया व्युत्सृष्टत्यक्तदेहा आन्तरिक्षेण पतितेनोदकेन उह्यमाना वितरके नद्याः श्रोतसि शंकरे लग्नाः सम्यग् वेदनां सहमानाः कालगताः । एवं शेषैरपि सोढव्यमेतदेवाह—

बावीसमाणुपुवी तेरिक्खमणुया व भंसणत्थाए । विसयाणुकंपरक्खण करेज्ज देवा व मणुओ वा ॥५९९॥

द्वाविंशति परीषहान् आनुपूर्व्या पूर्वानुपूर्व्या पश्चादानुपूर्व्या अनानुपूर्व्या वा तिर्यञ्चो मनुष्या वा चारित्रभ्रंशनार्थमुदीरयंस्तथा

देवा मनुष्या वा विषयाणामिन्द्रियविषयाणां प्रत्यनीकतया अनिष्टानामनुकम्पया इष्टानामुदीरणमनुकम्पया रक्षणं कुर्युः । तत्रारिक्तद्विष्टः सन् सम्यक् सहेत पुनरपि दृष्टान्तान्तरमाह—

जह सा बत्तीसघडा वोसट्ठनिसट्ठ चत्तदेहा उ। वीराधातेण उ दारिएण दियलंभि उलइया ॥ ६०० ॥

यथा सा द्वात्रिंशत् गोष्ठीपुरुषा इत्यर्थः व्युत्सृष्टस्तत्प्रतिबन्धपरित्यागेनानिसृष्टातिशय त्यक्तो मनागपि परिचेष्टा अकरणात् देहो यया सा तथा पादपोपगताघ्रातेन तृप्तेन द्वीपान्तरवासिना म्लेच्छेन दृष्टा ततः कल्ये ममैते भक्ष्यं भविष्यंतीति चिन्तयित्वा वृक्षं विलग्नापयित्वा दियंलंमि बलीएव ते उलइया । अवलंबिता ते सम्यग् वेदनां सहमानाः कालगताः उपसंहारमाह—

एवं पातोवगमं निप्पडिकम्मं तु वण्णितं; समए तित्थयरगणहरेहिं य साहु वि य सेवि य ॥ ६०१ ॥

एतत्पादपोपगमं सूत्रे आगमे निःप्रतिकर्मवर्णितं तीर्थकरैर्गणधरैः शेषसाधुभिश्चोत्तमधृतिसंहननोपेतैः उदारं स्फीतं यथा भवत्येवमासेवितं। अत्र चायं क्रमो यःपादपोपगमनस्येङ्गिनीमरणस्य च करणे असमर्थः स भक्तप्रत्याख्यानं करोति । ततोऽपि यः समर्थतर पादपोपगमनं च कर्तुमसमर्थः स इङ्गिनीमरणं ततोऽपि समर्थतरः पादपोगमं एतानि च मरणानि कुर्वन्तो यथा यथोपरितनमरणकारिणस्तथा तथा महानिर्जरतरा मूलोपसंहारमाह—

एसागमववहारो जहोवएसं जहक्कमं कहिओ। एत्तो सुयववहारं सुण वच्छ जहाणुपुव्वीए ॥ ६०२ ॥

एषोऽनन्तरोदित आगमव्यवहारो यथोपदेशं यथाक्रमं विकथित अत ऊर्ध्वं यथानुपूर्व्या परिपाट्या कथ्यमानं श्रुतव्यवहारं च शृणु तमेव कथयति—

निज्जूढं चोद्दसपुव्विएण जं भद्दबाहुणा सुत्तं । पंचविहो ववहारो दुवालसंगस्स नवतीतं ॥ ६०३ ॥

यत् भद्रबाहुस्वामिना चतुर्दशपूर्विकेण चतुर्दशपूर्वधरेण पञ्चविधो व्यवहारः पञ्चविधव्यवहारात्मकं निर्व्यूढं द्वादशाङ्गस्य नवनीतमिव नवनीतं मथितस्य नवनीतमेव द्वादशाङ्गस्य सारमित्यर्थः । एतेन द्वादशाङ्गान्निर्व्यूढमावेदितव्यम् तत् सूत्रं श्रुतमुच्यते तेन व्यवहारः श्रुतव्यवहारः ।

जो सुयमहिज्जइ बहुं सुत्तत्थं च निउणं न याणेइ । कप्पे ववहारंमिय सो न पमाणं सुयहराणं ॥ ६०४ ॥

जो सुयमहिज्जइ बहुं सुत्तत्थं च निउणं विजाणाति । कप्पे ववहारंमि य सो उ पमाणं सुयहराणं ॥ ६०५ ॥

यः कल्पव्यवहारे च सूत्रं बह्वधीतेन सूत्रार्थं निपुणं न जानाति स व्यवहारविषये न प्रमाणं श्रुतधराणां, यस्तु कल्पे व्यवहारे च सूत्रं बह्वधीते सूत्रार्थं च निपुणं विजानाति, स प्रमाणं व्यवहारे श्रुतधराणां ।

कप्पस्स य निज्जुत्तिं ववहारस्स व परमनिउणस्स; जो अत्थतो न याणइ ववहारी सो न णुण्णातो ॥६०६॥

कप्पस्स य निज्जुत्तिं ववहारस्स व परमनिउणस्स । जो अत्थतो वियाणइ ववहारी सो अणुण्णातो ॥६०७॥

कल्पस्य कल्पाध्ययनस्य व्यवहारस्य च परमनिपुणस्य यो निर्युक्तिमर्थतो न जानाति स व्यवहारी नानुज्ञातः । यस्तु कल्पस्य व्यवहारस्य च परमनिपुणस्य निर्युक्तिमर्थतो जानाति स व्यवहारी अनुज्ञातः ।

तं चेवणुमज्जत्ते ववहारविहिं पउंजंति जहुत्तं । एसो सुअववहारी पण्णत्तो धीरपुरिसेहिं ॥ ६०८ ॥

व्य. सू. ३ ॥ ८१ ॥ कुलादिकार्येषु व्यवहारे उपस्थिते यद्भगवता भद्रबाहुस्वामिना कल्पव्यवहारात्मकं सूत्रं निर्यूढं तदेवानुमज्जननिपुणतरार्थं परि-
भावनेन तन्मध्ये प्रविशन् व्यवहारविधिं यथोक्तं सूत्रमुच्चार्य तस्यार्थं निर्दिशन् यः प्रयुंक्ते स श्रुतव्यवहारी धीरपुरुषैः प्रज्ञप्तः ।

एसो सुयववहारो जहोवएसं जहक्कमं भणितो । आणाए ववहारं सुण वच्छ जहक्कमं वुच्छं ॥ ६०९ ॥

१८ एष श्रुतव्यवहारो यथोपदेशं यथाक्रमं कथितः अत ऊर्ध्वमाज्ञया व्यवहारं यथाक्रमं यथा वक्ष्ये तं च वक्ष्यमाणं वत्स शृणु ।

समणस्स उत्तमट्ठे सल्लुद्धरणकरणे अभिमुहस्स । दूरत्था जत्थ भवे छत्तीसगुणा उ आयरिया ॥ ६१० ॥

श्रमणस्य उत्तमार्थे भक्तप्रत्याख्याने व्यवसितस्य यत् किमपि शल्यमनुद्धृतमास्ति तदुद्धरणकरणे अभिमुखस्य यत्र प्रायश्चित्तव्यव-
हारे षट्त्रिंशद्गुणा आचार्या दूरस्था भवेयुस्तत्राज्ञया व्यवहारः कथमित्याह—

२२ **अपरक्कमो सि जाओ गंतुं जे कारणं च उप्पन्नं । अठारसमन्नयरे वसणगतो इच्छिमो आणं ॥ ६११ ॥**

स आलोचयितुकामश्चिन्तयति साम्प्रतमहमपराक्रमो जातोऽस्मि ततस्तेषां समीपे गन्तुं न शक्नोमि कारणं च मम तत् पार्श्वगमन-
निमित्तं समुत्पन्नं यतोऽष्टादशानां व्रतषट्कादीनां अन्यतरस्मिन्नतीचारे व्यसनगतः पतितस्तस्मादिच्छाम्याज्ञाव्यवहारमिति । एतदेव
सविशेषं भावयति ।

२६ **अपरकम्मो तवस्सी गंतु जे सोहिकारगसमीवं । आगंतुं न वाएई सो सोहिकारोवि देसाउ ॥ ६१२ ॥**

स आलोचयितुकामस्तपस्वी शोधिकारकसमीपे गन्तुमपराक्रमो । यस्यः समीप शोधिः कर्तव्या सोऽपि देशादालोचयितुः समीप-
मागन्तुं न शक्नोति ।

अह पट्ठवेइ सीसं देसंतरगमणनट्ठचेट्ठागो । इच्छामज्जो काउं सोहिं तुब्भं सगासम्मि ॥ ६१३ ॥

अथानंतरमालोचयितुकामो देशान्तरगमननष्टचेष्टाक आलोचनाचार्यस्य समीपे शिष्यं आर्य! युष्माकं सकाशे शोधिं कर्तुमिच्छामी-त्येतत्कथयित्वा प्रेषयति ।

सोवि अपरक्कमगती सीसं पेसेइ धारणाकुसलं । एयस्स दाणि पुरओ करेइ सोहिं जहावत्तं ॥ ६१४ ॥

सोऽपि आलोचनाचार्योऽपराक्रमगतिर्न विद्यते पराक्रमो गतौ यस्येति विग्रहः शिष्यं धारणाकुशलं प्रेषयति यस्त्वालोचयितुकामेन प्रेषितस्तस्य सन्देशं कथयति । यथेदानीमेतस्य पुरतो यथावृत्तां शोधिं कुरु ।

अपरक्कमो य सीसं आणापरिणामगं परिच्छेज्जा । रुक्खे य बीय काए सुत्ते वा मोहणाधारिं ॥ ६१५ ॥

स आलोचनाचार्योऽपराक्रमः शिष्यमाज्ञापरिणामकं परीक्षेत किमेष आज्ञापरिणामकः किं वा नेति । आज्ञापरिणामको नाम यत् आज्ञाप्यते तत्कारणं न पृच्छति किमर्थमेतादिति किन्त्वाज्ञयैव कर्तव्यतया श्रद्दधाति । यदत्र कारणं तत् पूज्या एव जानते एवं यः परिणामयति स आज्ञापरिणामकस्तत्परीक्षा च वृक्षे बीजकाये च वक्ष्यमाणरीत्या कर्तव्या । आज्ञापरिणामत्वं परीक्ष्य पुनरिदं परीक्षणीयं यथा किमेषोऽ-वग्रहेण समर्थो धारणासमर्थश्च किं वा नेति । तत्राध्ययनादिपरीक्षया सूत्रे चशब्दादर्थे वाऽमोहनं मोहरहितं समस्तमासमन्तात् धारयतीत्येवं शीलोऽमोहनाधारी तं परीक्षेत तत्र वृक्षेणाज्ञापरिणामित्वपरीक्षामाह—

दट्ठुमहंते रुक्खो गणिउ चेइ विलग्गउं डेव । अपरिणयवेति तहिं न वट्टइ रुक्खेवि आरोढुं ॥ ६१६ ॥

किं वा मारेयव्वो अहयंतो वेह डेव रुक्खाउ । अतिपरिणामो भणती इयहेऊ अम्ह वेसिच्छा ॥ ६१७ ॥

दृष्ट्वा महतो महीरुहान् गणिक आचार्यो ब्रूते—अस्मिन्नुच्चैस्त्वेन तालप्रमाणे वृक्षे विलग्य तत आत्मानं क्षिप, प्रपातं कुर्वित्यर्थः। एवमुक्तेन तत्रापरिणामको ब्रूते न वर्तते वृक्षे विलगितुं साधोः सचित्तत्वाद्वृक्षस्य प्रपातं च कुर्वन् आत्मविराधना भवति. । स च भगवता निषिद्धा किं वाहं किमुपायेन मारयितव्योऽभिप्रेतो ब्रूथ—वृक्षादात्मानं क्षिपेति अतिपरिणामकः पुनरिदं भणति—इत्येवं भवतु करोमि प्रपातमिति भावोऽस्माकमप्येषा इच्छा वर्तते।

बेइ गुरू अहतंतू अपरिच्छियत्थे पभाससे एवं। किं वमएतं भणितो आरुहरुक्खे सचित्ते ॥ ६१८ ॥

अथानन्तरमतिपरिणामकं शिष्यं ब्रूते अपरीक्षिते अपरिभाविते मद्वचनस्यार्थे त्वमेवमुक्तप्रकारेण प्रभाषसे यथा करोमि प्रपातमस्माकमप्येषेच्छा वर्तते। अपरिणामकमधिकृत्य ब्रूते—त्वं वा मया किमेवं भणितो यथा सचित्ते वृक्षे आरोह येनोच्यते न वर्तते साधोर्वृक्षे विलगितुमिति। किन्त्वेतन्मयोक्तं तदेवाह—

तवनियमनाणरुक्खं आरुहिउं भवमहण्णवापण्णं। संसारगड्ड कूलं डेवे हंती मए भणितो ॥ ६१९ ॥

तपो नियमज्ञानमयं वृक्षं भवार्णवापन्नं भवसमुद्रमध्यप्राप्तमारुह्य संसारगर्तां कूलं क्षिप उल्लङ्घयेति मया भणितः ।

जो पुण परिणामो खलु आरुह भणित्तो विसोवि चिंतेइ। नेच्छंति पावमेते जीवाणं थावरादीणंपि॥६२०॥

किं पुण पंचेंदीणं तं भवियव्वेत्थकारणेणं तु। आरुहण ववसियं तू वारेइ गुरू ववत्थंतो ॥ ६२१ ॥

यः पुनः खलु परिणाम आज्ञापरिणामकः स आरोहेति भणितश्चिन्तयति—नेच्छन्ति पापमेते मदीया गुरवो जीवानां स्थावराणामपि किं पुनः पञ्चेन्द्रियाणां तस्मादत्र कारणेन भवितव्यमेवं विचिन्त्यारोहणे व्यवस्थितः तमारोहणव्यवस्थितं गुरुरप्यवष्टभ्य बाहौ धृत्वा वारयति

उ. १०. भा. ६१८–६२६ ॥८३॥

यदेवमुक्तं वृक्षे परीक्षणमधुना बीजेषु तदाह—

एवाणेह य बीयाइं, भणितो पडिसेहे अपरिणामो । अइपरिणामगो पोट्टल बंधूण आगतो तहियं ॥ ६२२ ॥

एवमनुना प्रकारेण बीजानि आनयतेत्युक्ते अपरिणामः प्रतिषेधयति न कल्पन्ते बीजानि ग्रहीतुमिति यस्त्वतिपरिणामकः स बीजान पोट्टलं बध्वा तत्र गुरुसमीपे समागतः ।

तेवि भणिया गुरूणं भणिया नेह अमलिबीयाइं । नविरोह समत्थाइं सचित्ताइं व भणियाइं ॥ ६२३ ॥

तावद्योऽपरिणामको गुरुणा भणितो मया भणितमानय अम्लिकाबीजानि काञ्जिकिनी बीजानि, यदि वा सचित्तानि विध्वस्तयोनिमयानि, यानि नविरोहसमर्थानि तान्यानयेति भणितानि ।

तत्थवि परिणामो तू भणती आणेसि केरिसाइं तु । कत्तियमित्ताइं वा विरोहमविरोहजोग्गाइं ॥ ६२४ ॥

तत्रापि यः परिणामकः स भणति कीदृशानि बीजान्यानयामि । विरोहयोग्यान्यविरोहयोग्यानि वा कियन्मात्राणि वा ।

सोवि गुरूहिं भणितो न ताव कज्जं पुणो भणीहामि । हसितोव मए तासि वीमंसत्थ व भणितोसि ॥६२५॥

सोऽप्याज्ञापरिणामको गुरुभिर्भणितो न तावदिदानीं कार्यं यदा तु कार्यं भविष्यति तदा पुनर्भणिष्यामः । अथवा हसितोसि मया तावदिदानीं न पुनर्बीजैः प्रयोजनं यदि वा विमर्शार्थं तव विमर्शपरीक्षणार्थं त्वमेवं भणितोऽसि । सम्प्रत्यमोहनाधारि परीक्षामाह—

पयमक्खरमुद्देसं संधीसुतत्थ तदुभयं चेव। अक्खर वंजण सुद्धं, जहा भणितं सो परिकहेइ ॥ ६२६ ॥

पदमक्षरमुद्देशं सन्धिमधिकारविशेषं सूत्रमर्थं तदुभयं च अक्षरव्यञ्जनशुद्धं पूर्वमवग्राहयति । किमेष ग्रहणधारणायोग्यः किं वा नेति

व्य. सू. ३ ॥ ८३ ॥ अवग्राह्य ततो ब्रूते उच्चारय प्रेक्षे किमपि गृहीतं न वा किं वा गृहीतमपि किं स्मृतं किं वा नेति। तत्र यदि यथा भणितं तथा सर्वं परिकथयति तदा ज्ञातव्य एष ग्रहणधारणे कुशल इति।

एवं परिच्छिऊणं जोग्गं नाउण पेसवे तं तु। वच्चाहि तस्सगासं सोहिं सोऊण आगच्छ ॥ ६२७ ॥

एवं परीक्ष्य योग्यं ज्ञात्वा तं प्रेषयेत् सन्दिशति च व्रज, तस्य साधोरालोचयितुकामस्य शोधिमालोचनां श्रुत्वा पुनरत्रागच्छ,

अह सो गतो उ तहियं तस्स सगासम्मि सो करे सोहिं। दुगतिगचउविसुद्धं तिविहे काले विगडभावो ६२८

अथ प्रेषणानन्तरं यत्रालोचयितुकामो विद्यते तत्र गतस्तस्यागतस्य समीपे आलोचयितुकामः प्रशस्तेषु द्रव्यादिषु शोधिमालोचनां करोति। कथमित्याह–द्विकदर्शनातिचारं चारित्राचारमालोचयतीत्यर्थः। दर्शनग्रहणं ज्ञानग्रहणमपीति ज्ञानातिचारं चेत्यपि द्रष्टव्यम्। चारित्रातीचारालोचनेऽपि च द्विभेदा मूलगुणातिचारविषया उत्तरगुणविषया च तां करोति पुनस्त्रिकामाहारोपधिशय्याभेदत एकैकां त्रिप्रकारां चतुर्विशुद्धां प्रशस्तद्रव्यक्षेत्रकालभावोपेतां त्रिविधे काले अतीते प्रत्युत्पन्ने च यत्सेवितमनागते च यत्सेविष्ये इत्यध्यवसितं विकटभावः प्रकटभावोऽप्रतिकुञ्चन इत्यर्थः। सम्प्रति द्विकादिपदजातस्य व्याख्यानं किंचिदन्यथा किंचित्तदेव दर्शयति।

दुविहं दप्पकप्पे तिविहं नाणाइणं तु अट्ठाए। दव्वे खेत्ते काले, भावे य चउविहं एयं ॥ ६२९ ॥

तिविहे अतीअकाले पच्चुप्पन्ने विसेसियं जं तु। सेविस्स वा एस्से पागडभावो विगडभावो ॥ ६३० ॥

द्विविधां शोधिं करोति दर्पे दर्पविषयां कल्पे कल्पविषयां। त्रिविधां ज्ञानादीनां ज्ञानदर्शनचारित्राणां अर्थायातीचारविशुद्धिलाभाय करोति। प्रशस्ते द्रव्ये प्रशस्ते क्षेत्रे प्रशस्ते काले प्रशस्ते भावे एतच्चतुर्विधं विशोधनं द्रष्टव्यं, तथा त्रिविधे अतीते प्रत्युत्पन्ने च काले

यत्सेवितं यत् एष्यति काले सेविस्येऽहमित्यध्यवसितं तदविकटभावः प्रकटभाव आलोचयति ।

किं पुण आलोएई अतियारं सो इमो य अतियारो। वयछक्कादी ते खलु नायव्वो आणुपुव्वीए ॥ ६३१ ॥

किं पुनस्तदालोचयति । सूरिराह—अतीचारं पुनरतीचारोऽयं वक्ष्यमाणो व्रतषट्कादिको व्रतषट्कादिविषयः खल्वानुपूर्व्या ज्ञातव्यस्तमेव दर्शयति ।

वयछक्कं कायछक्कं अकप्पो गिहिभायणं। पलियंक णिसेज्जा य सिणाणं सोभवज्जणं॥ ६३२ ॥

व्रतषट्कं प्राणातिपातनिवृत्त्यादिरात्रिभोजनविरमणपर्यन्तं कायषट्कं पृथिव्याद्यकल्पापिण्डादिको गृहिभाजनं कांश्यपात्र्यादि पल्यङ्कः प्रतीतो निषद्या गोचरप्रविष्टस्य निषदनं, अस्नानं देशतः सर्वतो वा स्नानस्य वर्जनं, भूषा परित्यागः एतत् विधेयतया प्रतिषेध्यतया वा यत् यथोक्तं नाचरितं तत् आलोचयति—

तं पुण होज्जा सेविय दप्पेणं अहव होज्ज कप्पेण। दप्पेण दसविहं तू इणमो वुच्छं समासेणं ॥ ६३३ ॥

तत्पुनर्विरुद्धं सेवितं दर्पेण अथवा कल्पेन तत्र यत् दर्पेण सेवितं तदिदं वक्ष्यमाणं दशविधं तदेव समासेन वक्ष्ये प्रतिज्ञातमेव करोति—

दप्प व अकप्प निरालंब वियत्ते अप्पसत्थ वीसत्थो। अपरिच्छ अकडजोगी अणाणुयावीय णिस्संको ॥६३४॥

दर्पो निष्कारणं धावनवल्गनवीरयुद्धादिकरणं १ । अकल्पोऽपरिणतपृथ्वीकायादिग्रहणमगीतार्थानीतोपधिशय्याहाराद्युपभोगश्च २ । निरालम्बो ज्ञानाद्यालम्बनरहितप्रतिसेवनाको ३ । वियत्तेति पदैकदेशे पदसमुदायोपचारात्त्यक्तकृत्यः संस्तरन्नपि सन्नकृत्यं प्रतिसेव्य त्यक्तचारित्र इत्यर्थः ४ । अप्रशस्तो बलवर्णादिनिमित्तं प्रतिसेवी, ५ । विश्वस्तः स्वपक्षतः परपक्षतो वा निर्भयं प्राणातिपातादिसेवी ६ । अप-

रीक्षी युक्तायुक्तपरीक्षाविकलः ७। अकृतयोगी अगीतार्थः । त्रीन् वारान् कल्पमेषणीयं चापरिभाव्य प्रथमवेलायामपि यतस्ततोऽल्पानेषणीयमपि ग्राही ८। अननुतापी अपवादपदेन कायानामुपद्रवेऽपि कृते पश्चात् अनुतापरहितः ९। निःशङ्को निर्दयः इह परलोकशङ्कारहित इत्यर्थः १०।

एयं दप्पेण भवे इणमन्नं कप्पियं मुणेयव्वं। चउवीसई विहाणं तमहं वुच्छं समासेण ॥ ६३५ ॥

एतदनन्तरोक्तेन प्रकारेण सेवितं दर्पेण भवति । इदमन्यत्कल्पिकं चतुर्विंशतिविधानं ज्ञातव्यं तदहं समासेन वक्ष्ये तदेवाह—

दंसणणाणचरित्ते तवपवयण समिति गुत्तिहेउ वा । साहम्मिय वच्छलेण वावि कुलतो गणस्से वा ॥६३६॥

संघस्सायरियस्स य असहुस्स गिलाण बालवुड्ढस्स । उदयग्गिचोर सावय भयकन्तारावती वसणे॥ ६३७ ॥

दर्शने दर्शनप्रभावकं शास्त्रग्रहणं कुर्वन्नसंस्तरणे १ । ज्ञाने सूत्रमर्थं चाधीयमानो असंस्तरणे २ । चारित्रे अनेषणादोषतः स्त्रीदोषतो वा चारित्ररक्षणाय ततः स्थानादन्यत्र गमने ३ । तपसि विकृष्टतपो निमित्तं घृतपानादि प्रवचने प्रवचनरक्षादिनिमित्तं विष्णुकुमारादिरिव वैक्रियकुर्वाणादि ५ । समितावीर्यासमित्यादिरक्षणनिमित्तं चक्षुः सावद्यचिकित्साकरणादि ६ । गुप्तौ भावितकारणतो विकटपाने कृते मनोगुप्त्यादिरक्षणनिमित्तमकल्प्यादि ७ । साधर्मिकवात्सल्यनिमित्तं ८ । कुलतः कार्यनिमित्तं ९ । एवं गणकार्यनिमित्तं १०, सङ्घकार्यनिमित्तं ११, आचार्यनिमित्तं १२, असहनिमित्तं १३, ग्लाननिमित्तं १४, प्रतिषिद्धबालदीक्षितसमाधिनिमित्तं १५ । प्रतिषिद्धवृद्धदीक्षितसमाधिनिमित्तं १६, उदके जलप्लवे १७, अग्नौ दवाग्न्यादौ १८, चौरे शरीरोपकरणापहारिणि १९ । श्वापदे हिंसा व्याघ्रादावा पतति यद्वृक्षारोहणादि २० । तथा भये म्लेच्छादिसमुत्थे २१ कान्तारे अव्यमानभक्तपानेऽध्वनि २२ आपदि द्रव्याद्यापत्सु २३ । व्यसनं

मद्यपानगीतगानादिविषये पूर्वाभ्यासतः प्रवृत्तिः २४ । तत्र यद्यतनया प्रतिसेवते स कल्पः । एतदेवाह—

एयन्नतरागाढे दंसणनाणे चरणसालंबो । परिसेविउं कयाई होइ समत्थो पसत्थेसु ॥ ६३८ ॥

एतेषामनन्तरोदितानामन्यतरस्मिन् आगाढे समुत्थितदर्शनज्ञानचरणसालम्बः प्रतिसेव्याकल्प्यप्रतिसेवनां कृत्वा कदाचित्प्रशस्तेषु शुभेषु प्रयोजनेषु कर्तव्येषु समर्थो भवति । तत एषा कल्पिका प्रतिसेवना ।

ठावेउ दप्पकप्पे हेट्ठा दप्पस्स दसपए ठावे । कप्पस्स चउव्वीसति एतोसिमह ठारसपयाइं ॥ ६३९ ॥

प्रथमतो दर्पकल्पौ स्थापयित्वा तदनन्तरं दर्पस्याधस्तात् दर्पादीनि पदानि स्थाप्य (स्थापयित्वा ?) कल्पस्याधो दर्शनादीनि चतुर्विंशति पदानि तेषां दश चतुर्विंशति पदानामधो व्रतषट्कादीन्यष्टादशपदानि स्थापयेत् सम्प्रत्यालोचनाक्रममाह—

पढमस्स य कज्जस्स य पढमेण पएण सेवियं जं तु । पढमे छक्के अब्भितरं तु पढमं भवे ठाणं ॥ ६४० ॥

इह प्रथमं कार्यं दर्पलक्षणं तस्य प्रथमतः स्थापयित्वा तस्य प्रथमस्य कार्यस्य सम्बन्धिना प्रथमेन पदेन दर्पलक्षणेन यत्सेवितं कथंभूतमित्याह–प्रथमे षट्के व्रतषट्करूपे अभ्यन्तरमन्तर्गतं तत्कतरदित्याह–प्रथमं प्राणातिपातलक्षणं भवेत्स्थानं । एवं मृषावादे अदत्तादाने मैथुने परिग्रहे रात्रिभोजने च वक्तव्यम् । पाठोऽप्येवमुच्चारणीयः ।

पढमस्स य कज्जस्स य पढमेण पएण सेवियं जंतु । पढमे छक्के अब्भितरं तु बीयं भवे ठाणं ॥ ६४१ ॥

एवं तइयं भवे ठाणं जाव छट्ठं भवे ठाणं । एतदेव कथयन्नाह—

पढमस्स य कज्जस्स य पढमेण पएण सेवियं जंतु । पढमे छक्के अब्भितरंमि सेसेसुवि पएसु ॥ ६४२ ॥

अक्षरगमनिका प्राग्वत् । नवरं सेसेसु वि पएसु इति आद्यं पादत्रयममुञ्चता शेषेष्वपि मृषावादादिषु बिइयं भवे ट्ठाणं तइयं भवे ट्ठाणमित्यादि पदसंचारतो वक्तव्यम् ।

पढमस्स य कज्जस्स य पढमेण पएण सेवियं जंतु । बिइए छक्के अब्भिंतरं तु पढमं भवे ट्ठाणं ॥ ६४३ ॥

प्रथमस्य कार्यस्य दर्पलक्षणस्य प्रथमेन पदेन दर्परूपेण यत्सेवितं द्वितीये षट्के कायषट्के अभ्यन्तरमन्तर्गतं तत्कतरदित्याह–प्रथमं पृथिवीकायलक्षणं भवेत् स्थानमेवमप्काये तेजस्काये वायुकाये वनस्पतिकाये त्रसकाये च यथाक्रमं बिइयं भवे ट्ठाणमित्यादिपदसंचारतः पूर्वक्रमेण पञ्चगाथा वक्तव्याः । एतदेवाह—

पढमस्स य कज्जस्स य पढमेण पएण सेवियं जं तु । बिइए छक्के अब्भिंतरंमि सेसेसु वि पएसु ॥ ६४४ ॥

इयमपि प्राग्वत् । नवरं सेसेसु इति शेषेष्वप्यप्कायादिषु वदेत् ।

पढमस्स य कज्जस्स य पढमेण पएण सेवियं जं तु । तइए छक्के अब्भिंतरं तु पढमे भवे ट्ठाणं ॥ ६४५ ॥

प्रथमस्य कार्यस्य दर्पलक्षणस्य प्रथमेन पदेन दर्परूपेण यत्सेवितं कथंभूतमित्याह–तृतीये षट्के अकल्पगृहिभाजनादिलक्षणे अभ्यन्तरमन्तर्गतं कतरदित्याह–प्रथमकल्पलक्षणं भवेत् स्थानमेवं गृहिभाजने पल्यङ्के निषद्यायां स्नाने शोभायां च यथाक्रमं च बिइयं भवे ट्ठाणं तइयं भवे ट्ठाणमित्यादि पदसंचारतः पञ्च गाथा वक्तव्याः तथा चाह—

पढमस्स य कज्जस्स य पढमेण पएण सेवियं जं तु । तइय छक्के अब्भिंतरं तु सेसेसु वि पएसु ॥ ६४६ ॥

अक्षरगमनिका प्राग्वत् । तदेवं प्रथमस्य कार्यस्य प्रथमं पदं दर्पलक्षणं पदममुंचता अष्टादशपदानि । एवमकल्पादिभिरपि द्वितीया-

दिभिः पदैः संचारणीयानि पाठोऽप्येवं–पढमस्स य कज्जस्स य बीएण पएण सेवियं जं तु। पढमे छक्के अब्भिंतरं तु पढमं भवे ट्ठाणमित्यादि सर्वसंख्या भङ्गानामशीतिशतम् १८० तदेवं प्रथमं दर्परूपं विशुद्धमिदानीं द्वितीयं कल्पपदमधिकृत्याह—

बिइयस्स य कज्जस्स य पढमेण पएण सेवियं जं तु। पढमे छक्के अब्भिंतरं तु पढमं भवे ट्ठाणं ॥६४७॥

द्वितीयस्य कार्यस्य कल्पलक्षणस्य सम्बन्धिना प्रथमेन पदेन दर्शनलक्षणेन यत्सेवितं कथंभूतमित्याह–प्रथमे षट्के उभयषट्करूपे अभ्यन्तरमन्तर्गतकतरत्तदित्याह–प्रथमं प्राणातिपातलक्षणं भवेत् स्थानमेवं मृषावादे अदत्तादाने मैथुने परिग्रहे रात्रिभोजने च पूर्वक्रमेण यथाक्रमं पञ्च गाथा वक्तव्यास्तथा चाह—

बिइयस्स य कज्जस्स य पढमेण पएण सेवियं जं तु। पढमे छट्ठे अब्भिंतरं तु सेसेसु वि पएसु ॥ ६४८ ॥

अक्षरगमनिका प्राग्वत् द्वितीयषट्कं कायरूपमधिकृत्याह—

बिइयस्स य कज्जस्स य पढमेण पएण सेवियं जं तु। बिइए छक्के अब्भिंतरं तु पढमं भवे ट्ठाणं ॥६४९॥

अत्र प्रथमं स्थानं पृथिवीकायलक्षणमेवमप्काये अग्निकाये वायुकाये वनस्पतिकाये त्रसकाये प्रागुक्तेन प्रकारेण पञ्च गाथा वक्तव्यास्तथा चाह—

बिइयस्स य कज्जस्स य पढमेण पएण सेवियं जं तु। बिइए छक्के अब्भिंतरं तु सेसेसु वि पएसु ॥६५०॥

प्राग्वत् तृतीयमकल्पादिषट्कमधिकृत्याह—

बिइयस्स य कज्जस्स य पढमेण पएण सेवियं जं तु। तइए छक्के अब्भिंतरं तु पढमं भवे ट्ठाणं ॥६५१॥

अत्र प्रथमं स्थानं कल्पलक्षणमेवं गृहिभाजने पल्ल्यङ्के निषद्यायां स्नाने शोभायां च प्रागुक्तप्रकारेण पञ्चगाथा वक्तव्याः । एतदेव सूचयति—

बिइयस्स य कज्जस्स य पढमेण पएण सेवियं जं तु । तइए छक्के अब्भिंतरं तु सेसेसु वि पएसु ॥६५२॥

व्याख्या प्राग्वत् । तदेवं द्वितीयस्य कार्यस्य कल्पलक्षणस्य प्रथमं दर्शनरूपं पदममुञ्चता अष्टादशपदानि संचारितान्येवं ज्ञानादिलक्षणैर्द्वितीयादिभिरपि पदैस्त्रयोविंशतिसंख्याकैः प्रत्येकमष्टादशपदानि संचारयितव्यानि । सर्वसंख्या भंगानां द्वात्रिंशदधिकानि चत्वारि शतानि ४३२ । अष्टादशानां चतुर्विंशत्या गुणने एतावत्याः संख्याया भावात् । सम्प्रति पढमस्स य कज्जस्स य इत्यादि पदव्याख्यानार्थमाह—

पढमं कज्जं नाम निक्कारणं दप्पउ पढमं । एवं पढमे छक्के पढमं पाणाइवादो मुणेव्यवो ॥ ६५३ ॥

अत्र निष्कारणं नाम दर्पः प्रथमं पदं दर्पको दर्पः । शेषं सुगमम् ।

एवं मुसावातो अदिन्नादाण मेहुण परिग्गहो चेव । बिइछक्के पुढवादी तइय छक्के अकप्पादी ॥ ६५४॥

एवमुक्तप्रकारेण मृषावादोऽदत्तमदत्तादानं मैथुनं परिग्रहश्चशब्दात् रात्रिभोजनं च संचारणं द्वितीये षट्के क्रमेण पृथिव्यादयः संचारणीयास्तृतीये षट्के अकल्पादयः ।

निक्कारणदप्पेणं अट्ठारस चारियाइं एयाइं । एवमकप्पादीसु वि एक्केक्के होंति अट्ठारस ॥ ६५५ ॥

एवं निष्कारणस्य दर्पलक्षणस्य कार्यस्य सम्बन्धिना प्रथमेन पदेन दर्पेण एतानि व्रतषट्कप्रभृतीन्यष्टादशपदानि संचरितानि । एवमकल्पादिष्वपि नवसु पदेषु एकैकस्मिन् प्रत्येकमष्टादशपदानि संचारयितव्यानि भवन्ति ।

बिइयं कज्जं कारण पढमपयं तत्थ दंसण निमित्तं । पढमछक्के वयाइं तत्थ वि पढमं तु पाणवहो ॥६५६॥

द्वितीयं कार्यं नाम करणं कल्प इत्यर्थः । तत्र प्रथमं पदं दर्शननिमित्तं प्रथमं षट्कं व्रतानि, तत्र प्रथमं पदं प्राणवधः ।

दंसणममुयंतेण पुव्वकमेणं तु चारणीयाइं । अट्ठारसट्ठाणाइं एवं नाणाइ एकेक्के ॥ ६५७ ॥

दर्शनं दर्शनपदं प्रथममुञ्चता पूर्वक्रमेणाष्टादशस्थानानि चारणीयानि । एवं ज्ञानादिरेकैको भेदः संचारयितव्यः ।

चउवीसठारसगा एवं एए हवंति कप्पंमि । दस होंति अकप्पम्मी सव्वसमासेण मुण संखा ॥ ६५८ ॥

एवमुक्तेन प्रकारेण कल्पे चतुर्विंशतिरष्टादशका भवन्ति चत्वारि शतानि द्वात्रिंशतानि ४३२ भङ्गानां भवन्तीति भावः । अकल्पे दर्पे दशाष्टादशका भवन्ति अशीतिशतं १८० भङ्गानां भवन्तीति भावः । एतां कल्पे दर्पे च सर्वसमासेन संख्यां जानीहि—

सोऊण तस्स पडिसेवणं तु आलोअणा कमविहिं तु । आगमपुरिसजायं परियागबलं च खेत्तं च॥ ६५९ ॥

श्रुत्वा तस्यालोचनकस्य प्रतिसेवनामालोचनाक्रमविधिं च आलोचनाक्रमपरिपाटीं चावधार्य तथा तस्य यावानागमोस्ति तावन्तमागमं तथा पुरुषजातं तमष्टमादिभिर्भावितमभावितं वा पर्यायं गृहस्थपर्यायो यावानासीत् यावांश्च तस्य व्रतपर्यायः तावन्तमुभयं पर्यायं बलं शारीरिकं तस्य तथा यादृशं तत् क्षेत्रमेतत्सर्वमालोचकाचार्यकथनतः स्वतो दर्शनतश्चावधार्य स्वदेशं गच्छति । तथा चाह—

आहारेउ सव्वं सो गंतूणं पुणो गुरुसगासं । तेसि निवेदेइ तहा जहाणुपुव्विं गतं सव्वं ॥ ६६० ॥

स आलोचनाकार्यं प्रेषितः सर्वमनन्तरोदितमासमन्तात् धारयित्वा पुनरपि स्वदेशागमनेन गुरुसकाशं गत्वा तेषां गुरूणां सर्वं तथा निवेदयति यथा आनुपूर्व्या परिपाट्या गतमवधारितम् ।

सो ववहारविहण्णू अणुमज्जित्ता सुत्तोवएसेणं । सीसस्स देइं आणं तस्स इमं देहि पच्छित्तं॥ ६६१ ॥

स आलोचनाचार्यो व्यवहारविधिज्ञः कल्पव्यवहारात्मके च्छेदश्रुते अनुमज्य पौर्वापर्यालोचनेन श्रुततात्पर्यो निषण्णो भूत्वा श्रुतोपदेशेन रागद्वेषतोऽन्यथा तस्य पूर्वप्रेषितस्य स्वशिष्याज्ञां ददाति । यथा गत्वा तस्येदं प्रायश्चित्तं देहि । किं तदित्याह—

१८ पढमस्स य कज्जस्स य दसविहमालोयणं निसामेत्ता । नक्खत्ते भे पीडासुक्के मासं तवं कुणसु ॥ ३६२ ॥

प्रथमस्य कार्यस्य दर्पलक्षणस्य सम्बन्धिनीं दर्पादिपदभेदतो दशविधां दशप्रकारामालोचनां निशम्याकर्ण्य परिभावितं यथा नक्षत्रशब्देनात्र मासः सूचितः । मासे मासप्रमेयप्रायश्चित्तविषयो भवतः पीडाव्रतषट्कपीडा कायषट्कपीडा कल्पादिषट्कपीडा वा आसीत् सापि च सुक्केत्ति शुक्ले इति सांकेतिकी संज्ञेति उद्घातं मासं तपः कुर्यात् । यदि चातुर्मासं षण्मासं वा लघुप्रायश्चित्तमापन्नो भवेत्

२२ तदेवं कथयति-—

पढमस्स य कज्जस्स य दसविहमालोयणं निसामेत्ता । नक्खत्ते भे पीला चउमासतवं कुणसु सुक्के ॥६६३॥

पढमस्स य कज्जस्स य दसविहमालोयणं निसामेत्ता । नक्खत्ते भे पीला छम्मासतवं कुणसु सुक्के ॥६६४॥

गाथा द्वयमपि व्याख्यातार्थम् ।

२६ एवं ताव उग्घाए अणुग्घाए चेव किण्हंमि । मासे चउमास छमासियाणि छेयं अतो वुच्छं ॥ ६६५ ॥

एवमुक्तेन प्रकारेण तावदुद्घाते लघुरूपे मासचतुर्मासषण्मासलक्षणे प्रायश्चित्ते समापतितेऽभिहितमनुद्घाते गुरुके समापतिते तान्येव मासे चतुर्मासषण्मासानि किण्हमीत्यनेन पदेन विशेषितानि वक्तव्यानि । तद्यथा—

पढमस्स य कज्जस्स य दसविहमालोयणं निसामेत्ता । नक्खत्ते भे पीला कण्णे मासं तवं कुज्जा ॥ ६६६ ॥
पढमस्स य कज्जस्स य दसविहमालोयणं निसामेत्ता । नक्खत्ते भे पीला चउमास तवं कुणसु किण्हे ॥६६७॥
पढमस्स य कज्जस्स य दसविहमालोयणं निसामेत्ता । नक्खत्ते भे पीडा छम्मास तवं कुणसु किण्हे ॥६६८॥

छेयं अतो वोच्छामित्ति अतः परं च्छेदमुपलक्षणमेतत् । मूलादिकं च प्रायश्चित्तं वक्ष्ये । तदेवाह ।

चिंछदित्तु व भोयणं गच्छंतु य तस्स साहूणो मूलं । अव्वावडा व गहे अबिइया वा पविहरंतु॥ ६६९ ॥

वा शब्दो विकल्पने अथवा यदि च्छेदप्रायश्चित्तमापन्नो भवति तदेवं संदिशति भोजनं छिंदतु । अत्र विशेषव्याख्यानार्थमिदं गाथाद्वयमाह—

छब्भागंगुलपणगे दसरायतिभागअद्धपण्णरसे । वीसाए ति भागूणं तु छब्भागूणं तु पणुवीसे ॥ ६७० ॥
मास चउमास छक्के अंगुलचउरो तहेव छच्चेव । एए छेयवियप्पा नायव्व जहक्कमेणं तु ॥ ६७१ ॥

पञ्चके पञ्चरात्रिं दिवप्रमाणे च्छेदे समापन्ने एवं संदेशं कथयति–भाजनरूपस्याङ्गुलषड्भागे छिन्दन्तु दशरात्रे च्छेदे समापतिते त्रिभागमङ्गुलस्य भाजनं च्छिन्दतु पञ्चदशे पञ्चदशरात्रे च्छेदे अर्धमङ्गुलस्य, विंशतौ विंशति रात्रिंदिवच्छेदे त्रिभागोनमङ्गुलं पञ्चविंशतौ पञ्च-विंशतिरात्रिंदिव च्छेदे षड्भागोनमङ्गुलं मासे मासप्रमाणे च्छेदे प्राप्ते परिपूर्णमेकमङ्गुलं चतुर्मासे चत्वार्यङ्गुलानि षण्मासे षडङ्गुलानि छेद्यानि संदिशति । एवमेते यथाक्रमेण च्छेदविकल्पाः संदेशा ज्ञातव्याः । गच्छंतु तस्स साहूणो मूलमिति यदि मूलं प्रायश्चित्तमापन्नो भवति तदेव

संदिशति । योऽन्योऽसौ दूरे साधुर्गच्छाधिपतिर्विहरति तस्य मूलं समीपं गच्छन्तु तस्य समीपं गत्वा प्रायश्चित्तं प्रतिपद्यतामिति भावः । अव्वावडा व गच्छे इति अथानवस्थाप्यं प्रायश्चित्तमापन्नस्तत एवं कथयत सन्देशं यथा गच्छे अव्यापृता भवत, कंचित्कालं गच्छस्य वर्तमानिकामवहन्तस्तिष्ठन्तु । अबिइया वा प्रविहरन्तु इति पाराञ्चितप्रायश्चित्तापत्तौ पुनरेवं संदिशति किंचित्कालमद्वितीयका एकाकिनः प्रविहरन्तु । तदेवं दर्पेण सेविते प्रायश्चित्तमधुना कल्पे यतनया सेविते प्राह—

बिइयस्स य कज्जस्स य तहियं चउवीसातिं निसामेत्ता। नमोकारे आउत्ता भवंतु एवं भणिज्जसि ॥६७२॥

द्वितीयस्य कार्यस्य कल्पलक्षणस्य सम्बन्धिनीं चतुर्विंशतिं निशम्याकर्ण्य तत्रैवं संदिशति नमस्कारे भवन्त आयुक्ता भवन्तु । एवं भणेत् ब्रूयात्—

एवं गंतूण तहिं जहोवएसेण देहि पच्छित्तं। आणाए एस भणितो ववहारो धीरपुरुसेहिं ॥ ६७३ ॥

एवमुक्तप्रकारेणाचार्यवचनमुपगृह्य तत्र गत्वा यथोपदेशेन ददाति प्रायश्चित्तमेष आज्ञया व्यवहारी धीरपुरुषैर्भणितः ।

एसाणाववहारो जहोवएसं जहक्कमं भणितो। धारण ववहारो पुण सुण वच्छ जहक्कमं वुच्छं ॥ ६७४ ॥

एष आज्ञाव्यवहारो यथोपदेशं यथाक्रमं भणितः कथितः । अत ऊर्ध्वं धारणाव्यवहारो वक्तव्यस्तं यथाक्रममहं वक्ष्ये इति शृणु ॥

उद्धारणा विधारणा संधारण संपधारणा चेव। नाऊण धीरपुरिसा धारणववहारं तं बिंति ॥ ६७५ ॥

धारणाद्याश्चत्वार्येकार्थिकानि । तद्यथा–उद्धारणा, विधारणा, संधारणा, संप्रधारणा च । तया धारणया च्छेदश्रुतार्थावधारणलक्षणया यः सम्यक् ज्ञात्वा व्यवहारः प्रयुज्यते, तं धारणाव्यवहारं धीरपुरुषा ब्रुवते, । सम्प्रति तेषामेव चतुर्णामेकार्थिकानां

शब्दव्युत्पत्तिमाह—

पाबल्लेण उवेच्च व उद्धियपयधारणा उ उद्धारा। विविहेहिं पगारेहिं धारेयव्वं वि धारेउ ॥ ६७६ ॥

सं एगी भावस्सी द्वियकरणा ताणि एक्कभावेण धारेयत्थपयाणि उ तम्हा संधारणा होइ ॥ ६७७ ॥

जम्हा संपहारेउं ववहारं पउंजती। तम्हा कारणा तेण नायव्वा संपहारणा ॥ ६७८ ॥

उत्प्राबल्येन उपेत्य वा उद्धृतानामर्थपदानां धारणा उद्धारा, उद्धारणा विविधैः प्रकारैः विशिष्टं चार्थमुद्धृतमर्थपदं यया धारणया स्मृत्या धारयति सा विधारा विधारणा। तथा समशब्दं एकाकी भावे धृतानुधारणा तान्यर्थपदानि आत्मना सह एकभावेन यस्माद्धारयति तस्माद् धारणा संधारणा भवति; तथा यस्मात् सन्धार्य सम्यक् प्रकर्षेणावधार्य व्यवहारः प्रयुंक्ते तस्मात्कारणात्तेन शिष्येण सम्प्रधारणा भवति ज्ञातव्या। धारणाववहारे सो पउंजियव्वो ॥

धारणाववहारे सो पउंजियव्वो केरिसे पुरिसे। भन्नति गुणसंपन्ने जारिसए तं सुणेहिति ॥ ६७९ ॥

एष धारणाव्यवहारः कीदृशे पुरुषे प्रयोक्तव्यः। सूरिराह भण्यते—यादृशे गुणसम्पन्ने प्रयोक्तव्यस्तं वक्ष्यमाणं शृणु तमेवाह—

पवयण जसंसि पुरिसे अणुग्गह विसारए तवस्सिंमि। सुस्सुयबहुस्सुयंमि य विवक्कपरियागसुद्धम्मि॥ ६८० ॥

प्रवचनं द्वादशाङ्गं श्रमणसंघो वा तस्य यस्य कीर्तिमिच्छति यः प्रवचनयशस्वी तस्मिन्, तथा यो दीयमानं प्रायश्चित्तं दीयमानव्यवहारं त्वानुग्रहं मन्यते सोनुग्राह विशारदोऽनुग्रहविशारदस्तस्मिन्, तपस्विनि तथा श्रुतं शोभनमाकर्णितं बहुश्रुतं येन स बहुश्रुतः किमुक्तं भवति ? यस्य बह्वपि श्रुतं न विस्मृतिपथमुपयाति स श्रुतबहुश्रुतः। अथवा बहुश्रुतोऽपि सन् यस्तस्योपदेशेन वर्तते स मार्गानुसारि श्रुतत्वात्

व्य. सू. सुश्रुत बहुश्रुतः तथा तस्मिन् तथा विशिष्टो विनयौचित्यान्वितो वाक् परिपाको विशुद्धिर्यश्च यस्मिन् पुरुषे प्रयोक्तव्यः। एतदेवाह—
३
॥ ८९ ॥

एएसु धीरपुरिसा पुरिसजाएसु किंचि खलिएसु। रहिएवि धारयंता जहारिहं देंति पच्छित्तं ॥ ६८१ ॥

एतेष्वनन्तरोदिते गुणसम्पन्नेषु पुरुषजातेषु किंचिन् मनाक् प्रमादवशान्मूलगुणविषये उत्तरगुणविषये वा स्खलितेषु रहितेऽपि
१८ असत्यप्यादिमे व्यवहारत्रये धीरपुरुषा अर्थपदानि कल्पप्रकल्पव्यवहारगतानि कानिचित् धारयित्वा यथार्हं ददति प्रायश्चित्तं सम्प्रति रहिएवि धारइत्ता इतस्य व्याख्यानमाह—

रहिए नाम असन्ने आइल्लम्मिं ववहारतियगंमि। ताहेवि धारइत्ता वीमंसेऊण जं भणियं ॥ ६८२ ॥

रहिते नाम असति अविद्यमानके व्यवहारत्रिके सति ततोपि धारयित्वा यद्भणिते भवति। किमुक्तं भवति? विमृश्य पूर्वालोचनेन
२२ देशकालाद्यपेक्षया सम्यक् छेदश्रुतार्थं परिभाव्य किमित्याह—

पुरिसस्स अइयारं वियारइत्ताण जस्स जं जोग्गं। तं देंति उ पच्छित्तं जेणं देंती उ तं सुणए ॥ ६८३ ॥

पुरुषस्यातीचारं द्रव्यतः क्षेत्रतः कालतो भावतश्च विचार्य यस्य यदर्हं प्रायश्चित्तं तस्य तत् ददाति। आचार्यः प्राह—येन ददाति तत् श्रृणु। तदेवाह—

२६ **जो धारितो सुत्तत्थो अणुओगविहीए धीरपुरिसेहि। आलीणपलीणेहिं जयणाजुत्तेहिं दन्तेहि ॥ ६८४ ॥**

यो नाम धीरपुरुषैरालीनप्रलीनैर्यतनायुक्तैर्दान्तैश्चानुयोगविधौ व्याख्यानवेलायां श्रुतस्य धारितोऽविस्मृतीकृतस्तेन ददति साम्प्रत माळीनादि पदानां व्याख्यानमाह—

उ. १०. भा. ६८१–६८९ ॥ ९० ॥

अल्लीणो णाणादिसु पदे पदे लीआ उ होंति पलीणा । कोहादी वा पलयं जेसि गया ते पलीणा उ॥६८५॥

जयणाजुत्तो पयत्तवा दंतो जो उवरतो उ पावेहिं । अहवा दंतो इंदिय दमेण नोइंदिएणं च ॥ ६८६ ॥

ज्ञानादिषु आ समन्तात् लीना आलीनाः पदे पदे लीना भवन्ति प्रलीनाऽथवा येषां क्रोधादयः प्रलयं गतास्ते प्रलीनाः । प्रकर्षेण लीना लयं विनाशं गताः क्रोधादयो येषामिति व्युत्पत्तेः । यतनायुक्तो नाम सूत्रानुसारतः प्रयत्नवान् दान्तो यः पापेभ्य उपरतोऽथवा दान्तो नाम इन्द्रियदमेन नोइन्द्रियदमेन चान्यतः । तदेवं च्छेदश्रुतार्थधरणवशतो धारणाव्यवहार उक्तः साम्प्रतमन्यथा धारणाव्यवहारमाह—

अहवा जेणण्णइया दिट्ठा सोही परस्स कीरंति । तारिसयं चेव पुणो उप्पण्णं कारणं तस्स ॥ ६८७ ॥

सो तंमि चेव दव्वे खेत्ते काले य कारिणे पुरिसो । तारिसयं अकरेंतो न हु सो आराहतो होइ॥ ६८८ ॥

सो तंपि चेव दव्वे खेत्ते काले य कारणें पुरिसे । तारिसयं चिय भुया, कुव्वं आराहगो होइ ॥ ६८९ ॥

अथवेति प्रकारान्तरे येनान्यदा परस्य शोधिः क्रियमाणा दृष्टा स तत् सर्वं स्मरति । यथा एवं भूतेषु द्रव्यादिष्वेवंभूते कारणे जाते एवंभूतं प्रायश्चित्तं दत्तमिति पुनरन्यदास्य पुरुषस्योपलक्षणमेतदन्यस्य वा तादृशमेव पुनः कारणं समुत्पन्नं ततो यदि तस्मिन्नेव तादृश एवेत्यर्थः । द्रव्ये क्षेत्रे काले चशब्दाद्भावे च तादृश एव कारणे तस्मिन्नेव तादृशे वा पुरुषे तादृशः कुर्वन् रागेण वा दोषेण वा अन्यथा प्रायश्चित्तं ददानो वर्तते । तदा स न हु नैवं आराधको भवति । अथ स तस्मिन्नेव द्रव्ये क्षेत्रे काले भावे च कारणे पुरुषे च तादृशं करोति, स तदा आराधको भवति, धारणा व्यवहारस्यैव पुनरन्यथा प्रकारमाह—

वेयावच्चकरो वा सीसो वा देसहिंडगो वावि । दुम्मेहत्ता न तरइ आराहेउ बहुं जो उ ॥ ६९० ॥

तस्स उ उद्धरिऊण अत्थपयाइं देंति आयरियो । जेहिं उ करेइ कज्जं आहारेन्तो उ सो देसं ॥ ६९१ ॥

यथाचार्याणां वैयावृत्यकरो यो वा संमतः शिष्यो यस्तु वा देशहिण्डको देशदर्शनं कुर्वतः सहाय आसीत् । स समस्तच्छेदश्रुतार्थं दुर्मेधस्त्वान्नावधारयितुं शक्नोति, ततस्तस्योध्धृत्यानुगृहात् कानिचिदर्थपदान्याचार्या ददति यैः स च्छेदश्रुतस्य देशमवधारयन् कार्यं करोति, एष धारणाव्यवहारः । उपसंहारमाह—

धारणाववहारो सो जहक्कमं वन्नितो समासेण । जीएणं ववहारं सुण वच्छ जहक्कमं वुच्छं ॥ ६९२ ॥

एष धारणाव्यवहारो यथाक्रमं समासेन वर्णितः साम्प्रतं जीतेन व्यवहारं यथाक्रमं वक्ष्ये, तं वत्स वक्ष्यमाणं शृणु । तथा चाह—

वत्तणुवत्तपवत्तो बहुसो अणुवत्तिउ महाजणेणं । एसो य जीयकप्पो पंचमओ होइ ववहारो ॥ ६९३ ॥

यो व्यवहारो वृत्त एकवारं प्रवृत्तो भूयः प्रवृत्तो वारद्वयं प्रवृत्त इति भावः तथा बहुशोऽनेकवारं प्रवृत्तः महाजनेन चानुवर्तितं एष पञ्चमको जीतकल्पो व्यवहारो भवति । वृत्तादिपदानां व्याख्यानमाह—

वत्तोनामं एक्कसि अणुवत्तो जो पुणो बितिय वारं, तइयवारं पवत्तो परिग्गहितो महाजणेण ॥ ६९४ ॥

एक्कसिमेकवारं यः प्रवृत्तः स प्रवृत्तो नाम, यः पुनर्द्वितीयवारं प्रवृत्तः सोऽनुवृत्तः तृतीयवारं वृत्तः प्रवृत्तोऽनुवृत्तः प्रवृत्तोऽनुवर्तितो स परिगृहीतो महाजनेनात्र परस्य प्रश्नमाह—

उ. १०. भा. ६९०–६९९ ॥ ९१ ॥

चोदेती वोच्छिन्नो सिद्धपहे तइयगम्मि पुरिसजुगे । वोच्छिन्ने तिविहे संजमंमि जीएण ववहारो ॥ ६९५ ॥

परश्चोदयति कि तृतीये पुरुषयुगे जम्बूस्वामिनाम्नि सिद्धिपथे व्यवच्छिन्ने च त्रिविधे संयमे परिहारविशुद्धिप्रभृतिके जीतेन व्यवहारः । अत्र केचिदुत्तरमाहु—

संघयणं संठाणं च पढम जो य पुव्व उवओगो । ववहारे चउक्कंपि य चोद्दसपुव्वंमि वोच्छिन्नं ॥ ६९६ ॥

प्रथमसंहननं वज्रर्षभनाराचं । प्रथमसंस्थानं समचतुरस्रं यश्चान्तर्मुहूर्तेन चतुर्दशानामपि पूर्वाणामुपयोगोऽनुप्रेक्षणं यच्चादिमं आगमश्रुताज्ञाधारणालक्षणं व्यवहारे चतुष्कमेतत्सर्वं चतुर्दशपूर्विणि चतुर्दशपूर्वधरे व्यवच्छिन्नं । एतान्निराकुर्वन् भाष्यकृदाह—

अहायरितो एवं ववहारचउक्कं जे उ वोछिन्नं । चउद्दसपुव्वधरम्मी घोसंती तेसिमणुग्घाया ॥ ६९७ ॥

एवं परेणोत्तरे कृते आचार्यः प्राह—ये एवं प्रागुक्तप्रकारेण व्यवहारचतुष्कं चतुर्दशपूर्वधरे व्यवच्छिन्नं घोषयति तेषां प्रायश्चित्तं चत्वारो मासा अनुद्घाता गुरुका मिथ्यावादित्वात्, मिथ्यावादित्वमेव प्रविकटयिषुरिदमाह—

जे भावा जहियं पुण चोद्दसपुव्वंमि जंबुनामे य । वोच्छिन्ना ते इणमो सुणसु समासेण सीसंतो ॥ ६९८ ॥

ये भावा यस्मिन् चतुर्दशपूर्विणि ये जम्बूनाम्नि व्यवच्छिन्नास्तान् समासेन शिष्यमाणानिमान् शृणुत । तानेवाह—

मणपरमोहिपुलाए आहारग खवग उवसम्मे कप्पे । संजमतियकेवलि सिज्झणा य जंबुम्मि वोच्छिन्ना ॥६९९॥

मनःपर्यायज्ञानिनः परमावधयः पुलाको लब्धिपुलाकः आहारकः आहारशरीरलब्धिमान् क्षपकः क्षपकश्रेणिरुपशमे उपशमश्रेणिः कल्पो जिनकल्पः संयमत्रिकपरिहारविशुद्धिसूक्ष्मसम्परायः यथाख्यातलक्षणं केवलिनः सिधना चैते भावा जम्बूस्वामिनि व्यवच्छिन्नाः ।

व्य. सू. ३ इह केवलिग्रहणेन सिज्झणा ग्रहणेन वा गतेन यत् उभयोपादानं ततः यः केवली स नियमात् सिध्यति। यश्च सिध्यति स नियमात्केवली सन्निति ख्यापनार्थम्।

॥९१॥ संघयण संट्ठाणं च पढमगं जो य पुव्वउवउगो। एते तिन्नि वि अत्था चोद्दसपुव्विम्मि वोछिन्ना ॥ ७०० ॥

प्रथमं सहननं संस्थानं यश्चान्तोमौहूर्तिकः समस्तपूर्वविषयउपयोगः एते त्रयोऽप्यर्था न जाम्बस्वामिनि तृतीयपुरुषयुगे व्यवच्छिन्नाः किन्तु चतुर्दशपूर्विणि भद्रबाहौ, व्यवहारचतुष्कं पुनः पश्चादप्यनुवृत्तं यत आह—

केवलमणपज्जवनाणिणो य तत्तो य ओहिनाणजिणा। चोद्दसदसनवपुव्वी आगमववहारिणो धीरा ॥ ७०१ ॥

सुत्तेण ववहरंते कप्पववहारं धारिणो धीरा। अत्थधरववहारंते आणाए धारणा ए य ॥ ७०२ ॥

ववहारचउक्कस्स, चोद्दसपुव्विम्मि छेदो जं। भणियं तं ते मिच्छा, जम्हा सुत्तं अत्थो य धरए य ॥ ७०३ ॥

केवलिनो मनः पर्यायज्ञानिनोऽवधिज्ञानजिनाश्चतुर्दशपूर्विणो दशपूर्विणो नवपूर्विणश्च एते षट् धीरा आगमव्यवहारिणः ये पुनः कल्पव्यवहारिणो धीरास्ते सूत्रेण कल्पव्यवहारगतेन व्यवहरन्ति। ये पुनच्छेदश्रुतस्यार्थधरास्ते आज्ञया धारणया च व्यवहरन्ति। छेदश्रुतस्य च सूत्रमर्थश्चाद्यापि धरते विद्यते दशपूर्वधरा अपि चागमव्यवहारिणस्ततो व्यवहारचतुष्कस्य चतुर्दशपूर्विणि व्यवच्छेद इति यद्भणितं तन्मिथ्या। अन्यच्च—

तित्थोगालीएत्थं, वत्तव्वा होइ आणुपुव्वीए; जे तस्स उ अंगस्स, वुच्छेदो जहिं विणिद्दिट्ठो ॥ ७०४ ॥

तेषां मिथ्यावादित्वप्रकटनाय यो यस्यां यो यस्यान्यस्य वा यत्र व्यवच्छेदो विनिर्दिष्टः सा तीर्थोगालिरत्रानुपूर्व्या क्रमेण वक्त-

व्या, येन विशेषस्तेषां प्रत्यय उपजायते। अथ कोऽसौ जीतव्यवहारं प्रयुञ्जीतेत्यत आह—

जो आगमेन सुत्ते य सुन्नतो आणधारणाए य । सो ववहारं जीएण कुणइ वत्ताणुवत्तेण ॥ ७०५ ॥

य आगमेन सूत्रेण च (गाथायां सप्तमी प्राकृतत्वात् तृतीयार्थे) तथा आज्ञया धारणया च शून्यो रहितः स जीतेन वृत्तानुवृत्तेन, अस्य व्याख्यानं प्राग्वद्व्यवहारं करोति । वृत्तानुवृत्तत्वमेव भावयति—

अमुगो अमुगत्थ कउ जह अमुयस्स अमुएण ववहारो ।अमुगस्सवि य तह कतो अमुगो अमुगेण ववहारो ७०६

तं चेवणुमज्जंतो ववहारविहिं पउंजति जहुत्तं । जीएण एस भणितो ववहारो धीरपुरिस्सेहिं ॥ ७०७ ॥

अमुको व्यवहारोऽमुके कारणे समुत्पन्ने अमुकस्य पुरुषस्यामुकेनाचार्येण यथा कृत एतेन वृत्तत्वं भावितं, तथैव वामुकस्य यादृशे एव कारणेनामुकेनाचार्येणामुको व्यवहारः कृतः एतेनानु–वृत्तत्वमुपदर्शितं तमेव वृत्तानुवृत्तं जीतमनुमज्जन् आश्रयन् यथोक्तं व्यवहारविधिं यत् प्रयुक्ते एष जीतेन व्यवहारो धीरपुरुषैर्भणितः ।

धीरपुरिसपण्णत्तो पंचमगो आगमो वि उ पसत्थो। पियधम्मवज्जभीरू पुरिसज्जायाणुचिन्नो य ॥ ७०८ ॥

एष पञ्चमको जीतव्यवहारो धीरपुरुषप्रज्ञप्तस्तीर्थकरगणधरैः प्ररूपितः आगमपञ्चविधः व्यवहारसूत्रात्मकतया श्रुतज्ञानविदश्चतुर्दशपूर्विणस्तैः कालं प्रतीत्य प्रशस्तः प्रशंसितस्तथापि प्रियधर्मभिरवद्यभीरुभिः पुरुषजातैरनुचीर्णस्तस्मात्सत्यतया प्रत्येतव्यो अर्थतः सूत्रतश्च यथाक्रमं तीर्थकरगणधरैरभिहितत्वात् । तथाहि–पञ्चविहे ववहारे पण्णत्ते इत्यस्य सूत्रस्यार्थः । तीर्थकरैर्भाषितो गणधरैश्च श्रद्धाय सूत्रीकृतोऽत एवोत्तमैः पुरुषजाते आचीर्णस्ततः कथमत्र न प्रत्यय इति । अधुना जीतव्यवहारे निदर्शनमाह—

सो जह कालादीणं, अप्पडिकंतस्स निव्विगईयं तु । मुहणंतफिडियपाणग असंवरणे एवमादीसु ॥७०९॥

स जीतव्यवहारो यथेत्युदाहरणमात्रोपदर्शनकालादिभ्य आदिशब्दात् स्वाध्यायादिपरिग्रहो अप्रतिक्रान्तस्तस्य (गाथायां षष्ठी पञ्चम्यर्थे) ते मुखानन्तिके मुखे पोतिकायां स्फिटितायां मुखपोतिकामन्तरेणेत्यर्थः । तथा पानकस्यासंवरणे पानाहारप्रत्याख्यानाकरणे निर्विकृतिकं प्रायश्चित्तम् ।

एगिंदियाणंतवज्जे घट्टण तावण गाढगाढे य; निव्वितिगमादीयं जा आयामं तू उदावणे ॥ ७१० ॥

एकेन्द्रियस्यानन्तकायिकवर्जस्य पृथिव्यप्तेजोवायुप्रत्येकवनस्पतीनामित्यर्थः घट्टने अनागाढे तापने आगाढे च निर्विकृतिकादिकं यावदायामाम्लमपद्रावणे जीवितात् व्यपरोपणे इयमत्र भावना—पृथिवीकायिकाप्कायिकतेजस्कायकवायुकायिकप्रत्येकवनस्पतीनां घट्टने निर्विकृतिकमनागाढे परितापने पूर्वार्धमागाढपरितापने एकाशनमपद्रावणे आयामाम्लमिति ।

विगलिंदियघट्टण तावणा गाढगाढे तहेव उद्दवणा । पुरिमड्ढाइ कमेण नायव्वं जाव खमणं तु ॥ ७११ ॥

पंचेंदिय घट्टण तावणा य गाढगाढे तहेव उद्दवणे। एक्कासण जायामं खमणं तह पंचकल्लाणं ॥ ७१२ ॥

विकलेन्द्रियाणां द्वीन्द्रियप्रभृतीनां घटने तापने अनागाढे आगाढे च तथा अपद्रावणे पूर्वार्धादिक्रमेण ज्ञातव्यं यावत्क्षपणं किमुक्तं भवति । घट्टने पूर्वार्धमनागाढपरितापने एकाशनं गाढपरितापने आयामाम्लमपद्रावणे क्षपणमिति, तथा पंचेंद्रियाणां घट्टने एकाशनमनागाढपरितापने आयामाम्लमागाढपरितापने अभक्तार्थमपद्रावणे पञ्चकल्याणं निर्विकृतिकपूर्वार्धएकाशनकायामाम्लक्षपणरूपम् ।

एमाईउ एसो नायव्वो होइ जीयववहारो । आयरियपरंपरएण आगतो जाव जस्स भवे ॥ ७१३ ॥

एवमादिक एष जीतव्यवहारो भवति ज्ञातव्यः यो वा यस्य आचार्यपरम्परकेणागतः से तस्य जीतव्यवहारो ज्ञातव्यः

बहुसो बहुस्सुए हि जा वत्तो न य निवारितो होइ । वत्तणुवत्तपमाणं जीएण कयं भवति एयं ॥ ७१४ ॥

यो व्यवहारो बहुश्रुतै र्बहुशो अनेकवारं वृत्तः प्रवर्तितो न चान्यैर्बहुभिः श्रुतै र्भवति विद्यते निवारितः। एतेन वृत्तानुवृत्तं जीतेन प्रमाणं कृतं भवति । स जीतव्यवहारः प्रमाणीकृत इति भावः । एतदेव च सविस्तरं भावयति ।

जं जीतं सावज्जं न तेण जीएण होइ ववहारो । जं जीयमसावज्जं तेण उ जीएण ववहारो ॥ ७१५ ॥

यत् जीतं सावद्यं न तेन जीतेन भवति व्यवहारः, यत् जीतमसावद्यं तेन जीतेन व्यवहारः । अथ किं सावद्यजीतमित्यत आह—

छारहडिहडमालापोट्टेण य रिंगणिं तु सावज्जं । दसविह पायच्छित्तं होइ असावज्जं जीयं तु ॥ ७१६ ॥

यत् प्रवचने लोके चापराधविशुद्धये समाचरितं क्षारावगण्डनं हडौ गुप्तिगृहप्रवेशनं खरमारोपणं पोट्टेण उदरेण रंगणं तु शब्दत्वात् खरारूढं कृत्वा ग्रामे सर्वतः पर्यटनमित्येवमादि सावद्यं जीतं, यत्तु दशविधमालोचनादिकं प्रायश्चित्तं तदसावद्यं जीतं अपवादतः कदाचित्सावद्यमपि जीतं दद्यात् । तथा चाह—

उसण्णबहूदोसे निद्धंधसे पवयणे य निरवेक्खो । एयारिसंमि पुरिसे दिज्जइ सावज्जं जीयंपि ॥ ७१७ ॥

उत्सन्नेन प्रायेण बहुदोषे निद्धंधसे सर्वथा निर्दये तथा प्रवचने प्रवचनविषये निरपेक्षे एतादृशे पुरुषेऽनवस्थाप्रसङ्गनिवारणाय सावद्यमपि जीतं दीयते ।

संविग्गे पियधम्मे अप्पमत्ते य वज्जभीरुम्मि । कम्हिइयमाइ खलिए देयमसावज्जं जीयं तु ॥ ७१८ ॥

संविग्ने प्रियधर्मिणि अप्रमत्तेऽवद्यभीरौ । कस्मिंश्चित्प्रमादवशतः स्खलिते देयमसावद्यं जीतं—

जं जीयमसोहिकरं न तेण जीएण होइ ववहारो । जं जीयं सोहिकरं तेण उ जीएण ववहारो ॥ ७१९ ॥

यत् जीतमशोधिकरं न तेन जीतेन भवति व्यवहारः कर्तव्यः, यत्पुनः जीतं शोधिकरं तेन जीतेन व्यवहारो विधेयः, शोधिकराशोधिकरजीतप्रतिपादनार्थमाह—

जं जीयमसोहिकरं पासत्थपमत्तसंजयाईण्णं । जइवि महाजणाइन्नं न तेन जीएण ववहारो ॥ ७२० ॥

जं जीयं सोहिकरं संवेगपरायणेन दत्तेण । एगेण वि आइन्नं तेण उ जीएण ववहारो ॥ ७२१ ॥

यत् जीतं पार्श्वस्थप्रमत्तसंयताचीर्णमतएवाशोधिकरं तत् यद्यपि महाजनाचीर्णं तथापि न जीतेन व्यवहारः कर्तव्यः । तस्याशोधिकरत्वात् यत्पुनर्जीतं संवेगपरायणेन दान्तेन एकेनाप्याचीर्णं तत् शोधिकरं कर्तव्यम् ।

एवं जहोवदिट्ठस्स धीरविउद्देसियपसत्थस्स । नीसंदो ववहारस्स कोवि कहिओ समासेण ॥ ७२२ ॥

एवमुक्तेन प्रकारेण पञ्चविधस्य धीरैस्तीर्थकरगणधरैर्यथा यथा क्रमतः सूत्रतश्च दर्शितो विद्भिश्चतुर्दशपूर्वधरास्तैः प्रशस्तः प्रशंसितस्तस्य निष्पन्दः कोऽपि कथितः समासेन विस्तरेणाभिधातुमशक्तत्वात् । तथा चाह—

को वित्थरेण वोत्थूण समत्थो णिरवसेसिए अत्थे । ववहारे जस्स मुहे हवेज्ज जीहासयसहस्सं ॥ ७२३ ॥

किं पुण गुणोवएसो ववहारस्स उचिअ पसत्थस्स । एसो भे परिकहिओ दुवालसंगस्स णवणीयं ॥ ७२४ ॥

यस्य मुखे जिह्वा शतसहस्रं जिह्वालक्षं भवेत् । सोऽपि को नाम व्यवहारे व्यवहारसूत्रस्य निरवशेषितान् वक्तुं समर्थो नैव कश्चित् किन्त्वेष व्यवहारस्य व्यवहारसूत्रस्य उंचितः प्रशस्तस्य चतुर्दशपूर्वधरभद्रबाहुस्वामिना दत्तस्य गुणोपदेशो गुणोत्पादननिमित्तमुपदेशो भे भवतां कथितः किं विशिष्ट इत्याह–द्वादशाङ्गस्य नवनीतमित्यर्थः ॥

॥ व्यवहारप्रकृतं समाप्तम् ॥

सूत्र—चत्तारि पुरिसज्जाया पण्णत्ता । तं जहा--अट्ठकरे नामं एगे नो माणकरे, माणकरे नामं एगे नो अट्ठकरे, २ । एगे अट्ठकरे वि माणकरे वि ३ एगे नो अट्ठकरे नो माणकरे ४, । एतत्प्रभृतीनां च पुरुषजात-सूत्राणामयं सम्बन्धः ॥४॥

ववहारकोविदप्पा तदट्ठे नो पमायए जोगे । मा य हु तहुज्जमत्ते कुणमाणं एस संबंधो ॥ १ ॥

पञ्चविधव्यवहारकोविदात्मा तदर्थे व्यवहारार्थे योगे न मनोवाकायान् प्रमादयति न व्यवहारविषये प्रमादमाचरतीति भावः । मा च हु निश्चितं तस्मिन् व्यवहारे उद्यच्छति उद्यमं कुर्वति मानमहंकारं कार्षीदिति ज्ञापयत्येवमादीनि सूत्राणि । एष पुरुषजातसूत्राणां सम्बन्धः । प्रकारान्तरेण सम्बन्धमाह—

पुव्वुत्ता व पुरिसजाया अत्थतो न वि गंथउ । तेसिं परूवणत्थं तदिदं सुत्तमागयं ॥ २ ॥

वा शब्दः प्रकारान्तरद्योतने अथवा अनेन व्यवहारेण सूत्रेण अर्थतः पुरुषजाता उक्ताः सूचिता न वै ग्रन्थत उक्ता तेषां प्ररूपणार्थं

व्य. सू. ४ ॥ ९४ ॥ तदिदं सूत्रं पुरुषजातसूत्रमागतम् । अस्याक्षरगमनिका तु प्रतीता । विस्तरार्थं भाष्यकृदाह—

पुरिसज्जाया चउरो वि भासियव्वा उ आणुपुव्वीए । अत्थकरे माणकरे उभयकरे नोभयकरे य ॥ ३ ॥

अधिकृतभङ्गसूचिताश्चत्वारः पुरुषा इमे आनुपूर्व्या परिपाट्या विभाषितव्यास्तद्यथा–प्रथमभङ्गेऽर्थकरो, द्वितीयभङ्गे मानकरः, तृतीय उभयकरश्चतुर्थे नोभयकरः चतुष्टयं ।

पढमतइया एत्थं तु सफला निप्फला दुवे इयरे । दिट्ठंतो सगतेणा सेवता अन्नेरायाणं ॥ ४ ॥

अत्र एषु चतुर्षु पुरुषेषु मध्ये प्रथमतृतीयौ सफलावितरौ द्वितीयचतुर्थौ निष्फलावेषु चतुर्ष्वपि दृष्टान्तोऽन्यराजानां सेवमानाः शकस्तेनास्तमेव दृष्टान्तमभिधित्सुराह—

उज्जेणी सगरायं नीयागव्वा न सुट्ठु सेवेंति । वित्तियदाणं चोज्जं निवेसया अण्णनिवे सेवा ॥ ५ ॥

धावयपुरतो तह मग्गतो य सेवइ य आसणं नीयं । भूमीयंपि य निसीयइ । इंगियकारी उ पढमो उ ॥६॥

चिक्खल्ले अन्नया पुरतो उगतो से एगो नवरि सव्वतो । तुट्ठेण तहा रन्ना वित्ती उ सुपुक्खला दिन्ना ॥७॥

यदा कालिकाचार्येण शका आनीतास्तदा उज्जयिन्यां नगर्यां शको राजा जातः, । तस्य निजकात्मीया एकेऽस्माकं जात्या सदृश इति गर्वात्तं राजानं न सुष्ठु सेवन्ते । ततो राजा तेषां वृत्तिं नादात् । अवृत्तिकाश्चते चौर्यं कर्तुं प्रवृत्ताः । ततो राज्ञा बहुभिर्जनैर्विज्ञप्तेन निर्विषयाः कृताः ततस्तै देशान्तरं गत्वा अन्यस्य नृपस्य सेवा कर्तुमारब्धा । तत्रैकः पुरुषो राज्ञो गच्छतो आगच्छतश्च पुरतो धावति तथा मार्ग-

तश्च कदाचित् धावति राज्ञः चोर्ध्वस्थितस्योपविष्टस्य वा पुरतः स्थितः सेवते यद्यपि चोपविष्टः सन् (तं) राजानुजानाति । तथापि स नीचमासनमाश्रयते । कदाचिच्च राज्ञः पुरतो भूमावपि निषीदति राज्ञश्चेङ्गितं ज्ञात्वाऽनाज्ञप्तोपि विवक्षितप्रयोजनकारी अन्यदा च राजा पानीयस्य कर्दमस्य मध्येन धावितः शेषश्च भूयान् लोको निःकर्दमप्रदेशेन गन्तुं प्रवृत्तः स पुनः शकपुरुषोऽश्वस्याग्रतः पानीयेन कर्दमेन च सेव्यमान एकः से तस्य पुरतो धावति ततस्तस्य राज्ञा तुष्टेन सुपुष्कला अतिप्रभूता वृत्तिर्दत्ता ।

बिंतिओ न करे अट्ठं माणं च करेइ जाइकुलमाणी। न निवसाति भूमीए न य धावति तस्य पुरतो उ ॥८॥

द्वितीयः पुरुषोऽहमपि राजवंशिक इति गर्वात् न कमप्यर्थं राज्ञः प्रयोजनं करोति । जातिकुलमानी सन्मानं च भूयांसमात्मनि करोति न च भूमौ निवसति, न च तस्य राज्ञः पुरतो धावति । तृतीयमाह—

सेवति ठितोविदिण्णेवि आसणेपेसितो कुणइ अट्ठं । बिइओभयकरो तइउ जुज्झइ य रणे समाभट्ठो ॥९॥

तृतीयः पुरुषो राजानं प्रथमपुरुषवत् सेवते नवरमश्वस्य पुरतो न धावति किन्तु पृष्ठतस्तथा ऊर्ध्वस्थितः सेवते, वितीर्णे आसने स्थितोऽप्युपविष्टोऽपि आसने सेवते, न भूमौ निषीदति । तथा प्रेषितः सन् अर्थं करोति नाप्रेषितो मानवशादिति । एवमेष उभयकरः, रणे च राजपुत्र इति समाभाषितो युध्यते ।

उभयनिसेहो चऊत्थे वेइय चउत्थेहिं तत्थ न उलद्धा । विती इयरेहिं लद्धा दिट्ठं तस्सुवणतो उ ॥ १० ॥

चतुर्थे पुरुषे उभयस्य अर्थस्य मानस्य च निषेधः । तत्र द्वितीयचतुर्थाभ्यां वृत्तिर्लब्धा दृष्टान्तस्य एव वक्ष्यमाण उपनयस्तमेवाह—

एमेवायरिस्स वि कोइ अट्ठं करेइ न व माणं । अट्ठो उ उच्चमाणो वेयावच्चं दसविहं तु ॥ ११ ॥

अहवा अब्भुट्ठाणं आसणकित्तिमत्तए य संथारो । उववायबहुविहा इच्चादि एवंति अट्ठा उ ॥ १२ ॥

एवमेव शकपुरुषदृष्टान्तगतेन प्रमाणेन कोऽप्याचार्यस्यार्थं करोति । न च मानं अर्थो वक्ष्यमाणसूत्रेणोच्यमानः कः पुनः स इत्याह—दशविधं वैयावृत्त्यमथवा समागच्छतो अभ्युत्थानमासनदानं कृतिकर्मविश्रामणा यथा क्षेलमुच्चारमात्रकस्य प्रश्रवणमात्रकस्य श्लेष्ममात्रकस्य चोपनयः संस्तारकस्य करणमुपपाताश्च समीपभवनलक्षणा बहुविधास्तत्प्रयोजनभेदतोऽनेकप्रकारा इत्यादयो अर्था भवन्ति

बितितो माणकरो ऊ को पुण माणो हवेज्ज तस्स इमो । अब्भुत्थाणब्भत्थण होइ पसंसा य एमादी ॥१३॥

द्वितीयो भवति मानकरः कः पुनस्तस्य मान उच्यतेऽयं वक्ष्यमाणस्तमेवाह—अब्भुट्ठाणमित्यादि । आगच्छतोऽभ्युत्थानं न कृतं यदि वा न मेऽभ्यर्थना, न वा कृता मम प्रशंसा इत्यादि ।

तइओ भय नोभयतो चउत्थ दोपि निप्फलगा । सुत्तत्थो भयनिज्जरलाभो दोण्हं भवे तत्थ ॥ १४ ॥

तृतीय उभयकरोऽर्थकरो मानकरश्चतुर्थो नोभयकरस्तत्र नो द्वितीयचतुर्थोभयनिर्जरा अलाभात् । तथाहि—न तयोराचार्याः सूत्रमर्थमुभयं वा प्रयच्छन्ति नापि ते निर्जरां प्राप्नुतः । द्वयोः प्रथमतृतीययोः सूत्रार्थोभयनिर्जरालाभोऽर्थकारितया सर्वस्यापि संभवात् । तस्मात् प्रथमतृतीयाभ्यामिव वर्तितव्यं न द्वितीयचतुर्थाभ्यामिव—

सूत्रम्—चत्तारि पुरिसज्जाया पन्नता तं जहा—गणट्ठकरे नामं एगे नो माणकरे १ माणकरे नामं एगे नो गणट्ठकरे २ एगे गणट्ठकरे वि माणकरे वि ३ एगे नो गणट्ठकरे नो माणकरे ४। अस्याक्षरगमनिका सुप्रतीता । प्रपञ्चो भाष्यकृदाह ॥ ५ ॥

एमेव होंति भंगा चत्तारि गणट्ठकारिणो जइणो । रण्णो सारूविय देवचिंतगा तत्थ आहरणं ॥ १५ ॥

एमेवानन्तरसूत्रोक्तप्रकारेण गणार्थकारिणोऽपि यतेश्चत्वारो भङ्गा भवन्ति । ते च सूत्रतः स्पष्टा एव । तेषु च चतुर्ष्वपि पुरुषजातेषु ये सारूपिका यतेः समानरूपधारिणो मुण्डितशिरस्का भिक्षाटनशीला इत्यादि प्रागुक्तस्वरूपा देवचिन्तका नाम ये शुभाशुभं राज्ञः कथयन्ति ते आहरणं दृष्टान्तस्तमेव भावयति—

पुट्ठापुट्ठो पढमो उ साहइं न उ करेइ माणं तु । बितिउ माणकरेइं पुट्ठो विना साहई किंचि ॥ १६ ॥
तइओ पुट्ठो साहइ नो पुट्ठ चउत्थमेव सेवइ उ । दो सफला दो अफला एवं गच्छे वि नायव्वा ॥ १७ ॥

प्रथमो राज्ञा पृष्टोऽपृष्टो वा यत्र शुभाशुभं वा साधयति, न मानं करोति, द्वितीयो मानं करोति, न च मानादेव पृष्टोऽपि किंचित् कथयति । तृतीयः पृष्टः साधयति नापृष्टश्चतुर्थः सेवते एव राजानं नेति । अत्र द्वौ प्रथमतृतीयौ सफलौ द्वौ च द्वितीयचतुर्थावफलौ एवममुना दृष्टान्तगतेन प्रकारेण गच्छेऽपि द्वौ प्रथमतृतीयौ सफलौ द्वौ च द्वितीयचतुर्थावफलौ च ज्ञातव्यौ । तेषां चतुर्णामपि स्वरूपमाह—

आहार उवहि सयणाइ एहिं गच्छस्सुपग्गहं कुणति । बिइओ माणं उभयं च तइओ नोभय चउत्थो ॥१८॥

प्रथम आहारोपधिशयनादिभिर्गच्छस्योपग्रहं करोति न च मानं, द्वितीयो मानः तृतीय उभयं गच्छस्योपग्रहं मानं च, चतुर्थो नोभयं गच्छस्योपग्रहं नापि मानमिति ।

व्य. सू. ८-७ ॥ ९६ ॥

सूत्रम्—चत्तारि पुरिसज्जाया पन्नत्ता तं जहा-गणसंगहकरे नामं एगे नो माणकरे। एगे माणकरे नो गणसंगहकरे। एगे गणसंगहकरे वि माणकरे वि। एगे नो गणसंगहकरे नो माणकरे॥६॥ अत्र सम्बन्धमाह—

सो पुण गणस्स अट्ठो संगहो तत्थ संगहो। दुविहो दव्वे भावे नियगा उ दोन्नि आहारनाणादी ॥ १९ ॥

अनन्तरसूत्रे गणार्थकर उक्तः स पुनर्गणस्यार्थं वा संग्रहस्ततसंग्रहकरप्रतिपादनार्थमिदं सूत्रं। तत्र सङ्ग्रहो द्विधा-द्रव्यतो भावतश्च।

१८ तत्र द्रव्ये भावे च द्वौ त्रिको द्रष्टव्यौ तद्यथा-आहारादिकं द्रव्ये ज्ञानादित्रिकं भावे तदेवं संग्रहं व्याख्याय संग्रहकरत्वयोजनामाह—

आहारोवहिसेज्जाइएहिं दव्वंमि संगहं कुणइ। सीस परिच्छे वाए भावे ण तरंति जाहे गुरू ॥ २० ॥

द्रव्यतः संग्रहं करोति आहारोपधिशय्यादिभिरत्रादिशब्द आहारादीनां स्वगतानेकभेदसूचकः। भावे न यदा गुरवः शक्नुवन्ति तदा शिष्यान् प्रतीच्छिकान् वा वाचयति। एष प्रथमः पुरुषः। द्वितीयो मानं करोति न तु द्रव्यतो भावतो वा गणस्य संग्रहं, तृतीय उभयं,

२२ चतुर्थो नोभयमिति ॥

सूत्रम्ः—चत्तारि पुरिसज्जाया पन्नत्ता तं जहा-गणसोहकरे नामं एगे नो माणकरे एगे माणकरे नो गणसोहकरे, एगे गणसोहकरे वि माणकरे वि, एगे नो गणसोहकरे नो माणकरे ॥७॥ अत्र भाष्यं—

एवं गणसोहंमि वि चउरो पुरिसा हवंति नायव्वा। सो भावेत्ति गणं खलु इमेहिं ते कारणेहिं तु ॥ २१ ॥

२६ एवमुक्तेन प्रकारेण शोभायामपि कर्त्तव्यायां चत्वारः पुरुषा भवन्ति ज्ञातव्याः। तच्च सूत्रपाठसिद्धा एव। गणशोभाकरो नाम यो

गणं शोभयति ते च गणं शोभापयन्ति शोभा खलु एभिर्वक्ष्यमाणैः कारणैः प्रयोजनैर्वादादिभिस्तानेव वाद्यादीन् दर्शयति—

गणसोभी खलु वादी उद्देसे सो उ पढमए भणितो । धम्मकहि निमित्ती वा विज्जातिसएण वा जुत्तो ॥२२॥

गणं वादप्रदानतः शोभयतीत्येवं शीलो गणशोभी खलु वादी । स च वादेन यथा गणं शोभयति तथा प्रथमे उद्देशके भाणितः न केवलं वादी गणशोभी किन्तु धर्मकथी । तथाहि—धर्मकथायां यथोक्तं स्वरूपमाक्षेपतः कथयतो जनयति गणस्य महतीं शोभां तथा निमित्ती अतीतादिनिमित्तकथयतो विद्यातिशयेन वा युक्तो गणशोभी महतोऽपि सङ्घप्रयोजनस्य विद्याप्रभावतः साधनात् ॥

सूत्रम्ः—चत्तारि पुरिसज्जाया पन्नत्ता । तं जहा—गणसोही करे नामं एगे नो माणकरे एगे माणकरे, नो गणसोहीकरे। एगे गणसोहिकरेवि माणकरे वि, एगे नो गणसोही नो माणकरे ॥ ८ ॥ अत्र भाष्यम्—

एयं गणसोहीकरा चउरो पुरिसा हवंति विन्नेया। किह पुण गणस्स सोहिं करेज्ज सो कारणेमेहिं ॥ २३ ॥

एवमुक्तेन प्रकारेण गणशोधिकाराश्चत्वारः पुरुषा भवन्ति विज्ञेयाः । कथं पुनः स प्रथमस्तृतीयो वा गणस्य शोधिं कुर्यात् । सूरि-राह—एभिर्वक्ष्यमाणैः कारणैरोजस्वित्वादिभिस्तान्येवाह—

एगदव्वेगघरएगालोअणाए संका उ। उयस्सि सम्मओ संथुओ य तं दुप्पवेसं च ॥ २४ ॥

एकस्मिन् गृहेऽनेकैः संघाटकैः एकं द्रव्यं लब्धं । तद्यथा एकेन संघाटकेन एकस्मिन् गृहे पूपलिका लब्धा । अन्येनापि संघाटकेन तस्मिन्नेव गृहे तादृश्य एव पूपलिका लब्धाः । एवं तृतीयेन चतुर्थेन पञ्चमेन वा लब्धाः । तैः सन्निवृत्तैर्गुरुसमीपमागत्यालोचितं दर्शिताश्च पूपूलिकास्ततो जाता सर्वेषां शङ्का जाता उद्गमाऽशुद्धा भवेयुः एवं शङ्किते गत्वा तद्गृहं द्रष्टव्यम् । किं युष्माकं गृहेऽद्य संखडिभत्तलाभनकं

समागतमथवा प्राघूर्णकाः समागता यदि वा साधूनामर्थाय कृतः क्रीता वा । तेऽत्र च गृहे भिक्षावेलायां न कोऽपि प्रवेशं लभते । तत्र साधुरेक ओजस्वी गृहमानुषाणां संस्तुतः । संस्तुततया च तस्मिन् गृहे संमतो अनिवारितप्रसरस्तत् दुःप्रवेशं गृहं प्रविशति । प्रविश्य च निःशंकितं करोति । अत्र योऽप्रेषितो गत्वा निःशङ्की (कृ)त्य समागच्छति स प्रथमपुरुषजातः यस्तु मानेन गच्छति ॥ (અહીં પાઠ પડ્યો છે.)

सूत्रम्—चत्तारि पुरिसजाया पन्नत्ता तंजहा—रूवं नामेगे जहइ नो धम्मं, धम्मं नामेगे जहइ नो रूवं एगे रूवंपि जहइ धम्मं पि जहइ, एगे नो रूवं जहइ नो धम्मं जहइ ॥ ९ ॥ अस्य सम्बन्धमाह—

हेट्ठाणंतरसुत्ते गणसोही एस सुत्तसंबंधो । सोहत्ति व धम्मोत्ति व एगट्ठं सो दुहा होइ ॥ २५ ॥

अधस्तनेऽनन्तरसूत्रे गणस्य शोधिरुक्ता । शोधिरिति वा धर्मो इति वा एकार्थः । स च धर्मो द्विधा भवति रूपतो भावतश्च । तत्र तत्प्रतिपादनार्थमिदं सूत्रमित्येष सूत्रसम्बन्धः । सम्प्रति रूपधर्मव्याख्यानार्थमाह—

रूवं होति सलिंगं धम्मो नाणादियं तियं होइ । रूवेण य धम्मेण य जढमजढे भंगचत्तारि ॥ २६ ॥

रूपं नाम भवति स्वलिंगं रजोहरणादिधर्मो ज्ञानादिकं त्रिकं रूपेण च त्यक्तेऽत्यक्ते च भंगाश्चत्वारः । तेन सूत्रपाठसिद्धा एव तेषां विषयभागमाह—

रूवजढमण्णलिंगे धम्मजढे खलु तहा सलिंगम्मि । उभयजढो गिहिलिंगे दुहितो सहिओ लिंगेण ॥ २७ ॥

रूपं त्यक्तं येन स धर्मस्वरूपत्यक्तः सुखादिदर्शनात्पाक्षिकः त्यक्तस्य परनिपातः । सोऽन्यस्य लिङ्गे द्रष्टव्यः । इयमत्र भावना—भावतो ज्ञानादित्रिकसमन्वितः कारणवशेनान्यलिङ्गं गृहिलिङ्गं वा यः प्रतिपद्यते । अत्र निदर्शनं यथा—कोऽपि राजा महामिथ्यादृष्टि-

उ. १०. भा. २५-२९ ॥ ९८ ॥

नास्तिकवादी वावदूकः पण्डिताऽभिमानी दर्शनिभिः सह वादं दत्वा तद्बुद्धिमुपजीव्य दर्शनिनो हीलयति । अन्यदा साधूनुपद्रावयितुं प्रवृत्तो मया सह वादो दीयतां । तत्रैकः साधुर्वादलब्धिसम्पन्नः खचरलब्धिमानभूत् सङ्घस्यापभ्राजनेति गृहिलिङ्गमन्यलिंगं वा कृत्वा राज्ञः समीपे वादेनोपस्थितः प्रवृत्तो द्वयोरपि वादः । तत्र राजाऽल्पशक्तिकत्वात् स्वपक्षं निर्वाहयितुमशक्नुवन् हीलनां तस्य कृतवान् । ततः स वाददर्पस्फेटनाय तस्य राज्ञो मूर्धानं पदेनाक्रम्याकाशेन वायुरिव पलायित्वा स्वस्थानं गतः एतदेवाह—

तस्स पंडियमाणस्स बुद्धिलस्स दुरप्पणो । मुद्धं पाएण अकम्म वादी वाउरिवागतो ॥ २८ ॥

तस्य नास्तिकवादिनो राज्ञः पण्डितमानिनो बुद्धिः परस्य बुद्धिं लात्युपजीवति इति बुद्धिलः तस्य दुरात्मनो मूर्धानं पादेनाक्रम्य वादी वायुरिव पलायित्वा स्वस्थानमागतः । एष प्रथमपुरुषो द्वितीयो धर्मत्यक्तो न रूपत्यक्त इत्येवं रूपः खलु स्वलिङ्गे सति प्रतिपत्तव्यः । स च पार्श्वस्थादीनामन्यतमो निष्कारणप्रतिसेवी अवधावितुकामो वा वेदितव्यः । तस्य भावतस्त्यक्तधर्मत्वात्स्वलिङ्गस्य च धारणादिति । उभयजढो गिहिलिङ्गे इति उभयत्यक्तो मिथ्यादृष्टिर्गृहिलिङ्गे वर्तमान उभयसहितः स्वलिङ्गेन सहितो ज्ञानादित्रिकोपेतः ।

सूत्रम्—चत्तारि पुरिसज्जाया पण्णत्ता तं जहा—गणसंठितिं नामेगे जहति नो धम्मं, एगे धम्मं जहति, नो गणसंठितिं । एगे धम्मंपि जहति गणसंठितिं पि एगे नो धम्मं जहति नो गणसंठितिं ॥१०॥ अत्र भाष्यम्—

गणसंठितिं धम्मे या चउरो भंगा हवंति नायव्वा । गणसंठिति असिस्से महकप्पसुयं न दायव्वं ॥ २९ ॥

पूर्वप्रकारेण गणसंस्थितौ धर्मे च भङ्गाश्चत्वारो भवन्ति ज्ञातव्यास्ते च तत्र पाठसिद्धा एव गणसंस्थितिर्नाम गणस्य मर्यादा यथा अशिष्येऽयोग्ये शिष्ये महाकल्पश्रुतं न दातव्यम् । सम्प्रति चतुर्णामपि भङ्गानां विषयविभागमाह—

व्य. सू. ११-१२ ॥ ९८ ॥

सातिसयं इयरं वा अन्नगणे ते न देयमज्झयणं । इइगणसंट्ठितितो करोति सच्छंदतो केइ ॥ ३० ॥
देंतो दाता पढमो बितितो भंगो न कस्स इवि दंते, जो पुण अपत्त दायी, तइओ भंगो पडिच्छए वा जो देंति ३१
उभयमवलंबमाणं कामं तु तगंपि पुज्जामो । सातिसयं देवेंदोपपातिकादि इतरद्धा ॥ ३२ ॥

महाकल्पश्रुतमन्यद्वाध्ययनमन्यगणसक्तस्य न दातव्यमिति एवं प्रकारा गणसंस्थितिः स्वच्छन्दं तीर्थकरानुपदेशेन कुर्वन्ति । तत्रैवं गणसंस्थितौ कृतायां योऽन्यगणसक्तेऽपि पात्रे महाकल्पश्रुतादिकमध्ययनं ददाति तेन गणसंस्थितिस्त्यक्ता न धर्मस्तीर्थकरोपदेशेन वर्तमानत्वात् । एष हि भगवतां तीर्थकृतामुपदेशः सर्वस्यापि पात्रस्याविशेषेण दातव्या । यस्तु गणसंस्थितौ कृतायां न कस्यापि परगणसक्तस्य ददाति स द्वितीयः अपात्रस्य ददाति तं प्राप्य तृतीयो भङ्गः । तेन गणस्थितेस्तीर्थकराज्ञाखण्डनतो धर्मस्य च त्यक्तत्वात् । यस्त्वन्यथा व्यवच्छेदं पश्यन् मेधावी प्रवचनोपग्रहकरो भविष्यतीत्यादिगुणसमन्वितं प्रतीच्छिकमुपलभ्य तस्य स्वयमेवं निजं दिग्बन्धं कृत्वा सातिशयमन्यद्वाध्ययनं ददाति। तमप्यास्तां प्रथमभङ्गवर्तिनमित्यपि शब्दार्थः। उभयं गणसंस्थितिधर्मं चावलम्बमानं पूजयामः। एष चतुर्थपुरुषः ।

सूत्रम्—चत्तारि पुरिसज्जाया पण्णत्ता । तं जहा—पियधम्मं नामं एगे नो दढधम्मे नोपियधम्मे दढधम्मे नाम एगे पियधम्मे वि दढधम्मे वि, एगे नो पियधम्मे नो दढधम्मे ॥ ११ ॥ अस्य सम्बन्धमाह—

धम्मो न जहियव्वो गणसंट्ठितिमिच्छतो पसंसामो । जस्स पिओ सो धम्मो सो न जहति तस्सिमो जोग्गो ३३

अनन्तरसूत्रे इदमुक्तम्—गणसंट्ठिति नामेगे जहति नो धम्मं । तत्र यस्य प्रियो धर्मः । स एवं चिन्तयति—धर्मो न त्यक्तव्यो गणसंस्थितिमत्र न प्रशंसामः एवं चिन्तयित्वा धर्मं न जहाति एष तस्य प्रियधर्मसूत्रस्य योगः । सम्प्रति प्रियधर्मादिव्याख्यानार्थमाह—

वेयावच्चेण मुणी उवचिट्ठइ संगहेण पियधम्मो ॥ उवचिट्ठइ दढधम्मो सव्वेसिं निरतियारो य ॥ ३४ ॥

प्रियधर्मा मुनिर्यावत् द्रव्यत आहारादिना भावतो वाचनादि येन संगृह्यते तावत् वैयावृत्येन तस्योपतिष्ठते । नान्यदा अन्यस्य वा दढधर्मः । सर्वेषामविशेषेण वैयावृत्येनोपतिष्ठते तावत्सर्वत्र निरतिचारः । सम्प्रति भङ्गयोजनामाह—

दसविहवेयावच्चे अन्नयरे खिप्पमुज्जमं कुणइ । अच्चंतमणिव्वाही धिति विरिय किसे पढमभंगो ॥ ३५ ॥

यो दशविधस्य वैयावृत्यस्य वक्ष्यमाणस्यान्यतरस्मिन् वैयावृत्ये प्रियधर्मतया क्षिप्रमुद्यमं करोति, केवलमदढधर्मतया अत्यन्तमनिर्वाही तास्मिन् धृतिवीर्यकृशे प्रथमभङ्गः ।

दुक्खेण उगाहिज्जइ बिइओ गहियं ते नेइ जा तीरं । उभयतो कल्लाणो तइतो चरिमो अ परिकुट्ठो ॥ ३६ ॥

द्वितीयस्तुनो प्रियधर्मत्वात् दुःखेन महता कष्टेन प्रथमतो वैयावृत्यं ग्राह्यते । गृहीतं तु यावत् प्रतिज्ञायास्तीरं तावन्नयति, उभयतः कल्याणस्तृतीयः, चरमे न प्रियधर्मो नापि दृढधर्म इत्येवं रूपो गच्छे प्रतिक्रुष्टो निराकृतः ।

सूत्रम्—चत्तारि आयरिया पण्णत्ता, तं जहा—पव्वायणायरिए एगे नामं नो उवट्ठावण आयरिए, उवट्ठावणायरिए नामं एगे नो पव्वावणायरिए । एगे पव्वायणायरिएवि उवठावणायरिएवि । एगे नो पव्वायणायरिए नो उवठायणायरिए धम्मायरिए ॥ १२ ॥ अस्य सम्बन्धमाह—

अदढापियधम्माणं तव्विवरीए करेंति आयरिए । तेसि विहाणंमि इमं कमेण सुत्तं समुद्दिट्ठं तु ॥ ३७ ॥

अदढधर्माणामप्रियधर्माणं चानुशासनाय स्थविराद्याचार्या व्याख्यानार्थमाह—

पव्वण उट्ठावण उभय नोभयमिति चउत्थो। अत्तट्ठ परट्ठा वा पव्वावणा केवला पढमे ॥ ३८ ॥

एमेव य बितितो वी केवलमेत्तं उवठवे सो उ। तइउ पुण उभयं पीयत्तठ परट्ठ वा कुणउ ॥ ३९ ॥

जो पुण नो भयकारी सो कम्हा भवति आयरियो उ। भण्णति धम्मायरितो सो पुण गहितो वसमाणे वा ॥ ४० ॥

प्रथमे प्रव्राजनाचार्यः द्वितीये द्वितीयभंगेन सूचितः उपस्थापनाचार्यः तृतीयभंगसूचित उभयः, प्रव्राजनोपस्थापनाचार्यः तत्र प्रथमस्यात्मार्थस्य परार्थस्य केवला प्रव्राजना किमुक्तं भवति आत्मनिमित्ते परनिमित्ते वा यः केवलं प्रव्राजयति, स प्रथम प्रव्राजनाचार्यः एवमेवानेनैव प्रकारेण द्वितीयः स केवलं मात्रं उपस्थापयति, यः प्रव्राजितस्य सत उपस्थापनामात्रं करोति स द्वितीय इत्यर्थः,। तृतीयः पुनरपि प्रव्राजनमुपस्थापनं वात्मार्थं परार्थं वा करोति, यः पुनर्नोभयकारी स चतुर्थः। अथ स कस्माद्भवत्याचार्यः उभयविकलत्वात्। सूरिराह–भण्यते स धर्माचार्यो धर्मदेशकत्वात् स पुनर्गृही श्रमणो वा वेदितव्यः। एवं च यत्राचार्यास्तथाह—

धम्मायरि पव्वायण तहय उठावणा गुरूतइओ। कोइ तिहिं संपन्नो दोहिं वि एक्केक्कएण वा ॥ ४१ ॥

प्रथमो धर्माचार्यो यस्तत्प्रथमतया धर्मं ग्राहयति। द्वितीयः प्रव्राजनाचार्यो यः प्रव्राजयति। तृतीयोगुरुरुपस्थापनाचार्यो यो महाव्रतेषूपस्थापयति। तत्र कश्चित्त्रिभिरपि सम्पन्नो भवति। तथाहि—कदाचित्स एवधर्मं ग्राहयति स एव प्रव्राजयति स एवोपस्थापयति। कश्चिद्द्वाभ्यां। तद्यथा धर्मग्राहकत्वेन प्रव्राजनेन च अथवा धर्मग्राहकत्वेनोपस्थापनेन अथवा प्रव्राजनेनोपस्थापनेन। केचिदेकैकेन गुणेन तद्यथा—कश्चित् धर्ममेव ग्राहयति कश्चित्प्रव्राजयत्येव कश्चिदुपस्थापयत्येव

उ. १०. भा. ३८-४३ ॥ १००॥

सूत्रम्-चत्तारि आयरिया पण्णत्ता तं जहा-उद्देसणायरिए एगे णामं एगे नो वायणायरिए, वायणायरिए एगे णामं एगे नोद्देसणायरिए। एगे उद्देसणायरिएवि वायणायरिएवि। एगे नोद्देसणायरिए नो वायणायरिए ॥१३॥

अमीषां स्वरूपमाह—

एगो उद्देसए सुयं एगो वाएइ तेण उद्दिठं। उद्दिसई वाएइ य धम्मायरिओ चउत्थो य ॥ ४२ ॥

एकः प्रथमः श्रुतमुद्दिशति न वाचयति। यथा मङ्गलबुद्ध्या प्रथमत आचार्य उद्दिशति तत उपाध्यायः,। अत्राचार्यः प्रथमभङ्गवर्ती, उपाध्यायो द्वितीयभङ्गे। तथा चाह- एको द्वितीय उपाध्यायस्तेनाचार्येणोद्दिष्टं वाचयति। य एवोद्दिशति स एव वाचयति एष तृतीयः। उभयविकलश्चतुर्थो धर्माचार्यः

सूत्रम्—चत्तारि अंतेवासी पन्नत्ता, तं जहा-उद्देसणंतेवासी नामं एगे नो वायणंतेवासी वायणंतेवासी-नामं एगे नो उद्देसणंतेवासी एगे उद्देसणंतवासी वि वायणंतेवासी वि। एगे नोद्देसणंतेवासी नोवायणं-तेवासी ॥ १४ ॥ अस्य सूत्रस्य सम्बन्धप्रतिपादनार्थमाह—

परुच्चायरियं होइ अंतेवासी उ मेलणा। अंतिगमज्झासमासन्नं समीवं चेव आहियं ॥ ४३ ॥

अधस्तनानन्तरसूत्रे आचार्याः प्रोक्ताः। आचार्यं च प्रतीत्यान्तेवासी भवति। ततो अन्तेवासी सूत्रमित्येषामेलनासम्बन्धः। अत्रा-न्तेवासी तत्र योऽन्तशब्दव्याख्यानार्थमेकार्थिकान्याह-अन्तं नाम अन्तिकमध्यास आसन्नं समीपं चैवाख्यातं। तत्र वसतीत्येवं शीलो

अन्तेवासी । सम्प्रति भङ्गभावनार्थमाह—

जह चेव उ आयरिया अंतेवासी वि होइ एमेव । अंते य वसति जम्हा अंतेवासी ततो होइ ॥ ४४ ॥

यथा चैव आचार्या उद्देशनादिभेदतश्चतुर्धा भवन्ति एवमेव अन्तेवासिनोऽपि यस्मादाचार्यस्यान्ते वसति तस्माद्भवत्याचार्यचतुर्द्धान्तेवासी । इयमत्र भावना—यो यस्यान्ते उद्देशनमेवाधिकृत्य वसति वर्तते स तं प्रत्युद्देशनान्तेवासी यस्यान्ते वाचनामेवाधिकृत्य वसति तस्य वाचनान्तेवासी । यत्तूद्देशनं वाचनां चाधिकृत्य यस्यान्ते भवति स तं प्रत्युभयान्तेवासी यस्यान्ते नोद्देशनं नापि वाचनामधिकृत्यान्ते वसति किन्तु धर्मश्रवणमधिकृत्य स तं प्रत्युभयविकलो धर्मान्तेवासी । एवं च त्रयोऽन्तेवासिनस्तथा धर्मान्तेवासी उद्देशनान्तेवासी वाचनान्तेवासी च । तत्र कश्चित्त्रिभिरपि प्रकारैः समन्वितो भवति, कश्चिद् द्वाभ्यां कश्चिदेकैकेन ॥

सूत्रं—तओ थेरभूमीतो पन्नत्ता तं जहा—जातिथेरे सुयथेरे परियायथेरे य । सट्ठिवरिसजाए जातिथेरे ट्ठाणसमवायधरे सुयथेरे, वीसवासपरियाए परियायथेरे ॥ १५ ॥ अस्य सम्बन्धमाह—

थेराणमंतिए वासो सो व थेरो इमो तिहा । भूमिं निय ट्ठाणंति य एगट्ठा होंति कालो य ॥ ४५ ॥

अनन्तरसूत्रे अन्तेवासिन उक्ताः । अन्तिके वासः स्थविराणां स च स्थविरोऽयं वक्ष्यमाणस्त्रिधेत्यनेन प्रक्रमेण सूत्रमिदं समापतितमित्येष सूत्रसम्बन्धः । सम्प्रत्यस्य व्याख्या—तिस्रः स्थविराणां भूमयः प्रज्ञप्ताः भूमिरिति स्थानमिति अवस्थारूपकाल इति त्रयोऽपि शब्दा एकार्थाः । उक्तं च थेरभूमिति वा थेरट्ठाणत्ति वा थेरकालोत्ति वा एगट्ठमिति ।

उ. १०. भा. ४४–४९ ॥ १०१ ॥

तिविहम्मि य थेरम्मी परूवणा जा जहिं सए ट्ठाणे। अणुकंपसुए पूआ परियाए वंदणादीणि ॥ ४६ ॥

त्रिविधस्थविरे त्रिविधस्थविरविषये या यत्र स्वके स्थाने प्ररूपणा सा सूत्रतः कर्तव्या। तद्यथा–षष्टिर्वर्षजातो जातिस्थविरः स्थानसमवायधरः श्रुतस्थविरः विंशतिवर्षपर्यायः पर्यायस्थविरस्तथा जातिस्थावरस्यानुकम्पा कर्तव्या। श्रुते श्रुतिस्थविरस्य पूजा पर्याये पर्यायस्थविरस्य वन्दनादीनि साम्प्रतमेतान्येव त्रीणि कर्तव्यानि विस्तरेणाह—

आहारोवहि सेज्जा संथारो खेत्तसंकमे। किति छंदाणुवत्तीहिं णु वत्तंति थेरगं ॥ ४७ ॥

उट्ठाणासणदाणादी जोग्गाहार पसंसणा। नीया सेजाएनिदेसवत्तितो पूएइ संथ्रुयं ॥ ४८ ॥

उट्ठाणं वंदणं चेव गहणं दंडगस्स य। परियायथेरगस्स करेंति अगुरोरवि ॥ ४९ ॥

जातिस्थविरस्य कालस्वभावानुमत आहारो दातव्यः। उपधिर्यावता संस्तरति तावत्प्रमाणः शय्या वसतिः। सा ऋतुक्षमा दातव्या संस्तरको मृदुकः क्षेत्रसंक्रमे क्षेत्रान्तरे संक्रामयितव्ये तस्योपधिमन्ये वहन्ति। पानीयेन चानुकम्पते। उक्ता जातिस्थविरस्यानुकम्पा, श्रुतस्थविरस्य पूजामाह–किइ इत्यादि कृतिच्छदोनुवृत्तिभ्यां स्थविरं श्रुतस्थविरमनुवर्तयन्ति। किमुक्तं भवति? श्रुतस्थविरस्य कृतिकर्मवन्दनकं दातव्यं, च्छन्दतश्च तस्यानुवर्तनीयम्। तथा उट्ठाणत्ति आगतस्याभ्युत्थानं कर्तव्यं, आसनप्रदानमादिशब्दात् पादप्रमार्जनादिपरिग्रहः,। तथा योग्याहारोपनयनं समक्षं परोक्षत्वात्प्रशंसना गुणकीर्तनं, तथा तत्समक्षनीचशय्यायामवस्थातव्यम्। निर्देशवर्त्तिकत्वमेवं श्रुतं श्रुतस्थविरं पूजयेत्। तथा पर्यायस्थविरस्यागुरोरप्यप्रव्राजकस्याप्यवाचनाचार्यस्यापि आगच्छत उत्थानं (कुर्वन्ति) कुर्वीथाः। वन्दनकं च क्षमाश्रमणतो दण्डकस्य च ग्रहणमिति

व्य॰ सू॰ १६ सूत्रम्—ततो सेहभुमी पण्णत्ता, तं जहा सत्तराइंदिया चउमासिया छम्मासिया, छम्मासिया य उक्कोसिया

॥ १०१ ॥ चाउम्मासिया मज्झमिया सत्तराइंदिया जहन्ना ॥ १६ ॥ अस्य सम्बन्धमाह—

तुल्ला भुमिसंखाविया च ट्ठावेंति ते इमे हुंति । पडिवक्खतो व सुत्तं परीयाए दीहहस्से य ॥ ५० ॥

१८ तुल्या भूमीसंख्या शैक्षिकाणामिति कृत्वा अथवा पूर्वसूत्रे स्थविरा उक्ताः । ते च स्वयं स्थित्वा अन्यान् स्थापयन्ति । ते चाप्येवं स्थाप्यमाना इमे वक्ष्यमाणा भवन्तीति तत्प्रतिपादनार्थमिदं सूत्रमथवा प्रतिपक्षत इद सूत्रमापतितं । तद्यथा–पूर्वसूत्रे स्थविरास्तेषां च प्रतिपक्षाः शैक्षा यदि वा स्थविराणां दीर्घः पर्यायः शैक्षकाणां शैक्षकत्वेन ह्रस्व इति स्थविरसूत्रानन्तरं शैक्षकसूत्रम् । अस्याक्षरगमनिका प्राग्वत् । सम्प्रति शैक्षकाणां यद्वक्तव्यं तत्संसूचनाय द्वारगाथामाह—

२२ **सेहस्स तिन्निभूमीतो दुविहा परिणामगा दुवे जड्डा । पत्तजहंते संभुजणा य भूमित्तिय विवेगो ॥ ५१ ॥**

शैक्षकस्य तिस्रो भूमयो वक्तव्याः । सूत्रोपात्तत्वात्तथा शैक्षका द्विविधाः परिणामका वक्तव्याः । द्वौ च जड्डौ तथा पात्राणि पात्रभूतान् त्यजति दोषा वक्तव्याः । संभोजना च तथा भूमित्रिकस्य जलमूककरणजड्डलक्षणस्य विवेकः परित्यागो वक्तव्यः एष गाथाद्वारसंक्षेपार्थः । व्यासार्थस्तु प्रतिद्वारमभिधातव्यः । तत्र प्रथमतो भूमिद्वारमाह—

२६ **सेहस्स तिण्णिभूमी जहण्ण तह मज्झिमा य उक्कोसा । राइंदिव सत्त चउमासिया य छम्मासिया चेव ॥५२॥**

शैक्षकस्य तिस्रो भूमयस्तद्यथा—जघन्या मध्यमा उत्कृष्टा च तत्र जघन्या सप्तरात्रिं दिवा, मध्यमा चातुर्मासिकी उत्कृष्टा षण्मासिकी ।

उ. १०. भा. ५०–५७ ॥ १०२ ॥

पुव्वोवट्ठपुराणे करणजयट्ठा जहण्णिया भूमी । उक्कोसा दुम्मेहं पडुच्च असद्दहाणं च ॥ ५३ ॥

पूर्वमुपस्थ उपस्थितः पूर्वोपस्थः स चासौ पुराणश्च पूर्वोपस्थपुराणस्तस्मिन् करणजयाय जघन्या भूमिर्भवति । इयमत्र भावना–यः पूर्वप्रव्रज्योत्प्रव्रजितः पश्चात्पुनरपि प्रव्रज्यां प्रतिपन्नवान् स सप्तमे दिवसे उपस्थापयितव्यः । तस्य हि यावद्भिर्दिवसैः पूर्वविस्मृतसामाचारीकरणमत्यन्तदुःप्रभवति । एष जघन्या भूमिर्दुर्मेधसमश्रद्दधानं च प्रतीत्य उत्कृष्टा षण्मासिकी भूमिः ।

एमेव य मज्झमिया अणहिज्जंते य सद्दहंते य । भावियमेहाविस्सविकरणजयट्ठाय मज्झमिया ॥ ५४ ॥

एवमुक्ते उत्कृष्टे च अनधियाने अश्रद्दधाने च माध्यमिका भूमिः प्रतिपत्तव्या । अथवा भावितस्यापि श्रद्दधानस्यापि मेधाविनश्चापि च करणजयार्थं मध्यमिका भूमिः । गतं भूमिद्वारमधुना द्विविधपरिणामकद्वारमाह––

आणा दिट्ठंतेण य दुविहो परिणामगो समासेणं । आया परिणामो खलु तत्थ इमो होइ नायव्वो ॥ ५५ ॥

स द्विविधः परिणामको भवति तद्यथा आज्ञया दृष्टान्तेन, तत्र समासेन संक्षेपेण आज्ञापरिणामः खल्वयं वक्ष्यमाणो भवति तमेवाह—

तमेव सच्चं नीसंकं, जं जिणेहिं पवेइयं । आणाए अक्खातो जिणेहिं परिणामगो ॥ ५६ ॥

तदेव सत्यं यज्जिनैः प्रवेदितमित्येवं यो निःशङ्कं श्रद्दधाति न च कारणं जानीते एष आज्ञया परिणामको जिनैराख्यातः । दृष्टान्तपरिणामकमाह––

परोक्खं हेउगं अत्थं पच्चक्खेण उ साहयं । जिणेहिं एस अक्खातो दिट्ठंतपरिणामगो ॥ ५७ ॥

परोक्षहेतुकं हेतुना लिङ्गेन गम्यं तं हेतुकमर्थं प्रत्यक्षेण प्रत्यक्षप्रसिद्धेन दृष्टान्तेन साधयन् आत्मबुद्धावारोपयन् यो वर्तते एष दृष्टान्त-
१६ परिणामको जिनैराख्यातो दृष्टान्तेन विवक्षितमर्थं परिणामयत्यात्मबुद्धावारोपयतीति दृष्टान्तपरिणामक इति व्युत्पत्तेस्तत्राज्ञापरिणामक
आज्ञयैव कायान् श्रद्दधाति । दृष्टान्तपरिणामकस्तु दृष्टान्तेन श्रद्धापयितव्य इति तस्य कायश्रद्धानोत्पादनार्थमिदमाह—

तस्सिंदियाणि पुव्वं सीसंते जइ उ ताणि सद्दहइ । तो से नाणावरणं सीसइ ताहे दसविहं तु ॥ ५८ ॥

१८ तस्य दृष्टान्तपरिणामस्य पूर्वमिन्द्रियाणि श्रोत्रादीनि शिष्यन्ति । तत्र यदि तानीन्द्रियाणि श्रद्दधाति ततः तमेतस्य ज्ञानावरणं दश-
विधं शिष्यते । कथमित्याह—

इंदियावरणं चेव नाणावरणाइयं । तो नाणावरणं चेवमाहियं तु दुपंचहा ॥ ५९ ॥

इन्द्रियावरणं ज्ञानावरणं च तत्रेन्द्रियावरणं नाम इन्द्रियविषयशब्दादिसामान्योपयोगावरणं, ज्ञानावरणं इन्द्रियविषयेष्वेव शब्दादिषु
२२ विशेषोपयोगावरणमिन्द्रियावरणं, ज्ञानावरणं च श्रोत्रेन्द्रियादिभेदतः प्रत्येकं पञ्चप्रकारमेव ज्ञानावरणं द्विपञ्चधा दशप्रकारमाख्यातम् ।
तानेव दश भेदानविविक्ता (वैवक्त्ये) नाह—

सोयावरणं चेव णाणावरणं च होइ तस्सेव। एवं दुयभेएणं णायव्वं जाव फासत्ति ॥ ६० ॥

श्रोतावरणं तथा तस्यैव श्रोत्रस्य ज्ञानावरणमेवं द्विकभेदेन तावत् ज्ञातव्यं यावत्स्पर्शस्तद्यथा—चक्षुरिन्द्रियावरणं चक्षुरिन्द्रियज्ञानावरणं
२६ घ्राणेन्द्रियावरणं घ्राणेन्द्रियज्ञानावरणं रसनेन्द्रियावरणं रसनेन्द्रियज्ञानावरणं स्पर्शेन्द्रियावरणं स्पर्शनेन्द्रियज्ञानावरणमिति । साम्प्रतमिन्द्रि-
यावरणस्य विज्ञानावरणस्य विषयविभागार्थमिदमाह—

उ. १०. भा. ५८–६५ ॥ १०३ ॥

बहिरस्स उ विन्नाणं आवरियत्तउण सोयमावरियं। अपटुप्पण्णो बालो अतिवुड्ढो तह असन्नी वा ॥ ६१ ॥
विन्नाणावरियं तेसिं कम्हा जम्हा उ तेसुणं तावि। न वि जाणंते किमयं सद्दो संखस्स पडहस्स ॥ ६२ ॥

बधिरस्य विज्ञानं श्रोत्रेंद्रियविज्ञानमावृतं सामान्यतः शब्दमात्रश्रवणेऽपि तद्गतविशेषापरिज्ञानात् । न तु श्रोत्रमावृतं सामान्यतः शब्द-मात्रश्रवणात् तथा योऽपटुप्रज्ञो बालो यश्चातिवृद्धो यो वाऽसंज्ञी अमनस्कः पंचेंद्रियः एतेषां विज्ञानमावृतं कस्मात् यस्मात् ते शृण्वन्तोऽपि नो वै जानते, । किमयं शब्दः शंखस्य उत पटहस्येति ।

किं ते जीवमजीवाजीवात्ति य एव तेण उदियम्मि । भण्णइ एव वियाणसु जीवा चउरिंदिया बिंति ॥ ६३ ॥

किं ते बधिरादयो जीवा उताजीवास्तत्र जीवा एवेति तेनोदितं भण्यते एवं बधिरादिवत् चतुरिन्द्रिया अपि जीवा इति विजानीहि श्रोत्रावरणमात्रेण जीवत्वाप्रच्युतेः ।

एवं चक्खुदिंय घाणिंदिय जिब्भिंदियोवघाएहिं । एक्केक्कगहाणीए जावउ एगिंदिया नेया ॥ ६४ ॥

एवमेकैकहान्या एकैकेन्द्रियपरिहानितः चक्षुरिन्द्रिय घ्राणेन्द्रिय जिव्हेन्द्रियोपघातैः क्रमेण त्रीन्द्रियादयः तावत् ज्ञेया यावदेकेन्द्रियाः चक्षुरिन्द्रियोपघाते त्रीन्द्रिया घ्राणेन्द्रियोपघातेऽपि द्वीन्द्रियाः जिह्वेन्द्रियोपघातेऽप्येकेन्द्रियाः । इह पूर्वं विज्ञानावरणेऽपीन्द्रियमनावृतमुक्त मिदानीमिन्द्रियावरणेऽपि विज्ञानमनावृतमुपदर्शयति ।

सन्निस्सिंदियघाए वि तन्नाणं नावरिज्जइ । विन्नाणं न तत्थ सन्नीणं विज्जमाणे वि इंदिए ॥ ६५ ॥

व्य. सू. संज्ञिन इन्द्रियघातेऽपि न ज्ञानमुपहतेन्द्रियज्ञानं नाव्रियते । एतच्चाग्रे भावयिष्यते । असंज्ञिनां पुनर्विद्यमानेऽपीन्द्रिये विज्ञानं नास्ति ।
१६ यथोक्तं प्राक् यथा चाग्रे वक्ष्ये । एतदेव भावयति—
॥ १०३ ॥

जो जाणइ य जच्चंधो वन्ने रूवे विकप्पसो । न ते वावरिते तस्स विन्नाणं तं तु चिट्ठइ ॥ ६६ ॥

पासत्ता वि न याणंति विसेसं वएणमादिणं । बाला असन्निणो चेव विन्नाणाववरियम्मि उ ॥ ६७ ॥

यो नाम जात्यन्धः स्पष्टचक्षुर्वर्णान् रूपाणि च विकल्पशोऽनेकप्रकारं जानाति तस्य नेत्रेऽप्यावृते तत् विज्ञानं तिष्ठति अन्धीभूतोऽपि वर्णविशेषान् रूपविशेषांश्च तथैव स्पर्शतो जानातीत्यर्थः । तथा बाला असंज्ञिनश्च पश्यन्तोऽपि विज्ञाने आवृते वर्णादीनां विशेषं न जानन्ति । तदेवमिन्द्रियोपघातेऽपि न विज्ञानोपघातो विज्ञानोपघातेऽपि नेन्द्रियोपघात इति विज्ञानेन्द्रिययोर्भेदस्तथैव तदावरणयोरपि भेद इति ज्ञानावरणं दशधा, सांप्रतमेकैकेन्द्रियहान्या यत् एकेन्द्रियत्वं पूर्वमुक्तं तद्भावयति—

इंदिय उवघाएणं कमसो एगिंदि उव संवुत्तो । अणुवहए बहुकरणे विसुज्झती उसहादीहिं ॥ ६८ ॥

अवविज्जए उवविज्जए य जह इंदिएहिं सो पुरिसो । एस उवमा पसत्था संसारीणिंदिय विभागे ॥ ६९ ॥

कोऽपि पुरुषः क्रमशः क्रमेणेन्द्रियाणां श्रोत्रादीनामुपघातेन एकेन्द्रिय एव संवृत्तः । तत्र चानुपहते उपकरणे उपकरणेन्द्रिये पुनरौषधादिभिर्विशुद्ध्यति सर्वस्पष्टेन्द्रियो भवति । तत्र यथा स पुरुष इन्द्रियैरपचीयते उपचीयते च । एषा उपमा संसारिणामिन्द्रियविभागे प्रशस्ता तथैव संसारिणोऽपि पञ्चेन्द्रियाभूत्वा चतुरिन्द्रियास्त्रीन्द्रिया द्वीन्द्रिया एकेन्द्रियाश्च परिणमंति, पुनर्द्वीन्द्रियास्त्रीन्द्रियाश्चतुरिन्द्रियाः पञ्चेन्द्रियाश्च भवन्तीत्यर्थः ।

उ. १०. भा. ६६–७३ ॥ १०४ ॥

परिणामतो जं भणियं जिणेहिं अह कारणं न याणति । दिठंते परिणामेण परिवाडी उक्कमकंमाणं ॥ ७० ॥

अथ यदुक्तं जिनैः परिणामतः संसारिणामिन्द्रियविभागस्तत्र कारणं न जानाति। एवं तेनोक्ते दृष्टान्तेन परिणाममधिकृत्य क्वचिदुत्क्रमपरिपाटी वक्तव्या । एतदेव सविस्तरं भावयति ।

चरिएण कप्पिएण व दिठंते ण व तहा तयं अत्थ। उवणेइ जहाणुपरो पत्तियइ अजोग्गरूवम्मि ॥ ७१ ॥

चरितेन कल्पितेन वा दृष्टान्तेन यथा तं विवक्षितमर्थमुपनयति । यथा परे अयोग्यरूपमपि मत्येति ।

दिठंतो परिणामे कहिज्जते उक्कमेण वि कयाइ । जह ऊ एगिंदीण वणसइ कत्थई पुव्वं ॥ ॥ ७२ ॥

दृष्टान्तान्परिणामयतीति परिणामस्तस्मिन् दृष्टान्तपरिणामके इत्यर्थः । कदाचिद्बोधोत्पादानुगुण्येन उत्क्रमेणापि कथ्यते। यथा शस्त्रपरिज्ञायामेकेन्द्रियाणां जीवत्वप्रसाधनविधौ पूर्वं प्रथमोद्देशके वनस्पतिः कथ्यते। अन्तिमे चोद्देशके वायुकायिकः । तत्र प्रथमत उत्क्रमेण वनस्पतीनां जीवत्वख्यापनार्थमाह—

पत्तंति पुप्फंति फलं वदंती, कालं वियाणंति तहेंदियत्थे।
जाती य बुड्ढी य जरा य जेहिं, कहं न जीवा उ भवंति ते ऊ ॥ ७३ ॥

ये पत्रयन्ति पत्राणि मुञ्चन्ति । पुप्फंति पुष्पभाजो भवन्ति फलं च ददति कालं च स्वपत्रपुष्पफलनिमित्तं जानन्ति । इन्द्रियार्थांश्च गीतादीन् ये विजानन्ति बकुलादीनां तथा दर्शनात् । तथा तेषां जातिर्वृद्धिर्जरा च, ते कथं न जीवा भवन्ति ? भवन्त्येवेति भावः । पुरुषादिधर्माणां सर्वेषामपि तत्रोपम्यमानत्वात्, प्रयोगश्च वनस्पतयो जीवा जातिजरावृद्ध्याद्युपेतत्वात् मनुष्यवत्—

व्य. सू. जाहे ते सद्दहिया ताहे कहिज्जंति पुढविकाइया, । जह उ पवालग लोणा उवल गिरीणं च परिवुड्ढी ॥७४॥

१६ यदा ते वनस्पतयो जीवत्वेन श्रद्धिता भवन्ति तदा पृथिवीकायिका जीवाः (कथ्यन्ते, यथा) प्रवालादिषु परिवृद्धिदर्शनात् ।

॥ १०४ ॥ कललंडरसादीया जह जीवा तहेव आउजीवावि । जोइंगणखज्जुए वा जहुण्ह तह तेउ जीवावि ॥७५॥

१८ यथा कललं गर्भप्रथमावस्थारूपमण्डरस इत्येवमादयो जीवास्तथैवाप्कायजीवा अपि प्रतिपत्तव्याः, प्रयोगः अप्कायिका जीवा अनुपहतत्वे सति द्रवत्वात् कललं च रसादिवत् । तथा यथा ज्योतिरिङ्गणः खद्योतकः यथा वा ज्वरिते उष्मेति स जीवस्तथा तेजोजीवा अपि । प्रयोगभावना त्वेवम्—तेजस्कायिका जीवा असूर्यकिरणत्वे सत्युष्मधर्मोपेतत्वात् ।

जाहे सद्दहिते तेऊ वाऊ जीवा से ताहे सीसंति । सत्थपरिण्णाएवि य उक्कमणं तु एयट्ठा ॥ ७६ ॥

२२ यदा तेजस्कायिकान् जीवत्वेन श्रद्दधाति तदा से तस्य वायवो जीवाः शिष्यन्ते तथा वायवो जीवा अपरे प्रेरितत्वे सति तिर्यग्गति गमनात् गवादिवत् शस्त्रपरिज्ञायामप्युत्क्रमकरणं पूर्वं वनस्पत्युद्देशस्यान्ते वायुकायिकोद्देशस्य करणमित्यर्थः । तदर्थं सुखेन जीवत्वप्रतिपत्त्यर्थं; उपसंहारमाह—

एस परिणामगो भणितो अहुणा उ जड्डं वुच्छामि । सो दुविहो नायव्वो भासाए सरीरजड्डो उ ॥ ७७ ॥

२६ एष द्विविधोऽपि परिणामक उक्तोऽधुना जड्डं वक्ष्ये । स जड्डो द्विविधो ज्ञातव्यः, तद्यथा—भाषणायां भाषाजड्डः शरीरजड्डश्च ।

जलमुगएलमूगो मम्मणमूगो य भासजड्डो य । दुविहो सरीरजड्डो तुल्लो करणे अनिपुणो अ ॥ ७८ ॥

भाषाजड्डस्त्रिविधस्तद्यथा—जडमूक एडकमूक मन्मनमूकश्च । शरीरजड्डो द्विविधस्तद्यथा—शरीरेण क्रियायामनिपुणश्च ।

पढमस्स नत्थि सद्दो जलमज्झे व भासए । बीयउ एलगो चेव अच्चंत वुच्चुयायइ ॥ ७९ ॥

अथ मत्स्यजलमूकस्य जलमध्ये इव भाषमाणस्य नास्ति शब्दः, द्वितीय एडमूकः एडकमिव वुच्छुयायते ।

मम्मणो पुण भासंतो खलए अंतरंतरा । चिरेण नीति से वाया अविसुद्धा व भासते ॥ ८० ॥

मन्मनः पुनर्भाषमाणो अन्तरंतरा स्वलति यदि वा तस्य भाषमाणस्य वाक् चिरेण तस्य निर्गच्छति अविशुद्धा वा । सम्प्रति वन्तजडेति द्वारमाह—

दुविहेहिं जड्डदोसे विसुद्धं जो उ उज्जती । काया चत्ता भवे तेणं मासा चत्तारि भारिया ॥ ८१ ॥

द्विविधेन जड्डदोषेन विशुद्धं य उज्झति तेन कायाः षट्कायास्त्यक्ता भवेयुः न संरक्षितास्तथास्य प्रायश्चित्तं चत्वारो गुरुका मासाः । एतेन संभोजनद्वारं व्याख्यातम् ।

कहिए सद्दहिए चेव उवविंति परिग्गहे । मंडलीए उवट्ठत्तु इमे दोसा य अंतरा ॥ ८२ ॥

षट् जीवनिकाये कथिते श्रद्धिते च पतत्गृहे उपवेन्ति पतग्गृहे तत्र समुद्देशाप्यते इत्यर्थः । एतदनुपस्थापितो भवति तदा तं मण्डल्यां समुद्देशयेत् । अन्तरा पुनर्भेद्यमाने इमे वक्ष्यमाणा दोषास्तानेवाह—

पायस्स विराहण अतिहीदट्ठूण उड्डगमणं वा । सेहस्स दुंगुच्छा सव्वे दुदिट्ठधम्मत्ति ॥ ८३ ॥

व्य. सू. उत्पाटयतो नयत आनयतो नयतो वा पात्रस्य विराधना स्यात् । यदि वा अतिथीन् दृष्ट्वा तस्य वंति वमनं भवर्तते गमनत्वात्तत एव
१६ प्रदेशात् कुर्यात् । शैक्षकस्य वा जुगुप्सा जनेन क्रियते यथा केनापि दोषेण दुष्ट एष ततः पृथग् भुङ्क्ते । सर्वान्वा कश्चित् जुगुप्सीत यथा
॥ १०५ ॥ पात्रमप्येवंभूतं भोजनात् बहिः कुर्वन्ति अहो दुष्टधर्माण इति । सम्प्रति भूमित्तिय विवेगो इति व्याख्यानार्थमाह—

जलमूग एलमुगो सरीरजड्डो य जो जायइ तुड्डो । जं वुत्तंति विवेगो भूमित्तिय ते न दिक्खिज्जा ॥ ८४ ॥

१८ यदुक्तम्—भूमित्रिकस्य विवेक इति । तस्यायमर्थः जलमूक एडमुकः शरीरजड्डश्च । योऽतिस्थूलस्तानेतान् त्रीन् न दीक्षयेत् ।

दुम्मेहमणतिसेसी न जाणती जो य करणतो जड्डो । ते दुन्निवि तेण उ सो दिक्खेइ सिया सो अतिसेसी ॥ ८५ ॥

दुर्मेधसंयतश्च करणतो जड्डस्तमनतिशेषी अनतिशायी न जानाति तेन कारणेन तौ द्वावपि स दीक्षयेत् । अथ स्यात्सोऽतिशेषी ततो न दीक्षयति ।

२२ **अहव न भासा जड्डं जहाइति परं परागतं च्छउमो । इयरंपि देसहिंडग असतीए वावि टूविज्जा ॥ ८६ ॥**

अथवा भाषाजड्डत्ति दुर्मेधसं परं परागतं मातृपक्षपरं परागतं गुरुपक्षपरं परागतं च छद्मस्थो न त्यजति इतरमपि करणजड्डं देशहि-ण्डकस्य देशदर्शनाय असति चान्यस्मिन् साधौ दीक्षयेदन्यथा विवेचयेत् न दीक्षयेत् दीक्षयन् वा परिष्ठापयेत् । अत्रैव मतान्तरं दूषयति—

मासतुसानाएणं दुम्मेहतंपि केइ इच्छंति । तं न भवति पलिमंथो णयावि चर विणा णाणं ॥ ८७ ॥

२६ केचित् माषतुषज्ञातेन दुमेधास्तमपि दीक्षितुमिच्छन्ति तन्न भवति यतो दुर्मेधसः पाठने स्वयं सूत्रार्थयोः पलिमन्थः न चापि तस्य ज्ञानं विना चरणं तत आत्मनः परस्य च केवलक्लेशान्न तद्दीक्षणमिति ।

नातिथुल्लं न उज्झन्ति मेहावी जो अ वोव्वडो । जलमुगमेलमुगं च परिठावेज्ज दोण्णिवि ॥ ८८ ॥

नातिस्थूलं नोज्झयन्तीत्यर्थः । यश्च मेधावी बोब्बडो भाषाजड्डस्तमपि नोज्झति । जलमूकं मेडकमूकं द्वावप्येतौ परिष्ठापयेत्—

मुत्तूण करणजड्डं परिवट्टंति जाव सेस छम्मासा । एक्केक्कं छम्मासो जस्स य दट्ठुं विविंचणया ॥ ८९ ॥

मुक्त्वा करणजड्डं शेषं दुर्मेधसं भाषाजड्डं यावत्षण्मासास्तावत् परिवर्तयन्ति अनुवर्तयन्ति । ततः परमन्यस्याचार्यस्य समर्प्यते । सोऽपि षण्मासान् परिवर्तयति तदनन्तरमन्यस्य सोऽपि षण्मासात्परमेकैकं तस्य षण्मासास्तत्र त्रयाणामाचार्याणां मध्ये यस्य समीपं संख्यां गृहीतवान् । यावन्तं दृष्ट्वा याचते ममैनं शिक्षां देहीति तस्य विवेचनं तस्य दानमित्यर्थः । अमुमेवार्थं स्पष्टतरमाह—

तिण्हं आयरियाणं जोणं गाहेइ सीस तस्सेव । जइ एत्तिएण गाहित्तो न परिट्ठावए ताहे ॥ ९० ॥

त्रयाणामाचार्याणां मध्ये यो ग्राहयति तस्यैव शिष्यः स दीयते । यदि एतावता आचार्यत्रिकेण परिपाट्या मिलित्वा ग्राहितो भवति ततस्तदा न परिस्थाप्यते ।

देंति य जंगमथेराण वावि अहवा वि दट्ठूणं जो उ । भणती मज्झं कज्जं दिज्जति तस्सेव सो ताहे ॥ ९१ ॥

अथवा अजङ्गमस्थविराणां स वैयावृत्यकरणाय दीयते यदि वा यस्तं दृष्ट्वा भणति–मम कार्यमेतेन तस्माद्दीयतामिति । ततस्तस्यैव दीयते—

जो पुण करणे जड्डो उक्कोसं तस्स होइ छम्मासा । कुलगणसंघनिवेयण एयं तु विहिं तहिं कुज्जा ॥ ९२ ॥

यः पुनः करणे जड्डः तस्योत्कृष्टं परिपालनं भवति यावत् षण्मासाः । ततः परं कुलस्य गणस्य संघस्य वा निवेदनं क्रियते । स

व्य. सू. १७-१८ ॥ १०६ ॥

यत्करोति तत्प्रमाणमेतं विधिं कुर्यात् ॥

सूत्रम्—नो कप्पइ निग्गंथाण वा निग्गंथीण वा खुड्डगं वा खुड्डियं वा उणट्ठ वासजायं उवट्ठावेत्तए वा संभुञ्जित्तएवा ॥ १७ ॥ कप्पइ निग्गन्थाणवा निग्गन्थीण वा खुड्डगं वा खुड्डियं वा साइरेगअट्ठवासजायं उवट्ठावेत्तए वा संभुञ्जित्तए वा ॥ १८ ॥ अस्य संबंधप्रतिपादनार्थमाह—

पव्वज्जा परियातो वुत्तो सेहो उ विज्जए जत्थ । जम्मण परियागस्स उ विजाणणट्ठा इमं सुत्तं ॥ ९३ ॥

प्रव्रज्यापर्यायोऽनन्तरसूत्रेणोक्तो यत्र शिष्यः स्थाप्यते । संप्रति तस्यैव जन्मपर्यायस्य विज्ञानार्थमिदं सूत्रमित्येष सम्बन्धः । सूत्राक्षरगमनिका—न कल्पते निर्ग्रन्थानां निर्ग्रन्थीनां वा क्षुल्लकं वा क्षुल्लिकां वा ऊनाष्टवर्षजातमुपस्थापयितुं वा संभोक्तुं वा मण्डल्यां, तथा कल्पते निर्ग्रन्थानां वा क्षुल्लकं वा क्षुल्लिकां वा सातिरेकाष्टवर्षजातमुपस्थापयितुं वा उपस्थाप्य मण्डल्यां संभोक्तु वा अथ कस्मादूनाष्टवर्षजातस्योपस्थापनादि न कल्पते । अत आह—

ऊणट्ठए चरित्तं न चिट्ठए चालणीए उदगं वा । बालस्स य जे दोसा भणिया आरोवणा दोसा ॥ ९४ ॥

ऊनाष्टकेनाष्टवर्षजाते बाले चालिन्यामुदकमिव चारित्रं न तिष्ठति तथा ये बालस्य दोषा भणिता या च बालस्योपस्थापने आरोपणा सा प्रसजति । बालस्य दोषानाह—

कायवइमणोजोगो हवंति तस्स ण वट्ठिया जम्हा । संबंध अणाभोगे उमे सहसा ववादेणं ॥ ९५ ॥

तस्य बालस्य कायवाङ्मनोयोगा यस्मादनवस्थिता भवन्ति तस्मान्नोपस्थापयेत ॥ यत्रैवापवादमाह—सम्बन्धिनमनाभोगे अवमे दुर्भिक्षे सहसाकारेणं संभोजनेऽपवादेनोपस्थापयेत् ऊनाष्टवर्षजातमपि । तत्र सम्बन्धिद्वारव्याख्यानार्थमाह—

भुंजिस्से समयासद्धिं नीयो निच्छइ संपयं । सो अ नेहेण संबंधो कहं चिठेज्ज तं विणा ॥ ९६ ॥

एष बालको मया सह भोक्ष्यते इत्येव भणित्वा नीतो मण्डल्यां स च सम्प्रति तमाचार्यं विना भोक्तुं नेच्छति, । स वाचार्यस्यस्नेहेन सम्बधस्ततः कथं प्रवज्यायां गृहीतायां सह भोजनं विना तिष्ठेत्, नैव तिष्ठेदिति भावः ।

अणुवट्ठविउ एसो संभुंजइ मा बुवेज्ज अपरिणयो। ताहोवट्टाविज्जइ तो णं संभुंजए ताहे ॥ ९७ ॥

तत्र हु निश्चितमपरिणता मा ब्रूयुरेव यथैषोऽनुपस्थापितो मण्डल्यां संभुङ्क्ते ततः स तदा उपस्थाप्यते तदनन्तरं संभोजनं—मण्डल्यामिति।

अहव अणाभोगेण सहसक्कारेणं वावि हुज्ज संभुत्तो। उमम्मि वि सहु तत्तो विप्परिणामं तु गच्छेज्जा ॥९८॥

अथवा अनाभोगेन सहसाकारेण वा मण्डल्यां स युक्तो भूयात् । ततोऽस्य मा प्रापदनवस्थाप्रसङ्ग इति तमूनाष्टवर्षजातमप्युपस्थाप्य मण्डल्यां संभोजयेत् । अवमे दुर्भिक्षे जाते मा विपरिणामं गच्छेदिति उपस्थाप्य मण्डल्यां संभोज्यते । एतदेव भावयति—

अदिक्खायतो मा मे मं इमे पच्छन्नभोजिणो। अपरोहमिति भावेज्जा तेणावि सह भुंजते ॥ ९९ ॥

इमे प्रच्छन्नभोजिनो मा मेऽवमे दुर्भिक्षे अदीक्षयन्ति अदीक्षां कर्तुमिच्छन्ति तेन कारणेनाहं परः कृत इति स भावयेत् । ततस्तेनापि सह झटित्येवोपस्थापितेन संभुंक्ते ॥

सूत्रम्—नो कप्पइ निग्गन्थाण वा निग्गन्थीण वा खुड्डगस्स वा खुड्डियाए वा अवञ्जणजायस्स आयारपकप्पे

नाम अज्झयणे उद्दिसित्तए ॥ १९ ॥ कप्पइ निग्गंथाण वा निग्गन्थीण वा खुड्डगस्स खुड्डियाए वा वञ्जणजायस्स आयारपकप्पे नाम अज्झयणे उद्दिसित्तए ॥ २० ॥

लेहट्ठट्ठमचरिमे उवठामो पसंगओ । उद्देसो सेससुत्तंपि सुत्तस्सेस उवक्कमो ॥ १०० ॥

१८ रेखास्थं परिपूर्णमष्टमं वर्षं यस्य से रेखास्थाष्टमवर्षस्तस्मिन् प्रमत्तसूत्रेणोपस्थापनाज्ञानात्ततो मा तत्प्रसङ्गतः शेषसूत्रमप्युद्दिशेदिति सूत्रस्याधिकृतस्य एष उपक्रमः सम्बन्धः । सूत्रस्य व्याख्या न कल्पते निर्ग्रन्थानां वा क्षुल्लकस्य वा क्षुल्लिकाया वा अव्यञ्जनजातस्य न व्यञ्जनान्युपस्थारोमाणि जातानि यस्य स तथा तस्य आचारप्रकल्पो नामाध्ययनं निशीथापरपर्यायमुद्देष्टुं । अत्र कारणं भाष्यकृदाह—

अहिअट्ठमवरिसस्स विओरवि पढितेन उकप्पा । देंति अवंजणजातस्स वंजणाणं परूवणा ॥ १०१ ॥

२२ जहा चरित्तं धारेउ ऊणठो वज्ज पच्चको । तहावि वुक्कं वुड्ढी उ अववायस्स नो सहू ॥ १०२ ॥

अधिकाष्टवर्षस्यास्य पठितेऽप्याचारे अव्यञ्जनजातस्य अत्र व्यञ्जनानां प्ररूपणा कर्तव्या । सा च सूत्रव्याख्यायां कृता, न तु नैव सूरयः प्रकल्पमाचारप्रकल्पं नामाध्ययनं ददति । कुत इत्याह—जहेत्यादि यथा ऊनाष्टा ऊनाष्टवर्षश्चारित्रं धारयितुमप्रत्यलोऽयमर्थः । तथा अजातव्यंजनतया अपक्वबुद्धिरपरिपाका या बुद्धिरपवादस्य धारणे न ददति; तथा कल्पते निर्ग्रन्थानां निर्ग्रन्थीनां वा क्षुल्लकस्य वा क्षुल्लि-
२६ काया वा व्यञ्जनजातस्य आचारप्रकल्पो नामाध्ययनमुद्देष्टुं अथ स्तोककालाद् दीक्षितश्चापि जातव्यञ्जनस्य दीयते न किंवा नेत्यत आह—

सूत्रम्—तिवासपरियायस्स समणस्सणिग्गंथस्स कप्पइ आयारपकप्प नामं अज्झयणे उद्दिसित्तए ॥ २१ ॥

उ. १०. भा. १००–१०५ ॥ १०८ ॥

जातव्यंजनस्यापि त्रिवर्षपर्यायस्य श्रमणस्य निर्ग्रन्थस्य कल्पते आचारप्रकल्पो नामाध्ययनमुद्देष्टुं यदि पुनस्त्रयाणां वर्षाणां आरत उद्दिशति ततस्तस्य प्रायश्चित्तं चत्वारो गुरुकाः । त्रिवर्षपर्यायस्याप्यपरिणामकस्यातिपरिणामकस्य चोद्दिशतश्चतुर्गुरुकं ।

सूत्रम्—चउवासपरियागस्स समणस्स निग्गंथस्स कप्पइ सुयगडे नामं अंगे उद्दिसित्तए ॥ २२ ॥ पंचवासपरियागस्स समणस्स निग्गंथस्स कप्पति दसाकप्पववहाराओदिसित्तएवि ॥ २३ ॥ अट्ठवासपरियागस्स समणस्स निग्गंथस्स कप्पति ठाणसमवाए उद्दिसित्तए ॥ २४ ॥ दसवासपरियागस्स समणस्स निग्गंथस्स कप्पति विवाहे नामं अंगं उद्दिसित्तए ॥ २५ ॥ चतुर्वर्षपर्यायस्य श्रमणनिर्ग्रन्थस्य कल्पते सूत्रकृतं नामाङ्गमुद्देष्टुं पञ्चवर्षपर्यायस्य दशकल्पस्य व्यवहारा विकृष्टो नाम षड्भ्य आरभ्य नव वर्षाणि यावत् तत्पर्यायस्य स्थानं समवायस्य दशवर्षपर्यायस्य व्याख्याप्रज्ञप्तिः । पञ्चममङ्गमेतदेव सहेतुकं वक्तुकामो भाष्यकृदाह—

चउवासे सुयगडं कप्पववहार पंचवासस्स । विगट्ठ ठाणस्स समवातो दसवरिसविवाहपण्णत्ती ॥ १०३ ॥

चतुश्चतुर्वर्षपर्यायस्य सूत्रकृतं पञ्चवर्षस्य कल्पव्यवहारावुपलक्षणमेतत् । दशाश्रुतस्कन्धश्चाविकृष्टपर्यायस्य स्थानं समवायश्च दशवर्षपर्यायस्य व्याख्याप्रज्ञप्तिमुद्दिशति । किं कारणमेतावत् कालातिक्रमणे तत आह—

चउवासो गाढमती न कुसमएहिं तु हीरए सो उ । पंचवरिसे उ जोग्गो अववायस्सत्ति तो देंति ॥ १०४ ॥

पंचण्हुवरि विगिट्ठो सुयथेरा जेण तेण उ विगिठो । ठाणं महिड्ढियंति य तेणं दसवासपरियाए ॥ १०५ ॥

सूत्रकृताङ्गे त्रयाणां त्रिषष्ट्यधिकानां पाषण्डिकशतानां दृष्टयः प्ररूप्यन्ते ततो हीनपर्यायो मतिभेदेन मिथ्यात्वं यायात् । चतुर्वर्षपर्यायस्य धर्मेऽवगाढमति र्भवति ततः कुसमयैर्नापह्रियते तेन चतुर्वर्षपर्यायस्य तदुद्देष्टुमनुज्ञातं तथा पञ्चवर्षोपवादस्य योग्य इति कृत्वा पञ्चवर्षस्य दशकल्पव्यवहारान् ददति । तथा पञ्चानां वर्षाणामुपरि पर्यायो विकृष्ट उच्यते येन कारणेन स्थाने समवाये नवाधीतेन श्रुतस्थविरा भवन्ति तेन कारणेन तदुद्देशनं प्रति विकृष्टपर्यायो गृहीतस्तथा स्थानं समवायश्च महर्धिकं प्रायेण द्वादशानामप्यङ्गानां तेन सूचनादिति तेन तत्परिकर्मितमतौ दशवर्षपर्याये व्याख्याप्रज्ञप्तिरुद्दिश्यते ।

सूत्रम्—एक्कारसवासपरियागस्स समणस्स निग्गंथस्स कप्पइ खुड्डिया विमाणविभत्ती । महल्लिया विमाणपवित्ती अंगचूलिय वंगचूलिया विवाहचूलिया नामं अज्झयणमुद्दिसित्तए ॥ २६ ॥ अस्य व्याख्या—

एक्कारस्स वासस्स खुड्डीया महल्ली विमाणपविभत्ती । कप्पइ य अंगवंगे विवाहे चेव चूलीओ ॥ १०६ ॥

अंगाणमंगचूली महकप्पसुयस्स वग्गचूलीओ । विवाहचूलिया पुण पण्णत्तीए मुणेयव्वा ॥ १०७ ॥

एकादशवर्षस्य क्षुल्लिकाविमानप्रविभक्तिर्यत्र कल्पेषु विमानानि वर्ण्यन्ते । महतीविमानप्रविभक्तिर्यत्र विमानान्येव विस्तरेणाभिधीयन्ते । अङ्गानामुपासकादशाप्रभृतीनां पञ्चानां चूलिका निरावलिका अङ्गचूलिका महाकल्पश्रुतस्य चूलिका, वर्गचूलिका व्याख्या पुनः प्रज्ञप्त्याख्याप्रज्ञप्ते श्चूलिकामंतव्या ।

सूत्रम्—बारसवासपरियागस्स समणस्स निग्गंथस्स कप्पइ । अरुणोववाए गरुलोववाए वरुणोववाए वेस-

उ. १०. भा. १०६-१११ ॥ १०९ ॥

मणोववाए वेलंधरोववाए नामअज्झयणं उद्दिसिउं ॥ २७ ॥

बारसवासे अरुणोववाय वरुणो य गरुलवेलंधरो । वेसमणुववाए य तहा य ते कप्पति उद्दिसिउं ॥ १०८ ॥

द्वादशवर्षपर्यायस्य अरुणोपपातो वरुणोपपातो गरुडोपपातो वेलंधरोपपातो वैश्रमणोपपातश्च । एतानि पञ्चाध्ययनानि उद्देष्टुं कल्पन्ते ।

तेसिं सिरिनामा खलु परियट्टंति एंति देवा उ । अंजलि मउलिय हत्था उज्जावेत्ता दसदिसा उ ॥ १०९ ॥

नागावरुणो वासं अरुणा गरुला य वीयगं देंति । आगंतूण य बेंती संदिसह किं करेमित्ति ॥ ११० ॥

तेषामरुणोपपातादीनामध्ययनानां ये सदृशनामानः खल्वरुणादयो देवास्ते यदि तान् प्रणिधायाध्ययनानि परावर्तन्ते तदा ते अञ्जलिमुकुलितहस्ता दशापि दिश उद्योतयन्ति समागच्छन्ति समागत्य च किङ्करभूताः पर्युपासते; तथा नामानो वरुणाश्च गन्धोदकादिवर्षं वर्षन्ति । अरुणो गरुडाश्च बीजकं सुवर्णं ददतः प्रत्यासन्नमागत्य च ब्रुवते सन्दिशत किं कुर्मो वयमिति ।

सूत्रम्—तेइस वासपरियागस्स समणस्स निग्गंथस्स कप्पइ । उट्ठाणसुए समुट्ठाणसुए देविंदोववाए णागपरियावणियाए ॥ २८ ॥ अस्य व्याख्या—

तेरसवासे कप्पइ उट्ठाणसुए तहा समुट्ठाणे देविंदं परियावण नागाण तहेव परियावणीया ॥ १११ ॥

त्रयोदशवर्षस्य कल्पते उत्थानश्रुतं तथा समुत्थानं श्रुतं देवेन्द्रपरियापनिका नागानां तथैव परियापनिका नागपरियापनिका इत्यर्थः ।

साम्प्रतममीषामध्ययनानामतिशयमाह—

परियट्टिज्जइ अहियं उट्ठाणसुयं तु तत्थ उट्ठेइ । कुलगामदेसनामादी समुट्ठाणसुए निविस्सन्ति ॥ ११२ ॥
देविंदा नागा विय परियाणीमुवेंति ते दोवी । चोद्दसवासुद्देसी महसुमिणभावणज्झयणं ॥ ११३ ॥

यत्र प्रणिधाय उत्थानश्रुतं परावर्त्यते तत्र कुलग्रामदेशादि उत्तिष्ठति उद्वसीभवतीत्यर्थः । ततः कार्ये निष्पन्ने समुत्थानश्रुते परावर्त्यमाने ते कुलग्रामदेशादयः स्वस्थीभूय पुनर्निविशन्ति; । देवेन्द्रपरियापनिकायां परावर्त्यमानायां देवेन्द्रा नागपरियापनिकायां नागाः
१८ समागच्छन्ति ।

सूत्रम्—चउदसपरियागस्स समणस्स निग्गंथस्स कप्पति सुमिणभावणा नामं अज्झयणमुद्दिसित्तए ॥२९॥

चतुर्दशवर्षपर्यायस्य श्रमणस्य निर्ग्रन्थस्य कल्पते महास्वपनभावनानामाध्ययनमुद्देष्टुं चोद्दसवासुद्दिसए इत्यादि भाष्यगाथोत्तरार्धं सुप्रतीतमधुनाध्ययनार्थमाह—

२२ इच्छंती सुसुमिणा बायाला चेव हुंति महासुमिणा । बायत्तरि सव्वसुमिणा वन्निज्जंते फलं तेसिं ॥ ११४ ॥

अत्र महास्वप्नभावनाध्ययने त्रिंशत्सामान्यस्वप्नाः द्वाचत्वारिंशन्महास्वप्ना वर्ण्यन्ते फलं च तेषां वर्ण्यन्ते ।

सूत्रम्—पण्णरसवासपरियायस्स समणस्स निग्गंथस्स कप्पइ चारणभावणा नामज्झयणमुद्दिसित्तए ॥ ३० ॥

अत्र भाष्यम्—

२६ पन्नरसे चारणभावणंति उद्दिसिए उ अज्झयणं । चारणलद्धी तहियं उपज्जंती तु अहियम्मि ॥ ११५ ॥

पञ्चदशे पञ्चदशवर्षपर्यायस्य चारणभावनेत्यध्ययनमुद्दिश्यते । तस्य कोऽतिशय इत्याह—चारणलब्धिः तस्मिन्नधीते उत्पद्यते येन वा तपसा कृता चारणलब्धिरुपजायते तदुपवर्ण्यते ।

सूत्रम्—सोलसवासपरियायस्स समणस्स णिगंत्थस्स कप्पइ तेअनिसग्गा नाम अज्झयणमुद्दिसित्तए ॥३१॥ सत्तरसवासपरियायस्स समणस्स निग्गंत्थस्स आसीविसभावणा नाममज्झयणमुद्दिसित्तए ॥ ३२ ॥ अट्ठारसवासपरियायस्स समणस्स निग्गंत्थस्स कप्पत्ति दिट्ठीविसभावणा नाममज्झयणमुद्दिसित्तए ॥ ३३ ॥ एगुणवीसवासपरियायस्स समणस्स निग्गंत्थस्स कप्पइ दिट्ठिवायनामंग उद्दिसित्तए ॥ ३४ ॥ विसतिवासपरियाए समणे निग्गंथे सव्वसुयाणुवाती भवति ॥ ३५ ॥ अस्य व्याख्या—

तेअनिसग्गा सोलसआसीविसभावणं च सत्तरसे । दिट्ठिविसमट्ठारस उगुणवीसे दिट्ठिवाओ उ ॥ ११६ ॥

षोडशवर्षे तेजोनिसर्गोनामाध्ययनमुद्दिश्यते । सप्तदशे वर्षे आसीविसभावनामुद्दिश्यन्ते । दृष्टीविषभावनामष्टादशे वर्षे एकोनविंशतितमे वर्षे दृष्टिवादोनाम द्वादशमङ्गमुद्दिश्यते । साम्प्रतमेतेषामध्ययनानामतिशयानाह—

तेयस्स निसरणं खलु आसीविसत्तं तहेव दिट्ठिविसं । लद्धीतो समुप्पज्जे समहीएसुं तु एएसु ॥ ११७ ॥

एतेषु तेजोनिसर्गप्रभृतिष्वध्ययनेषु यथाक्रमं तेजसो निस्सरणमासीविषत्वं दृष्टीविषमित्येव लब्धयः समुत्पद्यन्ते । इयमत्र भावना तेजोनिसर्गेऽध्ययनेऽधीतो तेजोनिस्सरणलब्धिरुत्पद्यते-येन वा तपसा कृता तेजोलब्धिर्भवति । तच्च उपवर्ण्यते, आशीविषसंभावनायां

व्य. सू. ३५-३६ ॥ ११० ॥

पठितायां आशीविषत्वलब्धेर्यैर्वा समाचरणैरासीविषतया कर्म बध्यते, तान्युपवर्ण्यन्ते । एवं दृष्टीविषभावनायामपि भावनीयम् ।

दिट्ठिवाए पुण होइ सव्वभावाण रूपणं । नियमा सव्वसुयाणुवाइवीसइ वासे उ बोधव्वो ॥ ११८ ॥

दृष्टिवादे पुनर्भवति सर्वभावानां रूपणं प्ररूपणं नियमात् विंशतिवर्षः पुनः सर्वश्रुतानुपाती भवति। सर्वमपि श्रुतं यथा भणितेन योगेन तस्य पठनीयं भवति । अथ कस्य तीर्थकरस्य काले कियन्ति प्रकीर्णकान्याभवन्त्यत आह—

चउद्दसय सहस्साइं पइण्णगाणं तु वद्धमाणस्स। सेसाण जत्तिया खलु सीसा पत्तेयबुद्धाओ ॥ ११९ ॥

भगवतो वर्धमानस्वामिनः तीर्थे चतुर्दशप्रकीर्णकसहस्राण्यभवन् शेषाणां च तीर्थकृतां यस्य यावन्तः शिष्यास्तस्य तावन्ति प्रकीर्णकानि प्रत्येकबुद्धा अपि तस्य तावन्तः ।

पत्तस्स पत्तकाले एयाणि जो उ उद्दिसे तस्स । निज्जरलाभो विपुलो किह पुण तं मे निसामेह ॥ १२० ॥

पात्रस्य योग्यस्य परिणामकस्त्येयर्थः । एतेनापात्रेऽपरिणामकेऽतिपरिणामके वा ददानो महती श्रुताशातनेति प्रतिपादितम् । प्राप्ते काले यथोदिते एतानि प्रकीर्णकानि य उद्दिशति तस्य सुविपुलो निर्जरालाभः कथं पुनः सविपुलो निर्जरालाभः । सूरिराह—तं विपुलं निर्जरालाभं कथ्यमानं निशमयत मेते कथयति ।

कम्ममसंखेज्जभवं खवेइ अणुसमयमेव आउत्तो । अन्नरयम्मि जोगे सज्झायम्मी विसेसेण ॥ १२१ ॥

कर्म ज्ञानावरणीयादिकमसंख्येयभवोपार्जितमन्यतरकेऽपि योगे प्रतिलेखनादावायुक्तो अनुसमयमेव क्षपयति, विशेषतः स्वाध्याये आयुक्तः ।

आयारमादियाणं अंगाणं जाव दिट्ठिवातो उ। एसविही विण्णेओ सव्वेसिं आणुपुव्वीए ॥ १२२ ॥

आचारादिकानामङ्गानां यावत् दृष्टिवादो दृष्टिवादपर्यन्तानां सर्वेषामानुपूर्व्या एषोऽनन्तरोदितो विधिर्विज्ञेयः । पात्रस्योचिते काले यदुचितमङ्गं तद्दातव्यं, न शेषमित्यर्थः ॥

सूत्रम्—दसविहे वेयावच्चे पण्णत्ते। तं जहा—आयरियवेयावच्चे। उवज्झायवेयावच्चे, थेरवेयावच्चे तवस्सि वेयावच्चे, सेहवेयावच्चे, गिलाणवेयावच्चे, साहम्मियवेयावच्चे, कुलवेयावच्चे, गणवेयावच्चे, संघवेयावच्चे। आयरियवेयावच्चे करेमाणे समणे निग्गंथे महानिज्जरे महापज्जवसाणे भवति। अस्याक्षरगमनिका नवरं वैयावृत्त्यं त्रयोदशभिः पदैस्तान्यग्रे वक्ष्यन्ते। तथा महानिर्जरः प्रतिसमयमनन्त्यनन्तकर्म परमाणुनिर्जरणात् महापर्यवसानसिद्धिगमनात् ॥ ३६ ॥ अस्य भाष्यप्रपञ्चः

दसविह वेयावच्चं इमं समासेण होइ विन्नेयं। आयरियउवज्झाए थेरे य तवस्सि सेहे य ॥ १२३ ॥
अतरंतकुलगणे या संघे साहम्मि वेज्जवच्चे य। एतेसिं तु दसण्हं कायव्वं तेरसपएहिं ॥ १२४ ॥

दशविधमिदं वक्ष्यमाणं समासेन विज्ञेयं। तद्यथा—आचार्यस्य उपाध्यायस्य स्थविरस्य तपस्विनः शैक्षकस्य अतरन् ग्लानस्तस्य संघस्य साधर्मिकवैयावृत्त्यं गाथायां सप्तमी सर्वत्र प्रतिपत्तव्या; एतेषां त्वाचार्यादीनां दशानामपि यथा योगं त्रयोदशभिः पदैर्वैयावृत्त्यं कर्तव्यं तान्येव त्रयोदशपदान्याह—

भत्ते पाणे सयणासणे य पडिलेहण पायमच्छिमद्धाणे। राया तेणं दंडग्गहे य गेलन्नमत्ते य ॥ १२५ ॥

भक्तेन भक्तानयनेन वैयावृत्त्यं कर्तव्यं, १ पानीयेन पानीयानयनेन २ शयनेन शय्या संस्तारकेन ३ आसनेन आसनप्रदानेन ४ प्रतिलेखनेन क्षेत्रस्योपधर्वा प्रत्युपेक्षणेनापि। पाएत्ति पादप्रमार्जनेन यदि वा औषधपानेन अक्षिण अक्षिरोगिणो भेषजप्रदानेन ७। अध्वनि अध्वानं प्रपन्नानामुपग्रहेण ८ राजद्विष्टे निस्तारणेन ९। तेणत्ति शरीरस्तेनेभ्यश्च संरक्षणेन १०। तथा विचारादिभ्य आगतानां दण्डग्रहणात् ११, ग्लानत्वे जाग्रतो यत् योग्यं तत्सम्पादनेन १२। मत्तेयत्ति मातृकत्रिकढौकनेन १३। एतानि त्रयोदशपदानि ॥

जा जस्स होइ लद्धी तं तु न हावेइ संतविरयम्मि। एयाणुत्तत्थाणि उपायं किंचित्थ वुच्छामि ॥ १२६ ॥

या यस्य भवति लब्धिः स तां सति वीर्ये पराक्रमे न हापयेदिति। ख्यापनार्थं त्रयोदशपदान्युपात्तानि। एतानि चोक्तार्थानि सुप्रतीतानि तथापि किंचिदत्र विनेयजनानुग्रहाय वक्ष्यामि ॥

पायपरिकम्मपाए उसह भेसज्ज देइ अच्छीणं। अद्धाणे उवगेण्हइ रायदुट्ठे य नित्थारे ॥ १२७ ॥

पायत्ति पादपरिकर्म प्रमार्जनादि करोति यदि वा औषधं पाययन्ति। अच्छित्ति अक्ष्णो रोगे समुत्पन्ने भेषजं ददाति अध्वनि प्रतिपन्नान् उपगृह्णाति उपधिग्रहणतो विश्रामणाकरणेन चोपष्टभ्नाति। राजद्विष्टे समुत्पन्ने ततो निस्तारयति।

सरीरोवहि तेणे हि सा रक्खति सति बलंमि संतंमि,। दंडग्गहणं कुणंती गेलन्ने यावि जं जोग्गं ॥ १२८ ॥

शरीरस्तेनेभ्य उपधिस्तेनेभ्यश्च सति विद्यमाने बले सति (रक्षति) विचारभूम्यादिभ्य आगतानां पर्यायादिवृद्धानां साधूनां दण्डग्रहणं करोति। ग्लानत्वे च जाते यत् योग्यं तत्सम्पादयति।

उच्चारे पासवणे खेले मत्तयतिय त्तिविहमे य, सव्वेसिं कायव्वं साहम्मिए तत्थिमो विसेसो ॥ १२९ ॥

उच्चारे प्रश्रवणे खेले श्लेष्मणि मात्रकत्रिकमेतत् । त्रयोदशपदात्मकं वैयावृत्त्यं त्रिविधं मनसा वाचा कायेन च सर्वेषामाचार्यादीनां दशानामपि कर्तव्यम् तत्रायं साधर्मिके विशेषस्तमेवाह—

होज्ज गिलाणो निन्हवो न यत्थ विसेसं जाणइ जणो उ। तुब्भेत्थं पव्वतितो न तरति किं न कुणह तस्स॥१३०॥
ताहे मा उड्डाहो उत्तीहो तस्स फासुएणंति। पडुयारेण करो निच्चो एत्ती एत्थ अह सीसो ॥ १३१ ॥

कोऽपि निन्हवः कोऽपि ग्लानो भवेत् न च तत्र जने विशेषं जानाति एष निन्हव एते च सुसाधव इति ततो जनो ब्रूयात्—युष्माकमत्र प्रव्रजितो न तरति, न शक्नोति, तस्याः किन्तु कुरुत प्रतिजागरणं ततो माभूत् प्रवचनस्योड्डाह इति तस्यापि प्रासुकेन प्रत्यवतारेण भक्तपानादिना वैयावृत्त्यं करोति । अथानन्तरमत्र शिष्यश्चोदयति । किं तदित्याह—तित्थगरवेयावच्चं किं वा न होति निज्जरतहियं अहवेति आयरितो अत्र तीर्थकरवैयावृत्त्यं कस्मान्न भणितं किंनु न कर्तव्यं किं वा तत्र निर्जरा न भवति एवं शिष्येणोदितो अथानन्तरमाचार्यो ब्रवीति—

आयरियग्गहणेण तित्थयरो तित्थ होइ गहिओ उ। किं वा न होयायरिउ आयारं उवदिसंतो उ ॥ १३२ ॥
णिदरिसणत्थ जह खंदएण पुट्ठो य गोयमो भयवं। केण उ तुह्मं सिट्ठंति धम्मायरिए पच्चाह ॥ १३३ ॥

आचार्यग्रहणेन तत्र दशानां मध्ये तीर्थकरो गृहीतो द्रष्टव्यः । अथ किं वा केन वा कारणेन न भवत्याचार्यो भवत्येवेति भावः । स्वयमाचारकरणं परेषामित्याचारोपदेशनमित्याचार्यशब्दप्रवृत्तिनिमित्तं ततः तीर्थकरेऽपि समस्तीति भवति तीर्थकरः । आचार्योऽत्र निदर्श-

व्य. सू. ३६ ॥ ११२ ॥

नार्थे। यथा स्कन्दकेन भगवान् गौतमः पृष्टः—केनेदं तव शिष्टं कथितमिति। स प्रत्याह—धर्माचार्येणेति।

तह्मा सिद्धं एयं आयरियगहणेण गहिय तित्थयरो। आयरियादी दसवी तेरस गुण होंति कायव्वा ॥ १३४ ॥

तीसुत्तरसयमेग ठाणाण वन्नियं तु सुत्तंमि। वेयावच्चे सुविहियं निम्मं निव्वाणमग्गस्स ॥ १३५ ॥

यस्मात् युक्तिनिदर्शनं चास्ति तस्मात्सिद्धमेतत् आचार्यग्रहणेन तीर्थकरो गृहीतः। आचार्यादीनि च दशापि पदानि त्रयोदशगुणानि भवन्ति कर्तव्यानि। एकैकस्मिन् पदे त्रयोदशभिः पदैः वैयावृत्त्यकरणात्। एवं च सति वैयावृत्त्ये वैयावृत्त्यविषये सूत्रे त्रिंशदुत्तरं स्थानानां शतं वर्णितं किं विशिष्टमित्याह—सुविहितानां प्रापणं निर्वाणमार्गस्य ॥

ववहारे दसमए दसविह साहुस्स जुत्तजोग्गस्स। एगंत निज्जरा से न हु नवरि कयम्मि सज्झाए ॥ १३६ ॥

व्यवहारे दशमे उद्देशके यत् दशविधं वैयावृत्त्यमुक्तं तस्मिन्साधोर्युक्तयोगस्यैकान्तनिर्जरा भवति। न हु नवरि केवलं स्वाध्याये कृते से तस्यैकान्तनिर्जरेति ॥

एसोणुगमो भणितो अहुणा उ नउ सो य होइ दुविहो उ; नाण नओ चरणनओ ते समासं तु वुच्छामि ॥ १३७ ॥

तदेवमेषोऽनुगमो भणितोऽधुना नयो वक्तव्यः। तत्र यद्यपि नयाः शतसंख्यास्तथापि ते सर्वे नयद्वये अन्तर्भवन्ति। तत्र आह—नयो द्विविधो भवति, ज्ञाननयश्चरणनयो नाम क्रियानयस्तयोः समासं संक्षेपं वक्ष्यामि। तमेवाह—

नायंमि गिण्हियव्वे अगिह्वियव्ववंमि चेव अत्थंमि। जइयव्वमेव इई जो उवदेस सो नयो नाम ॥ १३८ ॥

उ. १०. भा.
१३४–१३९
॥ ११३ ॥

ज्ञाने सम्यक् परिच्छिन्ने गृहीतव्ये उपादेये अग्रहीतव्येऽनुपादेये हेय इत्यर्थः । चशब्दः खल्वभयो ग्रहीतव्याग्रहीतव्ययोरनुकर्षणार्थः उपेक्षणीयवस्तुसमुच्चयार्थो वा एवकारस्त्ववधारणे । तस्य चैवं व्यवहितप्रयोगः । ज्ञात एव ग्रहीतव्ये अग्रहीतव्ये उपेक्षणीये च नाज्ञाते अर्थे ऐहिकामुष्मिकरूपे तत्र ऐहिको ग्रहीतव्यः स्रक् चन्दनादिः, अग्रहीतव्यो विषशस्त्रकंटकादिः, उपेक्षणीयस्तृणादिरामुष्मिको ग्रहीतव्यः सम्यग् दर्शनादिः, उपेक्षणीयो विवक्षया अभ्युदयादिस्तास्मिन्नर्थे यतितव्यमेवेति अनुस्वारलोपात् एवममुनाक्रमेण ज्ञानपुरस्सरणरूपेण ऐहिकामुष्मिकफलप्राप्त्यर्थिना सत्वेन यतितव्यं प्रवृत्त्यादिलक्षणो यत्नः कार्यः । इत्थं चैतदङ्गीकर्तव्यं सम्यक् ज्ञानप्रवर्तमानस्य फलविसंवाद दर्शनात्तथा चोक्तमन्यैरपि " विज्ञप्तिः फलदा पुंसां न क्रिया फलदा मता । मिथ्याज्ञानात् प्रवृत्तस्य, फलसंवाददर्शनात् ॥ " तथा मुष्मिक फलार्थिनापि ज्ञात एव यतितव्यमागमोऽपि तथा प्रतिपादनात् । उक्तं च–"पढमं नाणं ततो दया एवं चिट्ठइ सव्वसंजए । अन्नाणी किं काही किं वा नाहीच्छेयपावगं " ॥ इतश्चैतदेवमङ्गीकर्तव्यं यस्मात्तीर्थकरगणधरैरगीतार्थानां केवलानां विहारक्रियापि निषिद्धा । तथा चागमः—

गीयत्थो अ विहारो बीइतो गीयत्थमीसितो भणितो । एत्तो तइय विहारो नाणुन्नातो जिणवरेहिं ॥ १३९ ॥

न खल्वन्धेनान्धः समाकृष्यमाणः सम्यक्पन्थानं प्रतिपद्यते इत्यभिप्रायः । एवं तावत्क्षायोपशमिकं ज्ञानमधिकृत्योक्तम् । क्षायिकमप्यङ्गीकृत्य विशिष्टफलसाधकत्वं तस्यैव प्रतिपत्तव्यं । यस्मादर्हतोऽपि भवाम्भोधितटस्थस्य दीक्षाप्रतिपन्नस्य तपश्चरणवतोऽपि न तावदपवर्गप्राप्तिरुपजायते यावज्जीवाजीवाद्यखिलवस्तुपरिच्छेदरूपं केवलज्ञानं नोत्पन्नमिति तस्मात् ज्ञानमेव प्रधानमैहिकामुष्मिकफलप्राप्तिकारणमिति स्थितं, इति जोउवदेस सो नयो नाम इति,एवमुक्तेन प्रकारेण य उपदेशो ज्ञानप्राधान्यख्यापनपरः स नयो नाम ज्ञाननय इत्यर्थः।

व्य. सू. ३६ ॥ ११३ ॥ उक्तो ज्ञाननयः । सम्प्रति क्रियानयावसरः । तद्दर्शनं चेदं क्रियैव ऐहिकामुष्मिकफलप्राप्तिकारणं प्रधानं युक्तियुक्तत्वात् । तथा चायमप्युक्तस्वरूपामेव स्वपक्षसिद्धये गाथामाह—नायम्मि गिण्हियव्वे इत्यादि अस्याः क्रियानयदर्शनानुसारेण व्याख्या ज्ञाते गृहीतव्ये चार्थे ऐहिकाष्मिकफलप्राप्ति कारणं अर्थिना यतितव्यमेव यस्मात् प्रवृत्त्यादिलक्षणप्रयत्नव्यतिरेकेण न ज्ञानवतोऽपि अभिलषितार्थावाप्तिरुपजायते । तथा चोक्तमन्यैरपि—

क्रियैव फलदा पुंसां न ज्ञानं फलदं मतम् । यतःस्त्री भक्ष्यभोगज्ञो न ज्ञानात्सुखितो भवेत् ॥ १ ॥

तथा आमुष्मिकफलार्थिनापि क्रियैव कर्तव्या । तथा च भगवद्वचनमप्येवमेव व्यवस्थितं । यत उक्तम्—

चेइय कुलगणसंघे आयरियाण च पवयणसुए य । सव्वेसुवि तेण कयं तवसंजममुज्जमंतेण ॥ १ ॥

इतश्चेदमङ्गीकर्तव्यं यस्मात्तीर्थंकरगणधरैः क्रियाविकलानां ज्ञानमपि विफलमेवोक्तम् । तथा चागमः—

सुबहुंपि सुयमहीयं किं काहीचरणविप्पहीणस्स । अंधस्स जह पलित्ता दीवसयसहस्सकोडी वि ॥ १ ॥

इहरि क्रिया विकलत्वात्तस्येत्यभिप्रायः । एवं तावत् क्षायोपशमिकं चारित्रमङ्गीकृत्योक्तं चारित्रं क्रियेत्यनर्थान्तरत्वात् । क्षायिकमङ्गीकृत्य विशिष्टफलसाधकत्वं तस्यैव यस्मादर्हतो भगवतः समुत्पन्नकेवलज्ञानस्यापि तावन्मुक्त्यवाप्तिः संभवति यावदखिलकर्मेन्धनानलभूता ह्रस्वपञ्चाक्षरोद्गिरणकालमात्रा सर्वसंवररूपा चारित्रक्रिया नावाप्येत ततः क्रियैव प्रधानमैहिकामुष्मिकफलप्राप्तिकारणमिति । इति जो उपदेसो सो नयो नाम इति एवमुक्तेन प्रकारेण यः उपदेशः क्रियाप्राधान्यख्यापनपरः स नयो नाम क्रियानयः इत्यर्थः । उक्तः क्रि-

उ. १०, भा. १४०-१४२ ॥ ११४ ॥

यानयः । इत्थं ज्ञाननयक्रियानयस्वरूपं श्रुत्वा विदिततदभिप्रायो विनेयः संशयापन्नः सन्नाह-किमत्र तत्वं पक्षद्वयेऽपि युक्तिसंभवात् । आचार्य आह—

सव्वेसिं पि नयाणं बहुविहवत्तव्वयं निसामित्ता । तं सव्वनयविसुद्धं जं चरणगुणट्ठितो साहू ॥ १४० ॥

सर्वेषामपि मूलनयानामपि शब्दात्तद्भेदानामपि नयानां द्रव्यास्तिकादीनां बहुविधवक्तव्यतां सामान्यमेव विशेष एव उभयमेव परस्परनिरपेक्ष्यमित्यादिरूपाथवा नामादिनयानां मध्ये को नयः कं साधुमिच्छतीत्यादि रूपां निशम्य श्रुत्वा तत्सर्वनयविशुद्धं सर्वनयसम्मतं वचनं यच्चरणगुणास्थितश्चारित्रज्ञानास्थितः साधुर्यस्मात्सर्वे नया भावतो भावनिक्षेपमिच्छन्ति । तदेवं नयवक्तव्यतापि कृता भाष्यस्तुतिपरायणमिदं गम्यकर्तृकत्वं गाथाद्वयम्—

कप्पववहाराणं भासं मुत्तूण वित्थरं सव्वं । पुव्वायरिएहिं कयं सीसाणहिओवएसत्थं ॥ १४१ ॥

भवसयसहस्समहणं एवंतो यंति जे उ काहिति । कम्मरयविप्पमुक्का मुक्खमविग्घेण गच्छंति ॥ १४२ ॥

देशक इव निर्दिष्टा विषमस्थानेषु तत्वमार्गस्य । विदुषामतिप्रशस्यो जयति श्री चूर्णिकारोऽसौ ॥ १ ॥

विषयोऽपि व्यवहारो व्यधायि सुगमो गुरूपदेशेन । यदवादि तत्र पुण्यं तेन जनः स्यात्सुगतिभागी ॥ २ ॥

दुर्बोधातपकष्ट, व्यपगमलब्धैकविमलकीर्तिभरः। टीकामिमामकार्षीत् मलयगिरिः पेशलवचोभिः ॥ ३ ॥
व्यवहारस्य भगवतो यथास्थितार्थप्रदर्शनदक्षं। विवरणमिदं समाप्तं श्रमणगणानाममृतभूतम् ॥ ४ ॥

इति श्रीमलयगिरि विरचिता व्यवहार टीका समाप्ता ॥

दशमोद्देशके ग्रन्थाग्रं० ४१३३। द्वितीय खण्डे तु ग्रन्थाग्रं० १७२६६। सर्वसंख्यया ग्रं० ३४६२५।

॥ इति श्री व्यवहार वृत्तिः सम्पूर्णा ॥

जीयाद्वै सुगुरुः सदा मुनिवरो बोधिप्रदो मोहनो,
हर्षोमे व्रतदायकः सुचरणः पन्यासभूषावृतः;
माणिक्येन सुबोधशांतमनसा संशोधितं तेन यद्,
ध्यातव्यं व्यवहारसूत्रमिदमानंदप्रदं मुक्तये ॥